

Nikolaj Bucharin

Den materialistiska historieuppfattningen

Originalupplaga 1923

Innehåll

Förord	1
Inledning: Samhällsvetenskapernas praktiska betydelse.....	1
1. Arbetarklassens kampbehov och samhällsvetenskaperna.....	2
§ 2. Bourgeoisin och samhällsvetenskaperna.....	2
§ 3. Samhällsvetenskapernas klasskaraktär.....	2
§ 4. Varför står den proletära vetenskapen högre än den borgerliga?.....	3
§ 5. De olika samhällsvetenskaperna och sociologien.....	4
§ 6. Den materialistiska historieuppfattningen som marxistisk sociologi.....	5
Första kapitlet: Orsak och mål i samhällsvetenskaperna. Kausalitet och teleologi.....	5
§ 7. Regelbundenheten hos företeelserna överhuvud och hos de samhälleliga företeelserna i synnerhet.....	5
§ 8. Lagbundenhetens karaktär. Problemställningen.....	6
§ 9. Teleologien överhuvud och kritiken därav. Immanent teleologi.....	7
§ 10. Teleologien i samhällsvetenskaperna.....	10
§ 11. Kausalitet och teleologi. Den vetenskapliga förklaringen som kausalförklaring.....	12
Andra kapitlet: Determinism och indeterminism.....	13
§ 12. Frågan om den individuella viljans frihet eller ofrihet.....	13
§ 13. Resultatet av individualviljorna i det icke organiserade samhället.....	16
§ 14. Den kollektivt organiserade viljan.....	18
§ 15. Den s. k. slumpen överhuvud.....	19
§ 16. Den historiska ”slumpen”.....	21
§ 17. Den historiska nödvändigheten.....	22
§ 18. Frågan om möjligheten av samhällsvetenskaper och förutsägelse på detta område... 23	23
Tredje kapitlet: Den dialektiska materialismen.....	25
§ 19. Materialism och idealism i historien. Det objektivas problem.....	25
§ 20. Den materialistiska problemställningen i samhällsvetenskaperna.....	29
§ 21. Den dynamiska ståndpunkten och företeelsernas sammanhang.....	32
§ 22. Historismen i samhällsvetenskaperna.....	34
§ 23. Motsägelse-ståndpunkten och motsägelsen i den historiska utvecklingen.....	37
§ 24. Teorien om de språngmässiga förändringarna och teorien om de revolutionära förändringarna i samhällsvetenskaperna.....	42
Fjärde kapitlet: Samhället.....	44
§ 25. Totaliteternas begrepp. Logisk och reell totalitet.....	44
§ 26. Samhället som reell totalitet eller system.....	45
§ 27. Den samhälleliga förbindelsens karaktär.....	47
§ 28. Samhälle och personlighet. Samhällets primat över personligheten.....	50
§ 29. Samhällen under utformning.....	55
Femte kapitlet: Jämvikten mellan samhälle och natur.....	56
§ 30. Naturen som miljö för samhället.....	56

§ 31. Växelförhållandet mellan samhälle och natur; produktions- och reproduktionsprocess.	58
§ 32. Produktionskrafterna och deras roll som mätare av växelförhållandet mellan natur och samhälle.	61
§ 33. Jämnvikten mellan natur och samhälle, dess störning och återställande.	65
§ 34. Produktionskrafterna som utgångspunkt för den sociologiska analysen.	66
Sjätte kapitlet: Jämnvikten mellan samhällets element.	72
§ 35. De olika samhällsföreteelsernas sammanhang. Problemställningen.	72
§ 36. Saker, människor, idéer.	74
§ 37. Den samhällseliga tekniken och samhällets ekonomiska struktur.	75
§ 38. Överbyggnaden och dess struktur.	84
§ 39. Den samhällseliga psykologien och den samhällseliga ideologien.	122
§ 40. De ideologiska processerna som avdifferentierat arbete.	127
§ 41. Överbyggnadens betydelse.	132
§ 42. Samhällslivets formgivande principer.	136
§ 43. Typer av ekonomisk struktur och typer av olika samhällen.	138
§ 44. Utvecklingens motsägelsekaraktär. Samhällets yttre och inre jämnvikt.	142
Sjunde kapitlet: Störning och återställande av den samhällseliga jämnvikten.	143
§ 45. Den samhällseliga förändringsprocessen och produktionskrafterna.	143
§ 46. Produktionskrafterna och den samhällseligt ekonomiska strukturen.	145
§ 47. Revolutionen och dess faser.	152
§ 48. Lagbundenheten i övergångsperioden och lagbundenheten i förfallet.	156
§ 49. Produktionskrafternas utveckling och de samhällseliga företeelsernas materialisering.	161
§ 50. Samhällslivets reproduktionsprocess i dess helhet.	163
Åttonde kapitlet: Klasser och klasskamp.	165
§ 51. Klass, stånd, yrke.	165
§ 52. Klassintresset.	171
§ 53. Klasspsykologi och klassideologi.	172
§ 54. "Klassen i sig" och "klassen för sig".	175
§ 55. Former för den relativa intressesolidariteten.	176
§ 56. Klasskamp och klassfred.	178
§ 57. Klasskamp och statsmakt.	181
§ 58. Klass, parti, ledare.	183
§ 59. Klasserna som verktyg för den samhällseliga transformationen.	185
§ 60. Framtidens klasslösa samhälle.	186

Förord

Föreliggande bok är författad efter samma mönster som Kommunismens ABC. Det säger sig självt, att den bör studeras efter denna: själva ämnet är här betydligt svårare och till följd härav är också – hur mycket än förf. bemödat sig att skriva populärt – framställningen av ämnet svårare. Det oaktat är boken skriven framför allt för *arbetare*, som söker marxistiskt vetande.

Förf. har valt till ämne den materialistiska historieuppfattningen därför att denna ”grundval för alla grundvalar” i den marxistiska teorien icke blivit systematiskt framställd. Det enda försöket – *H. Gorters* broschyr – lider av alltför stor förenkling och berör inte alls hela raden av komplicerade problem, som tanken oundgängligt stöter på. De bästa arbetena, som berör den materialistiska historieuppfattningen, är emellertid skingrade i tidskrifter eller skissartat skrivna och svårbegripliga (Plechanovs *Marxismens grundproblem*) eller är de föråldrade till formen och därför obegripliga för våra dagars läsare (så t. ex. *Plechanovs* bok *Till frågan om den monistiska historieuppfattningens utveckling*) eller också behandlar de bara frågans ena sida – den rent filosofiska – eller föreligger de i enskilda artiklar i svåråtkomliga samlingsverk.

Å andra sidan är behovet av en systematisk framställning av den materialistiska historieuppfattningen oerhört stort. I revolutionens nuvarande fas har många problem blivit aktuella, som förr, i akuta ögonblick, icke var det; dit hör en ej ringa del av frågorna om den s. k. allmänna världsåskådningen. För många har dessa frågor först nu dykt upp, ty vi får inte glömma, att en medelålders medlem av vårt parti icke längre hör till den generation, vars representanter hade möjligheten att rota i böcker: det är dessa kamrater, vars medvetna partiliv helt och hållet slukats av det begränsade praktiska arbetets behov, detta arbete som av lätt begripliga skäl stod över allt annat.

I några tämligen väsentliga punkter avviker förf. från den gängse framställningen av frågan; i andra åter anser han det möjligt att inte inkränka sig till bekanta satser utan fullfölja dem vidare. Det vore märkvärdigt, om den marxistiska teorien i evighet skulle stå stilla och stampa på en och samma fläck. Men överallt fullföljer förf. *Marx'* mest ortodoxa, materialistiska och revolutionära uppfattning.

Boken har framgått ur seminariediskussioner, vilka förf. tillsammans med J. F. Denike varit ledare för. I dessa diskussioner deltog kamrater, som avslutat Sverdloff-universitetets föreläsningsserie och sedan blivit vetenskapliga medarbetare vid detta universitet: ett nytt slags människor alltså, som om dagen studerar filosofi och om natten står på post med geväret i näven, människor som diskuterar de mest abstrakta frågor och en timma senare hugger ved, sitter i biblioteken och tillbringar timmar i fabrikerna. Dessa kamrater är strängt taget medförfattare till den här boken. Till dessa mina intimaste vänner såväl som till J. P. Denike uttalar jag mitt hjärtliga tack.

Moskva i september 1921.

N. Bucharin.

Inledning: Samhällsvetenskapernas praktiska betydelse

§ 1. *Arbetarklassens kampbehov och samhällsvetenskaperna* § 2. *Bourgeoisin och samhällsvetenskaperna.* § 3. *Samhällsvetenskapernas klasskaraktär.* § 4. *Varför står den proletära vetenskapen högre än den borgerliga?* § 5. *De olika samhällsvetenskaperna och sociologien.* § 6. *Den materialistiska historieuppfattningen som marxistisk sociologi.*

1. Arbetarklassens kampbehov och samhällsvetenskaperna.

När de borgerliga lärda börjar tala om någon vetenskap, talar de om den i hemlighetsfullt viskande ton, som vore den någonting som fötts inte på jorden utan i himmelen. Men i själva verket framväxer varje vetenskap, vilken man än må ta, ur samhällets och dess klassers behov. Ingen räknar flugorna på fönsterrutan eller sparvarna på taket. Men korna eller oxarna däremot, dem räknar man. Att räkna de förra är till ingen nytta, att veta de senares antal lönar sig. Nyttigt är emellertid inte bara vetandet om naturen, av vars beståndsdelar vi erhåller allehanda material, verktyg, råämnen o. s. v. Lika praktiskt nödvändiga är också kunskaperna om samhället. Arbetarklassen stöter i sin kamp ständigt på nödvändigheten av sådana kunskaper. För att kunna föra kampen med de andra klasserna riktigt måste den *förutse*, hur klasserna kommer att förhålla sig. Men för att kunna *förutse* detta måste man veta, varav de olika klassernas uppförande under olika omständigheter beror. Innan arbetarklassen erövrat makten måste den leva under kapitalets ok och har i sin befrielsekamp ständigt att räkna med, hur de ena och de andra klasserna kommer att förhålla sig. Till den ändan måste man emellertid veta, varav klassernas uppförande beror och varav det bestämmes. Och på den frågan kan endast samhällsvetenskapen svara. Efter maktens erövring har arbetarklassen att kämpa med de andra ländernas kapitalistiska stater och med kvarlevorna av den egna kontrarevolutionen, men den måste samtidigt också bemästra de mycket svåra uppgifterna att organisera produktionen och distributionen. Hur bör hushållningsplanen vara beskaffad? Hur kan man möjligen tillgodogöra sig de intellektuella? Hur uppfostra bönderna och småborgarna kommunistiskt? Hur utbilda erfarna förvaltningstjänstemän ur arbetarklassen? Hur få greppet på den egna klassens breda, ännu högst obetydligt medvetna lager? o. s. v. – alla dessa frågor kräver för sin riktiga lösning kunskaper om samhället, dess klasser, deras säregenheter, deras uppförande i ena eller andra fallet; de kräver också kunskaper om samhällets hushållning och de olika samhällsgruppernas sociala tänkande. Kort och gott: de kräver en samhällsvetenskap. Den praktiska uppgiften att omforma samhället kan lösas riktigt endast med en vetenskaplig politik från arbetarklassens sida, d. v. s. med en politik som stödjer sig på den vetenskapliga teori, proletariatet äger i den av *Marx* grundade teorien.

§ 2. Bourgeoisin och samhällsvetenskaperna.

Även bourgeoisin utgick vid skapandet av sina samhällsvetenskaper från sina praktiska behov.

I mån den är härskande klass måste den bemästra en förfärlig mängd frågor: hur tingens kapitalistiska ordning ska upprätthållas, hur det kapitalistiska samhällets s. k. normala utveckling – d. v. s. profitens regelbundna vinnande – ska säkerställas, hur de ekonomiska institutionerna ska organiseras i detta syfte, vilken politik som ska föras mot de andra länderna, hur man ska garantera sig väldet över arbetarklassen, hur man ska undvika stridigheterna i det egna lägret, hur en stab av ämbetsmän, präster, poliser, vetenskapsmän ska skolas, hur undervisningen ska ledas så att arbetarklassen å ena sidan ej förvildas och skadar maskinerna men å andra sidan lyder undertryckarna o. s. v.

Härtill behöver bourgeoisin samhällsvetenskaperna: de hjälper den att finna sig till rätta i samhällets komplicerade liv och slå in på rätta vägen till lösningen av de praktiska livsuppgifterna. Av intresse är exempelvis, att de första borgerliga ekonomerna, hushållningens utforskare, var praktiska tjänstemän i de stora köpmännens tjänst eller män i statstjänst. Bourgeoisins störste teoretiker Ricardo var expert bankman.

§ 3. Samhällsvetenskapernas klasskaraktär.

De borgerliga lärda påstår sig alltid vara representanterna för den s. k. rena vetenskapen, påstår att alla jordiska lidelser, intressenas kamp, livets nöd, profitlystnaden och andra

jordiska och lägre ting är deras vetenskap absolut fjärran. De föreställer sig saken så, att den lärde är en gud, som tronar på ett högt berg och lidelsefritt iakttar det offentliga livet i all dess mångfald; de tror (och talar ännu mera om) att den smutsiga ”praktiken” inte har det ringaste inflytande på den rena ”teorien”. Av det förut sagda ser vi emellertid, att detta icke håller streck. Tvärtom. Vetenskapen själv födes ur praktiken. Och när så är, är det fullkomligt klart, att samhällsvetenskaperna har klasskaraktär. Varje klass har sin praktik, sina särskilda uppgifter, sina intressen och därför också *sin* uppfattning av tingen. Bourgeoisin strävar i främsta rummet att upprätthålla kapitalets välde, att föreviga, befästa och utvidga det. Arbetarklassen intresserar sig framför allt för att förstöra den kapitalistiska ordningen och säkerställa arbetarklassens välde i syfte att bygga om hela världen. Man fattar lätt, att den borgerliga praktiken kräver ett, den proletära åter något helt annat, att bourgeoisin har *sin* uppfattning av tingen och arbetarklassen en annan, att bourgeoisins samhällsvetenskap är en helt annan än proletariats.

§ 4. Varför står den proletära vetenskapen högre än den borgerliga?

Nu ställes vi inför följande fråga: Om samhällsvetenskaperna har klasskaraktär, varför står då den proletära vetenskapen högre än den borgerliga? Arbetarklassen har ju sina intressen, sina strävanden och sin praktik och borgarklassen sina. Bägge klasserna är i lika mån intresserade i tingen. Saken ändras ingalunda därigenom, att den ena klassen är en godmodig, storsint klass, som strävar för mänsklighetens väl, medan den andra är rovgirig och profitlysten o. s. v. Den ena har sina glasögon: röda. Den andra ett par andra: vita. Men varför är ett par röda glasögon bättre än ett par vita? Varför betraktar man verkligheten bättre genom dem? Varför ser man bättre genom dem?

Denna frågas besvarande fordrar en viss eftertanke.

Låt oss betrakta bourgeoisins läge. Vi såg, att den är intresserad av att upprätthålla den kapitalistiska ordningen. Att märka är härvidlag, att som bekant är ”ingenting evigt under solen”. Det fanns en gång i tiden slaveri, senare fanns det godsägare med livegna, vidare fanns och finns den kapitalistiska ordningen – liksom också andra former för det mänskliga samhället. Om så är – och det går inte att förneka –, så följer därav:

Den, som verkligen vill förstå samhällets liv, den måste framför allt förstå, att allt är föränderligt, att den ena samhällsformen avlöses av den andra. Tänk om oss exempelvis en rysk godsägare från livegenskapens tid, från tiden före böndernas befrielse. Han kunde inte ens föreställa sig att det kunde existera en samhällsordning, där man inte kunde sälja bönderna eller byta ut dem mot vinthundar. Hade en sådan godsherre kunnat riktigt fatta samhällets utveckling? Naturligtvis inte. Varför? Därför att han för sina ögon hade inte ett par glasögon utan ett par skygglappar. Han kunde inte se längre än hans näsa räckte och därför kunde han inte ens fatta vad som utspelades mitt framför näsan på honom.

Precis sådana skygglappar har också bourgeoisin. Den är intresserad i upprätthållandet av kapitalismen och tror på dess varaktighet och evighet. Därför är den inte i stånd att fatta sådana företeelser och sådana drag i det kapitalistiska samhällets utveckling, som tyder på dess förgänglighet, dess oundvikliga (eller ens möjliga) undergång, dess omvandling i någon annan livsordning. Bäst märker man detta i exemplen världskriget och revolutionen. Vem av de mer eller mindre ansedda borgerliga lärda har förutsett världsslaktens följder? Ingen. Alla var de sysselsatta med att understödja sina borgerliga regeringar och förutsäga sina egna nationella kapitalisters seger. Och dock avgör sådana företeelser som den allmänna utarmningen till följd av kriget och proletariats dittills oanade revolution över mänsklighetens öden och förändrar jordens hela gestalt. Och just bourgeoisin förutsåg ingenting. Men kommunisterna, den proletära vetenskapens representanter, förutsåg alltsammans. Det kom

sig av, att proletariatet icke är intresserat i den gamla ordningens bibehållande och därför är *mycket mer vidsynt*.

Nu är det inte svårt att fatta, varför den proletära samhällsvetenskapen står högre än den borgerliga. Den är överlägsen denna därför att den har utforskat det offentliga livets företeelser djupare och vidare, därför att den är i stånd att se längre och fatta vad som undgår den borgerliga samhällsvetenskapens blick. Därför är det också begripligt, att vi marxister med full rätt betraktar just den proletära vetenskapen som den riktiga och kräver allmänt erkännande för den.

§ 5. De olika samhällsvetenskaperna och sociologien.

Det mänskliga samhället är en mycket komplicerad sak. Mycket komplicerade och skiftande är också alla samhällsliga företeelser. Där har vi ekonomiska företeelser, samhällets ekonomiska struktur, dess statliga organisation såväl som områdena för moralen, religionen, konsten, vetenskapen, filosofien, familjeförhållandena o. s. v. Allt detta invecklar sig ofta i mycket egendomliga kombinationer och utgör det samhällsliga livets ström. Det är självklart, att man vid utforskandet av detta komplicerade samhällsliga liv måste gå fram från olika sidor, måste dela vetenskapen i en rad vetenskaper. Den ena utforskar samhällets ekonomiska liv (ekonomi eller hushållningslära) eller t. o. m. speciellt det kapitalistiska samhällets allmänna lagar (politisk ekonomi), den andra utforskar rätten och staten och sönderfaller återigen i detaljfack, den tredje utforskar exempelvis sederna, o. s. v.

Inom vart och ett av dessa områden sönderfaller vetenskaperna å sin sida i två klasser. Den ena utforskar vad som var på *den eller den tiden* och på den eller den platsen – det är de historiska vetenskaperna. Man kan exempelvis på rättens område mycket noga följa och utförligt beskriva, hur rätten och staten uppstått och hur deras form förändrats. Det blir *rättshistoria*. Men man kan också utforska och lösa allmänna frågor: Vad är rätten? Under vilka förutsättningar uppstår den? Under vilka försvinner den? Varav beror dess former? Det är *rättsteori*. Sådana vetenskaper betecknar man som teoretiska.

Bland samhällsvetenskaperna finns det två viktiga vetenskaper, som icke betraktar ett enskilt område av det samhällsliga livet utan samhällslivet i stort i hela dess komplicerade mångfald; med andra ord: de tar inte ut en rad av företeelser (*antingen* av ekonomisk *eller* rättslig *eller* religiös art eller vad art som helst) utan utforskar samhällets hela liv som helhet, betraktar alla samhällsliga företeelser. Sådana vetenskaper är å ena sidan *historien*, å andra sidan *sociologien*. Efter vad vi redan sagt är det lätt att inse skillnaden mellan dem. *Historien* följer och beskriver, hur det samhällsliga livets ström vid den eller den tiden rann fram på den eller den platsen (exempelvis hur såväl ekonomien som rätten och moralen, vetenskapen och en hel rad andra saker som utvecklade sig i Ryssland från år 2000 f. Kr. till år 1000 e. Kr. eller i Tyskland efter fransk-tyska kriget 1871 eller i vilket som helst annat tidsavsnitt, i vilket som helst annat land eller i en rad länder). *Sociologien* däremot uppställer allmänna frågor: Vad är samhälle? Varav beror ett samhälles vidare utveckling eller dess undergång? I vilket växel-förhållande står de olika samhällsliga företeelserna (ekonomi, rätt, vetenskap o. s. v.)? Varmed ska deras utveckling förklaras? Vilka är samhällets historiska former? Varmed förklaras deras växling? O. s. v. o. s. v. Sociologien är den mest allmänna (abstrakta) bland samhällsvetenskaperna. Ofta framställs den under andra namn som "historiens filosofi", "den historiska processens teori" etc.

Härunder ser man, i vilket förhållande historien och sociologien står till varandra. När sociologien letar upp de allmänna lagarna för den mänskliga utvecklingen, tjänar den som metod åt historien. När t. ex. sociologien uppställer den allmänna satsen, att statsformerna beror av de ekonomiska formerna, så måste historikern i varje föreliggande epok speciellt söka och finna detta sammanhang och har att visa, hur det konkret (d. v. s. i det givna fallet)

finner sitt uttryck. Historien lämnar *materialet* för de sociologiska slutsatserna och generaliseringarna, ty dessa slutsatser sugts inte ut ur fingrarna utan ur verkliga historiska fakta. Sociologien uppvisar å sin sida en bestämd ståndpunkt, forskningssättet eller som man kallar det *metoden* för historien.

§ 6. Den materialistiska historieuppfattningen som marxistisk sociologi.

Arbetarklassen har sin egen proletära sociologi, som är känd under namnet *den materialistiska historieuppfattningen*. I sina huvuddrag har denna teori uppställts av *Marx* och *Engels*. Den kallas också den historiska materialismen eller den ekonomiska materialismen. Denna högst geniala teori utgör det mänskliga tänkandets och det mänskliga vetandets skarpaste verktyg. Med dess hjälp finner sig proletariatet till rätta i det samhälleliga livets och klasskampens mest invecklade frågor. Med dess hjälp har kommunisterna riktigt förutsagt kriget såväl som revolutionen, proletariatets diktatur och de olika partiernas, gruppernas och klassernas uppträdande i den stora omvälvning, mänskligheten genomgår. Åt framställningen och utvecklingen av den teorien ägnas hela denna bok.

Många kamrater tror, att den materialistiska historieuppfattningen ingalunda kan betraktas som marxistisk sociologi och att den ej behöver framläggas systematiskt. Dessa kamrater tror, att den bara är en levande metod för historiskt kunskapsförvärv, att dess sanningar kan bevisas endast ifråga om konkreta och historiska händelser. Därtill kommer vidare det argumentet, att själva begreppet sociologi är högst obestämt och att man med sociologi menar än vetenskapen om den primitiva kulturen och ursprunget till urformerna för det mänskliga samhällsväsendet (ex. familjen), än de högst dimmiga betraktelserna om de mest olikartade samhällsföreteelser "överhuvud", än den okritiska jämförelsen mellan samhället och en organism (sociologiens organiska, biologiska skola) o. s. v.

Dessa argument är falska. För det första får man inte ur det virrvarr, som råder i det borgerliga lägret, skapa ett nytt virrvarr. Vilken plats intar den materialistiska historieuppfattningens teori? Den är icke politisk ekonomi. Den är den allmänna läran om samhället och lagarna för dess utveckling, d. v. s. sociologi. För det andra upphäves genom den omständigheten, att den (den materialistiska historieuppfattningen) är en *historie-metod*, ingalunda dess betydelse som sociologisk *teori*. Mycket ofta lämnar en mera abstrakt vetenskap synpunkten (d. v. s. metoden) åt en mindre abstrakt. Så förhåller det sig, som synes av grundtexten, också här.

Första kapitlet: Orsak och mål i samhällsvetenskaperna. Kausalitet och teleologi.

§7. Regelbundenheten hos företeelserna överhuvud och hos de samhälleliga företeelserna i synnerhet. § 8. Lagbundenhetens karaktär. Problemställningen. § 9 Teleologien överhuvud och kritiken därav. Immanent teleologi. § 10. Teleologien i samhällsvetenskaperna. § 11. Kausalitet och teleologi. Den vetenskapliga förklaringen som kausalförklaring.

§ 7. Regelbundenheten hos företeelserna överhuvud och hos de samhälleliga företeelserna i synnerhet.

Om vi närmare betraktar de oss omgivande företeelserna i naturen och i det samhälleliga livet, så ser vi, att dessa företeelser ingalunda utgör någon röra, vari man varken kan se, fatta eller förutsäga något. Tvärtom: vid närmare betraktande iakttar vi överallt en viss regelbundenhet i företeelserna. Natten avlöses av dagen och på dagen följer lika regelbundet natten. Årstiderna avlöser regelbundet varann och parallellt med dem upprepas år ut och år in en hel rad andra följdföreteelser: träden blommar och avlövas, olika slags fåglar kommer flygande och flyger åter bort, människorna skördar och sår o. s. v. Eller ett annat, nästan skämtsamt exempel. Varje gång ett varmt regn faller, växer svamparna särskilt starkt, så att man rent av har uttrycket, att något "skjuter som svampar ur marken". Vi vet alla, att ett sädeskorn, som fallit i jorden, gror och att ur brodden till sist under givna förhållanden utvecklar sig ett ax. Däremot

har vi aldrig kunnat iaktta, att sådana ax utvecklar sig ur exempelvis grodrom eller kalksmulor. Så är allt i naturen – från de väldiga planeternas rörelser och till sädeskornet eller svampen – underkastat en viss regelbundenhet eller, som man brukar säga, en viss *lagbundenhet*.

Detsamma iakttar vi också i det offentliga livet, d. v. s. i det mänskliga samhällslivet. Hur komplicerat, hur mångfaldigt detta liv än är, upptäcker och iakttar vi dock däri en viss lagbundenhet. Exempelvis: överallt där kapitalismen har utvecklat sig (i Amerika, i Japan, i Afrika eller i Australien) växer och utvecklar sig arbetarklassen, uppstår en socialistisk rörelse, sprides den marxistiska teorien. Samtidigt med produktionens tillväxt växer också den ”andliga” kulturen: exempelvis antalet läskunniga. I det kapitalistiska samhället uppstår med bestämda mellanrum kriser, vilka avlöses av ett uppsving i industrien, alldeles som natten avlöses av dagen. När någon stor, omvälvande uppfinning gjorts, ändrar sig också hela det samhällsliga livet. Eller för att ta andra exempel: Om vi räknar de nyfödda under varje år i ett land vilket som helst, så ser vi att året därpå befolkningstillväxten, uttryckt i procent, blir ungefär densamma. Räknar vi den kvantitet öl, som dricks varje år i Bayern, så finner vi att denna kvantitet är en mer eller mindre fast storhet, som tilltar med befolkningstillväxten. Om det inte funnes någon regelbundenhet eller lagbundenhet, så kunde man självklart varken förutse något eller utföra något. I dag följes natt av dag men i morgon kanske det börjar en tid, då det inte blir ljus på ett helt år. I vintras snöade det men nästa vinter kommer apelsinträden att blomma. I England utvecklade sig med kapitalismen arbetarklassen, men i Japan kommer kanske under samma förhållanden godsägarna att gå framåt. För närvarande bakas brödet i ugn men – vad är inte möjligt? – kanske rätt som det är brödet kommer att växa på granarna i stället för grankottarna?

Nå, så tänker i själva verket ingen. Ty alla vet mycket väl, att brödet *icke* kommer att växa på granarna. Alla märker, att i naturen såväl som i samhället råder en *bestämd* regelbundenhet, en bestämd lagbundenhet. *Det är vetenskapens första uppgift att avslöja denna regelbundenhet.*

Regelbundenheten (lagbundenheten) i natur och samhälle är alldeles oberoende av, huruvida människorna inser den eller ej. Den är, med andra ord, en *objektiv* (av människornas medvetande oberoende) lagbundenhet. Men vetenskapens första steg består i, att denna lagbundenhet uppenbaras och hämtas ut ur företeelsernas kaos. *Marx* såg kännetecknet på vetenskaplig insikt däri, att den ger ”en totalitet av många bestämningar och relationer” i motsats till den ”kaotiska föreställningen”. (Inledningen till *Kritik der politischen Ökonomie*, Stuttgart 1920, s. XXXV.) Detta kännetecken på vetenskapen – att den ”systematiserar”, ”ordnar”, ”organiserar”, skapar ett ”system” o. s. v. – godkännes avgjort från alla håll. Så definierar *Mach* (*Erkenntnis und Irrtum*) det vetenskapliga tänkandets process som en anpassning av tankar till fakta och av tankar till tankar. Den engelske professorn P. Pearson (*Vetenskapens grammatik*, ryska uppl. s. 26 och 100): ”Det är icke fakta själva som utgör vetenskapen utan den metod, efter vilken de bearbetas”. Den ursprungliga vetenskapliga metoden utgör ”klassificeringen” av fakta, vilket innebär icke ett enkelt samlande av fakta utan deras ”systematiska förbindande”. För det övervägande flertalet av vår tids borgerliga filosofer består emellertid vetenskapens roll icke i avslöjandet av dessa regelbundenheter (lagbundenheter), vilka existerar *objektivt*, utan i att det mänskliga förståndet *uppfinner* dylika regelbundenheter. Men det borde dock vara klart, att den regelbundna växlingen av dag och natt, av årstiderna, av företeelserna i natur och samhälle förefinnes oberoende av, huruvida den lärde borgarens förstånd vill det eller ej. Företeelsernas lagbundenhet är deras objektiva lagbundenhet.

§ 8. Lagbundenhetens karaktär. Problemställningen.

Om man nu i naturens och samhällets företeelser kan iaktta denna regelbundenhet, som vi nyss talat om, så blir frågan, vad det är för slags regelbundenhet. Om vi har framför oss en korrekt gående urmekanism och ser, hur storartat alla de små hjulen däri passar mot varann, kugge mot kugge, så fattar vi varför det är så. Hjulet är gjort efter en *bestämd plan*. Varje

instrument är byggt för ett bestämt syfte och varje liten skruv har sin bestämda plats för just det syftet. Är inte detsamma fallet i hela världen? Planeterna rör sig strängt och harmoniskt i sina banor, naturen bibehåller de speciellt utvecklade livsformerna. Man behöver bara betrakta ögats byggnad hos ett djur för att genast se, hur vist och skickligt, hur ändamålsenligt detta öga är byggt. Och hur *ändamålsenligt* är inte också i realiteten allt i naturen: mullvaden, som lever under jorden, har små blinda ögon men i stället en storartad hörsel, djupvattenfiskarna, som har att uthärda vattnets tryck, har ett alldeles lika starkt tryck inifrån (om man tar upp dem ur vattnet, spricker de) o. s. v. Och i det mänskliga samhället? Ställer inte mänskligheten upp för sig ett stort mål: kommunismen? För inte hela den historiska utvecklingen till detta stora mål? Och om så är – om i naturen – såväl som i samhället – allt har mål, vilka vi inte alltid begriper men som befinner sig i evig fullkomning –, kan man då inte betrakta allt från ståndpunkten av dessa mål? Då ter sig lagbundenheterna, om vilka vi talade, som ändamålsenligheter (eller *teleologiska* lagbundenheter – grekiska telos betyder mål). Detta är den ena möjligheten, den ena uppfattningen av lagbundenhetens karaktär. Den andra uppfattningen går ut ifrån, att varje företeelse har sin *orsak*. Mänskligheten går fram mot kommunismen *därför* att i det kapitalistiska samhället uppstått proletariatet, som inte får plats inom detta samhälle: mullvaden har dåliga ögon och en god hörsel *därför* att under årtusendenas lopp miljön inverkade på dessa djur och de av miljön alstrade förändringarna ärvdes vidare, varvid just de djur blev vid liv och fortplantade sig, som så att säga hade det lättare att klara sig, var mest anpassade efter miljön. Dagen avlöser natten och omvänt *därför*, att jorden vrider sig kring sin axel och vänder än den ena än den andra sidan mot solen, etc. I alla dessa fall frågar man inte efter *målet* (man frågar inte: i vad syfte?) utan man frågar efter *orsaken* (varför?). Detta är en *kausal* frågeställning, en orsaksfrågeställning (det latinska causa betyder orsak). Lagbundenheterna i företeelserna visar sig som orsak slagbundenheter.

Detta är striden mellan *kausalitet* och *teleologi*. Den striden måste vi allra först klara.

§ 9. Teleologien överhuvud och kritiken därav. Immanent teleologi.

Om vi frågar efter teleologien som allmän princip, d. v. s. om vi undersöker den uppfattning, enligt vilken allt i naturen är underkastat bestämda syften, är det inte svårt att fatta hela vanvettet i denna teleologi. Vad är i själva verket ett mål? Begreppet mål förutsätter begreppet av ett väsen, som uppställer detta mål just *som mål*, d. v. s. medvetet. Det existerar intet mål, om inte *någon* har uppställt detta mål. Stenen uppställer inga mål för sig, lika lite som solen eller en planet, vilken som helst, eller hela solsystemet eller Vintergatan. Målet är ett begrepp, som är användbart endast på *medvetna levande väsen*, som har önskningar, uppställer dessa önskningar som mål för sig och strävar att tillfredsställa dessa önskningar ("närma sig" "målet"). Endast vilden kan fråga efter det mål, stenen på vägen vill förverkliga. Vilden gör naturen besjälad och likaså stenen, därför härskar hos honom teleologien och stenen handlar som en "medveten människa". Som den ena vattendroppen liknar den andra liknar teleologiens anhängare en sådan vilde, ty för dem har hela världen ett "mål", som någon osynlig någonstans ställer upp för sig. Härav blir det klart, att *begreppen mål, ändamålsenlighet o. d. helt enkelt är oanvändbara ifråga om världen i allmänhet och att företeelsernas lagbundenhet inte är någon teleologisk lagbundenhet*.

Det är inte svårt att följa rötterna till striden mellan teleologiens och kausalitetens anhängare. Alltsedan det mänskliga samhällets sönderfallit i olika grupper, av vilka de ena (minoriteten) regerar, befäller, härskar och de andra styres, lyder och är underdåniga, har människorna börjat mäta hela världen efter det måttet. På samma sätt: alldeles som det på jorden finns kungar, domare, härskare, fältherrar o. s. v., vilka dikterar lagar, dömer och bestraffar, så måste det också i hela världen finnas en himmelsk konung, en himmelsk domare, hans himmelska härskaror, hans fältherrar (ärkeänglarna) Man började betrakta hela världen som produkt av den skapande viljan, vilken – som det ju också höves den – sysselsätter sig med att förutbestämma sina mål, sin "gudomliga plan". Därför började

man anse företeelsernas regelbundenhet speciellt för ett uttryck av denna gudomliga vilja. Hos den antike grekiske filosofen Aristoteles heter det direkt: "Naturen är målet." Det grekiska ordet *nomos* betydde samtidigt naturlag, sedelag och helt enkelt ordning, planmässighet, harmoni.

"Med utvidgandet av imperatorernas allmakt förvandlades det gamla Roms juridik till en världslig teologi och dess vidare utveckling gick hand i hand med den dogmatiska teleologien. Lag betydde nu normen (förhållningsregeln), som utgår från den högsta makten – den himmelske kejsaren i teleologien, eller den jordiske guden i juridiken – och föreskriver alla varelser ett bestämt uppförande." (*E. Spektorski: Skisser till samhällsvetenskapernas filosofi. Serie I. Samhällsvetenskaperna och den teoretiska filosofien. Warschau 1907, rysk uppl. s. 158.*) Man började betrakta de naturliga lagbundenheternas system som ett system av gudomlig lagstiftning. Ännu den bekante forskaren *Kepler* ansåg, att den kroppsliga världen har sina pandekter (pandekterna är kejsar Justiniani lagsamling). Sådana uppfattningar påträffar vi också senare: så exempelvis finner vi, att fysiokraterna (franska ekonomer från revolutionstiden), som uppdragit de första mästerliga utkasten till skildringen av det kapitalistiska samhället, förväxlar regelbundenheten i natur- och samhällsföreteelserna med statens lagar och de himmelska makternas dekret. Så anträffar vi hos *Francois Quesnay* följande passus: "De grundläggande samhälleliga lagarna är den naturliga ordningens lagar, vilken ordning är *fördelaktigast* för människosläktet. Dessa lagar är av Skaparen en gång för alla fastslagna ... Åtlydnaden av dessa lagar (de 'gudomliga' och 'orubbliga') måste understödjas av *skyddsmakten*." (*F. Quesnay: Despotisme de la Chine VIII xx 1-2, Oeuvres, Francfort 1888, s. 637.*) Man ser hur skickliga "skyddsmaktens" (d. v. s. den borgerliga polisens) lagar här stödjer sig på den himmelske "Skaparen", som denna skyddsmakt själv ska stödja.

Man kunde anföra en massa andra exempel. Alla bevisar de ett och samma: att den teleologiska ståndpunkten stödjer sig på *religionen*. Till sitt ursprung är den en grov och barbarisk överflyttning av de jordiska förhållandena slaveri och underkastelse å ena sidan och herraväldet å den andra sidan på hela världen. Den står i grund och botten i motsägelse till den vetenskapliga förklaringen och stödjer sig på tron. Teleologien är en prästståndpunkt, med vilken väldoftande sås den än serveras.

Men hur ska man då förklara en rad företeelser, där "ändamålsenligheten" är iögonenfallande (den "ändamålsenliga" strukturen hos de olika organismerna, det samhälleliga framsteget, djurens och människans fullkommande o. s. v.)? Om man står på en grov teleologisk ståndpunkt och tar sin tillflykt till Gud och hans "plan", så visar sig hela intigheten i denna "förklaring". Därför antar den teleologiska ståndpunkten hos somliga en finare form, i läran om den s. k. *immanenta teleologien* (den ändamålsenlighet som *innebor* i naturens och samhällets företeelser).

Innan vi går att undersöka den frågan vore det inte överflödigt att säga några ord om de religiösa "förklaringarna". En skicklig borgerlig ekonom *Böhm-Bawerk* har anfört följande exempel. Låt oss, säger han, förutsätta, att jag till förklaring av världen uppställt en teori (lära), enligt vilken hela världen består av en oräknelig massa små djävlar, vilkas sprattel och myller framkallar alla rörelserna i naturen. Men dessa små djävlar är osynliga och ohörbara, de saknar lukt och man kan inte fånga dem i svansen. Försök bara vederlägga den "teorien", om ni kan. Direkt vederläggas kan den inte, ty den har förskansat sig bakom de små djävlarernas osynlighet och oåtkomlighet; och ändå inser envar, att detta är humbug. Varför? Därför just, att varje bekräftelse på riktigheten av en sådan uppfattning saknas.

Ungefär likadana är alla religiösa s. k. förklaringar. De förskansar sig bakom de hemlighetsfulla krafternas oåtkomlighet eller rentav bakom vårt förnufts principiella otillräcklighet. Så har en kyrkofader uppställt följande grundsats: "Jag tror därför att det är tokigt." (Latin: *Credo quia absurdum.*) Enligt den kristna läran är Gud en och dock på samma gång tre. Detta svär emot de enklaste räkneelementen. Men, säger man, "vårt svaga förnuft kan icke fatta denna hemlighet". Det är tydligt att man med dylika betraktelser kan försvara vilket godtyckligt vanvett som helst.

Vari består denna lära om den "immanenta teleologien"? Den förnekar tanken på en hemlighetsfull makt i ordets grova mening. Den talar endast om målet, som så småningom med händelsernas utveckling uppenbarar sig, om det mål som är eget för själva utvecklingsprocessen i sig själv. Låt oss förklara det med ett exempel. Låt oss ta ett djurslag, vilket som helst. Under

tidernas lopp förändrar det sig i kraft av en rad orsaker och anpassar sig allt mer till naturen. Detta djurs organ fullkomnas allt mer, d. v. s. genomgår ett *framsteg*. Eller låt oss ta det mänskliga samhället. Hur man än må fatta dess framtid (som socialism eller i någon annan form), kan man inte förneka att människan utvecklar sig uppåt, att människan blir mer ”kultiverad”, att hon ”fullkomnas” och fortskrider på ”kulturens och framstegets väg”. Alldeles som djurens kroppsbyggnad blir allt mer ändamålsenlig blir också samhället i hela sin struktur allt mer fullkomnat, d. v. s. ändamålsenligt. Här uppenbarar sig målet (fullkomligheten) i utvecklingsprocessen. Det är icke förutbestämt av någon gudom utan utvecklar sig som rosen ur knoppen samtidigt med att denna knopp utvecklas till ros, i kraft av bestämda orsaker.

Håller denna teori streck? Nej, den är falsk. Den är en *bemantlad och raffinerad teleologisk humbug*.

Framför allt måste vi vända oss mot begreppet *ändamål som ej uppställs av någon*. Det är alldeles sak samma som om man skulle tala om tankar utan tänkande väsen eller om vind i lufttomt rum eller om fuktighet utan väta. I själva verket ligger saken så, att, när människorna talar om något ”inneboende” mål, så förutsätter de också stillatigande tillvaron av en viss subtil och ofattbar ”inre kraft”, som uppställer för sig detta mål. Denna hemlighetsfulla kraft har till det yttre föga att göra med den Gud, man på ett grovt sätt föreställer sig som en gubbe med stort skägg, men egentligen är också här fast på osynligt sätt en Gud med i spelet, bara det att han är rentvådd med allt tänkandets vatten. Vi har här framför oss alldeles samma teleologiska teori, som vi nyss har undersökt. *Teleologien* (läran om målet) för raka vägen till *teologien* (läran om Gud).

Men låt oss återvända till den immanenta teleologien i dess rena form. Låt oss vidare undersöka iden om det allmänna framsteget (den allmänna fullkomningen), på vilken den immanenta teleologiens anhängare mestadels stödjer sig.

Som envar ser, är det här svårare att vederlägga den teleologiska ståndpunkten, ty det ”gudomliga” leker här kurragömma. Utan svårighet inser man dock, vad saken går ut på, om man betraktar hela utvecklingsprocessen som *helhet*, d. v. s. inte bara undersöker de former och arter (bland djuren, växterna, människorna, den oorganiska delen av naturen), som *blivit beståndande*, utan också dem som gått och går under. Måste man ovillkorligen förutsätta det ominösa framsteget ifråga om alla dessa former? Naturligtvis inte. Det har funnits mammutar, men nu finns det inga; i vår livstid har bisonoxarna dött ut, och överhuvud har en otalig mängd av alla möjliga livsformer gått under för alltid. Och människorna? Alldeles detsamma är fallet med människorna. Var finns nu Inkas och aztekerna, som en gång levde i Amerika? De är totalt försvunna, som om de aldrig hade funnits till. Var är det as syrisk-babyloniska samhället, Kretas kultur, antikens Grekland, det gamla Rom, världens behärskare? Alla dessa ”samhällen” har gått under, de finns inte mer. Ett eller annat av den otaliga mängden har hållit sig och ”fullkomnas”. Vad betyder alltså ”framsteg”? Det uttrycker helt enkelt *det faktum*, att, låt oss säga, *på 10,000 icke för utveckling gynnsamma kombinationer* (olika sammanställningar av förutsättningar) *kommer en eller två gynnsamma kombinationer*.

Om man uteslutande ser på de gynnsamma villkoren och de gynnsamma resultaten, då förefaller naturligtvis allt i högsta grad ”ändamålsenligt” och i högsta grad underbart. (”Hur underbart är inte allt i världen ordnat!”) Men hrr immanenta teleologer ser inte medaljens baksida: de otaliga fallen som vittnar om *undergång*. Men så snart vi uppfattar allt så, att det finns goda och dåliga utvecklingsbetingelser, att under goda betingelser också motsvarande resultat uppnås och under dåliga – vilket händer mycket oftare – ett dåligt, då förlorar hela bilden med ens sin gudomligt-ändamålsenliga reflex och det teleologiska yttre faller av.

En av de ryska teteologerna, som en gång var marxist och senare blev ortodox präst och pogrom-predikant under general Wrangel (*Sergej Bulgakov*), skrev i samlingsverket *Idealismens problem* (rysk

skrift, Moskva 1902, s. 8-9): "Jämte begreppet evolution, den *mållösa och meningslösa utvecklingen* (kurs. av Bucharin) uppstår begreppet framsteg, teleologisk evolution, vari kausalitet och den så småningom skeende utvecklingen av denna evolutions mål sammanfaller till fullständig identitet, alldeles som i de metafysiska systemen." Härur får man klart fram den psykologiska grundvalen för jakten efter en ändamålsuppställande världsåskådning. Den missnöjde borgaren känner sig osäker och hans själ törstar efter tröst. Varje verkligen existerande utveckling misshagar honom därför att den inte ledes av något räddande förnuft eller räddande mål. Hur mycket behagligare är det då inte att somna in efter ett gott mål och veta, att någon vakar över en!

Tilläggas bör den anmärkningen, att när vi hos *Marx* och Engels här och var anträffar formuleringar, som till det *yttre* minner om en teleologisk ståndpunkt, så är det bara ett metaforiskt, konstnärligt uttryckssätt; när *Marx* talar om, att värdet är stelnade muskler, nerver o. s. v., då kan endast så illvilliga arbetarfiender som en *P. Struve* klänga sig fast vid denna bild och i värdet söka verkliga muskler.

§ 10. Teleologien i samhällsvetenskaperna.

När man talar om den teleologiska ståndpunkten ifråga om den döda naturen eller djurvärlden utanför människan, då blir oriktigheten och vanvetet i denna ståndpunkt iögonenfallande. Vad blir det av en ändamålsenlig lagbundenhet, när det överhuvud taget inte finns något ändamål! Saken är emellertid en helt annan, så snart det blir tal om *samhälle* och *människor*. Stenen uppställer inte några mål för sig, giraffen är i detta avseende tvivelaktig; men människan skiljer sig ju också från andra delar av naturen genom att hon uppställer för sig sådana mål. *Marx* skrev om denna åtskillnad på följande sätt: "En spindel utför operationer, som påminner om vävarens, och ett bi kommer genom byggnaden av sina vaxceller mången mänsklig byggmästare på skam. Men vad som från början utmärker den sämsta byggmästare framför det bästa bi är det, att han har byggt cellen i sitt huvud innan han bygger den i vax. Vid arbetsprocessens slut framkommer ett resultat, som redan vid densammans början fanns till i arbetarens föreställning, alltså redan idéellt. Han åstadkommer inte bara en formförändring hos det naturliga, han förverkligar idet naturliga samtidigt *sitt mål*, som han *känner*, som i egenskap av *lag* bestämmer arten och sättet för hans handlande och under vilket mål han måste underordna sin vilja. Och detta underordnande är ingen detaljerad akt. Utom ansträngningen av de organ, som arbetar, kräves den *ändamålsenliga vilja*, som yttrar sig som uppmärksamhet, för hela den tid arbetet varar." (Das Kapital I, Hamburg 1919, s. 140.) Här drar *Marx* upp ett skarpt streck mellan människan och den övriga världen. Är detta riktigt? Givetvis, ty ingen kan förneka den grundsatsen, att människan uppställer mål för sig. Låt oss nu se till, vilka slutsatser anhängarna av "mål-metoden" drar härav för samhällsvetenskaperna.

Till den ändan betraktar vi lämpligast den tyske forskaren *Rudolf Stammlers* uppfattning, denne vår mest betydande motståndare, som har publicerat en tjock bok om marxismen: *Ekonomi och rätt enligt den materialistiska historieuppfattningen* (Leipzig 1896).

Vad är, frågar *Stammler*, samhällsvetenskapernas ämne? Och han svarar: Samhällsvetenskaperna har att göra med de samhällsliga (sociala) företeelserna. Men de samhällsliga företeelserna har särskilda egenskaper, som inte alla andra företeelser har. Därför behövs också särskilda (samhällsliga) vetenskaper. Vari består samhällsvetenskapernas särskilda karaktär, deras speciella kännetecken? Härpå svarar *Stammler*: Samhällsvetenskapernas kännetecken består i, att de samhällsliga företeelserna *regleras* utifrån, genom *rättsnormerna* (lagar, dekret, förordningar, bestämmelser o. s. v.) Om denna reglering saknas, finns det ingen rätt, intet samhälle. Men finns det ett samhälle, så betyder det, att dess liv är inneslutet inom en bestämd ram, vilken omsluter det som formen omsluter gjutgodset.

Stammlers noggranna formulering lyder: "Detta (bestämmande) moment är den från människor härrörande regleringen av deras umgänge och inbördes samliv. Först den *yttre* regleringen av det

mänskliga inbördeslivet möjliggör begreppet av ett *socialt* liv som särskilt objekt. Den är det *sista momentet*, på vilket formellt all *social* betraktelse har att gå tillbaka i sin egenart.” (S. 83.)

Men om nu en gång de samhällliga företeelsernas kännetecken består i, att de regleras, så är det, säger Stammler, fullkomligt klart, att ändamålsenligheten i det samhälliga livet är en *måluppställande* lagbundenhet. Vem är det i själva verket som ”reglerar” och vad betyder ”reglera”? *Människorna* reglerar i det de skapar bestämda förhållningsregler i syfte att uppnå bestämda *mål*, vilka återigen människorna medvetet uppställer för sig. Härav framgår enligt Stammler den väldiga skillnaden mellan naturen och samhället, mellan den samhälliga utvecklingen och utvecklingen i naturen (det sociala livet är enligt S. ett ”motstycke till naturen”) och följaktligen också mellan *naturvetenskaperna* och samhällsvetenskaperna. Samhällsvetenskaperna är *ändamålsvetenskaper*, naturvetenskaperna betraktar däremot allt från ståndpunkten: *orsaker* och *följder*.

Är denna ståndpunkt riktig? Är det riktigt, att det finns två slags vetenskaper, som är himmelsvitt skilda från varandra? Långt därifrån. Och det av följande skäl.

Låt oss för ett ögonblick medge, att det grundläggande kännetecknet på samhälle faktiskt är, att människorna medvetet, på rättens väg ordnar sina förbindelser. Följer då därav, att vi inte får fråga oss, *varför* människorna på den eller den tiden och på den eller den platsen ordnar sina förhållanden på ett sätt och på en annan tid och plats helt annorlunda? Ett exempel: den borgerliga tyska republiken 1919-1920 ”reglerar” de samhälliga förbindelserna så, att den låter skjuta arbetarna; den proletära Sovjet-republiken ”reglerar” dem så, att den låter skjuta kontrarevolutionära kapitalister; de borgerliga staternas lagstiftning åsyftar ett befastande, en utvidgning, en konsolidering av kapitalets välde; den proletära statens dekret uppställer som sitt mål att förstöra detta kapitalets välde och säkerställa arbetets välde. När vi nu vill vetenskapligt fatta, d. v. s. förklara dessa företeelser, räcker det då med en enkel hänvisning till att målen är olika? Envar förstår, att det naturligtvis är otillräckligt. Ty envar kommer att fråga: Men *varför*, *varför* uppställer då ”människorna” i ena fallet ett mål, i andra ett annat? Och det påtvingar oss svaret: *därför* att i ena fallet bourgeoisin står vid styret, i andra proletariatet; bourgeoisin eftersträvar ett, *därför* att dess levnadsbetingelser skapar inom den vissa önskningsar, arbetarna eftersträvar ett annat, *därför* att deras levnadsbetingelser i dem skapar andra önskningsar o. s. v. Kort och gott: så snart vi vill verkligt *fatta* de samhälliga företeelserna, måste vi genast framkasta frågan ”*varför?*”, d. v. s. börja fråga efter *orsakerna* till dessa företeelser, *trots* att däri uppenbarar sig ett mänskligt mål. Alltså: *även om människorna själva medvetet reglerar allt och allt i samhället går så som de vill, så behöver man ändå till företeelsernas förklaring inte en teleologi utan iakttagandet av orsakerna och verkningarna, d. v. s. upptäckandet av orsakslagbundenheten. Och därför finns i denna fråga ingen skillnad mellan samhälls- och naturvetenskaperna.*

Vid noggrann eftertanke blir det genast klart, att det heller inte kan vara annorlunda. I själva verket: är inte, när allt kommer omkring, människan själv och ett mänskligt samhälle, vilket som helst, en del av naturen? Är då inte människosläktet en del av djurvärlden? Den som förnekar det, han har också förblivit främmande för den moderna vetenskapens enklaste grunder. Men om människan och det mänskliga samhället är en del av naturen som helhet, så vore det ju i högsta grad märkvärdigt, om denna del skulle stå i en *absolut motsats* till hela den övriga naturen. Det är lätt att inse, att även häri föresvävas teleologiens anhängare iden om den mänskliga naturens *gudomlighet*, d. v. s. samma naiva tanke som vi förut betraktat.

Vi ser alltså, att den teleologiska tanken är fullkomligt obrukbar, även om vi medgäve att det grundläggande kännetecknet på samhälle är den *yttre* regleringen (rätten). T. o. m. då är teleologien oduglig. Men egentligen utgör ju inte den ”yttre regleringen” det väsentligaste kännetecknet på samhälle. Nästan alla hittills bestående samhällen (och det kapitalistiska

samhället alldeles särskilt) utmärker sig genom sin *bristande reglering*, sin anarki. I totaliteten av de samhällsliga företeelserna har den reglering, som i verkligheten reglerar så som lagstiftarna vill det, ingalunda spelat en så avgörande roll. Och i det framtida (kommunistiska) samhället? Där kommer *överhuvud* ingen ”yttre” (rättslig) reglering att finnas. Ty de medvetna, i arbetssolidaritetsens anda uppfosttrade människorna av den nya typen kommer inte att behöva några yttre pådrivningsmedel. (Om denna fråga närmare i nästa kapitel.) Följaktligen är inte heller från denna ståndpunkt den Stammlerska teorien brukbar, och den enda riktiga metoden för vetenskaplig observation av de samhällsliga företeelserna är och förblir deras betraktande från kausalitetens ståndpunkt.

Genom Stammlers teori skyntar tydligt den kapitalistiske statsämbetsmannens ideologi, en ideologi som förevisar vad som är förgängligt. Stat och rätt är i själva verket produkter av klassamhället, vars delar befinner sig i ständig, stundom högst förbittrad kamp. Otvivelaktigt var den härskande klassens rättsnormer och statsorganisation en förutsättning för detta samhälles existens. Men just i det klasslösa samhället måste bilden fullständigt ändra sig. Följaktligen får man inte betrakta ett historiskt föränderligt förhållande (stat, rätt) som beständigt attribut till varje samhälle eller vilket som helst godtyckligt valt sådant.

Å andra sidan beaktar Stammler icke följande omständighet. Det förekommer utomordentligt ofta, att statsmaktens lagar och normer, genom vilka den härskande makten vill ernå vissa resultat, i själva verket på grund av den elementära utvecklingen och den samhällsliga anarkien för till helt andra resultat än man hade uppställt som sitt mål. Som bästa exempel tjänar *världskriget*. Med hjälp av statliga åtgärder (mobilisering av armén och flottan, militära aktioner under ledning av statsmakten o. s. v.) trodde sig bourgeoisin i de olika länderna kunna uppnå bestämda mål. Men vad inträffade? *Proletariatets* revolution mot bourgeoisin. Hur ska det förklaras ur Stammlers fromt teleologiska ståndpunkt? Saken är alldeles klar. Vilket är här det grundläggande misstaget? Att Stammler *överskattar* ”regleringen” och underskattar den *elementära* utvecklingen. Därför hänger hela hans konstruktioner i luften.

§ 11. Kausalitet och teleologi. Den vetenskapliga förklaringen som kausalförklaring.

Av vad sagts följer, att vi, om vi vill förklara en företeelse vilken som helst och därmed också en företeelse inom samhällslivet, obetingat måste uppställa frågan om *orsaken*. Alla försök till en teleologisk s. k. förklaring utgör i verkligheten endast återspeglingsen av den religiösa tron och förklarar inte det allra minsta. På så vis får man på grundfrågan, vad det är för lagbundenhet som härskar i natur och samhälle, vilken regelbundenhet vi kan iaktta i bägge fallen, följande svar: *Såväl i naturen som i samhället råder objektivt (d. v. s. oberoende av, om vi önskar det eller ej, om vi är medvetna om det eller ej) en företeelsernas orsakslagbundenhet.*

Vad är en orsakslag? Det är ett nödvändigt, beständigt och överallt iakttagbart sammanhang mellan företeelserna. Om exempelvis en kropps temperatur stiger, så ökas dess volym; om en vätska värmes upp tillräckligt starkt, övergår den i ånga; om en stor mängd papperspängar släpps ut så sker en minskning i pänningvärdet; om kapitalismen består, så kommer ovillkorligen då och då krig att äga rum; om det i ett land vid sidan av stordriften finns smådrift, så segrar till sist stordriften; om proletariatet börjar anfalla kapitalet, så försvarar sig kapitalet med alla medel; om arbetsproduktiviteten växer så sjunker priserna; om man tillför människokroppen en bestämd kvantitet gift, så dör den, o. s. v. o. s. v. Kort och gott, man kan säga, att varje kausal lag låter uttrycka sig i satsen: *Om vissa bestämda företeelser föreligger, så uppträder ovillkorligen andra motsvarande företeelser.* Att förklara en företeelse, att ta reda på dess orsak betyder att hitta på en annan företeelse, varav den förra är beroende, d. v. s. finna företeelsernas *orsakssammanhang*. Så länge detta sammanhang icke är fastställt, förblir företeelsen oförklarad. När detta sammanhang är funnet och avslöjat och man har kontrollerat, huruvida detta sammanhang verkligen är beständigt, då har vi en *vetenskaplig* (orsaks- eller

kausal-) förklaring framför oss. Denna förklaring är den enda vetenskapliga, såväl ifråga om naturföreteelserna som också ifråga om det mänskliga samhällets företeelser. Den kastar överända varje gudomlighet, varje flykt till övernaturliga krafter, all gamla tiders bråte och jämnar vägen så att människan i realiteten blir herre såväl över naturens krafter som också över de egna samhällsliga krafterna.

Mot kausalitetens och kausallagens begrepp för många i fält det argumentet, att (som vi redan sett) detta begrepp självt skulle härröra ur en felaktig uppfattning om en himmelsk lagstiftare. Att det uppstått så är riktigt. Men det har redan för länge sedan förlorat denna mening. Så är ofta fallet i språkets liv. Man säger exempelvis: solen har gått upp, solen har gått ned, utan att en enda människa tror, att solen i realiteten går på två eller fyra ben, men så har man förr tänkt sig saken. Alldeles på samma sätt är det med ordet lag. När man säger: ”en lag råder”, så brukar man därvid inte föreställa sig, att utanför de två företeelserna orsak och verkan finns med en tredje osynlig gudom, som håller tygeln i sin hand. Orsakssammanhanget är bara det ständigt iakttagbara sammanhanget mellan företeelserna och ingenting vidare. Denna uppfattning om orsaksbundenheten kan absolut ej skiljas från vetenskapen.

Litteratur till kapitel I.

G. Plechanov: Grundprobleme des Marxismus (tysk upplaga Dietz, Stuttgart); Kritiker över våra kritiker. *Korsak*: Rättssamhälle och arbetssamhälle (i ryska samlingsverket *Skisser till den realistiska världsuppfattningen*). *Stammler*: Wirtschaft und Recht. *A. Bogdanov*: Ur samhällets psykologi (ryska). *Max Adler*: Kausalität und Teleologie im Streite um die Wissenschaft. *Densamme*: Marxistische Probleme, kapitel VII: Zur Erkenntniskritik der Sozialwissenschaften. *F. Engels*: Anti-Dühring. *Densamme*: Ludwig Feuerbach. *N. Lenin*: Materialism och empiriokriticism (ryska upplaga s. 151-167 och 187-194. *Idealismens problem* (ryska samlingsverk mot marxismen).

Andra kapitlet: Determinism och indeterminism.

(Nödvändighet och fri vilja.)

§ 12. Frågan om den individuella viljans frihet eller ofrihet. § 13. Resultatet av individualviljorna i det icke organiserade samhället. § 14. Den kollektivt organiserade viljan. § 15. Den s.k. slumpen överhuvud. § 16. Den historiska ”slumpen”. § 17. Den historiska nödvändigheten. § 18. Frågan om möjligheten av samhällsvetenskaper och förutsägelse på detta område.

§ 12. Frågan om den individuella viljans frihet eller ofrihet.

Vi har sett att i samhället alldeles som i naturens liv kan iaktas en bestämd lagbundenhet. Här kan dock stora tvivel resas. I själva verket produceras ju de samhällsliga företeelserna av människor. Samhället består av människor, som tänker, känner, sätter upp för sig mål, arbetar. Den ena gör ett, den andra kanske detsamma, den tredje något helt annat o. s. v. Och resultatet är en samhällslig företeelse. Utan människor funnes det intet samhälle och heller inga samhällsliga företeelser. Låt oss nu se till, vad som följer härav. Härav följer: Om de samhällsliga företeelserna är lagbundna och om de är resultatet av mänskliga handlingar, så måste också alla enskildas handlingar vara beroende av något. Man kommer alltså därtill, att människan och hennes vilja icke är fri utan bunden, underkastad lagar. Om det inte vore så, om varje människa och hennes vilja inte vore beroende av något – varifrån komme då lagbundenheten i de samhällsliga företeelserna? Den kunde i så fall inte uppstå. Den funnes överhuvud taget inte. Detta inser envar. Om varenda människa haltade, så vore samhället ett samhälle av halta: något annat samhälle förelåge inte.

Men å andra sidan: Hur förhåller det sig med den mänskliga viljans beroende? Bestämmer inte människan själv vad hon vill göra? Jag ville dricka vatten – nu dricker jag, jag ville gå, till ett möte – nu går jag. En ledig afton föreslår dig kamraterna att gå med och se ett socialt

skådespel. Andra åter vill hellre se ett lustspel. Men du beslutar gå och se skådespelet, träffar själv ditt *val*. Kan då människan inte välja fritt? Är hon då inte fri i sina *handlingar*? Är inte människan fri i sin vilja, i sina *önsknings* och strävanden? Är hon då en lekboll, en marionett, som några krafter vilka det nu må vara rycker i trådarna på? Vet då inte varje människa av egen erfarenhet, att hon kan fritt besluta, välja och handla?

Denna fråga kallar man i filosofien frågan om den mänskliga viljans frihet eller ofrihet. Den lära, som påstår, att den mänskliga viljan är fri (oberoende), kallar man *indeterminism*. Den lära, som säger, att den mänskliga viljan är beroende, betingad, ofri, kallar man *determinism*. Vi måste alltså avgöra, vilken av dessa bägge ståndpunkter som är den riktiga.

Låt oss framför allt se till, vart indeterminismens ståndpunkt för, då den tänks ända ut. Om den mänskliga viljan är fri och inte är beroende av något, så är den alldeles orsakslös. Och om så är, vad betyder det? Man kommer tillbaka till den gamla fornfrankiska, *religiösa* teorien. Allt går ju då i själva verket ut på följande: Allt i världen sker efter bestämda lagar, allt i världen – alltifrån loppornas förökning till solsystemets rörelse – har orsaker och endast den mänskliga viljan är icke underkastad dessa. Viljan är i viss mån det enda undantaget. Här är människan inte längre en del av naturen utan en gud som står över världen. Följaktligen för läran om viljans frihet direkt till *religionen*, som ingenting förklarar, som inte eftersträvar något *vetande* och vari råder den *blinda tron* på demoniskt hokuspokus, på hemligheter och översinnligt, på vanvett.

Följaktligen är det här något som inte stämmer. För att lösa denna knut måste vi iakttä följande. Ofta – nästan alltid – förväxlar man känslan av oberoendet med det objektiva (verkliga, av medvetandet oavhängiga) oberoendet. Ett exempel.

Låt oss anta, att du ser en talare på ett folkmöte. Han tar från bordet ett glas vatten och dricker girigt vattnet. Vad känner han, medan han fattar glaset? Han själv beslutar dricka vattnet, ingen tvingar honom därtill. Han har fullständigt känslan av sin frihet: han *själv* har beslutar, att han ska ta en klunk vatten och inte – låt oss säga – göra ett hopp i luften. *Känslan* av frihet har han. Men betyder det, att han handlade utan orsak och att hans vilja verkligen var oberoende? Ingalunda. Varje förnuftig människa inser genast, hur saken förhåller sig. Och säger: Talaren var torr i halsen. Vad vill det säga? Det vill säga, att på grund av det intensiva talandet hade i talarens hals ägt rum sådana förändringar, att de hos honom *alstrade* önskan om en klunk vatten. Det var just orsaken. Förändringen i organismen, den fysiologiska orsaken *alstrade* en bestämd önskan. Härav följer, att man inte får förväxla intrycket av viljefrihet, *känslan* av oberoende med orsakslösheten, med de mänskliga handlingarnas och önskningsarnas frivillighet. Det är två helt skilda saker. På förväxling av dem grundar sig vanligtvis nästan alla betraktelser av indeterministerna, vilka absolut vill slå fast en särskild ”gudomlighet” hos den ”mänskliga själen”.

En av de största filosoferna, *B. Spinoza* (död 1677), skrev om de flesta sådana filosofer: ”Synbarligen tänker de sig människan i naturen som en stat i staten, ty de tror, att människan mer stör än följer naturens ordning, att hon har en ovillkorlig makt över sina handlingar och att hon bestämmas av ingenting annat än av sig själv.” (Ethik, övers. av Otto Baensch, Leipzig 1919, s. 98.) I själva verket uppkommer en sådan virrig föreställning helt enkelt därav, att människorna ännu inte känner de yttre orsakerna till sina egna handlingar. ”Så tror barnet, att det frivilligt söker komma åt mjölken, likaså den vredgade pojken, att han frivilligt vill hämnd, och den ängslige, att han frivilligt vill fly.” (Ethik s. 105.) *Leibniz* (död 1717) talade likaledes om, att orsakerna till människornas handlingar ofta undgår dem (*causas fugientes*, flyende orsaker), vilket framkallar illusionen om en absolut frihet. Leibniz anförde här exemplet med magnetnålen, som, om den kunnat tänka, säkert skulle ha varit glad över att den ständigt pekade mot nordpolen. (G. G. Leibniti Opera omnia, tomus I. Genevae, 1768, s. 155.)

Samma tanke uttryckte å sin sida – innan han greps av sitt apokalyptiskt-antibolsjevistiska vainsinne – även *D. Meresjkovskij*:

”Vore varje regnets droppe
funtad så som du,
när från himmelen däroppe
han nedrinner nu,
då förvisso tänkte han:
Inga dumma makter kan
härska över mig,
ty allenast av fri vilja
faller jag på ängens lilja
och på skogens stig.”

I grund och botten vederlägger människorna i sina praktiska handlingar fullständigt läran om den fria viljan. Om den mänskliga viljan inte vore beroende av något, då skulle ju varje handling vara omöjlig, ty man kunde varken *beräkna* eller *förutse något*. Låt oss anta, att en spekulant beger sig ut på marknaden. Han vet, att där kommer man att handla och pruta, varje säljare kommer att försöka sälja dyrt och varje köpare att försöka köpa så billigt som möjligt. Men han väntar inte, att människorna på marknaden kommer att krypa på alla fyra eller tjuta som vargar. ”Vilket vansinnigt exempel”, vill man kanske invända. Ingalunda. Låt oss titta på det lite närmare. Varför kommer människorna inte att krypa på alla fyra? Därför att detta inte ligger i deras natur. Vad betyder det? Det betyder, att deras *organism* är så inrättad. Men pajaserna går ju på alla fyra? Ja, därför att deras vilja bestämmes av *andra betingelser*. Om spekulanten går på cirkus, då vet han att man där kommer att ”naturvidrigt” gå på alla fyra. Varför vill köparna köpa så billigt som möjligt? Just därför att de är köpare. Deras läge som köpare ”tvingar” dem att söka billiga varor och bestämmer deras önskningar, deras vilja, deras handlingar i *denna* riktning. Men om samma människa vore säljare? Ja, då skulle hon handla på alldeles motsatt sätt, försöka sälja så *dyrt* som möjligt. Så är viljan *ingalunda oberoende* utan bestämmes av en rad orsaker, och människorna *kunde inte handla, om det vore på annat sätt*.

Låt oss nu se saken från en annan ända. Envar vet, att hos en berusad uppstår ”meningslösa” önskningar och att han begår ”meningslösa” handlingar. Hans vilja fungerar annorlunda än den nyktras. Varför? Anledningen är alkoholförgiftningen. Man behöver bara föra in ett visst kvantum av detta gift i den mänskliga organismen, och den ”gudomliga viljan” börjar leva om så man kan bli rädd. Orsaken är här klar. Eller ett annat exempel: En människa äter salt mat. Då börjar hon ovillkorligen ”av fri vilja” dricka mer vatten än vanligt. Även här är alltså orsaken klar. Nå, men om samma människa håller en ”normal” diet? Ja, då dricker hon en ”normal” kvantitet vatten: hon ”vill” dricka, alldeles som alla andra ”vill” dricka. Hennes vilja är alltså *alldeles lika oberoende* i detta fall som i ”ovanliga” fall.

Människan förälskar sig, när hennes organism har blivit mogen. Vid svår utmattning förfaller människan till ”mörk förtvivlan”. Kort och gott: *människans känsla och vilja beror på hennes organisms tillstånd och på den miljö, vari hon (människan) befinner sig*. Hennes vilja är som allt annat i naturen betingad av bestämda orsaker, och människan utgör inte något undantag från den övriga världen: om människan vill kliar sig bakom örat för att det kliar där eller om hon begår en hjältemodig handling – sak samma, det finns bestämda orsaker till bägge. Ibland är det visserligen svårt att hitta dessa orsaker, men det blir en annan fråga. Har vi då i den döda naturen hittat på alla orsaker? Visst inte. Men av att människorna ännu inte har förklarat allt följer inte alls, att inte *överhuvud* allt kan förklaras.

Det är att märka, att under kausalitetslagen inte bara, som vi sett, faller de ”normala” (vanliga) fallen. Under den faller samtliga företeelser. Som krassaste exempel kan vi ta sinnessjukdomarna. Man vore benägen att undra: Vilken lagbundenhet, vilken ”ordning” kan de sinnessjukas och galnas sammanhangslösa, meningslösa, märkvärdiga och ohyggliga önskningar och handlingar ha? Och dock har de sina orsaker. Vid vissa orsaker uppför sig de ”van-

sinniga” så, vid andra så, vid ett tredje orsakskomplex på ett tredje sätt o. s. v. Till och med ifråga om *vansinnet* har alltså orsakslagbundenheten kvar sin fulla kraft.

Härpå vilar klassificeringen av sinnessjukdomarna. De föres tillbaka på fyra olika orsaker: 1. ärftlighet (syfilis, tuberkulos etc.), 2. skador (traumata), 3. förgiftningar, 4. olika skadliga påverkningar och rubbningar (jämför ordet ”sinnessjukdomar” i konversationslexikon). På följande sätt skildras exempelvis (i Granats ryska encyklopedi) delirium: ”Patienterna tror, att något ont planeras emot dem, att hela omgivningen gör en sammansvärjning mot dem, vari icke endast grannarna utan också husdjuren och de livlösa föremålen deltar. Delirium uppstår genom alkoholförgiftning. Vid progressiv paralys (till följd av syfilis) får man en annan sjukdomsbild: först själsliga rubbningar, lättsinne, cyniska handlingar, lättrogenhet; andra stadiet fantiseringar (storhetsvansinne, patienten tror sig äga oräkneliga millioner i guld, tror att han är kung o. s. v.); tredje stadiet: allmän nedgång. (P. Rosenbach i Brockhaus’ ryska upplaga.) Vid skadliga påverkningar, insjuknande av vissa delar av hjärnan eller nervsystemet, riktar sig viljan åt ena hållet, vid andra skadliga påverkningar åt ett annat o. s. v. På själslivets beroende av bestämda orsaker vilar också hela den medicinska behandlingen av nervsjukdomarna.

Vi har avsiktligt valt ut de mest olikartade fall. Av deras iakttagande visar det sig, att under alla omständigheter, såväl i vanliga som i ovanliga, i normala som i abnorma fall den enskildes vilja, känslor, handlingar har en bestämd orsak; de är alltid betingade (determinerade), bestämda. Läran om viljans frihet är i själva verket en förfinad form av de halvreligiösa åskådningarna, en form som absolut ingenting förklarar, motsäger alla livets fakta och är en hämsko för den vetenskapliga utvecklingen. Den enda riktiga ståndpunkten är *determinismen*.

§ 13. Resultatet av individualviljorna i det icke organiserade samhället.

Det råder intet tvivel om, att samhället består av enskilda personer och att den samhälleliga företeelsen är sammansatt av en otalig mängd individuella känslor, stämningar, viljor och handlingar. Den samhälleliga företeelsen är med andra ord resultatet (eller som man ofta säger ”resultanten”, kraftsumman) av de individuella företeelserna. Ett utmärkt exempel härpå är priset. På marknaden kommer säljare och köpare. De ena har varor, de andra pengar. Varje säljare och köpare söker uppnå ett bestämt mål: alla uppskattar de varan och pengarna, beräknar, väger, handlar och köpslår. Till följd av denna marknadskommers uppstår marknadspriset. Detta är inte vad den enskilde köparen eller säljaren tänker sig, det är redan en *samhällelig* företeelse, som uppstått som resultat av kampen mellan de olika ”viljorna”. Detsamma som med priset sker också med andra samhälleliga företeelser. Låt oss exempelvis betrakta revolutionsepoken. I den handlar de ena människorna mer, de andra mindre energiskt, de ena drar åt ena sidan, de andra åt andra. Ur denna *människornas* kamp kommer till sist med ”revolutionens seger” en ny samhällsordning, en ny tingens ordning. ”Dessa bestämda sociala förhållanden är”, skriver Marx, ”i lika hög grad produkter av människorna, som kläde, linne etc.” (Das Elend der Philosophie, Stuttgart 1913, s. 91.)

Men här kan inträda två olika fall, som uppvisar stora olikheter. Dessa två olika fall är: det första när vi har framför oss ett icke organiserat samhälle, exempelvis det enkla eller kapitalistiska varuutbytet, det andra när vi har att göra med ett organiserat, kommunistiskt samhälle. Låt oss först betrakta första fallet. Där kan vi ta det mest typiska exemplet, vilket vi redan anfört: prisbildningen. *I vilket förhållande* står det på marknaden bildade priset till de *önsknings*, de värderingar och strävanden, som *varje enskild* på marknaden uppträdande person visade? Det är klart, att priset *icke stämmer överens* med dessa önsknings. För många är det tvärtom till *skada*: för dem nämligen som inte kan köpa ”för det priset” och går hem med tomma händer och likaledes för dem som gjorde bankrutt för att priserna varför låga för dem. Envar vet, att en mängd hantverkare, småhandlare och småföretagare utarmats därför att storfabrikanterna översvämmade marknaden med sina billiga varor; de små gick under, kunde inte härda ut i kampen, kunde inte hålla stånd emot anstormen av de billiga priserna, som

uppstod under inflytandet av den stora massa varor den storkapitalistiska produktionen slungade ut i marknaden.

Vi anförde ovan ännu ett karaktäristiskt exempel, det imperialistiska kriget, när många kapitalister i de olika länderna gick ut på rov men en utarmning uppstod och ur utarmningen föddes revolutionen mot kapitalisterna, vilka naturligtvis ingalunda hade längtat efter denna revolution.

Vad betyder allt detta? Det betyder, att i det icke organiserade samhället, där det inte finns någon planmässig produktion, där det finns kämpande klasser, där allt sker inte efter en plan utan *elementärt*, att i ett sådant samhälle resultatet (den samhälleliga företeelsen) icke stämmer överens med vad många ville. Eller, som *Marx* och *Engels* ofta sade, de samhälleliga företeelserna är *oavhängiga* av människans medvetande, känsla och vilja. Denna "oavhängighet av människans vilja" består icke i att det offentliga livets händelser sker *utan hänsyn* till människorna utan däri att i det icke organiserade samhället, med den elementära utvecklingen, denna viljas (dessa viljors) samhälleliga produkt icke överensstämmer med de mål, många människor uppställde för sig, ja, understundom *motsäger* dessa mål (en, som ville bli rik, har gjort bankrutt).

En hel rad av invändningar mot marxismen vilar på missförståendet av vad det är för en "oavhängighet av viljan", *Marx* och *Engels* talar om. Det kan därför vara lämpligt att här anföras några rader av *Engels*:

"Intet sker (i historien) utan medveten avsikt, utan velat mål... Endast sällan sker det man velat, i de flesta fallen korsar och bekämpar varann de många velade målen... Så skapar de tallösa individualviljornas och individualhandlingarnas sammanstötningar på historiskt område ett tillstånd, som är alldeles analogt med det i den omedvetna naturen rådande. Handlingarnas mål har velats, men de resultat, som verkligen följer ur handlingarna, är icke velade, eller, i mån de dock närmast synes motsvara det velade målet, har de till sist helt andra följder än dem man velat." (Ludwig Feuerbach, Stuttgart 1920, s. 43-44.)

"Människorna gör sin historia, hur denna än må utfalla, i det envar följer sina egna, medvetet velade mål, och resultaten av dessa många, i olika verkningar agerande viljor och deras mångahanda påverkan på yttervärlden är just historien... men ett har vi sett, att de i historien verksamma många individualviljorna mestadels frambringa helt andra än de velade resultaten, ofta de rent motsatta." (D:o s. 44-45.)

Av det sagda framgår också, att i det icke organiserade samhället, såväl som i varje samhälle händelserna utspelas icke utan hänsyn till människorna utan genom människornas viljor. Men här behärskas den enskilda människan av ett *omedvetet elementärt* något, som utgör en produkt av enskildheterna.

Nu vänder vi oss till en annan omständighet. Sedan det eller det samhälleliga resultatet av de enskilda viljorna uppnåtts, *bestämnes genom detta samhälleliga resultat de enskilda personernas förhållande*. Denna grundsats måste framhållas, enär den är av stor betydelse.

Låt oss börja med det exempel, vi redan två gånger använt: prisbildningen. Låt oss anta, att på marknaden ett kilo morötter kostar så och så mycket. De nya köparna och de nya säljarna kommer alltså redan från början att ha detta pris för ögonen och utgå därifrån i sina beräkningar. Med andra ord: den *samhälleliga* företeelsen (priset) verkar bestämmande på de *enskilda* (individuella) företeelserna (värdesättningen). Detsamma äger också rum med alla andra sidor av livet. Den unge konstnären stödjer sig i sitt skapande på konstens hela föregående utveckling och på de sociala känslorna och strävandena i hans omgivning. Varifrån utgår politikern i sina handlingar? Från den miljö, vari han verkar; han kan antingen vilja befästa den bestående ordningen eller vilja förstöra den. Detta beror i sin tur av, på vilken sida han står, i vilken omgivning han lever, på vilken samhällsklass och på vems

samhälleliga önsknings han stödjer sig. Följaktligen bestämmes också hans vilja av de samhälleliga betingelserna.

Vi har redan sett, att i det icke organiserade samhället till sist icke uppstår fullkomligt vad människorna ville eller ibland inte ens något däråt. Man kan här säga, att "samhällsprodukten" (den samhälleliga företeelsen) *behärskar* människorna.

Och inte bara i den meningen, att den bestämmer människornas förhållande, utan också därigenom att den går emot deras önsknings.

Ifråga om det icke organiserade samhället kan vi alltså uppställa följande satser:

1. *De samhälleliga företeelserna uppstår ur de individuella viljorna, känslorna, handlingarna o. s. v.*

2. *De samhälleliga företeelserna bestämmer i varje givet ögonblick de enskilda personernas vilja.*

3. *De samhälleliga företeelserna uttrycker icke de enskilda personernas vilja, går vanligtvis emot denna vilja, behärskar den tvångsvis så, att de enskilda personerna ofta på sig känner det samhälleliga elementets tryck. (Exempel: den utarmade handlanden, kapitalisten som ville kriget men vart ruinerad genom revolutionen o. s. v.)*

§ 14. Den kollektivt organiserade viljan.

(Resultanten av individualviljorna i det organiserade, kommunistiska samhället.)

Nu kan vi föreställa oss, hur det är med det organiserade samhället. Här råder ingen produktionsanarki. Här finns det inga klasser, ingen klasskamp, inga motsättningar mellan klassintressena o. s. v. Här saknas också motsättningarna mellan personintressena och samhällets intressen, här finns bara en kamratlig samverkan mellan de arbetande, som arbetar var och en på sin post efter produktionsplanen.

Hur förhåller det sig här med individualviljan? Det är klart, att även här består samhället av människor, så att de samhälleliga företeelserna framgår som resultat av individualviljorna. Men *karaktär* en av denna sammansättning, det sätt, varpå denna resultat uppstår, är alltigenom något annat än ifråga om det icke organiserade samhället. För att göra denna åtskillnad mera begriplig må ytterligare ett litet exempel anföras. Låt oss anta, att vi har för oss en förening eller krets av personer, som har kommit väl överens. Alla uppställer de för sig samma mål, avgör gemensamt samma frågor, tar hänsyn till de förestående svårigheterna, fattar till sist gemensamma beslut och handlar i enlighet med dem. Deras gemensamma handlande och deras beslut är en kollektiv "produkt". Men här är det inte längre en yttre, grov, elementär kraft, som strävade *emot* den enskildes vilja. Tvärtom. Här har envar den stegrade möjligheten att få sin önskan uppfylld. Fem personer beslutar gemensamt lyfta en sten. Var för sig kan de inte göra det, gemensamt gör de det med lätthet. Det gemensamma beslutet motverkar inte den enskildes önskan. Tvärtom, det hjälper till att förverkliga denna önskan.

Detsamma, bara med den skillnaden att det nu gäller i jätteskala och i mer komplicerad form, kommer också att bli fallet i det kommunistiska samhället. (Med detta samhälle menar vi icke den proletära diktaturens tid och icke heller kommunismens första steg, utan det utvecklade, verkligt kommunistiska samhället, där det icke längre finns någon rest av klasser, ingen stat och inga yttre rättsnormer.) I det samhället blir alla förbindelser människorna emellan klara för var och en enskild och den samhälleliga viljan kommer att bli en *organiserad* vilja. Det blir ingen elementärt uppkommen resultat, "oberoende" av de enskilda personernas vilja, utan ett medvetet organiserat samhälleligt beslut. Därför kan vad som uppstår i det kapitalistiska samhället icke uppstå där. I det kommunistiska samhället behärskar inte den

”samhälleliga produkten” människorna utan människorna är herrar över sina beslut, ty det är de som beslutar och beslutar *medvetet*. Där kan det inte förekomma, att en samhällelig företeelse kan vara något skadligt och fördärligt för majoriteten inom samhället.

Av det sagda framgår dock ingalunda, att i det kommunistiska samhället såväl den samhällelige viljan som också den enskildes vilja inte är beroende av något eller att under kommunismen viljans frihet råder och människan plötsligt blir ett övernaturligt väsen, för vilket kausalitetslagen är oskriven.

Visst inte. Även under kommunismen förblir människan en del av naturen och är underkastad den allmänna kausallagen. Kommer då varje enskild människa att vara oberoende av den honom omgivande yttervärlden? Naturligtvis inte. Hon kommer inte att uppföra sig som en vilde från Central-Afrika eller som en bankir i firman Pierpont Morgan & Co. eller som en husar från det imperialistiska krigets tid. Hon kommer att uppföra sig som en medlem av det *kommunistiska* samhället. Detta är utan vidare klart. Men vad betyder det? Det betyder, att levnadsbetingelserna kommer att bestämma hennes vilja. Detsamma sker också i andra avseenden. Envar ska exempelvis också inse, att även det kommunistiska samhället kommer att nödgas kämpa med naturen och att till följd därav denna kamps villkor kommer att bli bestämmande för människornas uppförande o. s. v. Kort och gott: *determinismens teori behåller sin fulla giltighet även i det kommunistiska samhället.*

Beträffande det organiserade samhället kan vi alltså uppställa följande satsar:

1. *De samhällelige företeelserna uppstår ur korsningen av de individuella viljorna, känslorna, handlingarna o. s. v., och härvid förlöper denna process icke elementärt utan i de avgörande frågorna organiserat.*
2. *De samhällelige företeelserna är i varje givet ögonblick bestämmande för de enskilda personernas vilja.*
3. *De samhällelige företeelserna uttrycker människornas vilja och går vanligtvis icke emot individualviljorna. Människorna är herrar över sina beslut och känner icke samhällets tryck, trycket av det elementära i samhället, i vars ställe har kommit den förnuftiga, samhällelige organisationen.*

Engels skrev, att mänskligheten vid övergången till kommunismen gör ”ett språng ur nödvändighetens rike in i frihetens rike”. Några borgerliga lärda drog därur den slutsatsen, att Engels skulle menat, att determinismen så att säga skulle förlorat sin giltighet i det kommunistiska samhället. Den betraktelsen är baserad på en mycket grov och förvrängd uppfattning av marxismen. I själva verket ville Engels, och med full rätt, därmed säga, att i det kommunistiska samhället antar utvecklingen en medvetet organiserad karaktär i motsats till den omedvetet elementära. Människorna vet, vad de har att göra och hur de under givna förhållanden bör verka. ”Frihet är insedd nödvändighet.”

§ 15. Den s. k. slumpen överhuvud.

För att bättre kunna fatta den betingade karaktären av företeelserna överhuvud måste man noggrannare undersöka, vad den s. k. slumpen är för något. I själva verket stöter vi ganska ofta på denna slump, såväl i vardagslivet som i samhällets liv. Många lärda sysslar t. o. m. med särskilda forskning om ”slumpens roll”, vilken betydelse slumpen har i historien. Vi talar tämligen ofta om slump eller tillfälligheter: på gatan blev av en ”tillfällighet” en man överkörd, den eller den fick ”av en slump” en från taket nedfallande tegelsten i huvudet, av en ”händelse” kom jag över en sällsynt bok eller rent ”tillfälligtvis” mötte jag i en främmande stad en man som jag inte hade träffat på tjugu år o. s. v. Ett annat exempel: hasardspelen. Av en slump har jag fått upp ”krona” och vunnit, av en slump har jag fått upp ”klave” och

förlorat. Vad vill det säga? I vilket förhållande står slumpen till lagbundenheten eller, vilket är detsamma, till den *kausala nödvändigheten*?

Låt oss undersöka den frågan. Vi kan att börja med ta exemplet med ”krona och klave”. Varför har, låt oss säga, ”krona” kommit upp? Är det av en slump eller har inga tillfälligheter här verkat medbestämmande? Naturligtvis inte. ”Krona” har kommit upp därför att med en bestämd form på myntet handen rört sig så och så, med den och den kraften, i en bestämd riktning, därför att myntet har fallit just där det föll o. s. v. Om alla dessa villkor ännu en gång inträffade, så skulle otvivelaktigt på nytt ”krona” komma upp. Detsamma skulle hända en tredje gång. Men saken är bara den, att man när man kastar omöjligt kan i förväg beräkna alla dessa omständigheter. Minsta vridning på handen, en böjning på fingret, en ändring i den kraft varmed man kastar myntet utövar genast en verkan på resultatet. Orsakerna, av vilka följderna (myntets fall på ena eller andra sättet) alstras, *kan i detta fall icke med praktisk noggrannhet i förväg beräknas*. De existerar, men vi kan icke beräkna dem och därför känner vi dem inte. Denna vår ovetskap kallar vi i det här fallet också slump.

Låt oss nu ta ett annat exempel: det tillfälliga mötet på gatan med en bekant, som jag inte sett på tjugu år. Har detta möte orsaker? Förvisso. Under inflytande av bestämda orsaker gick jag ut vid den och den tiden, började så med den och den hastigheten, under inflytande av andra orsaker gick min bekante vid samma tillfälle den och den vägen med den och den hastigheten. Det är klart, att totalverkan av dessa orsaker *oundvikligen* måste föra till detta möte. Men varför förefaller mig detta möte tillfälligt? Varför förefaller det mig, att här inte fanns någon kausal nödvändighet? Varför *betecknar* jag vårt möte som tillfälligt? Av ett mycket enkelt skäl: därför att jag inte kände de orsaker, som satte min bekante i rörelse, därför att jag *inte ens visste*, att han bodde i samma stad som jag, och följaktligen heller inte kunde förutse vårt möte.

När vi ifråga om den korsande verkan av två eller flera orsakskedjor bara känner den ena, då förefaller oss den därav uppstående företeelsen tillfällig, ehuru den i själva verket är fullständigt lagbunden. Jag känner ena kedjan av orsaker, de som uppenbaras genom min vandring genom gatorna, den andra kedjan av orsaker, de som satte min bekante i rörelse, känner jag inte. Därför förutser jag icke sammankopplingen av dessa två orsakskedjor. Därför förefaller mig denna sammankoppling (mötet) som ”tillfällig” företeelse. På så vis finns det strängt taget överhuvud inga tillfälliga, d. v. s. orsaklösa företeelser. Men företeelserna kan förefalla ”tillfälliga” i mån vi inte känner deras orsaker.

Detta har redan *Spinoza* vetat, då han påstod, att ”en sak kallas tillfällig endast i brist på inre insikt... därför att orsakernas ordning är oss förborgad (Ethik s. 30). Hos Mill (A system of logic, Book III, Chapt. XVII, § 2) finner vi, efter en riktig analys, följande passus: ”Det är oriktigt att säga, att någon som helst företeelse sker tillfälligt; men vi kan säga, att två eller flera företeelser är tillfälligt sammankopplade, de förekommer eller följer på varandra endast av en *tillällighet*. Det vill säga, att relationerna dem emellan inte är beroende av något orsakssammanhang, de är icke förbundna med varandra som orsak och verkan och representerar likaledes varken följer av en och samma orsak eller sådana av orsaker, vilka genom någon lag av koexistens är förbundna med varann, ej heller representerar de ens *någon fördelning av de ursprungliga orsakerna*.” De kursiverade ställena är oriktiga. Riktigt är (exemplet med rörelsen), att jag icke har lämnat min bostad, därför att min vän gått ut, och lika riktigt är det, att min vän inte gett sig ut därför att jag var på väg. Men om vi fått en fördelning av orsakerna, d. v. s. om vi har som givet att jag gått ut vid viss tid och vidare har givna vägen och hastigheten, samt detsamma ifråga om min vän, då är härmed också orsaken till vårt möte given. Häri föreligger lika lite slump eller oberoende av ”orsakernas fördelning” som ifråga om sol- eller månförmörkelsena, som är bestämda av himlakropparnas särskilda ställning eller ”möte”.

§ 16. Den historiska "slumpen".

Efter allt vad här sagts är det inte svårt att också undersöka frågan om den s. k. historiska slumpen.

Om till sitt väsen allt sker lagbundet och tillfälligt i mening av orsakslöst överhuvud inte förekommer, så är det klart, att det heller inte förekommer någon historisk "slump". Varje historisk händelse, hur tillfällig den än må förefalla, är i själva verket alltigenom och absolut betingad: vanligtvis menar man här med historisk slump en sådan företeelse, som uppstått genom sammankoppling av några orsakskedjor, av vilka endast den ena är bekant.

Ibland menar man emellertid med historisk slump något annat. Om man exempelvis säger, att det imperialistiska kriget *med nödvändighet* uppstått ur världskapitalismens utveckling men att, låt oss säga, mordet på den österrikiske ärkehertigen var en tillfällig företeelse, så menar man här något annat. Vad? Det är lätt att förstå. När man talar om nödvändigheten (orsaksnödvändigheten, *oundvikligheten*) av det imperialistiska kriget, så ser man denna oundviklighet i de utomordentligt viktiga föreliggande orsakerna, i samhällets utveckling – orsaker genom vilka kriget framkallades. Därvid ter sig kriget självt å sin sida likaledes som händelse av stor vikt, d. v. s. som händelse av *avgörande* inflytande på samhällets vidare öde. På detta sätt menar man med ordet "historisk slump" en omständighet, som i de samhälleliga händelsernas kedja inte spelar någon stor roll: även om den inte varit där, så hade bilden av den fortsatta utvecklingen så föga förändrats, att ingen skulle märka det. I det givna fallet: kriget hade kommit, även om inte ärkehertigen hade blivit mördad, ty "det väsentliga i saken" låg inte i detta mord utan i den skärpta konkurrensen mellan de imperialistiska makterna, vilken med det kapitalistiska samhällets utveckling blev skarpare för varje dag.

Kan man säga, att en sådan "tillfällig" företeelse *inte alls* spelar någon roll i samhällslivet, att den *överhuvud inte* påverkar samhällets öde, att den med andra ord är lika med noll? Om vi vill ge ett fullt koncist svar, så blir det nej. Ty *varje* händelse, hur "obetydlig" den än må vara, påverkar i själva verket hela den därpå följande utvecklingen. Frågan är, i vad mån stora förändringar i denna utveckling kan alstras av en företeelse. Då det gäller tillfälliga företeelser i nyss nämnd mening, då är detta inflytande praktiskt oviktigt, omärkligt, oändligt litet. Men hur litet det än är, blir det dock aldrig lika med noll. Det blir genast klart, om vi tar hänsyn till hela den gemensamma verkan av sådana "tillfälligheter". Låt oss se på följande exempel. Antag, att det är fråga om prisbildningen. Marknadpriset bildas genom sammanstötningar av mängden av prisbildningar och värderingar från köparnas och säljarnas sida. Tar vi *ett* fall – sammanstötningen mellan en säljare och en köpare – så kan denna företeelse betecknas som "tillfällig". Köpmannen Andersson har "klått" den gamle Pettersson. Detta är en tillfällighet från marknadsprisets ståndpunkt, d. v. s. från ståndpunkten av den samhälleliga företeelse som är resultatet av de många sammanstötningarna mellan de olika värderingarna. "Är det inte likgiltigt, vad som skedde i det individuella fallet Andersson? Vi behöver slutresultatet, den samhälleliga företeelsen, det som har en *typisk* karaktär." Så sägs det ofta och med rätt. Ty det enskilda fallet spelar en omärklig roll. Det är oviktigt. Men försök gruppera, förbinda ett stort antal sådana fall, och ni ska genast inse, att "tillfälligheten" börjar försvinna. Rollen och betydelsen av många tillfälligheter, deras totalverkan gör sig genast märkbar på den vidare utvecklingen. Ty även de individuella fallen är ingalunda lika med noll. En multiplicerad nolla förblir noll. Av intet uppstår intet, vilka manipulationer man må anställa med detta intet.

Vi ser alltså, att det strängt taget i samhällets historiska utveckling inte finns några tillfälliga företeelser. Även att Kautsky den och den natten sovit illa därför att han drömt om den bolsjevistiska revolutionens grymheter, likaväl som att den österrikiske ärkehertigen mördades kort före kriget, att England drev kolonialpolitik och att världskriget kom – med ett ord: alla företeelser från de obetydligaste och osynligaste till de världsskakande händelserna i

våra dagar, alla är de i lika mån *icke tillfälliga*, alla är de i lika mån orsaksbetingade, d. v. s. i lika mån kausalt nödvändiga.

§ 17. Den historiska nödvändigheten.

Av vad som här sagts framgår, att begreppet ”slump” måste utdömas ur samhällsvetenskaperna. Samhället är i sin utveckling i lika mån underkastat lagbundenheten som allt annat i världen är det.

Mycket karaktäristisk är den omständigheten, att läran om slumpen, som på fullt allvar erkänner denna slump, för direkt till tron på det övernaturliga, till tron på Gud. Just därpå vilar det s. k. kosmologiska beviset för Guds existens. Det lyder: Eftersom världen (Kosmos) icke är underkastad lagbundenheten, så är det klart, att den måste ha en särskild orsak till sin existens och sin utveckling. Denna förmenta bevisföring betecknas också som ”bevis för världens tillfällighet” (”e contingentia mundi”). Man anträffar det hos Aristoteles, Cicero, Leibniz, Christian Wolff m. fl. Med bourgeoisins förfall och upplösning har läran om slumpen åter vunnit spridning (exempelvis hos de franska filosoferna Boutroux, Bergson m. fl.).

Mot begreppet slump ställes begreppet nödvändighet (orsaksnödvändighet).

”Nödvändighet är vad som oundvikligt uppkommer ur bestämda orsaker.” När man säger, att den och den företeelsen var historiskt nödvändig, så betyder det att den oundvikligt måste ske, bortsett från varje beroende av, huruvida den är god eller dålig. När man talar om orsaksnödvändigheten, så är därmed inte frågan om någon *värdesättning* av det inträffade, dess egenskap av önskad eller icke önskad, det talas bara om dess *oundviklighet*. Man får inte, som det ibland brukas, blanda ihop två fullständigt skilda begrepp: nödvändigheten i mening av att vara önskad och orsaksnödvändigheten. Det är två fullständigt skilda saker. När man talar om den historiska nödvändigheten, så menar man därmed inte vad som vore önskvärt, låt oss säga, från det samhällseliga framstegets ståndpunkt, utan *vad som oundvikligt följer ur samhällsutvecklingens gång*. I den meningen var såväl produktionskrafternas utveckling i slutet av nittonde århundradet som romerska rikets störtande eller försvinnandet av den s. k. Kretakulturen nödvändiga. Det nödvändiga är det kausalt betingade. Varken mer eller mindre.

Vi övergår nu till den tämligen svåra frågan om denna nödvändighet.

Låt oss anta, att vi framför oss har ett samhälle, som på tjugu år vuxit till det dubbla. Då har vi rätt att dra den slutsatsen, att produktionen i det samhället utvidgats. Vore så icke fallet, så kunde samhället icke utöka sig. Men om det har utökats, då måste produktionen ha utvidgats. Detta exempel behöver ingen vidare förklaring. Med vad säger det oss? Här söker vi på ett särskilt sätt orsaken till den samhällseliga utvecklingen, en orsak som visar sig som *nödvändigt villkor* för denna utveckling. Saknas denna orsak, så uteblir också utvecklingen. Inträder utvecklingen, så måste också villkoret förefinnas.

På detta exempel kan följande tankegång uppstå. I början av boken har vi utan förbarmande utdömt teleologien, men nu inför vi den i viss mån: Jaga ut naturen genom dörren, så kommer den åter in genom fönstret. Hur står det egentligen till i den här frågan? För samhällets utveckling, *för att* samhället ska kunna fördubbla sig är det nödvändigt att produktionen växer. Utvecklingen och samhällets tillväxt är *målet*, ”telos”. Produktionens utveckling är medlet till förverkligandet av detta mål. Lagbundenheten i utvecklingen är en teleologisk lagbundenhet. Vi skulle alltså i viss mån ha försyndat oss mot vetenskapen och fallit i prästernas armar.

I själva verket är det här dock frågan om något helt annat. Och här finns inte ett uns teleologi. Vi utgår i realiteten från den förutsättningen, att samhället har vuxit (i det givna fallet utgår vi t. o. m. från det *faktum*, att samhället vuxit). Men det kunde också hända, att det inte växte. Om det inte hade vuxit utan, låt oss säga, minskats till hälften, så kunde vi efter alldeles

samma metod dra följande slutsats: Eftersom samhället minskats till hälften, och därvid i följd av undernäring skrumpit ihop, så har alltså produktionen sjunkit. Men det skulle inte falla någon människa in att se ”målet” i samhällets förstöring. Ingen kan i detta fall säga, att målet är samhällets förminskande genom undernäring och att medlet härvidlag vore att nedsätta produktionen. Här finns alltså ingen som helst teleologi med i spelet. Här finns bara en särskild metod för utletandet av *betingelserna* (orsakerna) efter *resultaten* (följderna).

Den *nödvändiga betingelsen* för den vidare utvecklingen kallar man ofta också *historisk nödvändighet*. I den meningen var det en historisk nödvändighet, att vi fick franska revolutionen, utan vilken kapitalismen inte hade kunnat utveckla sig, eller den s. k. bondebefrielsen i Ryssland 1861, utan vilken den ryska kapitalismen inte hade kunnat utveckla sig vidare. I den meningen är socialismen en historisk nödvändighet, därför att utan socialismen en fortsatt utveckling av samhället är omöjlig. Om samhället kommer att utveckla sig vidare, är socialismen *oundviklig*. I den meningen talar *Marx* och *Engels* om den ”sammhälleliga nödvändigheten”.

Metoden att leta upp de *nödvändiga betingelserna* efter de föreliggande eller förutsatta fakta användes mycket ofta av *Marx* och *Engels*, ehuru man hittills icke mycket aktgivit härför. Men hela *Das Kapital* är egentligen uppbyggt på den. Givet är det varuproducerande samhället med alla sina element. Det består. Hur kan det bestå? Svar: Om det består, så är det möjligt endast under den betingelsen att värdelagen består. Otaliga varor bytes mot varann. Hur är det möjligt? Det är möjligt endast under förutsättning att det finns ett pänningsystem (pänningens sammhälleliga nödvändighet). Kapitalet ackumuleras på grundval av varucirkulationens lagar. Hur är det möjligt? Det är möjligt först genom att arbetskraftens värde är mindre än värdet av den alstrade produkten. O. s. v. o. s. v.

§ 18. Frågan om möjligheten av samhällsvetenskaper och förutsägelse på detta område.

Av allt vad här sagts följer, att i samhällsvetenskaperna såväl som i naturvetenskaperna *förutsägelse* är möjlig. Här menas inte en charlatans svindelspådomar utan *vetenskaplig* förutsägelse. Vi vet exempelvis, att astronomerna kan förutsäga inträffandet av en sol- eller månförmörkelse och det till på köpet med största noggrannhet; de kan förutse uppdykandet av kometer eller stjärnfall. Meteorologerna kan förutsäga vädret – sol, vind, storm och regn. I alla dessa profetior finns ingenting hemlighetsfullt. Se t. ex. på en astronom. Han känner lagarna för himlakropparnas rörelse. Han vet, vilka banor jorden, solen, månen beskriver. Han vet också, med vilken *hastighet* de rör sig och *var* de i ett givet ögonblick befinner sig. Vad är det då för märkvärdigt, att man under givna omständigheter kan noga beräkna, *när* månen kommer att stå mellan jorden och solen och förmörka ljuset, med resultat att en förmörkelse inträder! Nu blir frågan, om något sådant är möjligt i samhällsvetenskaperna. Naturligtvis. När vi känner den sammhälleliga utvecklingens lagar, d. v. s. de vägar som samhället oundvikligt går, och *riktningen* för denna utveckling, kan vi i själva verket också med lätthet bestämma hur det framtida samhället kommer att se ut. I samhällsvetenskaperna har sådana profetior, som alltigenom visat sig sanna, gjorts upprepade gånger. På grundval av vår kunskap om den sammhälleliga utvecklingens lagar har vi förutsagt de ekonomiska kriserna, pappersmyntets värdeminskning, världskriget och den sociala revolutionen som följd av kriget. Vi förutsåg de olika gruppernas, klassernas och partiernas uppförande under revolutionen. Vi spådde exempelvis, att ”socialrevolutionärerna” i Ryssland skulle efter den proletära omvälvningen förvandla sig i ett vitgardistiskt, kontrarevolutionärt Vendee-parti av storbönder. Vidare har de ryska marxisterna, långt före revolutionen, redan på 90-talet, profeterat den ryska kapitalismens oundvikliga utveckling och samtidigt arbetarrörelsens oundvikliga tillväxt. Man kunde anföra hundratals sådana förutsägelser. Däri ligger intet underligt, så snart vi känner den sammhälleligt-historiska processens lagar.

Vi kan tills vidare inte förutsäga *tidpunkten* då den eller den företeelsen kommer att inträffa. Det kommer sig av, att vi ännu inte förfogar över sådana kunskaper om lagarna för den samhällseliga, utvecklingen, att de kan uttryckas i noggranna *siffror*. Vi känner inte den sociala processens *hastighet*, men vi har möjlighet att känna dess *riktning*.

Hr *Bulgakov* skrev i sin bok *Kapitalism och lanthushållning* (ryska, 1900, II s. 457-458): ”*Marx* ansåg det möjligt att mäta och förutbestämma framtiden i enlighet med forntiden och nuet, men varje epok för ju med sig nya fakta och nya krafter i den historiska utvecklingen – historiens skaparkraft sinar icke. Därför måste denna prognos ifråga om framtiden, som uppbygges på nuets resultat, oundvikligen (!!!) vara felaktig... Framtidens förhållande är ogenomträngligt.” Samma författare skriver i *Hushållningens filosofi* (Moskva 1912, s. 272): ”Men även mycket blygsammare förutsägelser kan endast med stora inskränkningar tillskrivas den sociala vetenskapen. De av vetenskapen fastställa ’utvecklings-tendenserna’, som är gynnsamma för socialismen, har mycket litet gemensamt med de ’naturvetenskapliga lagar’, vilka *Marx* anser dem vara. De är bara ’empiriska lagar’... De har en helt annan logisk natur än t. ex. mekanikens lagar...”

Dessa citat valdes från professor *Bulgakov* såsom ett mycket karaktäristiskt exempel på ”vederläggning” av marxismen. Låt oss undersöka dessa ”vederläggningar”. *Bulgakov* anser, att exempelvis den kapitalistiska utvecklingens lagar är ”empiriska lagar”. Med empiriska lagar menar man som bekant sådana lagbundenheter, där man ännu inte kan säga att vi har upptäckt orsakssammanhanget. Man har exempelvis iakttagit, att det födes något mer flickor än pojkar. Men orsakerna till denna företeelse känner vi inte. *Sådana* lagar har faktiskt en annan ”logisk natur”. Men socialismens utvecklingslagar är helt *annorlunda*. De *innehåller* ett orsakssammanhang. Lagen om kapitalets koncentration är exempelvis inte alls någon ”empirisk lag” utan faktiskt en ”naturvetenskaplig lag”. Ty om det samtidigt existerar konkurrerande små och stora produktionsenheter, så är de storas seger *oundviklig*. Här *känner* vi de kausala sammanhangen. Och därför kan vi med bestämdhet förutsäga storproduktionens seger såväl i Japan som i Central-Afrika.

Det första citatet ur *Bulgakov* bär karaktären av ytlig belletristik. Historien ”för med sig nya fakta”, ”historiens skaparkraft sinar icke” o. s. v. Men ”nya fakta” för också naturens utveckling med sig; dessa nya fakta blir också bekanta för naturvetenskaperna och matematiken med dessas *annorlunda* ”logiska natur”. Här är hos *Bulgakov* endast så mycket riktigt, att vi aldrig känner *allt*. Men därav får man naturligtvis inte sluta till vetenskapens otillräcklighet.

Det är för övrigt karaktäristiskt, att hr *Bulgakov* i *Hushållningens filosofi* utomordentligt mycket och allvarligt sysselsätter sig med änglar, köttets lust, syndafallet, den heliga Sofia o. s. v. Detta har faktiskt en ”annan logisk natur” och det en som kommer nära det charlataneri och kvacksalveri, mot vilket hr *Bulgakov* vänder sig.

Läran om determinismen i de sociala företeelserna och möjligheten av vetenskaplig förutsägelse har framkallat en hel rad invändningar. Låt oss här dröja vid en av dessa invändningar, som göres av *R. Stammler*. *Stammler* frågar marxisterna, som påstår att socialismen måste inträda lika oundvikligt som solförmörkelsen gör det i ett visst ögonblick, varför de – marxisterna – då anstränger sig för att *förverkliga* denna socialism. Antingen – eller, säger *Stammler*: *antingen* kommer socialismen att inträda så som solförmörkelsen inträder, och då är all möda och all kamp överflödigt – varför ska vi då organisera ett arbetarklassens parti o. s. v., det faller ju ingen in att organisera ett parti för att befordra solförmörkelsen – *eller* organiserar ni ett parti, kämpar o. s. v., men då betyder det, att socialismen kanske också inte inträder men att ni *vill* den och därför helt naturligt kämpar för den. Men med dess nödvändighet har detta ingenting att göra.

Efter vad ovan påvisats är det lätt att inse, vari *Stammlers* misstag består. Solförmörkelsen beror varken direkt eller indirekt av människornas vilja, den är överhuvud oberoende av *människorna*. Samtliga människor utan åtskillnad till klass, kön, nationalitet eller ålder skulle kunna dö ut och i alla fall skulle solen på viss tidpunkt förmörkas. Helt *annorlunda* förhåller det sig med de samhällseliga företeelserna. De sker *genom* människornas vilja. En samhällselig

företeelse *utan* människor, utan samhälle vore detsamma som en rund kvadrat eller glödgad is. Socialismen kommer att inträda oundvikligt därför att människorna, bestämda klasser av människor oundvikligen handlar i riktning mot socialismens förverkligande och *under sådana villkor att de kommer att segra*. Marxismen *förnekar inte viljan, den bara förklarar den*. När marxisterna organiserar det kommunistiska partiet och för det i kamp, så är det likaledes ett uttryck för den historiska nödvändigheten som just uttryckes genom människornas vilja och handlingar.

Den sociala (samhälleliga) *determinismen*, d. v. s. läran att alla samhälleliga företeelser är betingade, har sina orsaker ur vilka de med nödvändighet framgår, denna lära får icke förväxlas med *fatalismen*. Fatalismen är tron på det blinda, oundvikliga ödet, som vilar över allt, som allting är underkastat. Människan är ingen kvantitet som kan komma i betraktande som orsak, hon är passivt material. Denna lära *förnekar* människornas vilja som utvecklingsfaktor, vilket determinismen ingalunda gör.

Detta "öde" förkroppsligas ofta i gudalikhande väsen. Så exempelvis i de gamla grekernas "moiror" och "parcer"; hos några kyrkofäder (så Augustinus) spelade läran om förutbestämmelsen (predestinationen) samma roll; samma sak, i ännu skarpare form, finner vi hos *Calvin* (jfr R. Wipper: *Kyrka och stat i Geneve i sextonde århundradet*); ett särskilt krasst uttryck har fatalismens ide funnit i Islam. Man kan heller inte undgå att konstatera en vacklan åt fatalismen hos socialdemokraterna. Just hos den del av socialdemokraterna, som var förbunden med bourgeoisin, har marxismen *urartat* till en fatalistisk ide. Det bästa exemplet på en så på fatalistiskt sätt karrikerad "marxist" är *Cunow*, vars hela "filosofi" löper ut i den tesen: "historien har alltid rätt", och därför skulle man varken få bekämpa världskriget eller imperialismen. Varje kommunistiskt uppror av arbetarna betraktas däremot icke som utflöde ur den historiska nödvändigheten utan som ett obegripligt försök att utifrån våldföra den historiska utvecklingens lagar.

Litteratur till kapitel II.

K. Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie, inledningen. *F. Engels*: Anti-Dühring. *Densamme*: Ludwig Feuerbach. *Beltov (Plechajev)*: Till frågan om den monistiska historieuppfattningens utveckling. *Densamme*: Kritik av våra kritiker. *Densamme*: Marxismens grundfrågor. *N. Lenin*: Materialism och empiriokriticism. *W. Basarov*: Auktoritär metafysik och autonom personlighet. (Skisser till den realistiska världsuppfattningen.) *A. Labriola*: Uppsatser.

Tredje kapitlet: Den dialektiska materialismen.

§ 19. *Materialism och idealism i historien. Det objektivas problem.* § 20. *Den materialistiska problemställningen i samhällsvetenskaperna.* § 21. *Den dynamiska ståndpunkten och företeelsernas sammanhang.* § 22. *Historismen i samhällsvetenskaperna.* § 23. *Motsägelse-ståndpunkten och motsägelsen i den historiska utvecklingen.* § 24. *Teorien om de språngmässiga förändringarna och teorien om de revolutionära förändringarna i samhällsvetenskaperna.*

§ 19. Materialism och idealism i historien. Det objektivas problem.

När vi undersökte frågan om den mänskliga viljan, frågan huruvida viljan vore fri eller, som allt annat i världen, bestämd av några orsaker överhuvud, kom vi till den slutsatsen, att vi måste inta determinismens ståndpunkt. Vi såg, att den mänskliga viljan inte är något gudomligt utan att den beror av yttre orsaker och, av den mänskliga organismens tillstånd. Vi vidrörde därmed den viktigaste fråga, som genom årtusenden pinat människors tankar, frågan om förhållandet mellan materia och ande. I vardagslag talar man vanligtvis om "själ" och "kropp". Vi skiljer överhuvud på två slags företeelser. De ena har längd och bredd, intar en plats i rummet och iaktas genom våra sinnen – man kan se, höra, känna, smaka dem o. s. v. Dem kallar vi *materiella* företeelser. De andra intar ingen plats i rummet, man kan varken

beröra dem eller se dem. Dit hör t. ex. den mänskliga tanken eller viljan eller känslan. Att dessa existerar, det vet envar från sig själv. En filosof Descartes (Cartesius) ansåg, att enbart den omständigheten vore ett bevis för, att människan existerar. Han sade ”Jag tänker – *alltså* är jag.” (Latin: Cogito – ergo sum.) Men man kan varken känna den mänskliga tanken med fingrarna eller lukta den med näsan, den har ingen färg och låter omedelbart mäta sig varken med aln eller metermått. Sådana företeelser kallar man *psykiska*, i dagligt tal ”andliga”. Nu uppstår frågan: i vilket förhållande står dessa båda slag av företeelser till varann? Är anden ”alltings början” eller är materien? Vad är det ursprungliga? Vad är det grundläggande? Alstrar materien anden eller alstras materien av anden? I vilket förhållande står de till varann? Detta är en filosofiens grundfråga, av vars besvarande också många svar på *samhällsvetenskapernas* frågor är beroende.

Låt oss nu försöka betrakta dessa frågor så allsidigt som möjligt. Framför allt måste vi ta hänsyn till, att *människan är en del av naturen*. Vi vet inte bestämt, huruvida det på andra planeter finns andra, ännu högre organiserade väsen. Sannolikt finns det sådana, ty antalet planeter är ändlöst. Men vi ser klart, att det tänkande väsen, som kallar sig människa, icke är något gudomligt, världsfrämmande, yttre, som kunde ha ramlat ned från en annan okänd och hemlighetsfull värld. Tvärtom vet vi av naturvetenskaperna, att människan är en produkt av naturen, en del av denna natur, en del som är underkastad dess allmänna lagar. Och i exemplet med den värld, vi känner, ser vi, att de psykiska företeelserna, den s. k. anden, utgör en *obetydlig* del av alla företeelser överhuvud.

För det andra vet vi, att människan har *framgått ur andra djur*, och att de ”levande varelserna” först under tidernas lopp uppstått på jorden. När jorden ännu inte var en kall planet utan ett glödande klot, något i stil med solen nu, då fanns det varken liv eller några tänkande väsen på den. Ur den ”döda” naturen har den levande utvecklats, ur den levande har utvecklats en sådan levande som kan tänka. Först var materien, som inte kunde tänka. Ur den utvecklade sig tänkande materia, människan. Om så är (och så är det, det har naturvetenskaperna påvisat), då är det klart, att *materien är andens moder och inte ”anden” materiens fader*. Ty det förekommer aldrig, att barnen är äldre än föräldrarna. ”Anden” har uppstått senare, därför måste den betraktas som son och icke som fader, vartill de alltför ivriga dyrkarna av allt ”andligt” vill upphöja den.

För det tredje: ”Anden” uppträder då *den på ett visst sätt organiserade materien uppträder*.

Ett intet tänker ej, inte heller en kringlas hål, inte en hålighet, inte heller en från all materia fri ”ande”. Den mänskliga hjärnan tänker, denna hjärna som är en del av den mänskliga organismen. Och den mänskliga organismen är en på ett utomordentligt komplicerat sätt organiserad materia.

För det fjärde: Av vad som sagts är det klart, varför *materien kan förekomma utan ande, men aldrig ”ande” utan materia*. Materia existerade innan den tänkande människan fanns till, jorden existerade mycket tidigare än det överhuvud fanns någon ”ande” på denna jord. Med andra ord: *materien existerade objektivt, oberoende av ”anden”*. De psykiska företeelserna däremot, den s. k. anden finns *aldrig och ingenstans utan materien, oberoende av denna*. Tankarna existerar icke utan hjärnan, önskingarna existerar icke utan den önskandes organism. ”Anden” är alltid bunden vid det materiella (endast i Bibeln svävade han ”över djupet”). Med andra ord: De psykiska företeelserna, medvetandets företeelser är ingenting annat än *en egenskap hos den på bestämt sätt organiserade materien, dess funktion*. (En kvantitets funktion är en annan kvantitet, som är beroende av den förra.) Ta exempelvis människan. Hon är ett mycket subtilt organiserat ting. Förstör denna organisation, desorganisera den, plocka isär dess beståndsdelar, skär sönder den – och ”anden” försvinner i ett nu. Om människorna förfogade över ett medel att återställa hela detta system, så att den

mänskliga organismen på nytt kunde arbeta, med andra ord: om människorna ägde medel att åter sammanställa och nyorganisera de materiella smådelarna, att så att säga på nytt sätta ihop människan liksom man sätter ihop ett sönderplockat ur, då skulle också medvetandet återvända: reparera uret och det går och tickar på nytt – återställ den mänskliga organismen och den börjar åter tänka. Nå, så långt har människan ännu inte kommit. Men vi har redan vid undersökningen av frågan om determinismen sett, att av organismens tillstånd beror också "andens" tillstånd. Förgiftar man organismen med alkohol, så blir också medvetandet förvirrat, "anden" blir berusad. Återför man organismen till det normala tillståndet, så börjar "anden" åter arbeta som förut. Härmed har klart bevisats medvetandets beroende av materien eller med andra ord "tänkandets" beroende av "varat".

Vi sade och såg, att de psykiska företeelserna är egenskaper hos den på bestämt sätt organiserade materien. Inom dessa gränser kan förekomma olika kombinationer, olika arter av materiens organisation och därför också olika arter av psykiskt liv. Människan med sin hjärna är organiserad på ett bestämt sätt – hon har det fullkomligaste psykiska livet på jorden, hon har ett verkligt medvetande; hunden är organiserad på ett annat sätt och hundens psyke är skilt från människans; binnikemasken åter är organiserad på ett tredje sätt och i enlighet härmed är binnikemaskens "ande" utomordentligt torftig, kan inte alls jämföras med människans; stenen återigen är så organiserad, att den tillhör den livlösa materien, den har överhuvud intet psykiskt liv. Det behövs en särskilt komplicerad organisation av materia för att det ska finnas ett psyke. Det behövs en *utomordentligt* komplicerad organisation av materia för att det komplicerade psykiska liv skall uppstå, som vi betecknar som medvetande. På jorden visar sig detta medvetande först när det finns en materia så organiserad som den mänskliga organismen med sitt högst komplicerade instrument, hjärnan.

Anden kan alltså icke existera utan materia, materien kan mycket väl existera utan ande; materien var tidigare till än anden; "anden" är en särskild egenskap hos den särskilt organiserade materien.

Därmed avgöres frågan om förhållandet mellan ande och materia, och därmed är avgörandet givet i stridsfrågan *materialism* eller *idealism* i filosofien.

Materialismen anser för det ursprungliga, grundläggande materien, idealismen anden. För materialisten är anden en produkt av materien, för idealisten är omvänt materien en produkt av anden.

Det är lätt att inse, att idealismen, d. v. s. den lära som antar "anden" som grundvalen för allt existerande, inte är något annat än en mildrad form för de religiösa föreställningarna. Innehållet i de religiösa föreställningarna är ju just det, att över naturen ställes en gudomlig, hemlighetsfull kraft, att det mänskliga medvetandet betraktas som en liten gnista av denna kraft och människan själv framställes som ett av Gud utvalt väsen. Den idealistiska ståndpunkten för i sin utveckling till en rad vansinnigheter, som ofta med allvarligaste min förfäktas av de härskande klassernas filosofer. Särskilt är med idealism förbundna de åskådningar, som förnekar *den yttre världen*, d. v. s. tingens och ibland också de andra människornas objektiva, av det mänskliga medvetandet oberoende existens. En sådan extrem och konsekvent form av idealism är den s. k. solipsismen (solus är latin och betyder den ende). Solipsisten argumenterar på följande sätt: Vad är omedelbart givet för mig? Mitt medvetande och för övrigt ingenting. Huset, jag ser, är min iakttagelse, människan, jag talar med, likaså. Kort och gott: utanför mig existerar ingenting. Existerar gör bara mitt jag, mitt medvetande, mitt andliga vara; det finns ingen yttervärld oberoende av mig – allt det där är bara ett foster av min ande. Ty jag känner bara mitt inre liv, som jag inte kan hoppa ut ur. Allt jag ser, hör, smakar, allt jag tänker och grubblar – allt det är bara *mina* förnimmelser, *mina* föreställningar, *mina* känslor.

Denna vanvettiga filosofi, om, vilken *Schopenhauer* sade, att man kan anträffa dess uppriktiga anhängare endast på dårhuset (vilket dock icke hindrade samme Schopenhauer att betrakta världen som vilja och föreställning, d. v. s. vara tvättäkta idealist), vederlägges av varje steg av den mänskliga *erfarenheten*. När människorna äter, för klasskamp, tar på sig skorna, plockar blommor, skriver böcker, gifter sig – då faller det ingen in att tvivla på yttervärldens existens, d. v. s. på existensen av den näring den förtär, de skor de tar på sig, de kvinnor de gifter sig med. Och ändå följer detta vansinne av idealismens förutsättningar. Ty om anden är grundvalen för allt, hur var det då, när det inte fanns några människor? Antingen – eller: antingen måste man anta, att det fanns en övermänsklig och gudomlig ande som i Bibelns gamla judiska sagor, eller måste man säga, att även de längst förflutna tiderna bara är ett foster av min inbillningskraft. Den första vägen för till den s. k. *objektiva idealismen*. Den objektiva idealismen erkänner tillvaron av en av "mitt" medvetande oberoende yttervärld. Men den ser denna världs väsen i en andlig princip, i en Gud eller i ett "högre förnuft", en "världsvilja" eller något liknande hokuspokus, som i detta fall ersätter Gud. Den andra vägen för direkt till *solipsismen* genom den *subjektiva idealismen*, för vilken det bara finns andliga väsen, enstaka tänkande subjekt. Det är lätt att inse, att den mest konsekventa formen av idealismen är solipsismen. Ty varifrån utgår i själva verket idealismen, vad stödjer den sig på? Varför tror den, att den andliga principen är det ursprungliga och grundläggande? När allt kommer omkring, därför att den tror, att för "mig" är omedelbart givna endast mina iakttagelser. Men om så är, så är för mig lika tvivelaktig existensen av vedträt i min brasa som existensen av vilka som hälst andra människor, ävenså mina egna föräldrar. Här tar solipsismen livet av sig själv men den dödar också *hela idealismen i filosofien*, ty den för genom att konsekvent dra ut de idealistiska åskådningarna till en fullständig absurditet, till ett fullständigt vanvett, som i alla avseenden motsäger den mänskliga erfarenheten.

Man får inte med den *teoretiska* materialismen och idealismen förväxla den *praktiska* "idealismen" och "materialismen". De är något som inte alls har att göra med de nyss skildrade lärorna. Idealist i praktisk mening kallar man en människa, som förblir sin idé trogen och är beredd att offra allt för den. En sådan idealist kan naturligtvis också vara en utpräglad motståndare till den filosofiska, den teoretiska idealismen. Kommunisten, som offerar sitt liv, är en praktisk idealist men samtidigt alltigenom materialist. Kälkborgaren, som suckar till sin Gud, har vanligtvis mycket idealistiska åskådningar, vilket emellertid inte hindrar honom att vara en tarvlig, egennyttig och inskränkt varelse.

Som skaparen av *den filosofiska idealismen* räknar man vanligtvis den forngrekiske filosofen *Platon*. Enligt hans åskådning existerar verkligt, objektivt endast "idéer". Icke människor, päron och vagnar utan idéen om människan, päronet och vagnen. Alla dessa mönstergilla och från allra första början existerande "idéer" vistas på en särskild "överjordisk", "förnuftig" plats. Vad människorna anser för päron, vagnar o. s. v., är bara ömkliga skuggor av motsvarande "idéer". Över alla "idéer" svävar, liksom Guds ande, den högsta "idéen", "det godas idé". En böjelse åt den subjektiva idealismen finner vi ursprungligen hos de grekiska filosofer, som är bekanta under namnet *sofisterna* (Protagoras, Gorgias m. fl.), som uppställde principen, att "människan är alltings mått". Under *medeltiden* började man tyda de platoniska idéerna som mönster och modell, efter vilka Gud formar de synliga tingen; så är exempelvis den synliga lusen skapad av Gud efter den lus-"idé", som hade den översinnliga världen till sin boningsort. I nyare tiden utvecklades den subjektiva idealismens ståndpunkt av biskop *Berkeley*, enligt vilken det bara finns ande, allt det andra är bara föreställning. I Tyskland trodde *Fichte*, att det utan subjekt (förmimmande ande) inte funnes något objekt (yttervärld) och att materien vore ett uttryck för idéen. Enligt *Schelling* är idéerna tingens väsen, baserade på den gudomliga evigheten. Enligt *Hegel* är allt varande intet annat än utflödet av det sig självt utvecklande objektiva förnuftet. För *Schopenhauer* är världen vilja och föreställning. Enligt *Kant* existerar den objektiva världen ("tinget i sig"), men den kan icke förnimmas och äger en omateriell natur. I den moderna filosofien, som sönderfaller i olika riktningar, har idealismen blivit utomordentligt stärkt på grund av bourgeoisins förkärlek för mystik och allt hemlighetsfullt. Det är ett tecken på bourgeoisins låga nivå, bourgeoisin är full av förtvivlan och söker sig en tröst i anden.

De materialistiska filosofiska strömningarna anträffar vi ursprungligen hos de forngrekiska filosoferna av den s. k. *ioniska skolan*, som ansåg materien för allt varandes grundval men samtidigt trodde, att all materia är i stånd att mer eller mindre förnimma. Därför kallades dessa filosofer *hylozoister* ("som gör materien levande", av grek. hyle materia och zoe = liv).

Dessa första steg var naturligtvis till sina resultat mycket ofullkomliga. Så sökte *Thales* grundvalen för allt varande i vattnet, *Anaximenes* i luften, *Herakleitos* i elden, *Anaximander* i ett särskilt ämne, som är obestämt och omfattar allt. (Han kallade det "aperion", det ändlösa, det obegränsade.) Till hylozoisterna hörde också *stoikerna*, som uppställde den principen, att allt varande vore materiellt. Materialismen utvecklades vidare genom grekerna *Demokritos* och *Epikuros* och senare genom romaren Lucretius Carus. Demokritos har genialt klarlagt grundvalen för den atomistiska teorin. Enligt hans lära består världen av rörliga, fallande, materiella smådelar, atomer, vars kombinationer också bildar den synliga världen. Under medeltiden rådde i det stora hela den idealistiska idisslingen. *B. Spinozas* glänsande och djupa förstånd utvecklade de materialistiska hylozoisternas idéer. I England förfäktades den materialistiska ståndpunkten av *T. Hobbes* (1588-1679). Ett uppsving för materialismen medförde förberedelseepoken för den stora franska revolutionen, som födde en rad första rangs materialistiska filosofer: *Diderot*, *Helvetius*, *Holbach* (hans viktigaste verk *Naturens system* utkom 1770), *Lametrie* (*Människa-maskin* 1785). Denna grupp av filosofer från den då revolutionära bourgeoisin har levererat glänsande formuleringar för den materialistiska teorin. (Jfr N. *Beltov*: Till frågan om den monistiska historieuppfattningens utveckling, och N. *Lenin*: *Materialism och empiriokriticism* s. 26 och följande.) *Diderot* har mycket snillrikt gycklat med idealisterna av *Berkeleys* slag: "Det fanns ett ögonblick av vanvett, då det kännande klaveret inbillade sig vara det enda existerande klaveret i världen och att i detta funnes hela världssalltets harmoni." (*Oeuvres complètes*, Paris 1875, II, s. 118.) På 1800-talet fördes i Tyskland tanken framåt genom *Ludwig Feuerbach*; han utövade inflytande på *Marx* och *Engels*, vilka skapade den fullkomligaste materialistiska teorin. De förband materialismen med den dialektiska metoden (varom vidare nedan) och utsträckte den materialistiska läran till samhällsvetenskaperna, i det de körde ut idealismen ur dess sista gömslen. Det är självklart, att den ålders-svaga bourgeoisin, vilken lallar om sin Gud likt en gubbe i barndom, är mycket hätsk emot materialismen. Och lika begripligt är det, att materialismen blir den unga revolutionära klassens, proletarietets, revolutionära teori.

§ 20. Den materialistiska problemställningen i samhällsvetenskaperna.

Striden mellan materialism och idealism måste, som envar förstår, också färga av sig på samhällsvetenskaperna. Ja, låt oss se på det mänskliga samhället. Där fanns det olika företeelser. Där har vi "hög materia" – religion, filosofi, moral. Där har vi också politik och staten med dess lagar. Där har vi vidare alla möjliga idéer av människorna på de mest olika områden. Där finns varuutbytet med fördelningen av produkterna. Där finns de olika klassernas inbördeskamp. Där finns frambringandet av produkter: vete, råg, skor, maskiner, allt på sin plats och tid. Hur ska man bära sig åt vid utforskandet av detta samhälle? I vilken ända ska man börja? Vad ska man anse som grundläggande, som ursprungligt? Vad är härlett, sekundärt? Det är klart, att det egentligen var samma frågor, som filosofien uppställde och som delar filosoferna i de två stora lägren materialister och idealister. Ty å ena sidan är det tänkbart, att människorna uppfattar samhället ungefär så: Samhället består av människor. Människorna tänker, handlar, önskar, har idéer, *tankar*, "åsikter"; därav sluter man då: "Åsikterna regerar världen", förändringen i människornas "åsikter", förändringen i människornas uppfattning är grundorsaken till allt som sker i samhället; följaktligen måste samhällsvetenskapen i främsta rummet utforska just den sidan av saken, det "samhälleliga medvetandet", samhällets ande. Detta blir den *idealistiska* ståndpunkten i samhällsvetenskaperna. Men vi har sett, att idealismen är förbunden med erkännandet av idéernas oberoende av det materiella och med dessa idéers beroende av allehanda gudomliga och hemlighetsfulla ting. Inte underligt då, att den idealistiska ståndpunkten till följd härav är förbunden med den direkta mystiken och hokuspokus i samhällsvetenskaperna och så leder till upphävandet av *samhällsvetenskapen*, till att i dess ställe träder *tron* på den gudomliga försynen och annat

dylikt. Så har fransmannen *Bossuet* (hans bok *Betraktelse över den allmänna historien* utkom 1682) förklarat, att i historien uppenbaras ”människosläktets gudomliga ledning”; den tyske idealisten *Lessing* påstod, att historien är ”Guds uppfostran av människosläktet”; *Fichte* ansåg, att i historien verkar förnuftet, *Schelling* att historien vore en beständig, alltjämt sig utvecklande uppenbarelse av det absoluta, alltså när allt kommer omkring Gud; *Hegel*, idealismens störste filosof, definierade världshistorien som ”världsandens förnuftiga, nödvändiga gång”. Ännu många andra dylika exempel kunde anföras, men dessa räcker till för att visa, hur intimt de filosofiska åskådningarna är förbundna med uppfattningarna på samhällsvetenskapernas område.

De idealistiska samhällsvetenskaperna och den idealistiska sociologien ser alltså i historien framför allt samhällets ”idéer”; samhället självt anser de för något *psykiskt*, icke materiellt; samhället är enligt deras mening en sammanflätning av oändliga kombinationer av människornas önskningar, känslor, tankar och viljeyttringar, med andra ord: den samhälleliga psykologien och det *samhälleliga medvetandet*, samhällets ”ande”.

Man kan emellertid börja undersöka samhället från en helt annan sida. Vi har i själva verket redan vid betraktandet av frågan om determinismen sett, att människornas vilja ingalunda är fri, att den är betingad av yttre betingelser hos den mänskliga tillvaron. Och är inte samhället underkastat samma lagar? Var ska förklaringen till det samhälleliga medvetandet sökas? Varav beror det? Så snart vi ställer upp dessa frågor, dyker den *materialistiska* uppfattningen av samhällsvetenskaperna upp. Det mänskliga samhället är en produkt av naturen, liksom också hela människosläktet. Det är beroende av denna natur och kan bestå endast om det ur denna natur pressar fram de för det nyttiga föremålen. Det pressar fram dem genom *produktionen*. Men det gör det ingalunda alltid medvetet. Medvetet sker, det endast i det organiserade samhället, där allt förlöper planmässigt. I det icke organiserade samhället återigen sker det omedvetet: exempelvis söker under kapitalismen fabrikanten få mera profit och utvidgar *därför* produktionen (men ingalunda för att hjälpa det mänskliga samhället); bonden producerar för att kunna existera själv och kunna sälja en del så att han kan betala skatterna; hantverkaren för att kunna leva och komma någonstans; arbetaren för att inte svälta. Följden är, att hela samhället existerar, hur det nu blir, bra eller illa. Den *materiella produktionen* och dess *medel* (de materiella produktionskrafterna) utgör grundvalen för det mänskliga samhällets existens. *Utan* dem kan intet ”samhälleligt medvetande”, ingen ”andlig kultur” bestå, alldeles som det inte kan finnas några tankar utan hjärna. Vi ska senare utförligare undersöka detta. Låt oss nu föreställa oss två mänskliga samhällen: det ena – vildarnas samhälle, det andra – samhället vid kapitalismens slut. I det första samhället förbrukas tiden till det omedelbara vinnandet av näringen: jakt, fiske, insamling av rötter, primitivt jordbruk; av ”idéer”, ”andlig kultur” finns här föga; människorna är nästan halvapor, hjorddjur. Det andra samhället uppvisar en rik ”andlig kultur”, ett helt Babels torn av moral, rätt med otaliga lagar, oerhört utvecklade vetenskaper, filosofi, religion, konst, alltifrån arkitekturen till modeteckningarna. Härvid är också att märka, att denna kultur är olika för bourgeoisin, proletariatet och bönderna etc. Kort och gott: här har, som det kallas, den ”andliga kulturen”, samhällets ”ande”, summan av ”idéerna” vuxit i hög grad. Hur kunde denna ande växa? Vad var *betingelsen för dess tillväxt*? Utvecklingen av *den materiella produktionen*, människornas stegrade makt över naturen, höjningen av *det mänskliga arbetets produktivitet*. Endast under sådana förhållanden behöver man inte använda *all sin tid* på det futtiga materiella arbetet. En del av tiden blir fri och det ger människorna möjlighet att tänka efter, att arbeta *andligt*, att skapa ”andlig kultur”.

Alltså: alldeles som överhuvud materien är andens moder och inte anden materiens fader, så är i samhället icke den samhälleliga ”andliga kulturen” (”det samhälleliga medvetandet”) den kraft som alstrar den samhälleliga materien, d. v. s. framför allt den materiella produktionen,

utpressandet av allehanda nyttiga saker ur naturen, utan tvärtom: utvecklingen av denna samhällsliga materia, d. v. s. utvecklingen av den materiella produktionen utgör grundvalen för utvecklingen av den s. k. ”andliga kulturen”. Med andra ord: samhällets andliga liv beror av den materiella produktionens tillstånd, av utvecklingsgraden hos det mänskliga samhällets produktionskrafter och måste bero därav. *Samhällets andliga liv är*, lärt uttryckt, *en funktion hos produktionskrafterna*. Av vilket *slag* denna funktion är, *hur* samhällets andliga liv i detalj beror av produktionskrafterna, det ska vi senare tala mera om. Nu måste vi helt kort framhålla, att inför denna uppfattning samhället helt naturligt framför allt måste te sig icke som en ”psykisk organism”, icke som en totalitet av åsikter, särskilt på ”det upphöjdas och skönas”, ”det heligas och renas” område, utan framför allt som arbetsorganisation. (*Marx* talade ibland om ”produktionsorganism”.)

Detta är den *materialistiska* ståndpunkten i sociologien. Den materialistiska ståndpunkten förnekar ju, som vi sett, icke att ”idéerna” verkar. *Marx* skrev om den högsta graden av medvetande, om den vetenskapliga *teorien*: ”Även teorien blir materiell makt så snart den griper massorna.” (Nachlass 1, s. 392.) Men materialisterna kan inte nöja sig med den enkla hänvisningen till, att ”människorna tänkte så”. De frågar: *Varför* ”tänkte” människorna på en viss tid och en viss plats så och på en annan plats och tid annorlunda? Hur kommer det sig, att människorna i det ”civiliserade” samhället tänker så utomordentligt mycket, har tänkt fulla hela berg av böcker o. s. v., men att vildarna inte gör det? Förklaringen finner vi i samhällets *materiella levnadsbetingelser*. Materialismen är därför i stånd att *förklara* det ”andliga” samhällslivets företeelser. Idealismen är icke i stånd därtill. För den utvecklar sig ”idéerna” ur sig själva, oberoende av den ”syndiga” jorden. Därför måste också idealisterna för att finna en något så när anständig förklaring stödja sig på Gud. ”Detta goda”, skriver *Hegel* i sin Historiens filosofi, ”detta förnuft i sin konkretaste föreställning är Gud. Gud regerar världen: innehållet i hans regering, utförandet av hans plan är världshistorien.” (Philosophie der Geschichte, Reclams Universal-Bibliothek, s. 74.) Så måste den idealistiska filosofien skylla allt på denne olycksalige gubbe, som enligt sina dyrkares lära är fullkomlig och ändå måste skapa, jämte Adam med familj, även loppor och skökor, mördare och spetälska, svält och elände, syfilis och brännvin till straff för de syndare, som han ju har skapat och som syndar enligt hans vilja, för att evigt låta inför den förundrade världens ögon uppföra för sig denna komedi. Men från vetenskaplig ståndpunkt för denna ”teori” till det rent absurda.

Så visar sig också i samhällsvetenskaperna den *materialistiska* ståndpunkten som den enda riktiga.

Det konsekventa användandet av den materialistiska ståndpunkten på samhällsvetenskaperna var *Marx*' och *Engels*' verk. Samma år (1859), som *Marx*' bok *Zur Kritik der politischen ökonomie* utkom, i vilken *Marx* skisserade upp sin sociologiska lära (den materialistiska historieuppfattningen), offentliggjordes också den store engelske forskaren *Charles Darwins* viktigaste arbete *Arternas ursprung*, vari Darwin framställde och bevisade, att förändringarna i djur- och växtriket sker under inflytande av de *materiella existensbetingelserna*. Därav framgår dock ingalunda, att man helt enkelt, utan någon som helst utveckling, får överföra de darwinska lagarna på samhället. Uppgiften består i att påvisa, hur i det mänskliga samhället naturvetenskapens allmänna lagar yttrar sig i en *särskild*, endast för det mänskliga samhället egen form. Den, som inte begrep det, den skrattade *Marx* obönhörligt ut. Så skrev han om en tysk lärd, F. A. Lange: ”Hr Lange har nämligen gjort en stor upptäckt. Hela historien bör sublimeras under en enda naturlag. Denna naturlag är *frasen* (det darwinska uttrycket blir i denna användning endast fras) ‘the struggle for life’, kampen för tillvaron. I stället alltså för att analysera ‘the struggle for life’ sådan den historiskt visar sig i olika bestämda samhällsformer, återstår ingenting annat än att omsätta varje konkret kamp i frasen ‘the struggle for life’.” (Brev till Kugelman den 27 juni 1870, *Neue Zeit* 1902 XX, s. 511-512.)

Det förstås av sig självt, att *Marx* hade förelöpare, särskilt i form av de s. k. utopiska socialisterna (som Saint-Simon). Dock hade den materialistiska ståndpunkten inte av någon genomförts konsekvent och i den form, som ensam kunde skapa en verklig vetenskaplig sociologi.

§ 21. Den dynamiska ståndpunkten och företeelsernas sammanhang.

Allt i naturen och samhället kan betraktas tvåfaldigt, på två sätt. Somliga tänker, att allt befinner sig i ett tillstånd av vila, av icke-förändring. ”Så var det och så kommer det att förbli.” Det sker intet nytt. Andra återigen menar, att varken i naturen eller i samhället kan något förbli oförändrat. ”Vad som var är förbi” och till på köpet ”återkalleligt”. Den senare ståndpunkten, detta andra sätt att betrakta allt varande, betecknas som den *dynamiska* ståndpunkten (det grekiska ”dynamis” betyder kraft, rörelse); den förra som den *statiska*. Hur bör man nu i själva verket uppfatta världen? Är världen något stelt och beständigt? Eller omvänt: förändras den evigt, rör den sig ständigt och är den i går ett, i dag ett annat? En flyktig blick på naturen visar oss genast, att i den inte fins något orörligt. Förr tänkte människorna, att måne och stjärnor vore orörliga och sutte fast på himmelen som guldspikar, att jorden vore orörlig o. s. v. Men nu vet vi, att såväl stjärnorna som också månen och vår jord rör sig i vanvettig fart genom rymden och tillryggalägger de största sträckor. Ja, än mer. Vi vet nu, att materiens minsta smådelar, atomerna, också består av ännu mindre delar, elektronerna, vilka vrider sig och rör sig inom atomen alldeles som solsystemets himlakroppar rör sig kring solen. Och de bildar ju tillsammans världen. Vad kan då vara oföränderligt i denna värld, om alla dess beståndsdelar rör sig i ring. En gång tänkte människorna också, att det fanns precis så många växter och djur, som Gud hade skapat: åsnan och stinkdjuret, lusen och pestbacillen, bladlusen och elefanten, bläckfisken och nässlan – allt vore sådant det skapades av Gud på skapelsedagarna. Nu vet vi dock mycket väl, att så inte är fallet. Det finns ingalunda det antal varieteter av djur och växter, som det behagade världens skapare att skapa. Och de djur och växter vi nu har på jorden, är mycket lite lika dem som fanns där förr; vi hittar ju skelett och avtryck i sten eller kvarlevor i is av jättestora djur och växter från de förgångna årtusendena: flygande jätteödlor (pterodaktyler), fabelaktigt stora ormbunkar och fräkenarter (hela skogar, som senare förstenedes: stenkolen är de för länge sedan svunna tidernas urskog), verkliga vidunder som iktyosaurer, brontosaurer, iguanodoner o. – allt detta fanns förr och finns inte längre. I stället fanns det förr varken granar eller björkar, varken kor eller lamm. Kort sagt: ”allt på jorden ändrar sig.” Och – o ve! – det fanns inte ens människor, ty de har utvecklat sig för relativt kort tid sedan ur de håriga halvaporna. Nu förundrar vi oss inte ens över, att djur- och växtarterna ändrar sig. Vi förundrar oss så mycket mindre däröver, som vi numera själva kan övertrumfa Gud fader själv däri; varje skapligt duktig svinuppfödare kan genom naturligt urval i näring och parning av vederbörliga hannar och honor så småningom producera alldeles nya arter; Yorkshire-svinet, som inte kan gå av idel fett, är ett verk av människohand, lika väl som ananassen, den svarta rosen och alla möjliga sorter av kulturväxter och husdjur. Och ändrar sig inte människan nästan inför våra ögon? Är, låt oss säga, den ryske arbetaren från revolutionstiden på något vis lik urtidens vilde jägare, ens i det yttre? Rasen, människoarten ändrar sig alldeles som allt annat i världen.

Vilken slutsats kan vi dra av detta? Det är klart, att det inte i världen finns något orörligt, något stelnat. Allt rör sig, allt ändrar sig. Eller, som man också säger, det finns i realiteten inga stelnade ting, inga föremål, bara *processer*. Bordet, på vilket jag nu skriver, är ingalunda något orörligt föremål: varje sekund ändrar det sig. Visserligen omärkligt för människans öga och öra. Men om det skulle stå här många många år, så skulle det ruttna, falla sönder. På en gång? Visst inte. Men det vore ju bara resultatet av vad som redan tidigare ägde rum. Skulle dessa smådelar av bordet gå förlorade? Visst inte. De skulle anta en annan form: de skulle strös ut för alla vindar, skulle ge växter näring och på så vis förvandla sig i växtväv o. s. v. Alltså – evig förändring, evig vandring, alltjämt nya former. Materia som rör sig det är

världen. För att begripa en företeelse vilken som helst måste man betrakta den i dess uppkomst (hur, varur, varför den uppkommit), i dess utveckling, i dess förintelse, kort sagt i *rörelsen* och inte i dess förmenta vila. Denna *dynamiska* ståndpunkt betecknas också som *dialektisk*. (Dialektiken har också andra kännetecken, vilka vi återkommer till längre fram.)

Skillnaden mellan den dynamiska och den statiska ståndpunkten gjorde sig gällande redan i den forngrekiska filosofien. De s. k. eleaternas skola, med Parmenides i spetsen, lärde, att allt bestående vore orörligt. Varandet är enligt Parmenides evigt, beständigt, oföränderligt, enhetligt, odelbart, likformigt, orörligt, likt ett vilande regelbundet klot. En eleat, *Zeno*, sökte genom en rad mycket snillrika betraktelser påvisa, att rörelse överhuvud vore omöjlig. *Herakleitos* lärde däremot, att det inte finns något orörligt. Han påstod, att allt flyter ("panta rei"), enligt honom kunde man inte två gånger stiga i samma flod, ty andra gången är floden redan en helt annan. Hans meningsfrände *Kratylos* ansåg, att man kunde t. o. m. inte ens en gång vara i en flod, ty den förändrar sig beständigt. *Demokritos* antog likaledes som grundval rörelsen, atomens rätlinjiga rörelse. Av de nyare filosoferna har med särskild envishet *Hegel*, vars lärjunge *Marx* var, förfäktat rörelsen och *vardandet* (uppkomsten, förvandlingen från icke-varat till varat). Men för Hegel var grundvalen för världen andens rörelse, medan *Marx*, som han uttryckte sig, stjälpde om Hegels dialektik genom att ersätta andens rörelse med materiens rörelse. I naturvetenskaperna rådde ännu vid 1800-talets början den åsikt, som genom den berömda naturforskaren *Linné* uttrycktes: "Det finns så många arter, som det högsta väsendet (d. v. s. Gud) skapat." (Teorien om arternas beständighet.) Den viktigaste representanten för den motsatta åskådningen var *Lamarck* och senare, som redan omnämnt, *Charles Darwin*, som slutligen vederlade de gamla uppfattningarna.

Ur den omständigheten, att världen befinner sig i ständig rörelse, följer också nödvändigheten att betrakta företeelserna i deras *inbördes sammanhang och ej i absolut åtskildhet* (isolering). I själva verket är alla delar av världen förbundna med varann och påverkar varann inbördes. Den minsta förskjutning, den minsta förändring på en plats, och redan ändrar sig allt. Hur mycket det ändrar sig blir en annan fråga, men det ändrar sig. Ett exempel: Människorna har, låt oss säga, huggit ned skogarna vid Volga. När det väl skett, så bevaras mindre fuktighet och till en viss grad ändrar sig klimatet, Volga torkar, skeppsfarten försvåras, man måste använda mudderverk, producera mer sådana maskiner, flera människor sysselsätter sig med produktionen av dem o. s. v.; å andra sidan försvinner de djur som förr levde i dessa skogar, nya dyker upp, som inte fanns där förr, de förra dör ut eller drar de sig tillbaka till skogiga trakter o. s. v. Men vi kan vidare iaktta andra saker: När klimatet förändrar sig, förändras naturligtvis planetens tillstånd överhuvud och mer eller mindre gör sig denna förändring i Volga-klimatet märkbar överallt. Men, om man ser djupare, så ändrar sig med minsta småsak i jordens bild också jordens förhållande till månen, eller till solen, o. s. v., o. s. v. Jag skriver i detta nu på papperet, rör pennan. Detta utövar ett tryck på bordet, bordet trycker på jorden, och därigenom framkallas en rad av vidare förändringar. Jag rör på pennskaftet, rör om luften och dessa rubbningar fortplantar sig i små stötar och förlorar sig någonstans. Än sen, att det bara är små förändringar. *De finns dock där*, de existerar. Allt i världen är oskiljbart förbundet inbördes, *det finns ingenting utomstående*, ingenting oberoende därav, ingenting utanför världen. Med andra ord: det finns i världen ingenting absolut isolerat. Naturligtvis kan vi mycket ofta lämna utan avseende företeelsernas allmänna sammanhang; man kan inte var gång man talar om exempelvis hönsavel samtidigt tala om allt, om solen och månen; det vore dumt, ty här skulle företeelsernas allmänna sammanhang inte föra oss vidare. Men vid betraktandet av teoretiska frågor måste vi mycket ofta ta hänsyn till detta. Och även i praktiska livet måste vi mycket ofta räkna därmed. När man säger, att den eller den inte ser "längre än näsan räcker" – vad betyder det? Det betyder, att personen ifråga betraktar saker och ting isolerat, oberoende av vad som ligger bakom. Bonden för produkter på marknaden och tänker, att han ska förtjäna bra. Men plötsligt visar det sig, att priserna har sjunkit så, att han knappast får sina utgifter betalda. Vad kommer det sig? Det kommer sig av, att han genom marknaden är *förbunden* med de andra producenterna. Det visar sig, att det har

producerats så och så mycket spannmål och så mycket har förts ut i marknaden, att priserna sjunkit. Vari låg vår bondes villfarelse? Däri, att han inte såg sammanhanget med världsmarknaden (och ur sin lilla Kråkvinkel-vrå heller inte kunde se det). Bourgeoisin upplevde efter kriget i stället för en period av ökad rikedom arbetarnas revolution. Varför? Därför, att kriget var förbundet med en hel rad andra saker, som bourgeoisin inte såg. Mensjevnikerna och socialrevolutionärerna, socialpatrioterna i alla länder påstod, att den bolsjevistiska regeringen i Ryssland skulle inte hålla sig länge. Vad var anledningen till detta misstag? Att de betraktade Ryssland *isolerat*, utanför sammanhanget med Väst-Europa, utanför sammanhanget med tillväxten av världsrevolutionen, som kom bolsjevnikerna till hjälp. När man i vardagslag med rätta säger, att ”man måste ta hänsyn till alla omständigheter”, så menar man med det, att ifrågavarande företeelse eller ifrågavarande fråga just måste ses i sammanhang med de andra, i sin oskiljaktighet från alla övriga omständigheter.

Den dialektiska metoden, det dialektiska sättet att betrakta allt varande kräver alltså för det första, att man betraktar samtliga företeelser och det i deras olösliga sammanhang.

§ 22. Historismen i samhällsvetenskaperna.

Ur den omständigheten, att allt i världen rör sig och befinner sig i olösligt inbördes sammanhang, följer också bestämda slutsatser för samhällsvetenskaperna.

Vi har framför oss det mänskliga samhället. Var det alltid likadant? Ingalunda. Vi känner utomordentligt många former av det mänskliga samhället. I Ryssland exempelvis är sedan 1917 arbetarklassen vid styret, med den följer en del av bönderna, bourgeoisin är klämd, en del av den (ca 2 miljoner) har flytt till utlandet. Fabrikerna och de andra företagen, järnvägarna är i arbetarstatens besittning. Förut, före 1917, rådde bourgeoisin och godsägarna, vilka klasser ägde allt: arbetarna och bönderna arbetade för dem. Ännu tidigare, före den s. k. bondebefrielsen 1861, var bourgeoisin huvudsakligen en handelsbourgeois, det fanns få fabriker. Godsägarna förfogade över bönderna som över sina kreatur, de kunde tukta, sälja, byta ut dem. Om vi ser riktigt långt tillbaka, så finner vi halvvida nomadstammar. Allt detta är inbördes mycket olika, så olika att, om genom ett underverk en förbenad godsägare från livegenskapens tid, en sådan där amatör på prygel och hundar, stege upp ur graven och råkade komma in på ett sammanträde av en driftsrådskommitté eller en sovjet, så skulle den stackaren sannolikt genast få slag.

Vi känner ännu andra former för samhället. I det gamla Grekland, exempelvis vid den tid då Platon och Herakleitos filosoferade, vilade allt på det arbete som utfördes av slavar, vilka var *storgodsägarnas* egendom. I de amerikanska Inkas' urgamla stat fanns en reglerad, organiserad hushållning, som låg i händerna på den feodala prästklassen, ett slags intellektuella, som regerade över allting, förfogade över allt och ledde statshushållningen som en härskande klass, som red på alla andra. Man skulle kunna anföra ännu många andra bevis på, att samhällsordningen ständigt ändrat sig. Det betyder nu ingalunda, att i människosläktet alltid rådde *utveckling*, d. v. s. allt gick framåt till större fullkomning. Vi har redan berättat, att det fanns fall, då mycket högt utvecklade samhällen *gick under*. Så gick bland andra också de grekiska vises och slavhållarnas land under. Men Grekland och Rom har åtminstone påverkat händelsernas fortsatta gång: de tjänade som gödningsmedel åt historien. Det förekom emellertid också, att hela ”kulturer” försvann spårlöst för andra folk och andra tider. Så skriver exempelvis på tal om utgrävningarna i Frankrike, vilka visar på spåren av en urgammal ”kultur”, professor *Eduard Meyer*: ”Så synes det antagandet oavvisligt, att vi här har att göra med en på fransk mark utspelad kulturutveckling av den primitiva människan, som... förintats genom en stor katastrof och icke utövat någon påverkan på den följande tiden. Mellan denna paleolitiska kultur och början av den neolitiska tiden finns det historiskt ingen förbindelse.” (E. Meyer:

Geschichte des Altertums, 1910, I, 1: 247.) *Men om det inte alltid finns en utveckling, så finns det alltid en förändring, även om den skulle sluta med undergång eller förstörelse.*

Och en sådan rörelse finner vi inte bara i, att samhällsordningen ändrar sig. Nej, det samhälleliga livet ändrar sig *bestämt i alla sina yttringar*. Tekniken i samhället ändrar sig: man behöver bara jämföra stenyxan och spjutet med ånghammaren, dynamomaskinen och den trådlösa telefonen; moral och sed ändrar sig: det är exempelvis bekant, att vissa människostammar med välbehag äter upp sina fångar, hos vissa stammar fanns seden, att åldringar och kvinnliga dibarn dödades, och den seden gällde som hög-moralisk och helig. Den politiska regimen ändras. Vi har med våra egna ögon sett, hur enväldet avlöstes av den demokratiska republiken och senare av sovjetregeringen. De vetenskapliga åsikterna ändrar sig, religionen, människornas seder och bruk, alla deras inbördes förbindelser; vad som förefaller oss som gammalt och vanligt var i verkligheten inte alltid så: det fanns inte alltid tidningar, tvål, kläder, precis som det inte alltid fanns en stat eller tron på Gud eller kapital eller geväret. T. o. m. begreppen vackert och fult ändrar sig. Obeständiga är också familjens former; vi vet mycket väl, att det finns flergifte, både med flera kvinnor och med flera män, och engifte och "utomäktenskaplig samlevnad". Kort och gott: det samhälleliga livet undergår, som också allt i naturen, ständiga förändringar.

Så upplever det mänskliga samhället olika perioder, olika former av sin utveckling eller sitt förfall.

Därav följer:

För det första måste varje sådan form av samhället förstås och utforskas i sin egenart.

Det betyder, att man inte får skära över en kam alla epoker, alla tider, alla samhälleliga former. Man får inte på samma gång utan åtskillnad ta livegna, slavar och proletärer. Man får inte förbise skillnaden mellan den grekiske slavägaren, den ryske godsägaren från livegenskapens tid och den kapitalistiske fabrikanten. Slaveri-systemet är en sak för sig, det har sina säregna drag, särskilda kännetecken, en egen utveckling. Livegenskapen är en annan sak, kapitalismen åter en annan o. s. v. Kommunismen är ett framtida men också alldeles *särskilt* system. Övergången till kommunismen, den proletära diktaturens tid, är också ett *särskilt* system. Varje av dessa system har särskilda drag, som också måste utforskas. Endast på så vis kommer vi att förstå *förändringsprocessen*. Ty om varje form har särskilda drag, så ges det alltså också särskilda utvecklingslagar, särskilda lagar för denna forms rörelse. Låt oss exempelvis se på det kapitalistiska systemet. Marx skrev i *Das Kapital*, att han satte som sin huvuduppgift att "upptäcka det kapitalistiska samhällets rörelselagar". Till den ändan måste Marx belysa alla kapitalismens säregenheter, alla dess karaktäristiska drag. Och endast på det viset lyckades Marx upptäcka "utvecklingslagen" och *förutsäga* smådriftens oundvikliga uppsugande av stordriften, proletariatets tillväxt, dess sammanstötning med bourgeoisin och arbetarklassens revolution samt samtidigt därmed övergången till den proletära diktaturens system. Så arbetar inte de flesta borgerliga historieskrivare. De behandlar exempelvis gärna antikens köpmän som moderna kapitalister och Greklands och Roms snyltande trasproletärer som moderna proletärer. Detta behöver bourgeoisin för att kunna visa upp kapitalismens livsduglighet och bevisa, att alldeles som i Rom slavupproren inte förde till något resultat skulle också de moderna proletärernas uppror inte åstadkomma något. I själva verket har emellertid de romerska "proletärerna" ingenting gemensamt med de moderna arbetarna, och de romerska köpmännen har mycket litet gemensamt med de nuvarande kapitalisterna. Hela livsformen var en annan. Därför var också förändringarnas gång inom detta liv en helt annan. Enligt *Marx* "äger varje historisk period sina egna lagar... Så snart livet har överlevat en given utvecklingsperiod, övergår från ett givet stadium i ett annat, börjar det också styras av andra lagar." (*Das Kapital* I, Volksausgabe, s. XLVI.) Men för sociologien, den allmännaste sociala

vetenskapen, som inte utforskar de enskilda formerna hos samhället utan samhället överhuvud, är det av vikt att uppställa denna princip, i viss mån som befallning till de speciella samhällsvetenskaperna, för vilka sociologien som vi vet utgör en *forskningsmetod*.

För det andra måste varje sådan form utforskas i sin inre förändringsprocess.

Det är inte så, att först har vi en alldeles orörlig form av samhället och att sedan inträder en annan, lika oföränderlig. I samhället är det inte så, att först finns låt oss säga kapitalismen och står kvar hela sin tid i oförändrad gestalt, och så kommer en lika oföränderlig socialism. I själva verket förändras under varje enskild forms bestånd denna form alltjämt. Låt oss se på den kapitalistiska epoken. Var kapitalismen alltid densamma? Visst inte. Vi vet att den t. o. m. har gått igenom olika ”stadier” i sin utveckling: handelskapitalismen, industrikapitalismen, finanskapitalismen med dess imperialistiska politik, statskapitalismen under världskriget. Men även inom varje stadium – var kapitalismen oföränderlig där? Ingalunda. Hade den varit oföränderlig, så hade ju stadiet ifråga inte kunnat förvandla sig i ett nytt. I själva verket förberedde varje föregående stadium varje efterföljande. På industrikapitalismens tid försiggick exempelvis kapitalets centraliseringsprocess. Därpå uppbyggdes senare finanskapitalismen med sina banker och truster.

För det tredje måste varje samhällsform betraktas i sin uppkomst och i sitt nödvändiga försvinnande, d. v. s. i sitt sammanhang med de övriga formerna.

Ingen samhällsform faller ned från himmelen. Den är den nödvändiga följden av samhällets förutgående tillstånd; ibland kan man inte ens ange gränserna, där den ena samhällsformen upphör och den andra börjar, den ena flyter över i den andra. De historiska perioderna är överhuvud icke fasta, beständiga enheter, ungefär som föremålen; de är processer, flytande, levande former, som ständigt förändras. För att tillbörligt förstå en sådan form, vilken som helst, måste man följa dess rötter i det förgångna och utforska orsakerna till dess uppkomst, alla betingelserna för dess utformande, drivkrafterna i dess utveckling. Och lika nödvändigt är det att betrakta orsakerna till denna forms oundvikliga undergång, den rörelseriktning eller, som man säger, de ”utvecklingstendenser”, som oundvikligt för till denna forms försvinnande och förbereder dess avlösning genom en ny samhällsform. På så vis är varje epok en länk i kedjan, varje länk är förbunden med den närmaste länken på vardera sidan. Men om också de borgerliga lärde ibland fattar detta, när det gäller gången tid, så kan de absolut inte medge, att nutiden, kapitalismen, är dödsmärkt. De har ingenting emot att söka kapitalismens rötter, men de ryggar tillbaka för varje tanke, att man också måste söka de betingelser, som kommer att föra till kapitalismens sammanstörtande. ”I denna glömska ligger exempelvis hela de moderna ekonomers vishet, vilka bevisar de bestående sociala förhållandenas evighet och harmoni.” (*Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie*, Stuttgart 1921, s. XVI.) Kapitalismen *framgick* ur de feodala förhållandena genom utvecklingen av varuhushållningen. Kapitalismen *går till* kommunismen genom proletariats diktatur. Endast om vi kan följa kapitalismens sammanhang med den tidigare samhällsordningen och dess nödvändiga förvandling i kommunismen, kommer vi att förstå den som samhällsform. Alldeles på samma sätt måste vi också utforska varje annan form av samhälle. Det är just ett av den *dialektiska* metodens krav. Man kan beteckna den som den historiska ståndpunkten, ty här betraktas varje samhällsform icke som evig utan som historiskt förgänglig, som en form som dyker upp i ett bestämt historiskt ögonblick och försvinner på samma sätt.

Denna *Marx'* historism har intet gemensamt med den s. k. historiska skolan i rättsläran och national-ekonomien. Denna reaktionära skola ser sin huvuduppgift i att påvisa långsamheten i alla förändringar och försvara allt gammalt skräp endast med detta skräps ärevärdiga ”historiska ålder”. Med rätta skrev redan Heinrich Heine om den:

”Geh nicht nach Norden, und hilte dich vor jenem König in Thule, hüt dich vor Gendarmen und Polizei, vor der ganzen historischen Schule.”

(Res icke till Norden och akta dig för den där kungen i Thule, se upp för gendarmer och polis och för hela historiska skolan. Deutschland, paralipomena till Caput XXVL.)

Att skydda ”de heliga traditionerna” är en bjudande nödvändighet för bourgeoisin. Därav följer framför allt den omständigheten, att företeelser, som uppstått först i en bestämd historisk period, anses för eviga, i viss mån gudaförlånade och därför oövervinnliga.

Exempel I: *Staten*.

Vi vet mycket väl, att staten är en klassorganisation, att det utan klasser icke kan finnas någon stat, att en klasslös stat är en fyrsidig cirkel, att staten uppkommit först på en bestämd nivå av den mänskliga utvecklingen. Men hör på de borgerliga lärde och därtill på de bästa:

”Hur långt utbildningen av organiska grupper kan gå hos djuren, har jag för 30 år sedan ofta iakttagit i Konstantinopel ifråga om gathundarna: de har organiserat sig i inbördes skarpt avgränsade kvarter, i vilka de inte tillåter någon främmande hund att komma in, och varje afton håller samtliga hundar inom varje kvarter på en öde plats ett ungefär en halv timme varande möte, med livligt skällande. Här kan man alltså rentav tala om i rummet begränsade *hundstater*.” (*E. Meyer: Geschichte des Altertums*, 3 uppl., I. 1:7.)

Intet under då, att Meyer anser staten för en tillhörighet till det mänskliga samhället! Om t. o. m. hundar har stater (tydligt också lagar, domstolar o. s. v.), hur skulle då människorna kunna klara sig utan stat!

Exempel II: *Kapitalet*.

På alldeles samma sätt förhåller det sig för de borgerliga nationalekonomerna med exempelvis kapitalet. Vi vet mycket väl, att kapitalismen inte alltid har funnits och att kapitalet heller inte alltid har existerat. Kapitalister och arbetare är en historiskt uppkommen företeelse, som ingalunda är evig. Men de borgerliga forskarna definierar alltid kapitalet så, att det ser ut, som kapitalet och den kapitalistiska regimen hade existerat av evighet. Så skrev *Torrens*: ”I den första stenen, som vilden kastade på villebrådet han förföljde, i den första käpp han tog tag i för att slå ned frukten, ser vi kapitalets ursprung.” (*Marx: Das Kapital*, Hamburg 1914, anm. till s. 147.) Då vore ju apan, som slå ned nötter från trädet, en kapitalist (fast utan arbetare). Hos de moderna nationalekonomerna står det inte bättre till. För att bevisa statsmaktens evighet måste de eländigaste hundarna uppföra sig som en Lloyd George och aporna som en Rothschild!

Exempel III: *Imperialismen*.

De borgerliga forskare, som sysslar med frågan om imperialismen, definierar ofta imperialismen som varje livsforms strävan att utvidga sig. Vi vet mycket väl, att imperialismen är finanskapitalets politik, att finanskapitalet självt som dominerande hushållningsform uppstod först vid 1800-talets slut. Men vad rör det de borgerliga forskarna! För att bevisa, att ”som det var, så kommer det att förbli”, så upphöjer de hönan, som plockar korn, till imperialist, då hon ju ”annekterar” dessa korn! Statshunden, den kapitalistiska apan och den imperialistiska hönan karaktäriserar tillräckligt den moderna borgerliga vetenskapens nivå.

§ 23. Motsägelse-ståndpunkten och motsägelsen i den historiska utvecklingen.

Till grund för allt ligger alltså lagen om förändringen, lagen om den ständiga rörelsen. Två filosofer – en antik (Herakleitos) och en nyare (Hegel) – har som vi sett framhållit principen om allt varandes föränderlighet och rörlighet. Men de nöjde sig inte med det. De uppställde också frågan, hur speciellt denna rörelseprocess försiggår. Och då upptäckte de den omständigheten, att förändringarna framkallas av beständiga *inre motsägelser*, genom inre kamp. ”Kampen är allt skeendes fader”, sade Herakleitos. ”Motsägelsen är det som leder vidare”, skrev Hegel.

Principen är otvivelaktigt riktig. Låt oss ett ögonblick föreställa oss, att det i världen inte funnes någon sammanstötning av krafter, att det inte alls funnes någon kamp, att de olika krafterna icke vore riktade mot varann. Vad skulle det betyda? Det skulle betyda, att hela världen befunde sig i ett tillstånd av *orörlighet, stel jämnvikt*, d. v. s. i ett tillstånd av en fullkomlig och absolut stabilitet, i ett tillstånd av ett fullkomligt lugn, som utesluter varje rörelse. Var råder lugn? Lugn råder där, varest samtliga beståndsdelar, samtliga krafter befinner sig i ett sådant förhållande, att det inte alls äger rum någon sammanstötning, där det inte finns någon växelverkan, där inte det ena bråkar med det andra, där det kort sagt inte finns någon motsägelse, inget *motsatsförhållande mellan de kämpande, sammanstötande krafterna*, där det inte finns någon störning av jämnvikten, där det tvärtom härskar *absolut stabilitet*. Men vi vet redan, att i själva verket allt rör sig, "allt flyter". Lugn, absolut stabilitet finns i realiteten inte. Låt oss försöka att förklara detta lite utförligare.

Man talar som bekant i läran om organismerna, i *biologien*, om *anpassningen*. Med anpassning förstår man ett sådant sakläge, där det som anpassar sig till något annat, länge kan existera samtidigt med detta. När man t. ex. säger, att en djurart "anpassar" sig till omgivningen till miljön, så betyder det att den kan förbli vid liv i denna omgivning: den inrättar sig där-efter, dess egenskaper är sådana, att de underlättar djurartens liv. Mullvaden är "anpassad" till den miljö, som finns under jorden, fisken är "anpassad" till miljön i vattnet; men kasta mullvaden i vattnet eller gräv ned fisken under jorden – och de kommer genast att förgås.

En liknande företeelse iakttar vi också i den s. k. döda naturen: jorden faller exempelvis inte ned på solen utan rör sig omkring den, så att säga utan att "stöta emot". Hela solsystemet står i ett förhållande till den omgivande yttervärlden, att det kan bestå, o. s. v. Här talar man vanligtvis inte om anpassning utan om jämnvikt mellan kroppar, *jämnvikt* i dessa kroppars system o. s. v.

En liknande företeelse iakttar vi slutligen också i samhället. Riktigt eller ej, samhället existerar dock i naturen: mer eller mindre är det "anpassat" till den, befinner sig på ett eller annat sätt i jämnvikt med naturen. Även de olika delarna av samhället är alltjämt, försåvitt samhället lever, så anpassade till varann, att deras samtidiga existens är möjlig: hur många år har inte kapitalismen bestått med kapitalister och arbetare!

Av alla dessa exempel ser man, att det egentligen är frågan om en och samma sak, nämligen jämnvikten. Men om så är, vad har det med motsägelserna och kampen att göra? Tvärtom snarare: kampen är ju en *störning* av jämnvikten. Vartill alltså allt detta prat? Nå, det är ju i alla fall så, att *den jämnvikt vi iakttar i natur och samhälle, är ej en absolut, en orörlig jämnvikt utan en rörlig jämnvikt*. Vad betyder det? Det betyder, att jämnvikten inträder och genast störes, inträder på nytt på ny grundval och åter störes och så alltjämt vidare.

Jämnviktens noggranna begrepp är ungefär detta: "Man talar om, att ett system befinner sig i jämnviktstillstånd, när detta system inte frivilligt, d. v. s. utan att det tillförs energi utifrån, kan lämna detta tillstånd." Om, låt oss säga, på någon kropp inverkar krafter, som upphäver varann, så befinner den sig i jämnviktstillstånd, om en av dessa krafter ökas eller minskas, så störes jämnvikten.

När jämnviktsstöringen hastigt upphör och kroppen återvänder till sitt förra läge, då kallas jämnvikten *stabil*; är detta inte fallet, så är jämnvikten *labil*. I naturvetenskaperna skiljer man mellan mekanisk jämnvikt, kemisk jämnvikt och biologisk jämnvikt. (Jfr H. v. Halban *Chemisches Gleichgewicht* i *Handwörterbuch der Naturwissenschaften*, Jena, 1912, II 470-519, ur vilken uppsats citatet härovan är lånat.)

Detta kan man med andra ord också uttrycka så: I världen verkar olika, mot varandra riktade krafter. Endast i undantagsfall upphäver de för ett ögonblick varann. Då har vi ett tillstånd av "lugn", d. v. s. deras verkliga "kamp" är förborgad. Men det behövs bara, att en av dessa krafter förändrar sig, så uppenbarar sig genast deras "inre motsägelse", det inträder en

jämnviktsstörning, och när ett ögonblick en *ny* jämnvikt inträder, så inträder den på grundval av en *annan* kombination av krafter, o. s. v. Vad följer härav? Härav följer just, att *det är "kampen", "motsägelserna", d. v. s. antagonismen i de olika riktade krafterna, som är förutsättningen för rörelsen.*

Å andra sidan ser vi här också *formen* för denna process: för det första jämnviktstillståndet, för det andra störningen av denna jämnvikt, för det tredje jämnviktens återställande på ny grundval. Och så börjar historien på nytt: den nya jämnvikten blir utgångspunkt för den nya störningen, så följer åter en annan jämnvikt och så fortsätter det i det oändliga. I stort sett har vi framför oss en rörelseprocess, vars grundval är utvecklingen av de inre motsägelserna.

Hegel har iakttagit denna karaktär hos rörelsen och uttryckt den på följande sätt: det ursprungliga jämnviktstillståndet betecknade han som *tes*, jämnviktsstörningen som *antites*, d. v. s. motsats, och jämnviktens återställande på ny grundval som *syntes*, sammanfattande läge som utjämnar motsägelserna. Denna karaktär hos allt varandes rörelse, som passar i den tre-ledade formeln (triaden), betecknade han som den *dialektiska*.

Ordet dialektik betecknade hos de gamla grekerna konsten att tala, att diskutera. Hur brukar man diskutera, när människor motsäger varann? Den ena säger ett, den andra motsatsen (förnekar vad den förste sagt) och till sist "födes ur striden sanningen", som innehåller en del av vad den förste sagt och en del av vad den andre påstått (syntesen). På samma sätt är det också i tankeprocessen. Då hos *Hegel*, som idealist, allt ter sig som *andens* självutveckling, så tänkte han naturligtvis inte på någon jämnviktsstörning. *Tänkandets* egenskaper i egenskap av andliga, ursprungliga var för honom därför också varandets egenskaper. Härom skrev *Marx*: "Min dialektiska metod är till sin grundval inte bara skild från den Hegelska, utan den är dess direkta motsättning. För *Hegel* är tankeprocessen, som han t. o. m. bakom namnet idé förvandlar till ett självständigt subjekt, demiurgen, skaparen av det verkliga, som endast utgör dess yttre företeelse. Hos mig är omvänt det idéella ingenting annat än det i människohuvudet omsatta och översatta materiella. Den (dialektiken) står hos honom (*Hegel*) på huvudet. Man måste stjälpas om den för att upptäcka den rationella kärnan i det mystiska skalet." (*Marx*: *Das Kapital*, Hamburg 1914, s. XVII–XVIII.) För *Marx* är dialektiken utvecklingen i motsägelser, framför allt en "varandets lag", en lag för materiens rörelse, lagen för rörelsen i natur och samhälle. Dess uttryck är tankeprocessen. Den dialektiska metoden, det dialektiska *tänkesättet* är nödvändigt därför, att det förmår fatta naturens dialektik.

Vi anser det fullständigt möjligt att översätta vad *Marx* kallade den Hegelska dialektikens "mystiska" språk i den moderna mekanikens språk. För relativt kort tid sedan höjdes från nästan alla marxister invändningar mot den mekaniska terminologien. Det kom sig därav, att enligt den gamla föreställningen atomerna betraktades som frigjorda, från varandra skilda, isolerade smådelar. Nu, med läran om elektronerna och atomerna som solliknande system, föreligger ingen anledning att vara rädd för den mekaniska terminologien. De mest avancerade riktningarna inom det vetenskapliga tänkandet på alla områden uppfattar frågan så. Vi finner hos *Marx* fingervisningar för en sådan problemställning (läran om jämnvikten mellan de olika produktionsgrenarna, den därpå vilande teorien om arbetsvärdet m. m.).

Varje sak – en sten, ett levande väsen, ett mänskligt samhälle eller vad som helst annat kan vi betrakta som ett helt, som består av med varandra förbundna delar (element); med andra ord: vi kan betrakta denna helhet som *system*. Varje sådan sak (system) finns inte till i tomrummet, den omges av andra naturelement, vilka man gentemot den förra betecknar som miljö eller omgivning. För trädet i skogen är miljön alla de andra träden, bäcken, jorden, ormbunkarna, gräset, buskaget och allt annat med alla dess egenskaper. För människan är miljön framför allt det mänskliga samhället, i vilket hon lever; det mänskliga samhällets miljö är naturen o. s. v. Mellan miljön och systemet finns ett ständigt sammanhang: miljön påverkar systemet, systemet påverkar å sin sida miljön. Nu måste vi framför allt särskilt behandla en grundfråga: av vilken art är förhållandet mellan miljö och system, hur kan det kännetecknas, vilka är dess former, vilken betydelse har det för detta system?

Här kan vi åtskilja tre huvudarter av detta förhållande.

1. Stabil jämvikt.

Stabil jämvikt inträder, när växelförhållandet mellan miljö och system uttryckes i ett oförändrat läge av tingen eller i en sådan störning av det förra läget, att det återställs i sin forna form. Antag t. ex., att en djurart lever på steppen. Miljön själv förblir oförändrad. Den näringsmängd, som står till denna djurarts förfogande, blir varken större eller mindre, antalet rovdjur står också likadant, ävenså allehanda sjukdomar, som alstras av baciller (allt kommer ju från miljön), förblir lika. Vad sker då? I det stora hela förblir antalet av djurarten ifråga oförändrat: en del dör eller går under för rovdjur, andra föds, men djurarten ifråga förblir under dessa förhållanden sådan den var. Här har vi ett fall av stagnation. Varför? Därför att här förhållandet mellan systemet (djuret ifråga) och miljön förblir oförändrat. Vi har alltså ett fall av stabil jämvikt. Den stabila jämvikten är inte alltid full orörlighet. Den kan också vara rörelse, men på jämviktsstöringen följer här ett återställande på den förutvarande grundvalen. I detta fall återställs ständigt motsägelsen mellan miljö och system på samma kvantitativa växelförhållande.

Samma fall upplever vi ifråga om samhällen av stagnerande art. (Utförligt därom längre fram.) När förhållandet mellan samhället och naturen förblir oförändrat, d. v. s. när samhället genom produktion suger ur naturen precis så mycket som det ger ut, då återställs motsägelsen mellan samhället och naturen i sin forna form: samhället står kvar på samma fläck, och vi har ett fall av stabil jämvikt.

2. Rörlig jämvikt med positivt förtecken (utveckling av systemet).

I själva verket finns det dock ingen stabil jämvikt. Detta är bara ett föreställt, ett tänkt eller, som man kallar det, ett "idealt" fall. I själva verket återställs förhållandet mellan miljö och systemet aldrig i samma förhållande. Med andra ord: jämviktsstöringen för i realiteten icke till återställande av jämvikten på precis samma grundval som förut, utan den nya jämvikten uppstår på ny grundval. Antag exempelvis, att i det nyssnämnda exemplet antalet rovdjur, som åt vår djurart, av någon anledning vart mindre men näringskvantiteten åter större. Utan tvivel kommer då också dessa djurs antal att öka. Vårt "system" växer: ny jämvikt inträder på ny grundval. Här har vi framför oss *utveckling*. Med andra ord: motsägelsen mellan miljö och system vart kvantitativt ny.

Om vi i stället för djur tar det mänskliga samhället och förutsätter, att förhållandet mellan det och naturen ändras så, att samhället genom produktionen suger ur naturen mer produktion än det ger ut (jorden blir fruktbarare, man får nya verktyg, eller bägge dessa fall inträffar), då kommer detta samhälle att växa och inte att stå kvar på samma fläck. Den nyinträdande jämvikten blir verkligen en ny. Motsägelsen mellan samhället och naturen återställs varje gång på ny, "högre" grundval, och på en sådan där systemet kommer att växa, att utveckla sig. Här har vi ett fall av rörlig jämvikt, så att säga med positivt förtecken.

3. Rörlig jämvikt med negativt förtecken (förstörelse av systemet).

Emellertid kan också inträffa motsatta fallet, att den nya jämvikten återställs på en "lägre" grundval. Antag exempelvis, att näringskvantiteten för våra djur har blivit ringare eller att antalet rovdjur av någon anledning ökat. Då kommer vår djurart att "dö ut". Jämvikten mellan miljö och systemet kommer denna gång att inträda på bekostnad av att en del av detta system dör. Motsägelsena kommer att produceras på annan grundval, med negativt förtecken. Eller se på fallet med samhället. Förutsatt att förhållandet mellan naturen och samhället ändrar sig i den riktningen, att samhället tvingas att ge ut allt mer och får in allt mindre (jorden utmattas, tekniken försämras o. s. v.) – då kommer den nya jämvikten att varje gång inträffa

på nedsatt grundval, på bekostnad av att en del av samhället går under. Här har vi en rörelse med negativt förtecken: samhället blir ett samhälle som går under, ett samhälle i förfall.

Till dessa tre fall kan alla tänkbara fall reduceras. För rörelsen ligger, som vi sett, faktiskt till grund en motsägelse mellan miljö och system, vilken motsägelse ständigt reproduceras.

Men frågan har också en annan sida. Hittills har vi också talat om motsägelserna mellan miljö och system, om de *yttre* motsägelserna. Men det finns också *inre* motsägelser, inom systemet självt. Varje system består av beståndsdelar (element), som på ena eller andra sättet är förbundna med varann. Det mänskliga samhället består av människor, skogen av träd och buskar, stenhögen av stenar, hjorden av enskilda djur o. s. v. Och här finns det en hel rad av motsägelser, orimligheter, motsatser. En absolut jämnvikt finns inte. Om det, strängt taget, inte finns någon absolut jämnvikt mellan miljön och systemet, så finns inte heller någon sådan mellan elementen (delarna) av detta system.

Bäst ser man detta, om man tar till exempel det mest komplicerade systemet, det mänskliga samhället. Stöter vi inte där på tallösa motsägelser? Klasskampen är det krassaste uttrycket för de "samhälleliga motsägelserna", och vi vet ju, att klassernas kamp för historien framåt. Motsägelserna mellan klasserna, motsägelserna mellan grupperna, motsägelserna mellan idealen, motsägelserna mellan hur människorna arbetar och hur de fördelar arbetets produkter, olikheterna i produktionen (produktionens kapitalistiska "anarki") utgör en ändlös kedja av motsägelser. Allt detta är motsägelser inom systemet, uppkomna ur dess motsägende *byggnad* ("strukturella motsägelser"). Det oaktat upphäver dessa motsägelser som sådana ändå inte samhället. De *kan* upphäva det (om exempelvis i inbördeskriget bäge de kämpande klasserna går under), men det kan också ibland hända, att de inte upphäver det.

I senare fallet måste en rörlig jämnvikt finnas mellan samhällets element. Vari denna består ska längre fram påvisas. För ögonblicket är det nog att vi fattar detta enda: Man får inte uppfatta samhället så vansinnigt, som en hel rad borgerliga forskare gör, vilka inte vill se motsägelserna inom samhället. Tvärtom: vetenskaplig observation av samhället förutsätter att vi betraktar det från ståndpunkten av de motsägelser, som ligger till grund för det. *Den historiska "utvecklingen" är en utveckling i motsägelser.*

Här måste vi ytterligare lägga märke till följande faktum, till vilket vi flera gånger i denna bok kommer att få återvända. Vi såg, att det finns två slags motsägelser: mellan miljön och systemet och mellan de olika elementen i systemet inbördes. Finns det ett sammanhang mellan dessa bägge företeelser?

Man behöver bara tänka helt litet över den frågan för att kunna svara jakande: Ja, det finns ett sådant sammanhang.

Ty det är fullkomligt klart, att systemets inre byggnad (den inre jämnvikten) måste ändra sig allt efter det förhållande som råder mellan systemet och *miljön*. Förhållandet mellan systemet och miljön är en avgörande storhet. Ty systemets hela läge, grundformerna för dess rörelse (förfall, utveckling, stagnation) bestäms just genom detta förhållande.

Låt oss ställa frågan på följande sätt: Vi såg ovan, att karaktären av jämnvikten mellan samhället och naturen bestämmer grundlinjen för den samhälleliga rörelsen. Kan under sådana omständigheter den inre byggnaden i längden utveckla sig i motsatt riktning? Naturligtvis inte. Låt oss anta, att vi har ett samhälle i utveckling. Kan under dessa omständigheter samhällets inre byggnad *alltjämt* försämrats? Naturligtvis inte. Men om den *under utvecklingen* försämrats, d. v. s. om den inre orimligheten tilltar, så betyder det, att *en ny motsättning* träder i dagen: en motsättning mellan den inre och den yttre jämnvikten. Vad sker då? Ska samhället också då komma att utveckla sig, så måste det undergå en omgestaltning: d. v. s. dess inre struktur måste anpassa sig efter den yttre jämnviktens

karaktär. Följaktligen: *Den inre (strukturella) jämnvikten är en storhet, som är beroende av den yttre jämnvikten (är en "funktion" hos denna yttre jämnvikt).*

§ 24. Teorien om de språngmässiga förändringarna och teorien om de revolutionära förändringarna i samhällsvetenskaperna.

Återstår ännu att betrakta den sista sidan av den dialektiska metoden, nämligen teorien om de språngmässiga förändringarna. Som bekant är den åsikten ytterligt utbredd, att, som man tror, "naturen gör inga språng". Detta visa uttalande anföres vanligtvis till "solid" motivering för revolutionens omöjlighet, ehuru revolutionen i alla fall kommer, till trots för alla hrr professorers vackra avsikter. Men är verkligen naturen så måttfull och precis, som det påstås?

Härom skrev *Hegel* i sin Logikens vetenskap (Hegels Werke 2 uppl. III: 434): "Det sägs, att det inte finns något språng i naturen, och när den vanliga föreställningen ska fatta en uppkomst eller undergång, tror den sig ... ha begripit den därmed, att den föreställer sig ett uppkommande eller ett försvinnande så småningom. Men det har visat sig, att varandets förändringar överhuvud icke bara är övergången av en storhet i en annan storhet utan övergången av kvalitativt i kvantitativt och omvänt, ett övergående i något annat, som är ett avbrytande av det så småningom skeende och ett kvalitativt annat gentemot den förutgående tillvaron."

Vad betyder allt detta?

Hegel talar om övergången från *kvaliteten i kvantiteten*. Låt oss förklara det med ett enkelt och vanligt exempel. Antag, att vi värmer upp vatten. Hela tiden, ända tills vi kommer till 100 graders värme, ser vi det inte koka eller ånga. Dess delar rör sig snabbare och snabbare, men de hoppar inte i form av ånga upp på ytan. Vi iakttar fortfarande bara en förändring i *kvantiteten*: småpartiklarna rör sig fortare, temperaturen blir högre, men vattnet förblir vatten med alla sina vattenegenskaper. Kvantiteten förändrar sig alltjämt. Men kvaliteten förblir densamma. Men nu har vi värmt upp vattnet till 100 grader, fått det på "kokpunkten". Och plötsligt börjar det koka: dess i vanvettig rörelse arbetande småpartiklar hoppar upp på ytan i form av *ångblåsor*. Vattnet *upphör att vara vatten*, det förvandlar sig i *ånga*, i en gas. Det är inte längre den förra kvaliteten. Vi har fått något nytt med nya egenskaper. Här ser vi också två huvudkaraktäristika i förändringsprocessen.

För det *första* framkallar på bestämda rörelsestadier de kvantitativa förändringarna kvalitativa förändringar (eller, som man för korthetens skull brukar säga, "kvantiteten slår om i kvalitet"); för det *andra* sker denna kvantitetens övergång i kvalitet i form av ett *språng*, där beständigheten och det långsamma tempot plötsligt avbrytes. Vattnet förvandlar sig ingalunda hela tiden och i ett vist sakta tempo först till en "liten" ånga, som sedan blir stor. Ett tag kokade vattnet överhuvud inte alls. Det började koka så snart en bestämd punkt var uppnådd. Och det betyder ingenting annat än ett *språng*.

Kvantitetens förvandling i kvalitet utgör en av grundlagarna i materiens rörelse; man kan följa den bokstavligen överallt i naturen och i samhället. Häng en vikt på ett snöre och häng undan för undan fler vikter på, om också i små proportioner. Till en viss gräns håller snöret, men när den når gränsen, så brister det *med ens* (i ett "språng"). Förtäta ångan i ångpannan – en stund förblir allt i bästa ordning, men visaren på manometern (en mekanism, som visar ångtrycket) kommer att ange den kvantitativa förändringen i trycket på pannans väggar. Nu har emellertid visaren överskridit en viss gräns och – pannan exploderar med en krasch. Ångtrycket blev – om så också bara en bråkdel – större än pannväggarnas motståndskraft. Dittills medförde de kvantitativa förändringarna inte något "språng", någon *kvalitativ* förändring. Men just vid den "punkten" exploderade pannan. – Några personer arbetar med att ta upp en sten. Det kommer en till och hugger i – men ännu går det inte. Då kommer en svag kvinna – och med förenade krafter lyfter de alla stenen. Ty där behövdes ytterligare bara en smula kraft, och när den kom,

då gick det. Eller ännu ett exempel från det mänskliga livet. Leo Tolstoj har skrivit en berättelse Tre limpor och en kringla. Tankegången i den berättelsen är denna: En man är hungrig och kan inte äta sig mätt. Då äter han en limpa – men han är fortfarande hungrig; så äter han en till – är hungrig i alla fall; äter en tredje och förblir fortfarande hungrig; äter till sist en kringla och känner sig plötsligt mätt. Nu gör han sig bittra förebråelser, varför han inte genast åt kringlan, då hade han ju inte behövt äta limporna. Men det är ju klart, att han misstog sig: här skedde en *kvalitativ* förändring, övergången från känsla av hunger till känslan av mätthet, mer eller mindre ”språngmässigt” (sedan han hade ätit kringlan). Men denna kvalitativa förändring var *förberedd genom den kvantitativa förändringen*: utan limporna hade inte heller kringlan räckt till.

Vi ser alltså att det är fullkomligt meningslöst att förneka ”sprången” och bara tala om vis beständighet. I själva verket träffar man också mycket ofta i naturen språng, och frasen ”naturen gör inga språng” är bara ett uttryck av fruktan för ”sprången” i *samhället*, d. v. s. ett uttryck av ängslan för *revolutioner*.

Det är karaktäristiskt, att de tidigare teorier på borgerligt håll, som snuddade vid frågan om världens skapelse, var *katastrofteorier*, om också mycket naiva och felaktiga. Så exempelvis *Cuviers* teori. Den avlöstes så av evolutionsteorin, som hade mycket nytt med sig men som ensidigt förnekade sprången. (I geologien *Lyells* arbeten, som *Principles of geology*.) Men i slutet av förra århundradet dök åter en teori upp, som erkände språngens betydelse. Så exempelvis botanikern de Vries’ teori, den s. k. mutations-teorien (av mutation, plötslig förändring), som gjorde gällande, att då och då inträder, på grund av förutgående förändringar, plötsliga formförändringar, som efteråt befäster sig och blir till utgångspunkter för utvecklingen. Med de tidigare åskådningarna, som förnekade sprången, kommer man i våra dagar ingenstans. Dessa åskådningar (hos Leibniz heter det exempelvis: ”allt i naturen går steg för steg och inte språngvis”) är uppenbarligen vuxna på konservativ samhällsmark.

Förnekandet av utvecklingens själv motsägande karaktär vilar hos de borgerliga lärde på fruktan för klasskampen och bortfusket av de samhälleliga motsägelserna. Likaså beror fruktan för sprången på fruktan för revolutionerna. Hela deras visdom går ut på följande betraktelse: Naturen känner inga språng, det finns icke och kan aldrig finnas några språng, följaktligen, proletärer, understår ni er inte att göra revolution!

Här ser man emellertid alltför tydligt, hur den borgerliga vetenskapen råkar i motsägelser till de grundläggande vetenskapliga kraven. I verkligheten vet ju alla, att en hel rad revolutioner har förekommit i samhället. Försöker någon att förneka, att engelska revolutionen funnits? Eller den stora franska? Eller 1848? Eller 1917 och följande år? Men om dessa språng förekom och förekommer i samhället, så är det vetenskapens sak inte att ”förneka” dem, d. v. s. stänga till sig för verkligheten utan att *begripa* dessa språng och *förklara* dem.

Revolutionerna i samhället är samma sak som sprången i naturen. De faller inte ned från himmelen. De förberedes genom hela den förutgående utvecklingens gång, alldeles som vattnets kokande förberedes genom uppvärmningen eller ångpanneexplosionen förberedes genom det kokande ångtrycket på ångpannans väggar. Revolutionen i samhället är dess omgestaltning, en ”strukturell förändring av systemet”. Den kommer oundvikligen som följd av motsägelsen mellan samhällets byggnad och dess utvecklings behov. Hur det sker ska senare påvisas. Nu måste vi barahålla fast detta enda: *I samhället såväl som i naturen finns det språng; i samhället som i naturen förberedes dessa språng genom tingens förutgående gång, eller, med andra ord, i samhället som i naturen för evolutionen (den ständiga utvecklingen) till revolutionen (språng): ”Sprången förutsätter en ständig förändring, och den ständiga förändringen för till sprången. Det är två nödvändiga moment i en och samma process.”* (Plechanov: Kritik av våra kritiker, 1906, s. 204.)

Frågan om motsägelserna i utvecklingen, frågan om sprången är en av de väsentligaste frågorna i teorin. Om också en hel rad borgerliga skolor och riktningar är emot teleologien, för determinismen

o. s. v., varje gång snubblar de dock över dessa frågor. Den Marxska teorien är icke en evolutionsteori utan en *revolutionär* teori. Just därför är den oantaglig för bourgeoisins ideologer. Och just därför står dessa beredda att ur hans teori ”anta” absolut allt, med undantag av ... den *revolutionära* dialektiken. I samma riktning rör sig också vanligtvis kritiken av marxismen. Så visar exempelvis den tyske professorn *Werner Sombart* Marx all aktning, så länge det är fråga om evolution, men övergår genast till attack på Marx så snart han teoretiskt stöter på något av marxismens revolutionära element. Där bygges t. o. m. upp hela teorier: i mån *Marx* är *forskare*, är han evolutionist, i mån som han återigen – var revolutionär, har han upphört att vara forskare, har han lämnat vetenskapen och hänger sig åt revolutionära lidelser. Hr P. *Struve*, f. d. marxist, författare till ryska socialdemokratiens första manifest, en man som senare bytte skinn och blev en överpogromist och ledande kontrarevolutionär ideolog, hade på på samma sätt börjat sin kritik av marxismen med språnge teorien. Av denna anledning skrev *Plechanov*, som den tiden var revolutionär: ”Hr P. *Struve* vill visa oss, att naturen inte gör några språng och att intellektet (förnuftet) inte tål dem. Men hur står det till med den saken? Kanske menar han bara sitt eget intellekt, som verkligen inte tål vid några språng, av den enkla anledning att det, som man säger, inte kan med en viss diktatur.” (Kritik av våra kritiker s. 99.) Den s. k. organiska skolan, positivisterna, spencerianerna, evolutionisterna o. s. v. – alla är de emot språng, ty de kan inte tåla ”en viss diktatur”.

Litteratur till kapitel III.

Samma böcker som i de två första kapitlen. Dessutom: *Deborin*: Inledning i den dialektiska materialismens filosofi (rysk). *G. Plechanov* (N. Beltov): Kritik av våra kritiker (rysk). *K. Marx*: Zur Kritik der politischen Ökonomie. *G. Plechanov*: Grundfrågor för marxismen (rysk). *J. Bermann*: Dialektiken i belysning av den moderna kunskapsteorien (rysk, en icke ortodox utan kritisk ståndpunkt). *A. Bogdanov*: Allmän organisationsvetenskap I-II (rysk, ett originellt försök att övervinna filosofien). *L. Orthodox (Axelrod)*: Filosofiska skisser (rysk). *K. Kautsky*: Anti-Bernstein. *N. Bucharin*: Rentierens politiska ekonomi (den metodologiska delen).

Den kritiska litteraturen emot den dialektiska materialismen är oerhört stor. Av ryska böcker må nämnas *Karejev* och *Tugan-Baranovskij* (Marxismens teoretiska grundvalar).

Fjärde kapitlet: Samhället.

§ 25. Totaliteternas begrepp. Logisk och reell totalitet. § 26. Samhället som reell totalitet eller system. § 27. Den samhällliga förbindelsens karaktär. § 28. Samhälle och personlighet. Samhällets primat över personligheten. § 29. Samhällen under utformning.

§ 25. Totaliteternas begrepp. Logisk och reell totalitet.

Vi har inte att göra enbart med enkla kroppar, som genast ter sig för oss som bestämda hela enheter (exempelvis ett pappersark eller en ko eller Kalle Pettersson). Vi talar ofta om s a mm ansatt a enheter, om *sammansatta* storheter. Vid betraktande av befolkningsnumerärens utveckling säger vi: Antalet nyfödda gossebarn har under den och den tiden vuxit så och så mycket. Därvid är ”antalet nyfödda gossebarn” en bestämd sammansatt storhet, bestående av enstaka enheter, och betraktas som ett bestämt helt (eller som ”statistisk totalitet”). Vi talar likaså om skogen, om klassen, om det mänskliga samhället, och märker genast, att vi har en *sammansatt* storhet framför oss: vi betraktar den som ett helt. Men samtidigt vet vi, att denna helhet till en viss grad består av självständiga element: skogen av träd, buskar o. s. v., klassen av de till den hörande individerna o. s. v. Sådana sammansatta storheter kallar man *totaliteter*.

Redan av de anförda exemplen ser vi emellertid, att det finns olika totaliteter: det är skillnad om vi talar om nyfödda gossebarn som fötts 1921, om vi talar om skogen i närheten av vår egen stad o. s. v. Vari består denna skillnad? Det är inte svårt att hitta den. När vi talar om nyfödda, så är dessa i och för sig, i livet, i verkligheten, inte förbundna med varann: den ena är här, den andra där, den ena inverkar inte på den andra, den ena är till för sig och den andra likaledes för sig. Det är v i som förbinder dem, när vi räknar dem. Det är vi som gör dem till

en totalitet: det är en tänkt totalitet, en totalitet på papperet, ingen levande, reell. Sådana konstgjorda totaliteter kallar man tänkta, *logiska totaliteter*.

Något helt annat ser vi, när vi talar om samhället eller om skogen eller klassen. Här är sammanfattningen av beståndsdelarna ingen tänkt (endast logisk) sammanfattning. Här har vi verkligen en skog med träd, buskar, gräs o. s. v. Finns här inte en förbindelse i *livet*? Jo, naturligtvis. Skogen är inte en enkel anhopning av olika element. Ty alla dessa delar påverkar beständigt varann eller, som man brukar säga, befinner sig i ständig växelverkan. Fäll en del av träden och den återstående delen kommer kanske då att förtorka på grund av den minskade fuktigheten, på andra håll kommer kanske träden att växa bättre, då de får mera sol. Här har vi alltså en växelverkan av delarna, som utgör ”skogen”, och det en fullt reell, i verkligheten förefintlig växelverkan och inte en som vi tänkt ut åt oss för bestämt syfte. Än mer: denna växelverkan är varaktig och beständig, den består hela tiden, så länge ifrågavarande totalitet existerar. Sådana totaliteter kallar man *reella totaliteter*.

Man får emellertid inte glömma, att alla dessa åtskillnader är mycket villkorliga. Ty strängt taget finns det inga enkla ”enheter”. Kalle Pettersson är i realiteten en hel koloni av celler, d. v. s. likaledes en högst komplicerad kropp. Vidare kan, som bekant, atomen sönderdelas. Och då det principiellt inte finns några gränser för delbarheten utan man kan dela i mindre och mindre, så finns det till sist heller ingen ”enkelhet”. Det oaktagt gäller våra åtskillnader inom vissa *gränser*: den enskilda människan är en enskild kropp och ingen totalitet när hon *jämföres* med samhället, men hon är en sammansatt kropp, en reell totalitet *i jämförelse* med cellen o. s. v. När vi vill tala utan att jämföra använder vi beteckningen *system*. Egentligen betecknar orden *system* och *reell totalitet* ett och samma. Det villkorliga i alla dessa åtskillnader visar sig vidare i något annat, däri, att strängt taget är hela världen en oändlig reell totalitet, i vilken samtliga partiklar befinner sig i en process av ständig och oavbruten växelverkan. På så vis finns det en växelverkan mellan samtliga ting och element i världen. Denna växelverkan kan dock vara mer direkt och omedelbar eller mer indirekt. Därpå är det, de gjorda åtskillnaderna beror. Dessa gäller, som sagt, när man uppfattar dem *dialektiskt*, d. v. s. inom bestämda gränser, betingat, ”allt efter förhållandena”.

§ 26. Samhället som reell totalitet eller system.

Låt oss nu från denna synpunkt betrakta samhället. Det är klart, att samhället är en *reell* totalitet, ty mellan dess beståndsdelar äger en ständig, oavbruten process av växelverkan rum. Hr N. N. har gått ut på marknaden, har handlat där, har deltagit i utformningen av marknadspriset, som också gjort sig märkbart på världsmarknaden; han har, om också bara genom en oändligt liten kvantitet, påverkat världspriserna; dessa påverkade å sin sida marknaden i det land, där N. N. lever, och den marknad han besöker. Låt oss vidare anta, att han på marknaden köpt en sill; detta påverkade hans budget så och så, han måste därför disponera sina övriga pengar så och så, o. s. v. Man skulle kunna uppräknat ännu tusen olika verkningar.

Hr N. N. har gift sig. I det syftet köpte han förut presenter och inverkade ekonomiskt på andra personer; som troende kristen och ingen bolsjevik sökte han upp prästen och understödde därmed kyrkoorganisationen, och detta överfördes i små vågor på kyrkans inflytande liksom på hela det ifrågavarande samhällets känslö- och stämningstillstånd. Han betalade prästen och höjde därmed efterfrågan på de varor, som prästen förbrukar, o. s. v. Hans hustru födde honom barn, vilket återigen hade med sig tusen konsekvenser. Ja, tänk bara, hur många människor som påverkats av det mycket lilla inflytandet av det faktum, att hr N. N. gifte sig. Hr N. N. blev för att fylla sin ”medborgarplikt” medlem av ett liberalt parti. Han besöker möten och upplever tillsammans med hundratals av sina kolleger samma känslor av hat mot det fördömda packet, som vill upp, och understöder detta djävulens anhang bolsjevikerna. Hans inflytande på mötet berör direkt eller indirekt en väldig mängd människor. Visserligen är det mycket svårt att fastställa detta inflytande. Det är litet, oändligt litet, men det finns där alltid. Och

vilket av hr N. N:s verksamhetsområden vi än tar, överallt ser vi, att han påverkade andra och andra påverkade honom. Ty i samhället är allt inbördes förbundet med tusende små trådar.

Vi har avsiktligt börjat med den enskilda människan, hur hon påverkar de andra. Men låt oss nu betrakta, hur de samhälleliga händelserna påverkar *henne*. Det har t. ex. inträtt ett industriellt uppsving, och det företag, i vilket vår N. N. arbetar som kontorist, får mera profit: då får kanske N. N. löneförhöjning. Kriget bröt ut, hr N. N. mobiliserades, försvarade sin portmonnäs fosterland (fast han trodde sig försvara kulturen) och föll i kriget. Så stark är de samhälleliga förbindelsernas makt.

När vi föreställer oss, vilken oerhörd mängd motsatta inflytanden som finns i det mänskliga samhället, bara i vår egen tid, så upprullas framför oss en mäktig tavla. Ensamt de elementära, av intet och av ingen reglerade inflytandena människorna emellan har oräkneliga former. Men det finns också tillräckligt reglerbara, organiserade former, alltifrån statsmakten till schacksällskapet eller de flintskalligas klubb. När vi beaktar, att alla dessa otaliga växelverkningar flätas in i varann, så förstår vi, vilket verkligt gigantiskt, babyloniskt virrvarr av inflytanden och växelverkningar samhällslivet utgör.

Vi vet, att där det finns en växelverkan av varaktig natur, där finns det en reell totalitet, ett "system". Här måste vi betona följande: Till den reella totaliteten eller systemet hör ingalunda som kännetecknen att detta systems delar är *medvetna* om organisationen. Detta gäller såväl det levande som det döda, såväl "mekanismer" som "organismer". Men många tror sig kunna negera samhället självt, bara därför att i detta samhälle finns andra, speciella system, system *innanför* samhället (klasser, grupper, partier, cirklar, allehanda sällskap och föreningar). Men *växelverkan* av dessa inre system och grupper är ju likaledes ett faktum (klassernas och partiernas kamp, deras samarbete o. s. v.); dessutom kan samma människor, som bildar dessa grupper, i *andra* kombinationer på annat sätt påverka de övriga människorna (kapitalisten och arbetaren, som hos samma kapitalist köper varor för eget behov). Vidare är grupperna själva – i sin växelverkan *inom* gruppen – icke organiserade; här uppstår en *elementär* samhällelig produkt; den "samhälleliga resultanten" (jfr kapitel II, om determinismen) bildas på icke organiserad och elementär väg (och så kommer det att fortsätta ända fram till det kommunistiska samhället). Men denna samhälleliga produkt, denna resultant *uppstår dock*. Den är ett *faktum*, ett faktum av den ofrånkomliga verkligheten. Världspriserna är ett faktum likaväl som världslitteraturen eller de internationella trafikvägarna eller världskriget; men dessa fakta är tillräckliga för att visa, att det för närvarande föreligger ett mänskligt samhälle, som går utöver de enskilda staternas gränser.

I allmänhet sagt har vi ett särskilt system, en särskild reell totalitet så snart vi har en krets av beständiga växelverkningar. Det mest vittgående systemet av växelverkningar, som innefattar alla varaktiga växelverkningar bland människorna, är just samhället.

Vi definierar samhället som en reell totalitet eller som system av växelverkningar och avböjer alla försök av den s. k. organiska skolan att skära samhället över en kam med organismen. Det officiella målet för den "organiska" teorien uppenbarar sig fullkomligt i fabeln om Menenius Agrippa, den romerske patriciern som lugnade de rebelliska plebejerna. Hans argument var alltigenom av "organisk" natur: händerna finge inte arbeta emot huvudet, ty då ginge hela kroppen under. Den sociala meningen i den "organiska" teorien är följande: den härskande klassen är huvudet, arbetarna eller slavarerna är armarna och benen, och eftersom det i naturen inte förekommer att armarna och benen ersätter huvudet, så: håll er lugna, ni undertryckta! Tack vare denna visa ödmjukhet hos den "organiska" teorien har denna haft och har ännu stor framgång hos bourgeoisin. Sociologiens grundläggare *Auguste Comte* betraktade samhället som en "kollektivorganism" ("organisme collectif"); den mest ansedde borgerlige sociologen *H. Spencer* ansåg, att samhället vore något överorganiskt, det äger visserligen intet medvetande men det har organ, vävnad o. s. v. Enligt *Worms* äger samhället t. o. m. ett medvetande som de enskilda människorna, och *Lilienfeld* påstår rent ut, att

samhället är en organism alldeles som krokodilen eller grundläggaren av denna teori. Förvisso har samhället mycket gemensamt med organismen. Men den har också en del gemensamt med mekanismen. Dessa kännetecken är just kännetecken för varje reell totalitet, varje *system*. Eftersom vi inte sysslar med barnlekar och därför inte har att spekulera ut, vad i samhället som motsvarar levern eller blindtarmen eller vilken samhällelig företeelse som liknar bölden, så måste vi från första början avböja sådana försök. Detta så mycket mer, som hrr anhängare av den ”organiska” teorien är beredda att förfalla till en verklig mysticism och framställa samhället som ett jättelikt underdjur.

Samhället består alltså som en reell totalitet, som system av varandra inbördes påverkande element, människor. Vi har förut sett, vilket oändligt antal sådana växelverkningar som finns. Men av att samhället äger bestånd följer, att alla dessa i varann inflätade inflytanden, alla dessa otaliga krafter och kraftpartiklar, som förlöper i de mest olikartade linjer, dock inte utför en vanvettsdans utan så att säga löper i vissa kanaler, är underkastade en viss lagbundenhet. Om vi här hade att göra med ett kaotiskt virrvarr, då kunde det i själva verket inte finnas någon, om ock bara rörlig jämnvikt inom samhället, d. v. s. det funnes intet samhälle överhuvud. Vi betraktade först frågan om *lagbundenheten* i de mänskliga handlingarna från den enskilda människans ståndpunkt. (Jfr kap. II i denna bok.) Nu tar vi itu med frågan från en annan sida, från samhällets och dess jämnviktsbetingelsers ståndpunkt. Men också här kommer vi till samma resultat: till erkännandet av lagbundenheten i den samhällliga processen. Denna den samhällliga processens lagbundenhet upptäckes bäst, när man betraktar betingelserna för den samhällliga jämnvikten. Men innan vi övergår till detta tema måste vi mycket utförligare behandla frågan, vad samhället är. Ty det är inte nog med att säga, att det är ett system av varandra inbördes påverkande människor. Det är inte nog med att säga, att dessa växelverkningar är varaktiga. Det gäller att ytterligare fastställa deras karaktär, vad som *skiljer* dem från andra system, vad som utgör deras *livsgrundval*, vad som här utgör *den absolut nödvändiga jämnviktsbetingelsen*.

§ 27. Den samhällliga förbindelsens karaktär.

Växelverkningarna mellan människorna, som utgör de samhällliga företeelserna, är, som vi sett, utomordentligt mångfaldiga. Men nu måste vi fråga: vad är *betingelserna* för dessa förbindelsers varaktighet? Eller, med andra ord, var befinner sig *bland* alla dessa växelverkningar jämnviktsbetingelsen för hela systemet? Var är *grundtypen* för det samhällliga sammanhanget, utan vilken alla övriga vore otänkbara?

På den frågan svarar vi: Det är *arbetsförbindelsen* mellan människorna, som framför allt uttrycker sig i *det samhällliga arbetet*, d.v.s. i *människornas* medvetna eller omedvetna *arbete för varandra*. Varför? För att bli på det klara med den frågan behöver man bara föreställa sig motsatsen. Låt oss ett ögonblick förutsätta, att människornas arbetsförbindelse är upphävd, produkterna (eller varorna) flyter inte från den ena platsen till den andra, människorna upphör att arbeta för varann, arbetet förlorar sin samhällliga karaktär. Vad skulle då inträffa? Samhället skulle försvinna, skulle explodera i bitar. Eller låt oss ta ett annat exempel: Kristna missionärer beger sig till tropikerna för att predika Gud och Djävulen. På så vis anknyter de s. k. högre andliga förbindelser. Nu frågar vi: Kan dessa förbindelser mellan det land, varifrån de fromma herrarna och damerna korn, och vildarna äga bestånd, om inte ångare går i trafik, om det saknas ett *regelbundet* (och icke tillfälligt) utbyte, d. v. s. om det mellan det ”civiliserade” landet och ”vildarnas” hemort inte finns några fasta arbetsförbindelser? Naturligtvis inte. Följaktligen kan alla förbindelser i stort vara varaktiga endast i den mån det finns en *arbetsförbindelse*. Arbetsförbindelsen är grundvillkoret för möjligheten av inre jämnvikt i det system, som heter det mänskliga samhället.

Man kan börja med denna fråga också från en annan sida. Vi vet redan, att varje system och därmed också det mänskliga samhället inte existerar i lufttomma rymden och heller inte hänger i luften: det omges av sin miljö, den omgivande världen, och därav, i vilket

förhållande det står till denna omgivande värld, beror ju allt det andra. Är det mänskliga samhället icke anpassat efter den omgivande världen, så kan det icke bestå: hela dess kultur förkrymper och allt går åt fanders. Detta faktum torde ingen vilja bestrida, det är otvivelaktigt. Vad man än må säga, vad också de idealistiska professorerna må filosofera ihop, ingen kan göra den ringaste invändning mot vårt påstående: hela samhällets liv, t. o. m. frågan om möjligheten av dess vara eller icke vara, är beroende av det förhållande, i vilket samhället står till sin omgivande värld, d. v. s. till naturen. Vi har redan talat om den saken och behöver inte ta upp mera tid med den. Men nu frågar vi oss: *Vilket slag av samhällelig förbindelse mellan människorna uttrycker detta förhållande till naturen intimast och omedelbarast?* Naturligtvis arbetsförhållandet. Arbetet är beröringsprocessen mellan samhälle och natur. Genom arbetet flyter ur naturen energi över till samhället, på vilket samhället lever och utvecklar sig (om det nu utvecklar sig). Arbetet är ett uttryck för den aktiva anpassningen till naturen. Med andra ord: produktionsprocessen är samhällets grundläggande livsprocess. Följaktligen är också *arbetsförbindelsen den grundläggande samhälleliga förbindelsen*. Eller, som Marx sade, ”det borgerliga samhällets anatomi bör sökas i den politiska ekonomien” (Zur Kritik etc. s. 55), d. v. s. samhällets byggnad är dess *arbetsbyggnad* (dess ”ekonomiska struktur”). Vår definition på samhället kommer följaktligen att lyda: *Det är det mest vittgående system av i inbördes växelverknningar stående människor, vilket omfattar samtliga deras varaktiga växelverknningar och stödjer sig på deras arbete.*

På så vis kom vi till en alltigenom materialistisk uppfattning av samhället. Grundvalen för dess byggnad är *arbetsförbindelsen*, alldeles som grundvalen för livet är *den materiella produktionsprocessen*.

Häremot kunde man dock invända följande (och gör det också ofta): ”Utmärkt. Det är rnycket möjligt, att ni har rätt, men hur åstadkommes arbetsförbindelserna? Talar då inte människorna med varann under arbetsprocessen, tänker de inte under den? Och är då inte arbetsprocessen en psykisk, en andlig förbindelse? Vad blir det då av materialismen? Borde man inte äntligen kasta överbord hela det där materialistiska vanvettet? Vad är ert arbete och er arbetsförbindelse om inte något psykiskt?”

Låt oss undersöka frågan närmare. Den förtjänar att undersökas, annars uppstår verkligen många missförstånd. För klarhetens skull tar vi först ett enkelt exempel. Antag att vi har en fabrik i full gång. I denna fabrik finns hantlangare, vidare allehanda kvalificerade arbetare sysselsatta; en del av dem arbetar vid de maskinerna, en annan del vid de, de ena i ett fack, de andra i ett annat; så finns det ytterligare förmän, ingenjörer o. s. v. På följande sätt beskrives det av Marx (Das Kapital, Hamburg 1914, 1: 385): ”Den väsentliga åtskillnaden är den mellan arbetare, som verkligen är sysselsatta vid verktygsmaskinerna (härtill kommer några arbetare för att vakta resp. mata den maskin som driver det hela), och blotta hantlangare (nästan uteslutande barn) åt dessa maskinarbetare. Till hantlangarna räknas mer eller mindre alla ‘feeders’ (matare, som bara skaffar fram arbetsmaterial åt maskinerna). Till dessa huvudklasser kommer så en numerärt obetydlig personal, som är sysselsatt med kontrollen av hela maskineriet och dess beständiga reparation, ingenjörerna, mekanikerna, skrivarna o. s. v.” Det är människornas arbetsförhållande i *fabrikerna*. Vari uttryckes detta framför allt? Däri, att ”envar gör sitt arbete” men att detta arbete är en del av *det hela*. Det betyder, att varje arbetare står på en *bestämd* plats, utför bestämda rörelser, träder i *materiell* beröring med tingen och de andra arbetarna, utger en bestämd mängd *materiell* energi. Allt detta är *materiella*, fysiska förbindelser. Visserligen har dessa fysiska, materiella förbindelser också sin ”andliga” sida: människorna tänker, utbyter tankar, underhåller sig o. s. v. Men detta bestämmas av, hur de är *fördelade* i fabriksbyggnaden, *vid vilka maskiner* de arbetar o. s. v. Med andra ord: De är fördelade i fabriken som bestämda *fysiska kroppar*, de befinner sig därför i *bestämda fysiska, materiella förhållanden i rum och tid*. *Just denna arbetarnas materiella arbetsorganisation i*

fabriken är det, som Marx betecknar som "kollektivarbetaren"; vi har här att göra med ett materiellt arbetssystem av människor. När detta arbetssystem är i gång, äger en process av materiellt arbete rum: människorna ger ut energi och producerar en materiell produkt. Det är också en *materiell process*, som likaledes har sin "andliga" sida.

Vad som äger rum i detta exempel, d. v. s. i fabriken, sker i mer komplicerat och omätligt ökat mått i hela *samhället*. Ty även totalsamhället representerar en säregen *mänsklig arbetsapparat*, där den övervägande massan av människor eller en grupp av människor intar en bestämd plats i arbetsprocessen. Låt oss ta det nuvarande samhället, som omfattar hela den s. k. civiliserade mänskligheten och t. o. m. en ännu vidare krets. Vi ser, att vete huvudsakligen produceras i en del länder, kakao i andra, metallprodukter åter i andra o. s. v. Likaså inom dessa länder: somliga fabriker producerar den produkten, andra den. Arbetarna, bönderna, koloniarbetarna såväl som ingenjörerna, förarbetarna, uppsyningsmännen, organisatörerna o. s. v., som är fördelade över de mest skilda hörn och vrår av jordklotet, kringströdda över hela världen – alla arbetar de faktiskt, kanske utan att de själva är medveta därom, för varann. Och när varumassorna flyter över från land till land, från fabriken till marknaden, från marknaden genom handlarna till konsumenterna – vad betyder det? Det är just *den materiella förbindelsen mellan alla dessa människor*. D. v. s. att de utgör det materiella skelettet, arbetsapparaten för det *enhetliga* samhällsliga livet. När man beskriver exempelvis biens liv, så anser man det inte för komiskt, om man börjar med att beskriva, vilka bin det finns, vilka arbeten de utför, i vilka rums- och tidsförhållanden de står till varann, kort och gott man beskriver "bisamhällets" materiella arbetsapparat. Då faller ingen på den iden att definiera bien i bikupan som *psykisk* helhet eller "andlig gemenskap", ehuru man också talar om biens instinkter och själsliv såväl som om deras "seder". Men hur skulle man kunna behandla de gudaskapade människorna så?

Det förstås av sig självt, att de psykiska växelverkningarna av de mest olika slag i det mänskliga samhället är omätligt mycket rikare än t. o. m. i hjorden av de högst organiserade aporna. Det mänskliga samhällets "ande", d. v. s. alla dessa psykiska växelverkingar är så mycket högre än "anden" i apahjorden, som "anden" hos den enskilda människan står högre än "anden" hos den enskilda apan. Men de oändligt mångfaldiga, komplicerade, ovanligt rika, i alla regnbågens färger skimrande andliga motiven för de psykiska växelverkningarna, som utgör det moderna samhällets "ande", har också sin "*kropp*", utan vilken de *lika litet kan existera* som den enskilda människans "ande" kan existera utan dess synliga förgängliga kött. Och denna kropp är arbets skelettet, systemet av människornas materiella relationer i arbetsprocessen eller, som Marx kallar dem, *produktionsförhållandena*.

Sentimentala, småborgerliga backfischer må finna det "förfärligt", när man t. ex. förklarar narcissens gudomliga doft med retningen av en så prosaisk sak som näsans slemhinna. Men på så enfaldiga småtuttors nivå står faktiskt de flesta borgerliga lärda. Den "organiska" teorien, ja, den vågar de mången gång ännu skratta ut. Så skriver den italienske professorn A. Loria, som har bestulit Marx och illa smält tjuvgodset: "Den tyske forskaren Schäffle råkar in i rena grotesken med sin uppräknings av sociala lagar, organ, segment, kärll, motoriska centra, nerver och ganglier, men de övriga sociologerna av samma skola är inte mycket måttfullare än han. De beskriver i själva verket det sociala låret, den sociala stora sympaticus, den sociala lungan, de visar redan samhällets kärlsystem, som uppges representeras av sparkassorna. En professor i Sorbonne definierar prästerskapet som en sjukligt fet nervvävnad. En annan sociolog jämför nervtrådarna med telegraftrådar och den mänskliga hjärnan med telegrafcentralen... En författare har gått så långt, att han skiljer de manliga staterna från de kvinnliga. Manliga stater skulle enligt hans mening vara de erövrade staterna, de som reser sig som härskare över de underkuvade folken, medan de erövrade staterna ... skulle vara de kvinnliga." (A. Loria: Die Soziologie, Jena 1901, s. 39.) Allt det där är utmärkt. Men hur blyga blir dock inte de borgerliga lärda, t. o. m. de bästa, när de rycker fram till materialismens gräns i sociologien! Professor E. Durkheim skriver exempelvis i sin bok Om arbetsdelningen efter att ha anfört begreppet den

”moraliska täthetens” begrepp (därmed menar han tätheten och intensiteten av de psykiska växelverkningarna människorna emellan): ”Den moraliska tätheten kan inte växa utan att samtidigt också den materiella tätheten växer.” Vad betyder det? Det betyder, att den ”andliga omsättningen” mellan människorna har till förutsättning den ”materiella omsättningen”, d. v. s. tätheten i det materiella, fysiska växelverkningarna är betingelsen för motsvarande täthet i deras andliga växelverkan. Detta är alltigenom riktigt. Men hr *Durkheim*, som uttalar denna materialistiska tanke, blir genast förskräckt och gör en reträtt: ”Det är för övrigt till ingen nytta (!!!) att undersöka, vilken av de båda företeelserna som bestämmer den andra; det är nog att konstatera, att de är oskiljbara.” (*E. Durkheim: De la division du travail social, Paris 1893, s. 283.*) Varför är det ”till ingen nytta”? Därför att man i det anständiga borgerliga samhället är generad över att vara materialist!

De flesta moderna borgerliga sociologer betraktar samhället som ett visst psykiskt system, som ”psykisk organism” eller något dylikt. Detta motsvarar fullkomligt den idealistiska världsåskådningen. Grundfelet i dessa teorier består i, att de skiljer ”anden” från ”materien” och därvid gör denna ”ande” oförklarlig, d. v. s. gudomliggör honom. Låt oss anta, att i det ena samhället är de psykiska växelverkningarna så, i det andra på annat sätt. I Ryssland under Nikolaus I:s tid exempelvis härskade polismaktens ”ande”, underkastelsen under tsarens makt, kärleken till det traditionella, o. s. v. medan i Sovjet-Ryssland råder en helt annan ”ande”, d. v. s. de psykiska växelförhållandena har blivit helt annorlunda. Varför? På den frågan kan de psykologiska samhällsteorierna inte ge något förnuftigt svar. Den enda vetenskapliga uppfattningen är också här den *materialistiska*. (Marx talade om produktionsorganism. Jfr *Das Kapital* III 1:313.)

§ 28. Samhälle och personlighet. Samhällets primat över personligheten.

Det råder intet tvivel om att samhället består av enskilda människor. Om det inte funnes några enskilda människor, så funnes det heller intet samhälle – den saken är utan vidare klar. Men man får inte glömma, att samhället *ingalunda är en enkel anhopning av människor*, är dessas *summa*; genom uppradande av de enskilda personerna skulle intet samhället uppstå. Vi såg redan, att samhället är en reell totalitet, ett ”system”; vi såg, att här förefinnes ett helt komplicerat nät av högst mångfaldiga och olikartade växelverkningar mellan de enskilda personerna. Och vad betyder det? Det betyder, att samhället som helhet är större än summan av sina delar. Det går ingalunda jämnt ut i denna summa. Så är det alltid med de mest olika system, vare sig en levande organism eller en död mekanism. Låt oss exempelvis ta en maskin eller ett enkelt ur. Låt oss plocka sönder dessa föremål i deras beståndsdelar och lägga ihop delarna i en hög. Det blir deras summa. Men det blir ingen maskin, inget ur. Varför? Därför, att här saknas den bestämda *förbindelse*, den bestämda *växelverkan*, som gör dessa delar till en bestämd mekanism. Vad är det som gör dem till en del av *det hela*? Deras *bestämda anordning*. Detsamma är också fallet i samhället. Samhället består av människor. Men skulle dessa människor i arbetsprocessen inte i varje ögonblick inta en fullkomligt bestämd plats, vore de inte *framför allt förbundna genom arbetet*, så funnes det överhuvud intet samhälle.

Här måste ytterligare framhållas en företeelse, som vi iakttar i samhället. Den nämligen, att samhället inte representerar bara individuella personer i växelverkan utan också på varandra ömsesidigt inverkan *människogrupper*, andra ”reella totaliteter”, som så att säga står *mellan* samhället och den enskilde. Låt oss som exempel ta det nuvarande samhället. Det är oerhört stort. Det omfattar nästan hela mänskligheten, ty människorna i de mest avlägsna länder är redan förbundna med varann och förbindes genom arbetet alltmer med varann; så existerar och utvecklar sig *världshushållningen*. Men detta samhälle, som består av nära 11/2 milliard i växelverkan stående människor, förbundna med varann genom den *grundläggande* förbindelsen (arbetet) och otaliga andra sammanhang, innehåller i sig delsystem av på något sätt med varann förbundna människor (klasser, stater, kyrkliga organisationer, partier o. s. v.) På annat ställe i denna bok kommer vi att utförligt behandla denna fråga. Nu är det av vikt att framhålla följande: Inom samhället finns det en rad människogrupper; dessa grupper består naturligtvis av enskilda personer; växelverkningarna mellan dessa människor är vanligtvis tätare och

snabbare i den ”egna kretsen” än växelverkningarna mellan människorna överhuvud (den tyske filosofen och sociologen *G. Simmel* påstår med rätta, att ju trängre kretsen av i växelverkan stående människor är, desto intimare är i allmänhet förhållandena mellan dem); men dessa grupper kommer också i beröring *inbördes*. På så vis påverkar de enskilda människorna i samhället varandra inte omedelbart utan *genom grupperna, genom de enskilda systemen inom det gemensamma systemet*, som kallas mänskligt samhälle. Låt oss föreställa oss en enskild arbetare i det kapitalistiska samhället. Med vem kommer han oftast i beröring, talar, rådslår med i olika frågor? Naturligtvis oftast med arbetarna, mycket sällan med hantverkarna eller bönderna, eller med borgarna. Här träder klassammanhanget, klassammanslutningen i dagen. Även med de andra klasserna kommer denne arbetare ofta i beröring inte som enskild person, som ”individ”, utan som medlem av klassen, och ofta också som medlem av en medvetet uppbyggd organisation, – partiet, fackföreningen o. s. v. Något liknande utspelas ifråga om de andra grupperingarna, utanför klassgrupperingarna: forskare kommer mestadels i beröring med forskare, journalister med journalister, präster med präster o. s. v.

På det *materiella* området vet vi, att samhället inte är en anhopning av människor, att det betyder mer än den enkla summan, att förbindelsen av människorna och deras bestämda ”anordning” (Marx talade om fördelningen, ”distributionen”) i arbetsprocessen för med sig *något nytt och större* än ”summan” och ”anhopningen”. Men detsamma äger rum också på det psykiska (”andliga”) livets område, som spelar största rollen. Vi nämnde flera gånger det exemplet, hur ur de enskilda personernas värderingar *priset* utbildar sig. Priset är en samhällelig företeelse, en samhällelig ”resultant”, en produkt av människornas växelverkan. Är priset genomsnittet av värderingarna? Nej! Är priset något i stil med en enskild värdering? Nej, inte heller. Ty den enskilda värderingen är en personlig sak, rör den enskilda människan, ”lever i *hennes själ*” och *endast* i hennes själ; men priset är något som berör *alla*, det är något oberoende, som man måste räkna med, något *objektivt*, om också ännu inte materiellt (jfr kapitel II i denna bok); priset är, med andra ord, något *nytt*, som för sin egen samhällliga tillvaro t. o. m. är oberoende av den enskilda människan, även om det också ”skapar” av människorna. Samma är också fallet med de övriga yttringarna av det psykiska (”andliga”) livet. Språket, den politiska författningen, vetenskapen, konsten, religionen, filosofien och en hel rad mindre företeelser och småsaker, som modet, bruken, konvensansen o. s. v. – allt är produkter av det *samhällliga* livet, ett resultat av växelverkan, av den ständiga beröringen människorna emellan.

Alldeles som samhället inte utgör den enkla summan av människorna, är också samhällets andliga liv inte den enkla summan av de enskilda människornas idéer och känslor utan är en produkt av deras samvaro, är till en viss grad något särskilt, nytt, som inte helt enkelt kan reduceras till en aritmetisk summa, något nytt som uppstår genom människornas växelverkan.

Det förklarar egentligen nödvändigheten av särskilda samhällsvetenskaper. Wundt anmärker alldeles riktigt: ”Fastmer är det förbindelsen och växelverkan av individerna, som åstadkommer gemenskapen som sådan och genom den även i det enskilda väcker prestationer, som speciellt tillhör det gemensamma livet.” (Wundt: *Völkerpsychologie*, Leipzig 1911, I, 1:21.)

Den enskilda människan är otänkbar *utanför* samhället, *utan* samhället, *bortsett från* samhället. Man kan ingalunda föreställa sig samhället som funnes det enskilda människor så att säga i sin ”naturliga” tillvaro och så komme dessa isolerade enskilda människor tillsammans och förbunde sig och bildade samhället. Den föreställningen var en gång mycket utbredd. Men den är i alla avseenden oriktig. Om vi följer det mänskliga samhällets utveckling, så ser vi, att det har utformat sig ur *hjorden* och ingalunda av enskilda, människoliknande varelser, som levde på helt skilda platser och så plötsligen en vacker dag förstod, att det vore fördelaktigare för dem (vilka sluga vildar!) att leva tillsammans, och som då, efter framgångsrik ömsesidig övertalning i folkförsamlingar, slöt sig samman i samhällen. ”I samhälle produ-

cerande individer”, skrev *Marx*, ”därav samhälleligt bestämd produktion av individerna är naturligtvis utgångspunkten (för vetenskapen). Den enskilde och isolerade jägaren och fiskaren... tillhör 1700-talets fantasilösa inbillningar... Produktionen av de isolerade enskilda individerna utanför samhället... är ett liknande oting som språkutvecklingen utan sammanlevande och samspråkande individer.” (Zur Kritik etc. s. XIII–XIV.)

Särskilt krasst uttryckes läran om den enskilda människan, som förbinder sig med de andra, i *J. J. Rousseaus* arbete *Samhällsfördraget* (*Contrat social*, 1762): Människan föddes fri, i det ”naturliga” tillståndet. För att garantera sig sin frihet träder hon i förbindelse med de andra och så uppstår på grundval av ”samhällsfördraget” samhället som stat. (Rousseau gör ingen skillnad mellan stat och samhälle.) ”Samhällsfördraget”, skriver Rousseau (bok II, kapitel 5), ”har till syfte att skydda de fördragsslutande.” Egentligen undersöker inte Rousseau det verkliga ursprunget till samhället eller staten utan hur man från ”förnuftets” ståndpunkt måste tänka sig samhället, d. v. s. hur man hade att bygga upp ett anständigt samhälle. Den som bryter ”fördraget” straffas. När kungarna missbrukar sin makt, måste de avsättas – det var slutsatsen. Av den anledningen spelade Rousseaus lära, trots sina absolut oriktiga uppfattningar, under den stora franska revolutionens tid en synnerligen revolutionär roll.

Människans *samhälleliga* egenskaper kunde utveckla sig endast i samhället. Det vore löjligt att antaga, att människan (och till på köpet vilden) hade insett nyttan av samhället innan han hade känt detta samhälle. Det vore verkligen det samma som utvecklingen av språket bland människor, som inte kunde tala och som är kringströdda på olika platser. I själva verket var människan alltid, för att tala med Aristoteles, ett samhällsdjur, d. v. s. ett djur som levde i samhället och aldrig utanför samhället. Man får inte föreställa sig saken så, som vore det mänskliga samhället ”stiftat” (så kunde en affärsman föreställa sig saken, som själv stiftat ett aktiebolag och trodde att även samhället kommit till på det viset). I realiteten har det existerat så länge människan har funnits till, det har aldrig funnits någon människa utanför samhället. Människan är ett samhällsdjur ”till sin natur”. Hennes ”natur” är en *samhällelig natur* och ändrar sig med samhället: just i enlighet med sin natur och inte på grundval av ett kontrakt eller en överenskommelse lever människorna i samhället.

Om människan ständigt levat i samhället, d. v. s. om hon alltjämt varit en social människa, så betyder det, att den enskilda personligheten alltid har haft samhället som sin *miljö*, sin omgivning. Men om samhället alltid var miljön för de enskilda personligheterna, då inser man omedelbart, att genom denna miljö också de enskilda personligheterna bestämdes: i det ena samhället, i den ena miljön växte det upp så och så beskaffade personligheter, i andra annorlunda beskaffade.

Då uppkommer en fråga, om vilken ändlösa stridigheter rätt och råder, nämligen frågan om *personlighetens roll i historien*.

Den frågan är dock ingalunda så svår som den ser ut. Spelar personligheten någon roll i händelsernas ström eller har den ingenting att betyda? Är den ett absolut ingenting? Eller förmår den något? Naturligtvis: om samhället består av personligheter, så påverkar varje persons handlingar det samhälleliga skeendet. Alltså spelar personligheten en ”roll”, alltså *utgör varje människas handlingar, känslor och önsknings beståndsdelar i den samhälleliga företeelsen*. ”Människorna gör historien.” Och då ”människorna” består av *enskilda* människor, så är det tydligt att den enskilda människan inte är ett intet utan representerar en viss kraft. Av dessa krafters sammanflätning och växelverkan uppstår också, som vi vet, den samhälleliga företeelsen.

Än mer. Om den enskilda människan påverkar samhället, så kan man kanske få reda på, varav denna enskilda människas påverkningar bestäms? Naturligtvis kan man det. Vi vet mycket väl, att människans vilja är ofri, att den bestäms av de yttre förhållandena. Men då den enskilda människans yttre förhållanden är de *samhälleliga* förhållandena (familjens, gruppens,

yrkets, klassens levnadsförhållanden, totalsamhällets läge i ifrågavarande ögonblick), så *bestämmer* följaktligen hennes vilja av de yttre omständigheterna: ur den hämtar hon motiven för sin verksamhet. Så t. ex. såg ryska arméns soldat under Kerenskij, att hans lantbruk ruinerades, att det gick utför med det hela, att man inte kunde se slutet på kriget, att kapitalisterna gjorde sig rika men bönderna inte fick någon jord. Så uppstod motiven för hans handlande: att göra slut på kriget, att rycka till sig jorden, och att dessutom jaga iväg regeringen. Följaktligen bestämmer den samhällsliga miljön *motivet* för handlandet.

Miljön, omgivningen, *sätter också gränserna för realiseringsmöjligheten för den eller den önskan hos den enskilde*. Miljukov sökte 1917 stärka bourgeoisins inflytande och stödda sig på ententen, men det gick inte: förhållandena blev sådana, att Miljukov inte kunde uträtta något alls.

Vidare, om vi betraktar de enskilda personligheterna i deras utveckling, så ser vi, att de egentligen är, som korvskinnet på korven, fullstoppade med miljöns inflytande. Människan ”uppfostras” i familjen, på gatan, i skolan. Hon talar ett språk, som är en produkt av den samhällsliga utvecklingen, tänker i begrepp, som har utbildats av föregående generationer, ser omkring sig andra människor med deras seder och bruk; för hennes ögon utspelas livet, som varje sekund påverkar henne. Som en svamp suger hon i sig alla nya intryck. Därigenom ”bildar” hon sig som personlighet. Följaktligen finns egentligen i varje personlighet *ett samhällsligt innehåll*. *Den enskilda personen själv är i viss mån ett koncentrat av de sammanpressade och intimt hopknutna samhällsliga intrycken*.

Till sist må ännu en omständighet framhållas. Ibland är personlighetens roll tämligen stor, beroende på den särskilda *plats* och det särskilda *arbete* den fyller. Låt oss exempelvis ta armén och dess generalstab. Generalstaben består som helhet av några få personer, medan armén räknar hundratusen och ibland millioner människor. Det oaktat vet var och en, att de få personerna i generalstaben många gånger om överväger i betydelse just samma antal i armén (soldater och officerare). Lyckas det fienden att ta generalstaben tillfånga, så kan det under vissa omständigheter betyda ett nederlag för hela armén. Dessa personers betydelse är alltså tämligen stor. Men låt oss se närmare på saken. Vad skulle generalstaben betyda utan telefonnät, utan rapporter, utan kartor, utan möjligheten att utdela order, utan armédisciplin o. s. v.? Ingenting alls. Generalstabsmännen vore nästan likställda med alla de andra. Vari ligger deras makt, deras betydelse? Varigenom skapas denna makt och denna betydelse? De skapas genom den *samhällsliga förbindelse*, den *organisation*, under vilken dessa människor arbetar. Förvisso, de måste vara kompetenta att fullgöra sina funktioner (förfoga över tillräcklig bildning, eller äga begåvning, som utvecklats ur praktiken, som fallet var med så många av Napoleons generaler eller ledare i röda armén). Men *utanför* denna särskilda förbindelse förlorar de sin kraft. Vad betyder allt detta för vårt exempel? Att möjligheten till stark påverkan av armén från generalstabens sida ges genom armén själv, dess byggnad, dess ordning, totaliteten av de växelverkningar som här spelar in.

Ungefär detsamma sker också i samhället. Ta t. ex. den politiske ledaren. Förvisso är hans roll betydligt större än den roll som spelas av en genomsnittsmänniska av samma klass i samma parti. Visserligen måste man för att vara politisk ledare förfoga över de erforderliga kvalifikationerna: klokhet, erfarenhet o. s. v. Men det är klart, att utan de motsvarande organisationerna (partier, förbund, det speciella förhållandet till massorna o. s. v.) kunde inte ”ledarna” spela denna roll. De *sociala förbindelsernas* makt ger också de enskilda framträdande personligheterna makt. Annorlunda är det heller inte i andra fall, då det gäller uppfinnare, forskare o. s. v. De kan ”utveckla” sig endast under bestämda förhållanden. Anta, att en av naturen rikt begåvad teknisk uppfinnare inte kunde ”komma” fram: inte finge läsa eller gå i skola och bleve tvungen att syssla med något helt annat som att handla med lump. Hans ”begåvning” skulle gå under. Ingen skulle ha erfärit något därom. Liksom en fältherre är

otänkbar utan armén, så är den tekniska uppfinnaren otänkbar utan maskiner, apparater och motsvarande människor. Och omvänt, om vår lumphandlare hade lyckats "bli något", d. v. s. inta en bestämd plats i de sociala förbindelsernas system, så hade han kanske blivit en Edison nr 2. Sådana exempel skulle man kunna anföra i massa. Det förstås av sig självt, att i alla dessa fall samhällen också ytterligare åstadkommer att man kan "utveckla" sig endast i det, vari ett samhälligt behov (klass-, grupp- eller allmänt behov) föreligger.

De samhällliga förbindelserna själva ger alltså den enskilde personen makten – det är slutsatsen av de anförda exemplen.

Denna ståndpunkt har mödosamt brutit sig väg. Orsaken därtill har *M. N. Pokrovskij* ej glänsande upptäckt (Skisser till den ryska kulturens historia, I:3, rysk skrift). Historieskrivaren är närmast till sitt personliga läge en andligt arbetande människa, en intellektuell; om man sedan övergår till mera speciella kännetecken, så är han en skrivmänniska, en litterär person. Vad kunde för honom vara naturligare än att anta det andliga arbetet som det huvudsakliga i historien och anse skrivardömetts verk, alltifrån dikter och romaner till filosofiska traktater och vetenskapliga avhandlingar, för kulturens grundläggande fakta?... Men än ner: "De andligt arbetande människorna fattades – och det var naturligt nog – av samma stolthet, som dikterade faraonernas lovhymner åt sig själva. De började tro, att det var de som gjorde historien." Man måste till detta ytterligare foga, att denna yrkesståndpunkt alltigenom stämde överens med de härskande klassernas klasståndpunkt, denna minoritet som behärskade den övervägande majoriteten. Det är lätt att inse, att detta framhävande och gynnande av ledarna – framför allt kungarna, furstarna o. s. v. och sedan ytterligare de s. k. genierna – är besläktat med den religiösa uppfattningen; ty här förbises den sociala, *samhälleliga* kraft, som gjuter in samhället i personligheten, i stället för denna kraft ser man personlighetens egen oförklarliga, d. v. s. egentligen "gudomliga" kraft. Utmärkt uttryckes detta av den ryske filosofen *W. S. Solovjev* (Det godas rättfärdigande, kap. IV): "De försynens män, som gjort oss delaktiga av den högsta religionen och den mänskliga upplysningen, var ursprungligen icke skaparna av dessa värden. Vad de gav oss hade de själva övertagit från tidigare genier, hjältar och martyrer, till vilka vi bör utsträcka vår tacksamma tanke. Vi måste med största möjliga fullständighet återupprätta hela skaran av våra andliga anor, de män genom vilka försynen satte mänskligheten i marsch på vägen mot fullkomligheten... I dessa 'utvalda käril' äras just vad Han (den himmelske fadern) har införlivat med dem; i dessa synliga avbildningar av den osynliga gudomen igenkännes och äras den själv." Det tjänar ingenting till att diskutera sådan galimatias. Den talar tillräckligt för sig själv.

Av vad som sagts följer, att "personligheten" som *samhällelig* personlighet alltid verkar som medlem, som beståndsdel av en grupp, en klass eller ett samhälle. "Personligheten" är alltid fylld av det samhälliga innehållet, och därför måste man, för att kunna förstå samhällets utveckling, börja med att iakttaga de samhälliga förhållandena och från dem, om så blir nödvändigt, övergå till personligheten, icke tvärtom. Ur de samhälliga förhållandena – ur betraktandet av förhållandena i hela den samhälliga tillvaron, av klassens liv, yrkesgruppens, familjens, skolans o. s. v. – kan vi mer eller mindre härleda personlighetens utveckling; men ur "personlighetens" utveckling kan vi ingalunda förklara samhällets utveckling. Ty varje enskild person, som gör något, tar framför allt hänsyn till vad som redan finns i samhället. Exempelvis: En köpare ger sig ut på marknaden för att köpa stövlar eller bröd. Hur värdesätter han varorna? Han jämför först sin personliga värdesättning med det pris, som redan *finns* eller *fanns* på marknaden. En uppfinnare tänker ut en ny maskin. Då går han från första början ut från vad som redan finns: från den redan förefintliga tekniken, den förefintliga vetenskapen, de frågor som uppställts av denna vetenskap, de krav det praktiska arbetet uppställer o. s. v. Kort och gott: om vi ville försöka, som många borgerliga lärda gör, att härleda de samhälliga företeelserna från personliga (individuellt-psykologiska), så skulle det inte bli en förklaring utan en barnslighet. Vi försöker förklara en samhällig företeelse (låt oss säga priset) med en personlig (låt oss säga Anderssons eller Petterssons värdesättning), men denna värdesättning kommer vi att nödgas förklara med det pris, efter vilket Andersson eller Petersson rättade sig. Vad uppstår vid en sådan förklaring? En cirkel, en

circulus vitiosus. Och en sådan kommer alltid att uppstå, så snart vi ur personligheter och deras förhållande vill härleda samhället. Alltså man måste börja med samhället. Det är också begripligt. Ty, som vi har sett, hämtar personligheten ur den samhälleliga miljön sina motiv, i den samhälleliga miljön och dess utvecklingsbetingelser har den gränserna för sitt handlande, de samhälleliga betingelserna bestämmer dess roll o. s. v. Samhället dominerar över personligheten. Eller, vetenskapligt uttryckt, samhället har primatet över personligheten.

§ 29. Samhällen under utformning.

Ur den omständigheten, att människan, i den mån hon är människa, ständigt existerar i samhället, följer ingalunda, att nya samhällen inte kan bildas eller att gamla inte kan växa.

Antag, att vid en bestämd tidpunkt sitter som bon på skilda platser på jordklotet skilda mänskliga sammanslutningar. Antag vidare, att dessa mänskliga sammanslutningar inte träder i någon förbindelse med varann: de är skilda från varann genom berg, floder och hav och har ännu inte nått en sådan grad av "kulturutveckling", att de kan övervinna dessa hinder. Om de också då och då kommer i beröring med varann, sker detta högst sällan och oregelbundet: om någon fast förbindelse kan det inte bli tal.

Har vi i det givna fallet ett enda stort samhälle, som omfattar alla förefintliga förbindelser av människor? Nej, det har vi inte. Vi har här inte ett samhälle utan så många samhällen som det finns sammanslutningar. Varför? Därför att samhällets grundval, dess huvudkännetecken är den fasta *arbetsförbindelsen*, "produktionsförhållandena", som utgör själva skelettet åt hela samhällskroppen. I det givna exemplet *saknas* denna förbindelse mellan sammanslutningarna, följaktligen finns det heller inte ett enhetligt samhälle utan det finns *olika* samhällen, av vilka vart- och ett har sin egen historia.

Om man *här* talar om "människor", så kan man sammanfatta dem icke i ett samhälle utan som människor till åtskillnad från de andra djuren; eller, med andra ord, man kan sammanfatta dem som något enhetligt ("människor") från *biologisk* ståndpunkt, d. v. s. som *en och samma biologiska varietet* (inte loppor, inte giraffer, inte elefanter utan människor); från samhällsvetenskapens, från sociologiens ståndpunkt är det ingen enhet, är det intet enhetligt *samhälle*. En enda *djurart* men flera *samhällen*. För den biologiska enheten fordras det, att dessa människodjur i en eller annan form *samarbetar*. Icke parallellt med varann, icke bara samtidigt utan *gemensamt*.

Många bestrider visserligen, att samhället är något avslutat helt. Så skriver professor *Wipper* (Nya horisonter i den historiska vetenskapen, i den ryska tidskriften *Sovremenni Mir*, november 1906): "Något absolut avslutat helt, en ren naturalhushållning har det kanske aldrig funnits sedan kulturens första steg. Sedan gammalt bestod handelsförbindelser, kolonisationer och förskjutningar, propaganda. Säkert ägde på enskilda platser också självständigt arbete rum, mycket uppnåddes samtidigt inom olika geografiska ramar och förhållanden genom självständiga bemödanden, men kanske skapades ännu oftare varje följande utvecklingsnivå språngmässigt, som förtidig lektion, som visserligen ofta var ofilad och ofullkomnad men i alla fall övertogs av en annan och sedan lärdes vidare." Men om också ej någon *absolut* slutenhet fanns, så är det dock intet tvivel om, att förbindelsen genom byte mellan de olika mänskliga samhällena var mycket svag. Vilken fast förbindelse fanns exempelvis mellan de europeiska folken och Amerika, innan Columbus upptäckte det senare? Men även mellan de europeiska folken var förbindelsen, låt oss säga under medeltiden, mycket lös. Följaktligen kan man i detta fall *icke* tala om ett enhetligt mänskligt samhälle; samhället fanns på den tiden som en *biologisk* enhet, inte mer.

Nu förutsätter vi, att våra samhällen först kommer i förbindelse militärt och sedan knyter handelsförbindelser. Dessa handelsförbindelser befäster sig allt mer; till sist inträder en

tidpunkt, då det ena samhället inte kan leva utan det andra: det ena producerar huvudsakligen en sak, det andra en annan, de byter dessa produkter och arbetar alltså för varann ömsesidigt; och därtill kommer att detta arbete inte har en tillfällig utan en regelbunden karaktär, vilket är nödvändigt för de bägge ”samhällenas” existens. Vad har vi då? Då har vi redan ett *enhetligt samhälle* i stor skala. Det har uppstått ur sammansmältningen av de fordom skilda samhällena.

Men kanske kan också den motsatta processen äga rum. Under bestämda förhållanden kan samhället sönderfalla i flera samhällen. (Det sker i förfallstider.)

Vad följer därav? Därav följer, att inte heller samhället är något fast och urevigt. Vi kan också iaktta samhällets *utformningsprocess*. Den processen iakttar vi exempelvis under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. På olika vägar (genom kolonialkrig, tillväxt av utbytet, kapitalimport och -export, genom befolkningens rörelse från land till land o. s. v.) inträdde mellan länderna ett allt intimare ömsesidigt beroende. Samtliga länder förbands genom ett fast (icke tillfälligt) *hushållningsband*, d. v. s. ytterst genom en inbördes *arbetsförbindelse*. Så uppstod världshushållningen, uppstod världskapitalismen, vars samtliga delar påverkar varann. Samtidigt med den internationella rörelsen av saker och människor, varor, kapital, arbetare, köpmän, ingenjörer, handelsresande o. s. v. strömmade från land till land en väldig flod av idéer – i vetenskapen, konsten, filosofien, religionen, politiken. Världens *materiella* omsättning medförde också en *andlig* världsomsättning. Det började uppstå ett enhetligt mänskligt samhälle med en enhetlig historia.

Litteratur till kapitel IV.

K. Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie. Densamme: Das Kapital 1. F. Engels: Anti-Düring. Densamme: Ludwig Feuerbach. H. Cunow: Soziologie, Ethnologie und materialistische Geschichtsauffassung. Densamme: Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatslehre. Grundzüge der Marxschen Soziologie I. Plechanov: På tjugu år (ryska). N. Bucharin: Rentierens politiska ekonomi.

Om produktionsförhållandenas uppkomst se *Bucharin: Världshushållning och imperialism.*

Femte kapitlet: Jämvikten mellan samhälle och natur.

§ 30. *Naturen som miljö för samhället.* 31. *Växelförhållandet emellan samhälle och natur; produktions-och reproduktionsprocess.* § 32. *Produktionskrafterna och deras roll som mätare av växelförhållandet mellan natur och samhälle.* § 33. *Jämvikten mellan natur och samhälle, dess störning och återställande.* § 34. *Produktionskrafterna som utgångspunkt för den sociologiska analysen.*

§ 30. Naturen som miljö för samhället.

Om vi betraktar samhället som system, så blir *miljön* (omgivningen) för samhället ”den yttre naturen”, d. v. s. framför allt vår planet med alla dess naturliga egenskaper. Utanför denna *miljö* är det mänskliga samhället otänkbart. Naturen utgör också *näringsmiljön* för det mänskliga samhället. Därav bestäms dess livsbetydelse. Men det vore naturligtvis en dumhet att vilja tyda naturen teleologiskt, som vore människan naturens herre, naturen anpassad efter henne och allt anpassat efter de mänskliga behoven. I själva verket störtar dessemellan naturen så över människan, att det inte blir mycket kvar av ”naturens herre”. Och endast under utvecklingsprocessen av en lång och hård kamp med naturen börjar människan pålägga denna sina järntyglar.

Människan som djurart och det mänskliga samhället självt är dock produkter av naturen, en del av detta väldiga oändliga hela. Människan kommer aldrig att bli i stånd att hoppa ut ur

naturen, Och t. o. m. när människan besestrar naturen, gör hon ingenting annat än utnyttjar *naturens* lagar för sina syften. Det är därför begripligt, vilket inflytande naturen måste utöva på hela det mänskliga samhällets utveckling. Innan vi ingår på utforskandet av de *förhållanden*, som uppstår mellan naturen och människan, såväl som de *former*, i vilka naturen påverkar det mänskliga samhället, måste vi se till, med vilka sidor naturen så att säga mest snuddar vid människorna. Vi behöver bara se oss omkring för att märka människornas beroende av naturen. ”Jorden (och däri inbegripes ekonomiskt även vattnet), sådan den ursprungligen förser människan med proviant, färdiga livsmedel, föreligger utan hennes åtgörande som det allmänna föremålet för det mänskliga arbetet. Alla ting, vilka arbetet endast löser från deras omedelbara sammanhang med jorden som helhet, är av naturen förefintliga arbetsföremål. Så fisken som fångas, trädet som fälles i urskogen, malmen som brytes loss ur sin åder. Liksom jorden är människans ursprungliga proviantkammare, är den också hennes ursprungliga redskapsarsenal. Så ger den henne exempelvis stenen, varmed hon kastar, skrubbar, pressar, skär o. s. v.” (*K. Marx: Das Kapital I, Hamburg 1914, s. 141-142.*) Naturen är det omedelbara arbetsföremålet i sådana arbetsbranscher som gruvdrift, jakt, delvis åkerbruket o. s. v. Med andra ord: den bestämmer råmaterialet, som ska utvinnas för vidare bearbetning, såväl som en rad existensmedel. Därvid tillgodogör sig människan som sagt naturlagarna i kampen mot naturen. ”Hon använder tingens mekaniska, fysikaliska, kemiska egenskaper för att i enlighet med hennes syfte låta dem verka som maktmedel på andra ting.” (S. 141.) Människan utnyttjar ångans kraft, elektricitetens o. s. v., jordens dragningskraft (tyngdlagen) etc. När så är, är det begripligt, att *naturtillståndet* på given plats och given tid inte kan undgå att inverka på det mänskliga samhället. Klimatet (fuktighetsmängden, vindarna, temperaturen o. s. v.), jordytans beskaffenhet (berg eller dalar, vattnets fördelning, flodernas karaktär, förekomsten av metaller, mineral, allehanda skatter i berget), kusternas karaktär (där det är fråga om en trakt vid havet), fördelningen av fastland och vatten, förekomsten av vissa djur och växter o. s. v., o. s. v. – det är de huvudmoment, som inverkar på det mänskliga samhället. På fastlandet kan man inte bedriva fiske eller valfiskjakt. I bergen kan man inte driva något reguljärt jordbruk, i öknarna kan man inte ha någon skogshushållning, i kalla länder kan man inte bo i tält om vintrarna, i varma länder behöver man inte elda rummen, där det inte finns några metaller i jorden faller de inte ned från himmelen och kan inte trollas fram ur fingrarna, o. s. v.

Om vi närmare betraktar naturens inflytande, så kommer vi till följande resultat:

Fördelning av fastland och vatten.

I allmänhet talat är människan ett lantdjur. Havet har en dubbel verkan. För det första skiljer det åt. Därför har havet ofta tjänat som naturlig gräns. Å andra sidan utgör havet däremot på en bestämd utvecklingsnivå en bekväm trafikväg. *Kusternas* verkan beror huvudsakligen på, huruvida de lämpar sig till hamnar eller ej. T. o. m. de mest moderna hamnar anpassar sig – med få undantag (ex. Cherbourg) – efter kustens naturliga lämplighet. Jordytan, som verkar genom djur- och växtvärld, har också en omedelbar verkan, även om denna är olika allt efter graden av kulturutveckling, huvudsakligen genom att influera på trafikvägarna (vägar, gator, järnvägar, tunnlar o. s. v.).

Stenarter och mineral.

Allt efter stenarterna bygger man: i bergiga trakter är de hårda sorterna (granit, porfyr, basalt, skiffer o. s. v.) övervägande, i dalarna mjukare sorter. Vad mineral och metaller beträffar, har deras betydelse särskilt sista tiden vuxit (järn, kol). Vissa mineral utgjorde huvudorsaken till folkvandringarna och kolonisationerna. (Tennet lockade fenicierna mot Norden, guld det drog dem till Syd-Afrika och Ost-Indien, guld och silvret drog spanjorerna till Amerika o. s. v.) Efter fyndplatserna för kol och järn är nu den moderna storindustrin lokaliserad. *Markens beskaffenhet* är jämte klimatet avgörande framför allt för växtvärlden.

Fastlandets vatten.

Vattnet är närmast av värde som *dricksvatten* (därför så dyrbart i öknen), därefter kommer dess betydelse för jordbruket i betraktande (alltefter vattentillgången måste jorden dräneras eller vattnas). Det är känt, vilken betydelse för jordbruket de stora flodernas (Nilen, Ganges) översvämningar ägde och vilket inflytande detta utövade på egypterna och indierna. Vidare är vattnet av stor betydelse som mekanisk drivkraft. (Vattenkvarnarna hör till de äldsta uppfinningarna. Städerna har vuxit upp i närheten av vattenrika trakter. I nyaste tid kan vattnets utnyttjande för elektrifieringen tjäna som exempel; de s. k. vita kolen får en vidsträckt användning i Amerika, Tyskland, Norge, Sverge och Italien.) Slutligen må ytterligare framhållas vattnets betydelse i trafikväsendet (många forskare tillskriver detta faktum den största betydelsen).

Klimatet

påverkar människorna huvudsakligen genom sitt inflytande på produktionen. I jordbruket beror av klimatet urvalet av de växtarter, som ska odlas; av klimatet bestäms också jordbrukssäsongens längd (i Ryssland exempelvis är denna säsong mycket kort, medan den på visa håll i Södern räcker nästan hela året om); därigenom påverkar klimatet också industrin genom att det frigör arbetskrafter o. s. v. Klimatet spelar också en stor roll i trafiken (slädtrafik på vintern, tillfrysande om vintern av öppna hamnar och floder etc.). Det kalla klimatet kräver en större mängd arbete för näring, kläder, bostad, artificiell värme och annat mer: i Norden tillbringar man mycket mera tid inomhus än i Södern, där man mest är ute under bar himmel.

Växtvärlden

verkar på olika sätt. På lägre kulturnivåer beror vägarna av *skogarnas* karaktär ("oframkomliga urskogar"); skogen bestämmer byggnadens karaktär, vedens o. s. v.; av vegetationens art beror jakten, jordbruket, ja, huruvida det blir det eller det slaget av jordbruk. Detsamma är också fallet med boskapsskötseln. *Djurvärlden* utgjorde för urfolken en väldig fientlig makt och tjänade överhuvud som näringskälla, alltså som föremål för jakt och fiske; senare verkade den bestämmande på tämjandet av djuren – därav dess inflytande på produktionen och trafikväsendet (dragdjur).

Havet

som transportbetingelse spelade och spelar en stor roll. Trafiken och frakterna är mycket billigare sjövägen; havet erbjuder dessutom ett vidsträckt fält för olika produktionsgrenar (fiskeri, valfisk- och säljakt o. s. v.). (Jfr A. Hettner: Die geographischen Bedingungen der Nationalökonomie, Tübingen 1914.)

Klimatförhållandenas inflytande illustreras genom följande: på grund av den genomsnittliga årstemperaturen (de s. k. isotermerna på kartan) "kan man observera, att de största befolkningsanhopningarna i världen är grupperna mellan de två isotermerna +16 gr. och +4 gr. Isotermen +10 bestämmer tämligen noga centralaxeln för denna klimatiska och kulturella gördel, och på den grupperar sig de rikaste och tätast befolkade städerna i världen: Chicago, New York, Philadelphia, London, Wien, Odessa, Peking; på isotermen +16 ligger: S:t Louis, Lissabon, Rom, Konstantinopel, Hohosaka, Kioto, Tokio; på isotermen +4: Quebec, Kristiania, Stockholm, Petrograd, Moskva. Söder om isotermen +16 ligger endast undantagsvis några städer med en befolkning av över 100,000: Mexico, New Orleans, Kairo, Alexandria, Teheran, Calcutta, Bombay, Madras, Kanton. Nordgränsen eller +4 har en mera absolut karaktär, norr om den fins det inga mera betydande städer utom Winnipeg (Canada) och de administrativa centra i Sibirien." (L. I. Metschnikov: Civilisationen och de stora historiska floderna, citat efter ryska upplagan, Petersburg 1898, s. 38-39.)

§ 31. Växelförhållandet mellan samhälle och natur; produktions- och reproduktionsprocess.

Vi vet redan, att om det är tal om ett system, så måste man söka orsakerna till detta systems förändringar i dess *växelförhållande till miljön*. Vi vet likaledes, att t. o. m. grundlinjerna för utvecklingen (framsteg, stagnation eller systemets förstöring) särskilt är beroende av, i vilket växelförhållande ifrågasvarande system befinner sig till sin miljö. I förändringen av detta växelförhållande har man alltså att söka den orsak, som framkallar förändringen i detta

system. Men vari ska man söka det ständigt ändrade växelförhållandet mellan samhälle och natur?

Vi har förut sett, att detta ändrade växelförhållande ligger på det *samhälleliga arbetets* område. Vari finner i själva verket det mänskliga samhällets anpassning till naturen sitt uttryck? Eller, med andra ord, vari består det rörliga jämviktstillståndet mellan samhället och naturen?

Det mänskliga samhället måste för att kunna existera pressa ut materiell energi ur den omgivande naturen. Utan detta kan det icke existera. Det anpassar sig så mycket bättre efter naturen ju mer energi det pressar ut ur (och tillägnar sig) av denna natur; först när mängden härav är i tillväxt har vi en utveckling av samhället. Antag exempelvis, att en vacker dag alla företag står stilla, allt arbete vilar i fabriker, i gruvorna, på järnvägarna, i skogarna och på åkrarna, till lands och vatten. Samhället skulle inte kunna existera en vecka under sådana förhållanden, ty t. o. m. för att kunna leva på de gamla förråden måste man transportera, befrakta, fördela dem. ”Att varje nation skulle dö, som inställde arbetet, jag vill inte säga för ett år men för några veckor, det vet varje barn.” (*Marx: Briefe an Kugelmann, i Neue Zeit 1901-1902, Bd 2, Nr 7, s. 222.*)

Människorna brukar jorden och skördar vete, råg, majs, de uppföder kreatur, de odlar bomull, hampa och lin, de fäller skogar, hugger i stenbrotten sten och tillfredsställer på så sätt sina behov av näring, kläder och bostad. De bryter i jordens inre kol och järnmalm och tillverkar stålmaskiner, med vars hjälp de kan gräva sig in i naturen i de mest olika riktningar och förvandla hela jorden till en jättestor verkstad, där människorna hamrar, står vid svarvstolar, gräver under jorden, vaktar väldiga vidundermaskiners lugna gång, genomborrar bergen med tunnlar, korsar oceanerna på jätteskepp, transporterar bördor genom luften, omvärver jorden med ett nät av järnvägsskenor, lägger kablar på havsbotten – och överallt, alltifrån de larmande städerna med deras fångstarmar till jordklotets avlägsnaste vrår, överallt vimlar de som myror, människorna som håller på att skaffa sig sitt ”dagliga bröd”, anpassa sig efter naturen och göra denna sig underdånig. En del av naturen, miljön, det vi här kallar den yttre naturen, står i motsättning till den andra delen, det mänskliga samhället. Och beröringsformen för bägge dessa delar av det enhetliga hela är *den mänskliga arbetsprocessen*. ”Arbetet är närmast en process mellan människa och natur, en process varigenom människan genom sin egen gärning förmedlar, reglerar och kontrollerar sin *ämnesutväxling med naturen*. Hon uppträder själv som en naturmakt gentemot naturmateriet.” (*Marx: Das Kapital, I: 140.*) Samhällets omedelbara beröring med naturen, d. v. s. utpressandet av energi ur naturen, är en *materiell* process. ”De till hennes kroppslighet hörande naturkrafterna, armar, ben, huvud och hand, sätter hon (människan) i rörelse för att tillägna sig naturmateriel i en för hennes kropp brukbar form.” (Samma sida.) Denna materiella process av ämnesutväxling mellan naturen och samhället utgör också grundförhållandet mellan miljön och systemet, mellan ”de yttre förhållandena i det mänskliga samhället”.

För att samhället ska kunna fortsätta att existera måste produktionsprocessen *ständigt förnya sig*. Antag, att på en bestämd tid så och så mycket vete, skor, skjortor o. s. v. producerats och att under denna tid allt ätits upp och förbrukats. Det är klart, att produktionen i tid måste börja ett nytt rörelsekretslopp. Det måste *ständigt förnya sig*, det ena kretsloppet måste gripa i och följa det andra. Produktionsprocessen betecknas, betraktat från ståndpunkten av dessa kretslopps (eller som man kallar dem produktionscyklars) upprepande, som *reproduktionsprocess*. För att reproduktionsprocessen ska kunna äga rum, måste alla dess materiella förutsättningar reproduceras. För reproduktionen av tyg exempelvis behöver man vävstolar, till vävstolar behöver man stål, till stål behöver man järn och kol, till att transportera de senare behöver man järnvägar, följaktligen också räls, ångare o. s. v., liksom landsvägar, lokomotiv o. s. v., man behöver vidare magasin, fabriksbyggnader o. s. v. Kort och gott: det behövs en

hel lång rad av *materiella produkter av de mest olika slag*. Det är lätt att inse, att dessa materiella produkter försvinner i produktionsprocessen – de ena fort, de andra mindre fort – vävarnas näringsmedel äts upp, vävstolarna slits, lagerbyggnaderna förfaller och behöver repareras, lokomotiven förfaller, räls och syllar fördärvas. En nödvändig förutsättning för reproduktionen är alltså det ständiga ersättandet (på *produktionens* väg) av de förbrukade, nötta, försvunna föremålen i all deras materiella mångfald. I varje givet ögonblick behöver det mänskliga samhället till fortsättandet av produktionsprocessen en bestämd mängd näring, byggnader, industriprodukter, jordbruksprodukter, beståndsdelar i trafikväsendet o. s. v. Alla dessa föremål måste produceras, om samhället inte vill sänka sin livsnivå: alltifrån vete och råg, kol och stål, till mikroskop och skolkrita, bokband och tidningspapper. Ty alla dessa föremål tillhör samhällets *materiella kretslopp*, är de *materiella* beståndsdelarna i den allmänna reproduktionsprocessen.

Vi betraktar alltså ”ämnesutvecklingen” mellan samhället och naturen som en materiell process. Den är en *materiell* process, ty den har att göra med materiella föremål (arbetsmaterial, arbetsredskap och den erhållna produkten är alltsammans *materiella* saker); å andra sidan är arbetsprocessen själv en utgift av fysiologisk energi (nerverna, musklerna o. s. v.), som yttrar sig materiellt i de arbetande människornas fysiska rörelser. ”Betraktar man hela processen från ståndpunkten av dess resultat, produkten, så ter sig båda, arbetsredskap och arbetsmaterial, som produktionsmedel och arbetet självt som *produktivt arbete*.” (Das Kapital I:143.)

Produktionsprocessens materiella karaktär erkänner i snopen form också de borgerliga professorerna, så länge de står kvar i sitt ”fack”. Så skriver professor *H. Herkner* (Arbeit und Arbeitsteilung, i Grundriss der Sozialökonomie II: 170): ”Om man vill utforska arbetets väsen, så gäller det att fatta två led av skeende... Ena gången yttrar sig det kroppsliga arbetet i bestämda yttre rörelser. Smedens vänstra hand griper exempelvis med en tång det glödande järnet och lägger det på städet, medan högra handen med hammarslagen utför järnstyckets utformning... Antalet, slaget och storleken av arbetsresultatet kan utforskas... Man kan beskriva hela arbetsförfarandet, arbetsredskapen som därvid kommer till användning, o. s. v.” Detta kallar Herkner arbete ”i *objektiv mening*”. Man kan å andra sidan betrakta samma process från ståndpunkten av de tankar och känslor, som förekommer hos den arbetande. Det blir arbete ”i *subjektiv mening*”. När vi frågar efter växelförhållandet mellan samhälle och natur och då detta växelförhållande uttrycks just i det *objektiva* (materiella) arbetet, så kan vi här lämna denna process’ ”subjektiva” sida ur räkningen. Vad som här är av vikt är alltså att undersöka den *materiella produktionen* av alla för reproduktionsprocessen nödvändiga *materiella* element (beståndsdelar, saker).

Men därav, att exempelvis mätningarna är materiella saker och att deras produktion tillhör den materiella produktionen, som är nödvändig för reproduktionsprocessen, följer ingalunda, som *Kautsky* (Neue Zeit XV, s. 233) eller *Cunow* (Neue Zeit XXXIX, s. 408) anser, att *matematiken och själva sysslandet med matematiken* tillhör produktionen såsom varande nödvändiga för produktionen. Om alla människor plötsligt förlorade talförmågan och det inte funnes några andra meddelelsemedel än det försvunna språket, så skulle det genast bli klart, att produktionen också komme att upphöra. På så vis är också språket ”nödvändigt” för produktionen liksom mycket annat i varje samhälle. Men det vore löjligt, om man ville räkna in språket i produktionen. Vi behöver här heller inte bry våra huvuden med en annan förment ”pinsam” fråga: vad var först – hönan eller ägget, samhället eller produktionen? Den frågan är vanvettig. Samhället är otänkbart utan produktion och produktionen är otänkbar utan samhälle. Av vikt är följande: Är det sant, eller icke, att systemets förändring betingas av förändringarna mellan systemet och miljön? Om härpå svaras ja, så lyder nästa fråga: Vari ska denna förändring sökas, så snart det är frågan om samhället? Svar: I det *materiella* arbetet. Med en sådan frågeställning bortfaller de flesta ”djupsinniga” invändningarna mot den historiska materialismen och det blir klart, att ”orsaken till alla orsaker” i den samhällliga utvecklingen är att söka just här. Till denna sak återkommer vi senare.

”Ämnesutväxlingen” mellan människan och naturen består, som vi sett, i den materiella energiens *ompumpande* från naturen i samhället; *utgiften* av den mänskliga energien (produktionen) är utpumpandet av energien ur naturen, den energi som ska levereras åt samhället (produktens fördelning bland samhällets medlemmar) och som samhället ska tillägna sig (konsumtionen); detta tillägnande utgör grundvalen för det fortsatta utgivandet o. s. v.; på så vis rör sig reproduktionens hjul. Reproduktionsprocessen i stort innesluter alltså i sig olika sidor, som alla tillsammans bildar ett helt, en enhet, vars grundval i alla fall är *produktionsprocessen*. Ty envar förstår, att omedelbarast, intimast kommer det mänskliga samhället i beröring med naturen utomkring just genom *produktionsprocessen*: det ”frotterar” sig med naturen just med den sidan; ty inom reproduktionsprocessen bestämmer produktionen såväl fördelningen som också förbrukningen.

Den samhällseliga produktionsprocessen är en det mänskliga samhällets anpassning till den omgivande naturen. Men den är också samtidigt en *aktiv* process. När en djurart, vilken som helst, anpassar sig till naturen, så är den till sitt väsen, som material, underkastad yttrevärldens ständiga påverkan. När det mänskliga samhället anpassar sig efter yttrevärlden, så anpassar det sig genom att *anpassa den till sig*. Det är som material underkastat naturens påverkan. Men samtidigt förvandlar det naturen själv till material *åt sig*. När t. ex. vissa insekt- och fågelarters färgutsmyckning blir lika färgen i den miljö, där dessa djurarter lever, så sker det ingalunda till följd av några som helst bemödanden från ifrågavarande organismer och ingalunda som resultat av deras påverkan på den omgivande naturen. Här kom resultatet på bekostnad av undergången för ett otal enskilda enheter, under många årtusendens lopp, i det de som var mest anpassade förblev vid liv och parade sig med varann. Helt annorlunda med det mänskliga samhället. Det *kämpar* med naturen. Det plöjer upp jorden, banar sig vägar genom urskogarna, tämjer naturens makter, utnyttjar dem för sina syften, *förändrar själva jordens utseende*. Det är ingen passiv utan en aktiv anpassning. Däri består en av de väsentligaste åtskillnaderna mellan människorna i deras samhälle och alla övriga djurarter.

Detta insåg redan fysiokraterna (det adertonde århundradets franska ekonomer). Så säger exempelvis *Nicolas Baudeau* (Première introduction à la philosophie économique ou analyse des états polices, 1767, Collection des Economistes et des Réformateurs sociaux de France, publiée par *Dubois*, Paris 1910, s. 2): ”Alla djur bemödar sig dagligen att finna produkter, som alstras av naturen, d. v. s. näring som jorden själv lämnar dem. Vissa arter... samlar dessa saker och förvarar dem. Endast människan, som är bestämd (tanken är teleologiskt formad, N. B.) att utforska naturens och dess fruktsamhets hemligheter, kan genom sitt arbete vinna mer nyttiga produkter än hon finner på den vilda och obearbetade jordens yta. Denna verksamhet är kanske ett av de ädlaste karaktärsdragen hos människan på jorden.”

”Människan”, skriver geografen *Metschnikov* (anfört arbete s. 44), ”som med alla andra organismer delar den värdefulla egenskapen att kunna anpassa sig efter miljön, härskar över alla tack vare den för henne egendomliga och ännu värdefullare egenskapen att kunna anpassa miljön efter sina behov.”

Strängt taget finner man den aktiva (arbets-)anpassningen i dess brodd hos vissa slag av s. k. samhällseliga djur (hos bävern, som bygger dammar, hos myrorna, som drar ihop väldiga stackar, utnyttjar bladlöss och vissa växter, hos bien o. s. v.); å andra sidan var de ursprungliga formerna för det mänskliga arbetet likaså djurliknande, instinktiva arbetsformer.

§ 32. Produktionskrafterna och deras roll som mätare av växelförhållandet mellan natur och samhälle.

Ämnesutväxlingsprocessen mellan samhälle och natur är alltså en samhällselig reproduktionsprocess. I denna process utger samhället sin mänskliga arbetsenergi och mottar en bestämd kvantitet tillägnad naturen energi (”naturmaterial”, som Marx uttrycker sig). Det är tydligt, att av avgörande betydelse för hela samhällets utveckling är den *balans*, som därvid uppstår. Över-

väger inkomsterna utgifterna? Om så är, hur mycket? Det är klart, att synnerligen mycket beror på graden därav.

Antag, att ett samhälle för att täcka sina nödvändigaste behov nödgas utge hela sin arbetstid. Det betyder, att i den mån de erhållna produkterna förbrukas produceras lika mycket nya sådana produkter, inte mer. Samhället har i detta fall inte tid, det saknar tid att producera ett överskott av produkter för att utvidga sina behov, för att skapa några som helst nya produkter: med nätt nöd klarar det sig, lever ur hand i mun. Man producerar så smycket som man äter upp; man äter för att kunna arbeta, hela tiden användes till att producera en och samma produktkvantitet. Samhället står kvar på samma fattiga existensnivå. Här kan inte behoven växa. Man ”rättar mun efter matsäcken” och matsäcken är inte mycket värd.

Låt oss nu anta, att som följd av några orsaker, vilka de vara må, samma kvantitet nödvändiga produkter vinnes utan att hela arbetstiden förslösas, utan bara hälften (exempelvis att urtidshorden flyttade över till en trakt, där det fanns dubbelt så mycket villebråd och andra djur eller där marken var dubbelt så fruktbar, eller att metoden för jordens odlande ändrat sig, att nya redskap uppfunnits o. s. v., o. s. v.).

Då blir i samhället hela hälften av dess forna arbetskraft *fri*. Denna tid kan det använda för nya produktionsgrenar: för framställandet av nya verktyg, vinnandet av nya råmaterial o. s. v., sedan också för vissa slag av *andligt* arbete. Här blir det möjligt, att nya behov kan växa upp, här är för första gången också möjligheten given att den skandliga kulturen kan uppstå och utveckla sig. Om den nu en gång frigjord tiden användes till att, om också bara delvis, fullkomna de forna arbetsmetoderna, så kommer vidare därigenom för framtiden till de forna behovens tillfredsställande inte att åtgå halva kvantiteten av hela arbetstiden utan något *mindre* (de nya förbättringarna i arbetsprocessen gör sig märkbara), i den därpå följande reproduktionscykeln ännu litet mindre o. s. v. Den friblivna tiden kan å ena sidan i alltjämt större mått brukas för framställandet av alltjämt nya verktyg, instrument och maskiner och å andra sidan inom nya produktionsgrenar, som tillmöteskommer nya behov, på ”den andliga kulturen”, och framför allt på de sidor av kulturen, som i ena eller andra formen är förbundna med produktionsprocessen – å tredje sidan.

Nu antar vi, att den kvantitet av nödvändiga behov, för vilka förr hela arbetstiden användes, för sitt tillfredsställande behöver inte halva utan *dubbla* tiden (exempelvis om jorden har utmattats); då är det klart, att, om inga nya arbetsmetoder uppkommer, eller om ingen utvandring äger rum, så kommer samhället att gå tillbaka; en del av samhället kommer under dessa omständigheter oundvikligen att dö ut. Låt oss vidare anta, att det redan högt utvecklade samhället med en rik ”andlig kultur”, med de mångfaldigaste behov, med otaliga olika produktionsgrenar, med blomstrande vetenskaper och konster, vid tillfredsställandet av sina behov stöter på en svårighet: antag, att det till följd av några orsaker är urständsat att behärska den förefintliga tekniska apparaten. (Det pågår t. ex. ett oavbrutet klasskrig, i vilket ingendera klassen kan besegra den andra; då stannar produktionsprocessen med dess höga teknik.) I så fall sker en återgång till de gamla arbetsmetoderna, då behöver samhället till att tillfredsställa de gamla behoven en jättekvantitet av tid, som det inte längre kan bli tal om; produktionen går tillbaka, upptar de gamla formerna, behoven sättes ned, levnadsstandarden sjunker, vetenskapernas och konstnärernas blomstring vissnar, det andliga livet tvinar, samhället förfaller, om denna återgång inte är övergående, i ”barbari”, går tillbaka.

Vad är det mest karaktäristiska i alla dessa anförda fall? Att samhällets utveckling bestämmas av indräktigheten eller *produktiviteten hos det samhälleliga arbetet*. Med arbetsproduktivitet förstår man förhållandet mellan den erhållna produktkvantiteten och kvantiteten använd möda, eller med andra ord: arbetsproduktiviteten är *produktkvantiteten pr enhet av arbetstid*, exempelvis den kvantitet produkter som produceras pr dag, pr timme eller pr år. När produkt-

kvantiteten pr arbetstimme, växer till det dubbla, så säger man, att arbetsproduktiviteten har fördubblats, minskas den till hälften, så säger man, att arbetsproduktiviteten har blivit hälften så stor.

Det är lätt att inse, att *det samhälleliga arbetets produktivitet* precis uttrycker hela "balansen" mellan samhälle och natur. Det samhälleliga arbetets produktivitet är också en *mätare av det växelförhållande* mellan yttvärlden och systemet, vilket förhållande bestämmer detta systems läge i yttvärlden och vars förändringar hänvisar på oundvikliga förändringar i samhällets hela inre liv.

Vid behandlingen av frågan om produktiviteten i det samhälleliga arbetet måste man på utgiftssidan också ta hänsyn till den utgift av mänskligt arbete, som använts till förfärdigandet av resp. arbetsverktyg. Om exempelvis en produkt först har framställts med blotta händerna, nästan utan verktyg, och man sedan börjat framställa den medels komplicerade maskiner samt vid användandet av dessa maskiner dubbelt så mycket produkter skapats på samma tid, så betyder detta ännu inte, att arbetsproduktiviteten ökats till det dubbla för *hela samhället*: vi räknar här ännu inte med det mänskliga arbetet, som använts på att framställa maskinerna (eller riktigare den del av detta arbete, som överföres på produkten vid utnyttjandet av dessa maskiner). Arbetsproduktivitetsens tillväxt är här *mindre* än det dubbla.

Man kan, om man hänger upp sig på småsaker, vända sig emot begreppet det samhälleliga arbetets produktivitet och dess användande på hela samhället självt, så som *P. P. Maslov* gör (se hans bok *Kapitalism*, föreligger endast på ryska). Man kan nämligen säga, att begreppet arbetsproduktivitet bara kan användas på enskilda produktionsgrenar. Ett år har på så och så många arbetstimmar tillverkats så och så många par skor, året därpå under samma tid – dubbelt så många. Men hur ska man jämföra och summera arbetsproduktiviteten på svin- och apelsinproduktionens områden? Kommer det inte att erinra om det inbördes jämförandet av musik, växelkurser och sockerbeter, som redan *Marx* hånade? Härtill kan två invändningar göras: För det första kan alla nyttiga och av samhället brukade produkter mätas med varann som nyttiga energier; vi uttrycker ju råg, vete, sockerbeter och potatis i kalorier; om vi ännu inte kommit så långt, att vi i praktiken kan lika precist uttrycka de andra sakerna, så bevisar detta absolut ingenting: vad vi behöver veta, är bara att man *kan* det. För det andra kan vi genom indirekta och komplicerade metoder jämföra med varann kvantiteter (komplex) av de olika föremålen. Här är inte plats att klarlägga, hur det sker. Låt oss bara anföra de enklaste fallen. Om t. ex. ett år med ett bestämt antal arbetstimmar producerades: 1 000 par skor + 2 000 askar cigaretter + 20 maskiner, och ett annat år på samma tid: 1 000 par skor + 1 999 askar cigaretter + 21 maskiner 4-100 stickade tröjor, så kan vi utan misstag påstå, att arbetsproduktiviteten i allmänhet har stigit. Tänkbar vore ännu den invändningen, att inte bara konsumtionens produkter utan också produktionsmedlen produceras. Praktiskt taget försvåras räkningen därigenom i hög grad. Men vi kan återigen genom tämligen komplicerade metoder ta med i räkningen även denna omständighet.

Alltså: Förhållandet mellan naturen och samhället uttryckes å ena sidan i förhållandet mellan kvantiteten alstrad nyttig energi, å andra sidan i förbrukningen av samhälleligt arbete, d. v. s. genom det samhälleliga arbetets produktivitet. Men *förbrukningen* av samhälleligt arbete är, som vi redan sett, själv sammansatt av två delar: av det arbete, som innehålles i produktionsmedlen, och av det "levande" arbetet, d. v. s. förbrukningen av levande arbetskraft. Betraktar man arbetsproduktivitetsens storlek från ståndpunkten av dess *materiella beståndsdelar*, så erhåller vi tre kvantiteter: för det första massan av de producerade produkterna, för det andra massan av produktionsmedlen, för det tredje massan av arbetskrafterna, d. v. s. de levande arbetarna. Alla dessa tre kvantiteter är beroende av varann. I själva verket är det tydligt, att om vi vet, hurudana produktionsmedlen och arbetarna är, så vet vi också hur mycket de kan producera på en viss arbetstid; genom dessa två kvantiteter bestämmes också den tredje – den producerade produkten. De två kvantiteterna utgör tillsammans vad vi betecknar som *samhällets materiella produktionskrafter*. När vi känner ett samhälle, känner vilka och hur många produktionsmedel det förfogar över, hur många och vilka arbetare det har, så vet vi

därigenom också, hurudan det samhälleliga arbetets produktivitet är, i vilken grad detta samhälle behärskar naturen, i vilken utsträckning detta samhälle gör sig naturen underdånig o. s. v. Med andra ord: i produktionsmedlen och arbetskrafterna har vi en noggrann mätare av graden av samhällets utveckling.

Vi kan dock också se något djupare in i saken. Vi kan säga, att produktionsmedlen också bestämmer arbetskrafterna. När till det samhälleliga arbetssystemet har kommit, låt oss säga, sättmaskinen, så finns också utbildade motsvarande arbetare. De element, som medverkar i arbetsprocessen, är likaledes inte en *hop* människor och saker utan ett *system*, där varje sak och varje människa så att säga står på sin plats: det ena inrättar sig efter det andra. Följaktligen: när vi har produktionsmedlen givna, så förstås därmed av sig självt, att också motsvarande arbetare finns till hands. Vidare: bland produktionsmedlen själva kan man urskilja två stora grupper – råmaterialet och *arbetsverktygen*. Man märker genast, att just arbetsverktygen utgör den aktiva delen: med dem bearbetar människan råmaterialet. Men om man nu säger, att i ifrågavarande samhälle finns de och de verktygen, så är därmed naturligtvis också sagt, att där också förefinnes motsvarande råmaterial (det gäller här fall i det normala reproduktionsförloppet). På så vis kan vi med fullkomlig säkerhet påstå följande: *Den noggranna materiella mätaren av växelförhållandet mellan natur och samhälle utgör systemet av de samhälleliga arbetsverktygen, d. v. s. detta samhälles teknik. I denna teknik uttryckes samhällets materiella produktionskrafter och det samhälleliga arbetets produktivitet.* ”Samma vikt, som benkvarlevornas byggnad har för kännedomen om förgångna djursläktens organisation, har kvarlevorna av arbetsredskap för bedömandet av förgångna samhällsbildningar.” (Das Kapital, s. 142.) ”Icke vad som görs utan hur, *med vilka arbetsredskap* det görs, är det som skiljer de ekonomiska epokerna.” (Samma sida.)

Man kan också på en annan väg få svaret på denna fråga. Vi vet, att djuren ”anpassar” sig efter naturen. Vari består framför allt denna anpassning? I förändringen av dessa djurs olika *organ*: benen, käkarna, fenorna o. s. v.

Detta är en passiv, *biologisk* anpassning. Men det mänskliga samhället anpassar sig aktivt, icke biologiskt utan *tekniskt*. ”Arbetsredskapet är en sak eller ett komplex av saker, som arbetaren skjuter emellan sig och arbetsföremålet och som tjänar honom som ledare av hans verksamhet på detta föremål... Så blir det naturliga självt till organ för hans verksamhet, ett organ som han fogar till sina egna kroppsorgan, därmed förlängande sin naturliga gestalt, trots bibeln.” (Das Kapital, s. 141.) På så vis skaffar sig det mänskliga samhället i sin *teknik* ett konstgjort system av organ, som uttrycker naturens omedelbara, direkta och aktiva anpassning till samhället. (Inom parentes sagt blir därigenom människornas kroppsliga, omedelbara anpassning till naturen överflödigt: redan i jämförelse med gorillan är människan ett svagt väsen; i kampen mot naturen sträcker hon inte fram sina käkar utan ett system av maskiner.) Om vi ser frågan från denna synpunkt, kommer vi till samma slutsats: den noggranna materiella mätaren av förhållandet mellan natur och samhälle är samhällets tekniska system.

På annat ställe i Das Kapital säger *Marx*: ”Darwin har fört intresset till den mänskliga teknologiens historia, d. v. s. till utformningen av växt- och djurorganen som produktionsinstrument för växternas och djurens liv. Förtjänar inte historien om utformningen av samhällsmänniskans produktiva organ samma uppmärksamhet?... Teknologien avslöjar människans aktiva förhållande, hennes livs omedelbara produktionsprocess, ‘därmed också processen av hennes samhälleliga levnadsförhållanden och de ur dem härrörande andliga föreställningarna...’ (Anm. till sid. 335.) ”Bruket och skapandet av arbetsredskap, ehuru i sin brodd karaktäristiska redan för vissa djurarter, karaktäriserar den speciellt mänskliga processen och Franklin definierar därför människan som ‘a toolmaking animal’, ett redskapsfabricerande djur.” (Das Kapital, s. 142.) Intressant är, att de primitiva verktygen faktiskt skapades ”efter avbilden” av den mänskliga kroppens organ. ”Under användning av de i den omedelbara omgivningen närmast ‘till hands’ förefintliga föremålen framträder de första verktygen som en förlängning, förstärkning och skärpning av kroppsliga organ.” (*Ernst Kapp*: Grundlinien einer

Philosophie der Technik, Braunschweig 1877, s. 42.) ”Liksom det tunga i verktygen är förebildat i näven, så förebildas det vassa i fingernaglarna och de vassa tänderna. Hammaren med sin egg ingår i omformningen av yxa och bila; det styva pekfingret med sin vassa nagel blir i teknisk efterbildning borret, den enkla tandraden återfinns i fil och såg, medan den gripande handen och dubbelbettet får sitt uttryck i kniptångens huvud och skruvstädets käftar. Hammare, bila, kniv, mejsel, borr, såg, tång är primitiva verktyg.” (D:o, s. 43-44.) ”Den krökta fingern blir hackan, den ihåliga handen blir skålen; i svärdet, i spjutet, i rodret, i skyffel, i räfsan, i plojen, i treudden har man de mångahanda riktningarna av armen, handen och dess fingrar.” (D:o, s. 45.) Hur man övergick från enkla verktyg till mera komplicerade, kan man likaledes se av de primitiva verktygen: ”Käppen utbildar sig vidare på flera sätt: för det häftiga slaget på fienden till klubba, för jordens primitiva odlande till spadkäpp, för att sticka och kasta efter villebrådet till spjut.” (*Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld: Wirtschaft und Technik, i Grundriss der Nationalökonomie II, s. 228.*)

Sammanhanget mellan *tekniken* och den s. k. ”kulturrikedomen” är iögonfallande. Man behöver exempelvis bara jämföra Kina hittilldags och Japan. I Kina har på grund av en hel rad omständigheter det samhällseliga arbetets produktivitet och den samhällseliga tekniken utvecklats utomordentligt långsamt, och så representerar Kina tills vidare en relativt stillastående kultur. Det revolutionerande inflytandet utgår här från den nya kapitalistiska tekniken. I Japan däremot har under de sista årtiondena på den tekniska utvecklingens område tagits ett väldigt steg framåt, och i enlighet därmed började också Japans kultur raskt utvecklas: det är tillräckligt att erinra om den japanska vetenskapen.

Under första hälften av medeltiden, som i kulturellt avseende stod mycket djupare än den s. k. antiken, ”gick tekniken ett väldigt steg tillbaka i jämförelse med antiken och många metoder och mekaniska uppfinningar av den gamla tiden glömdes fullständigt... Ett undantag utgjorde bara krigstekniken och den därmed förbundna järnmetallurgien”. (*W. K. Agafanov: Den moderna tekniken, endast på ryska, Bd III, s. 16.*) Det är klart, att på denna tekniska grundval ingen ”andlig rikedom” var tänkbar: samhället hade för lite livsafter för att kunna leva ett ”rikt liv”. Europas raska tillväxt sammanfaller med den kapitalistiska *maskinteknikens* tillväxt (tiden 1750-1850 ägde en omvälvning i tekniken rum: ångmaskiner, ångtransport, kol, jämbrytningens mekanisering o. s. v.). Därefter kommer användningen av elektriciteten, turbin-tekniken, dieselmotor, automobil, lufttrafik. Samhällets tekniska grundvalar och dess produktionskrafter steg till en oanad höjd. Det är klart, att under sådana omständigheter det mänskliga samhället också var i stånd att utveckla ett mycket komplicerat och mångfaldigt ”andligt liv”. Ty om vi betraktar de gamla kulturernas blomstring med deras relativt komplicerade andliga liv, så märker vi genast hela efterblivenheten t. o. m. hos denna teknik i jämförelse med den kapitalistiska tekniken i det moderna Europa och Amerika. Användandet av mer eller mindre komplicerade maskiner inskränkte sig huvudsakligen till byggnadsarbetena, vattentillförseln och gruvdriften. T. o. m. de största företag vilade icke på verktygens fullkomning utan på att man använde ett väldigt antal levande arbetskrafter. ”*Herodotos* berättar, att 100,000 människor i 3 månaders tid släpade stenar till Keops-pyramiden (2800 f. K.), och det behövdes vidare 10 års förarbete för att bana en väg från stenbrotten till Nilen.” (*Agafanov, s. 5.*) Hur *relativt* fattig tekniken var, framgår av den definition ingenjören *Vitruvius* i det gamla Rom ger på ”maskin”: ”En maskin är en sammanhängande förbindelse av trä, som ger de största fördelar vid lyftandet av bördor.” (D:o, s. 3.) Dessa trä-”maskiner” tjänade huvudsakligen vid arbeten då det gällde att ”lyfta bördor”, men även de fordrade rätt mycken människo- eller djurkraft.

§ 33. Jämnvikten mellan natur och samhälle, dess störning och återställande.

Om vi betraktar hela processen som helhet, så ser vi, att reproduktionsprocessen är en process av ständig störning och ständigt återställande av jämnvikten mellan natur och samhälle.

Marx skiljer på den *enkla* reproduktionen och den *utvidgade* reproduktionen.

När har vi en enkel reproduktion?

I produktionsprocessen utges som bekant *produktionsmedel* (råmaterial bearbetas, allehanda hjälpmedel, som maskinolja, putsgrejor o. s. v. förbrukas, maskinerna själva och de bygg-

nader, där arbetet försiggår, allehanda instrument och deras delar mötes); å andra sidan utges också *arbetskraft* (när människor arbetar, nöts också de, deras arbetskraft förbrukas och det behövs en bestämd kostnad för att åter kunna återställa denna arbetskraft). För att produktionsprocessen ska kunna fortgå, är det nödvändigt, att i denna själv och med dess tillhjälp det produceras, som försvinner i densamma. I textilindustrin exempelvis förbrukas som råmaterial bomullen och vävstolarna nöts. För att produktionen också må kunna fortsätta måste samtidigt bomull odlas och vävstolar fabriceras. På ena stället försvinner bomullen och förvandlar sig i väv. På andra ställen försvinner väven (den förbrukas bl. a. av vävarna) och det uppstår bomull. På ena stället försvinner vävstolarna och på det andra kommer de fram. Med andra ord: de på en plats förbrukade nödvändiga elementen i produktionen måste produceras på en annan plats; det måste ske *ett ständigt ersättande* av det för produktionen nödvändiga. När detta ersättande sker så, att det precis stämmer med försvinnandet, då har vi att göra med en *enkel reproduktion*. Detta fall motsvarar det, då det samhälleliga arbetets produktivitet står stilla, produktionskrafterna inte kommer framåt, samhället varken går framåt eller bakåt. Detta blir, som lätt inses, fallet *stabil jämnvikt mellan samhälle och natur*. Här förekommer ständigt en störning av jämnvikten (de alstrade produkterna försvinner) och ett ständigt återställande (de uppstår på nytt), men detta återställande sker *på samma grundval*: lika mycket som förbrukas, lika mycket produceras, lika mycket förbrukas på nytt och precis lika mycket produceras åter o. s. v. Reproduktionen går alltså i ett och samma kretslopp.

Något annorlunda blir fallet då *produktionskrafterna växer*. Då blir, som vi sett, en del av det samhälleliga arbetet fri och användes till utvidgande av den samhälleliga produktionen (andra, nya branscher, utvidgande av gamla). Det betyder, att inte bara de förut befintliga elementen i produktionen ersättes utan att även nya element kastas in i produktionscirkeln. Produktionen upprepar icke samma väg, fullbordar icke samma cykel utan tar sig vidare fram. Detta är den *utvidgade reproduktionen*. Man ser, att jämnvikten här återställs på annat sätt: så mycket förbrukades, ännu mer producerades, ännu mer förbrukades, *ännu* mera producerades. Jämnvikten uppträder varje gång på *ny*, vidare grundval. Detta är en *rörlig jämnvikt med positivt förtecken*.

Det tredje fallet slutligen inträffar när produktionskrafterna *sjunker*. I detta fall går produktionskrafterna tillbaka: det produceras allt mindre och mindre. Så mycket förbrukas, mindre produceras, mindre förbrukas, ännu mindre produceras o. s. v.

Inte heller här upprepar reproduktionen samma kretslopp. Men den griper varje gång inte en vidare cirkel utan tvärtom en trängre. Samhällets livsgrundvalar inknappas mer och mer. Jämnvikten mellan samhälle och natur återställs på ny grundval, men denna grundval blir allt mindre och mindre.

Samtidigt anpassar sig samhället självt till denna allt mindre livsgrundval endast så, att det delvis förstöres. Detta är en *rörlig jämnvikt med negativt förtecken*. Reproduktionen kan man i detta fall beteckna som *negativt utvidgad reproduktion* eller utvidgad *underproduktion*.

Vi har sett på frågan en smula från olika sidor. Och överallt visade sig samma sak. Följaktligen är det frågan om karaktären av jämnvikten mellan samhället och naturen. Och då produktionskrafterna tjänar som noggrant uttryck för jämnvikten, så kan vi efter dem bedöma denna karaktär själv. Det är klart, att detsamma också kan sägas om samhällets *teknik*.

§ 34. Produktionskrafterna som utgångspunkt för den sociologiska analysen.

Av allt som här sagts följer med nödvändighet följande vetenskapliga regel: *När man betraktar samhället, dess utvecklingsbetingelser, dess former, dess innehåll o. s. v., måste*

man börja detta betraktande med analysen av produktionskrafterna eller med samhällets tekniska grundvalar.

Låt oss nu undersöka några invändningar, som göres eller skulle kunna göras emot denna uppfattning.

Först några invändningar, som kommer från de forskares krets, vilka i det stora hela står på materialismens grund. Så anser *H. Cunow* (*Neue Zeit* XXXIX, Bd II, s. 53 ff.), att "tekniken är i högsta mån bunden vid naturbetingelserna. Förekomsten av bestämda råmaterial avgör exempelvis, huruvida överhuvud bestämda arter av tekniken förmår utbildas och i vilken riktning de utvecklar sig. Där exempelvis bestämda arter av sten, trä, malm, fibrer, musslor saknas, där kan naturligtvis heller inte de infödda självständigt lära sig sådant arbete som att bearbeta dessa naturämnen och därav framställa verktyg och vapen." Vi anförde själva i början av detta kapitel exempel på naturförhållandenas inflytande. Varför börjar vi då inte med dem? Varför ska den metodologiska utgångspunkten inte ligga just i naturen? Den påverkar ju otvivelaktigt tekniken ungefär i den mening, *Cunow* förfäktar. Å andra sidan är det klart för envar, att naturen fanns före samhället. Försyndar vi oss inte mot den "riktiga" materialismen, då vi betraktar den tekniska sakapparaten som grundval för det mänskliga samhället?

Man behöver blott se lite närmare på frågan för att inse, hur falska sådana argument som *Cunow*s är. Utan kollager kan man naturligtvis inte bryta några kol. Men man kan tyvärr heller inte pillra fram kolen med fingrarna ur jorden. Och särskilt är det svårt att få dem, då människorna ännu inte ens lärt känna deras nyttiga egenskaper. "Råmaterialen" förekommer ingalunda, som *Cunow* anser, i naturen. "Råmaterialen" är enligt *Marx* produkter av arbetet och de kan lika litet "förekomma" i naturens sköte som en tavla av *Rafael* eller *hr Cunow*s väst. (*Cunow* förväxlar här "råmaterial" med allehanda "arbetsföremål".* *Cunow* glömmer fullständigt, att *motsvarande teknik* är nödvändig för att träd, malm, fibrer o. s. v. ska kunna spela rollen som råmaterial. Kolet blir först då råmaterial, när tekniken är så utvecklad, att den kan gå ned på djupet och hämta upp det i dagsljuset. Naturens inflytande i mening av materialanskaffning o. s. v. är *självt* en produkt av teknikens utveckling. Ty innan tekniken hade gripit kolet, kunde detta kol inte "verka". Så länge tekniken inte med sina känslspröt hade börjat röra vid järnmalm, kunde denna järnmalm sova sin dödssömn och dess inflytande på människan var lika med noll.

Det mänskliga samhället arbetar i och på naturen som arbetsföremål. Däröfver råder intet tvivel. Men de element, vilka som sådana förekommer i naturen, finns mer eller mindre beständigt där. De *kan därför inte förklara* förändringarna. Förändrad blir den samhälleliga *tekniken*, som helt naturligt anpassar sig efter vad som redan *finns till* i naturen (till ett intet kan man inte anpassa sig, av ett hål kan man inte göra någon kanon). Men om tekniken är den *föränderliga* kvantiteten, och det just så att denna teknikens förändring åstadkommer en förändring i förhållandet mellan natur och samhälle, så är det klart, att här måste också utgångspunkten för analysen av de samhälleliga förändringarna ligga.†

I meningslös form uttrycker *L. Metschnikoff* det på följande sätt: "Det är mig fjärran att ansluta mig till den geografiska fatalismens teori, som ibland förebrås den agitatoriska principen miljöns (d. v. s. naturens) allsmäktiga inflytande i historien. Enligt min mening måste förändringarna sökas icke i miljön själv utan i de växelförhållanden, som uppstår mellan miljön och dess naturliga förmåga till

* »...Om arbetsföremålet däremot självt redan är så att säga filtrerat genom tidigare arbete, så kallar vi det råmaterial... Allt råmaterial är arbetsföremål, men allt arbetsföremål är inte råmaterial.» (*Das Kapital*, s. 134 – 135.)

† *Cunow*s misstag hindrar honom dock ej att göra en rad riktiga invändningar mot *Gorter*, *Barthou* m. fl., som förväxlar produktionsmetoden med tekniken. Härom vidare längre fram.

kooperation och solidariskt samhälleligt *arbete*. Så kommer det sig, att den ena eller andra geografiska miljöns historiska värde – t. o. m. förutsatt att denna miljö i fysiskt hänseende är under alla omständigheter orörlig – kan och måste ändra sig allt efter graden av invånarnas förmåga av frivilligt solidariskt *arbete*.” (Metschnikoff anf. arb., s. 27-28.) Detta hindrar dock inte Metschnikoff själv att förfalla till en överskattning av ”geografin”. (Jfr *Plechanovs* recension i samlingsverket *Kritik av våra kritiker*.) Den *passiva* karaktären hos naturens inflytande erkännes nu av nästan varje geograf, ehuru denna varietet av borgerliga lärda naturligtvis inte alls känner till den historiska materialismen. Exempelvis skriver *John Mc Farlane* (*Economic geography*, London) om ”de naturliga villkoren för den ekonomiska verksamheten” (kap. I): ”Dessa fysiska faktorer... *bestämmer icke absolut det ekonomiska livet*, men de påverkar det, utövar därpå ett inflytande, som otvivelaktigt gör sig mera märkbart på den mänskliga historiens tidigare stadium men som är lika reellt i de fortskridna kulturerna, då människan har lärt sig att anpassa sig till sin omgivning och avvinna denna ett alltjämt större antal värden.” Bekant är, vilken roll kolet spelar och i hur hög grad hela industrin är beroende av det. Med ändringen i torvbrytningens och -bearbetningens teknik kan emellertid kolets betydelse sjunka, och det komme att medföra en fullständig omgruppering av industricentra. Med elektrifieringen började aluminium, som förr var av underordnad betydelse, spela en stor roll. Vattnet som kraftkälla hade förr stor betydelse (kvarnhjulets princip), förlorade den senare men återfick den (turbiner, ”vita kol”). Rumsförhållandena i naturen förblir desamma, men trafikmedlen förminskar dem för människan; med lufttrafikens utveckling ändrar sig bilden ännu mer.

Detta transportväsendets inflytande (en högst föränderlig kvantitet, allt efter tekniken), har t. o. m. för industrins geografiska läge en avgörande betydelse. (I detta avseende finner man högst intressanta betraktelser i *A. Webers* teori om industrins huvudcentra, *Industrielle Standortlehre*, i *Grundriss*, s. 58-59 ff. i avd. VI. Likaså boken *Ueber den Standort der Industrien I. Reine Theorie des Standortes*, 1909.)

Som poetiskt uttryck för människans växande makt över naturen, hennes *aktiva* kraft, kan Goethes Prometheus tjäna:

”Betäck din himmel, Zeus,
med molndimma
och öva dig
likt pojken, som hugger huvudena av tistlar,
på ekar och bergstoppar;
du måste dock låta
min jord stå
och min hydda, som du ej byggt, och min härd,
vars glöd
du avundas mig.”

Det är alltså klart, att åtskillnaderna i de naturliga betingelserna kan förklara åtskillnaderna i de olika folkens utveckling, men däremot kan de icke förklara ett och samma samhälles utveckling. De naturliga åtskillnaderna blir efteråt, vid dessa folks sammanslutning till ett samhälle, till grundval för den samhällliga arbetsdelningen. ”Det är inte jordens absoluta fruktsamhet utan dess differentiering, mångfalden av dess naturliga produkter, som utgör grundvalen för den samhällliga arbetsfördelningen och genom växlingen i de naturomständigheter, inom vilka människan lever, sporrar henne till att mångfaldiga sina egna behov, färdigheter, arbetsmedel och arbetssätt.” (*Marx*: *Das Kapital I*, s. 452.)

Den andra gruppen av invändningar mot den här framställda uppfattningen av den samhällliga utvecklingen utgör de invändningar, som framhåller *befolkningstillväxtens* avgörande och grundläggande betydelse. Förökningsdriften ligger ju outrotlig i den mänskliga naturen. Vi finner den redan före det mänskliga samhället. Den är en naturlig, djurisk, biologisk process, som förefanns redan före den samhällliga hushållningen. Ligger inte just denna process till grund för hela utvecklingen? Bestäms inte den samhällliga utvecklingens gång av den tilltagande befolkningstätheten?

Nej, det är lätt att inse, att lagbundenheten här är en lagbundenhet av omvänd ordning: *Av produktionskrafternas utvecklingsgrad eller, vad som är sak samma, av teknikens utvecklingsnivå beror t. o. m. möjligheten för befolkningens numerära tillväxt.* Människornas (mer eller mindre varaktiga) numerära tillväxt är ju ingenting annat än utvidgandet och tillväxten av det samhällsliga systemet. Och denna tillväxt är möjlig endast när förhållandet mellan samhälle och natur ändrar sig i gynnsam riktning. Ett större antal människor kan icke leva utan att samhällets livsgrundval vidgas. Omvänt måste också inskränkandet av denna livsgrundval oundvikligen verka förminskande på människonumerären. En annan fråga är, på vilken väg detta kommer att ske: om genom tillbakagång i födelsefrekvensen, genom konstlad reglering av födelsenumerären, genom utdöende, genom tillväxt i dödlighetssiffran på grund av sjukdomar eller genom ett förtidigt förbrukande av organismerna och tillbakagång i den genomsnittliga levnadsåldern – nå, det kommer på ett ut: detta grundläggande förhållande mellan samhällets livsgrundval och samma samhälles omfattning kommer att bryta sig väg på ena eller andra sättet.

Det är dessutom fullständigt oriktigt, när man föreställer sig befolkningens tillväxt som en rent biologisk, ”naturlig” förökningsprocess. Denna process är beroende av alla möjliga sociala, samhällsliga omständigheter: av klassgrupperingen, av klassernas läge och följaktligen också av den samhällsliga hushållningens form. Samhällets form, dess struktur, beror, som vidare ska påvisas, av produktionskrafternas utvecklingsnivå. Här är, som envar ser, sammanhanget mellan teknikens utveckling och befolkningsrörelsen, d. v. s. förändringen i dennas numerär, inte så enkel. Endast naiva själar kan tro, att det nu förhåller sig lika primitivt och enkelt med människornas förökning som med djurens. I ett samhälle måste exempelvis för att befolkningen ska växa också produktionskrafterna växa. Eljes får, som vi redan sett, befolkningsöverskottet ingenting att äta. Men å andra sidan har inte alltid och inte för alla klasser det materiella välståndets tillväxt en stegrad förökning till följd: medan den proletära familjen på grund av de svåra livsbetingelserna på konstlad väg minskar antalet barn, avstår societetsdamen från moderskapet för att inte fördärva sin figur och den franske bonden vill inte ha mer än två barn för att inte arvet ska splittras. På så vis beror befolkningsrörelsen av en hel rad samhällsliga betingelser, allt efter samhällets form och de enskilda klassernas och gruppernas läge.

Ifråga om samhället kan vi alltså säga följande: *Otvivelaktigt förutsätter befolkningsökningen en utveckling av produktionskrafter; vidare framkallar varje epok, varje form av samhället, klassernas olika läge, särskilda lagar för befolkningsrörelsen.* ”En abstrakt (allmän, av ifrågavarande form oberoende, N. B.) befolkningslag existerar bara för växter och djur, såvida inte människan ingriper historiskt... Varje särskilt historiskt produktionssätt har sina särskilda, historiskt giltiga befolkningslagar.” (Das Kapital I, s. 596.) *Det historiska produktionssättet*, d. v. s. samhällets form, bestämmas emellertid genom utvecklingen av produktionskrafterna, d. v. s. genom *teknikens utveckling*. Det visar sig alltså, att inte lagbundenheten i befolkningsrörelsen är den avgörande kvantiteten utan att produktionskrafternas utveckling och regelbundenheten i denna utveckling (eller dettas förfall) bestämmer befolkningsutvecklingen.

Bourgeoisin har flera gånger försökt ersätta de samhällsliga lagarna med sådana ”lagar”, som skulle bevisa nödvändigheten i massornas av Gud önskade fattigdom och ett sådant läges oberoende av samhällsordningen. Därpå beror i läran om miljön överskattningen av geografien o. s. v., då naturföreteelser krystas fram för att förklara det historiska skeendet. (Så ”bevisade” *Ernst Miller* den historiska utvecklingens beroende av jordmagnetismen, *Jevons* förklarade industrikriserna genom solfläckarna o. s. v.) Till dessa försök hör också det beryktade försöket av den engelske prästen och ekonomen *Robert Malthus*, som härledde arbetarklassens obehag ur människornas syndiga förökningsdrift. Hans ”abstrakta befolkningslag” bestod i tesen, att befolkningen tillväxer snabbare än existensmedlen (existensmedlen i aritmetisk serie, d. v. s. som 1:2:3:4:5 o. s. v., medan befolkningen förökar sig i geometrisk, d. v. s. 1:2:4:8:16 o. s. v.) I den moderna vetenskapen ändrar sig de borgerliga

forskarnas uppfattning radikalt, och Malthus' lära råkade i onåd: av den anledningen, att i vissa länder (Frankrike och sedan i andra) befolkningstillväxten så fördröjes, att bourgeoisin får brist på fullgoda soldater, på kanonmat, och så söker den hetsa arbetarklassen och bönderna att öka barnproduktionen.

Befolkningstillväxtens beroende av produktionskrafternas utveckling var känd redan av fysiokraterna. Så läser vi hos *Le Mercier de la Rivière* (*L'ordre naturel et essentiel des socis politiques*, 1767, s. 5-6): "Om människorna skulle livnära sig av produkter, som jorden som sådan ger... utan några som helst förarbeten, så behövde man utomordentligt vidsträckta områden för att ett helt ringa antal människor skulle kunna existera; men vi vet av egen erfarenhet, att vi tack vare vår naturliga beskaffenhet har tendensen till en betydande förökning. Denna naturliga egenskap vore en motsägelse, ett missljud i naturen ... om inte den naturliga ordningen av existensmedlens reproduktion tillät dem att föröka sig i samma mån som vi själva förökar oss." Och vidare: "Jag fruktar ingalunda, att man genom att hänvisa till vissa amerikanska folk ska söka argument till att bevisa för mig, att den naturliga födelseordningen icke nödvändiggör kulturen. Jag vet, att det finns sådana folk, som har nästan intet eller alls intet hushåll; men ehuru jorden och klimatet bägge är dem lika gynnsamma, dödar de barnen, slår ihjäl de gamla och tar sin tillflykt till läkemedel för att förhindra den naturliga födelseprocessen." *E. Grosse* (*Formen der Familie und Formen der Wirtschaft*, 1896, s. 36) säger bl. a.: "Buschmännen och australierna brukar på goda grunder bära 'hungergördel'. Eldsländarna lider nästan ständigt nöd. Och i eskimåernas berättelser spelar hungersnöden... en stor roll... En befolkning, som är inskränkt till en så ofullkomlig produktion, kan naturligtvis aldrig växa upp till ett talrikt folk... Till följd därav sörjer de lågt stående jägarfolken ofta själva för, att deras antal förblir i rätt proportion till kvantiteten tillgängliga näringsmedel. Särskilt i Australien är barnamordet i detta syfte oerhört vanligt. Den stora barnadödligheten gör resten." – "Vi hör ju t. o. m. talas om stammar på de polynesiska öarna, som har föreskrifter, enligt vilka varje familj endast får ha ett minimiantal barn och där över-skridandet av detta antal måste sonas med böter." (*P. Mombert: Bevölkerungslehre, i Grundriss der Sozialökonomie II, Tübingen 1914, s. 62.*) Mombert anför följande fakta. Sedan han skildrat den ekonomiska tillväxten under karolingertiden (övergången till treskiftes-system o. s. v.), skriver han: "Till följd av denna starka utvidgning av näringsproduktionen möter vi under denna tid en oerhört stark folkökning i Tyskland." (S. 64.) Under 1800-talet uppvisar Europa ett starkt framsteg på jordproduktionens område. "Men samtidigt började också Europas befolkning tillväxa i en omfattning, som lämnade all tidigare ökning långt bakom sig." (D:o.) Så inträdde en period, då på denna grundval befolkningstillväxten började överstiga ökningen i existensmedel. Vad ägde då rum? *Utvandringen till Amerika*. I Ryssland kan man iakttaga samma lag. (Jfr kamrat M. N. Pokrovskijs arbeten.)

Slutligen må ännu en grupp invändningar mot den materialistiska historieuppfattningen framhållas, nämligen de teorier som är bekanta under namnet ras-teorier. De går ut på följande. Samhället består av människor. Men människorna har inte inträtt lika i historien utan olika: med olika skalleform, med olika hjärnor, med olika hud och olika hår, med olika kropps-konstitution och följaktligen också med olika färdigheter. Så är det lätt att förstå, att till historiens gästabud är många kallade men få utvalda. Vissa folk visar sig som de "historiska", ty sådana är nu en gång dessa folk: deras namn klingar i hela världen, med dem sysselsätter sig professorerna vid alla universitet; de andra, "lägre" raserna kan och kunde av naturen inte åstadkomma något upp-seendeväckande och representerar i grund och botten ett slags historiskt noll; dessa folk förtjänar inte namnet "historiska folk": de är i bästa fall gödningsmedel för historien – så kolonialfolken och allehanda "vildar", som gödslar jorden åt den europeiska borgerliga kulturen. I denna skillnad mellan raserna ligger också orsaken till samhällenas olika utveckling. Rasen är det man måste utgå från vid betraktandet av denna utveckling. Sådan är i sina stora drag *rasteorien*.

Om denna teori skrev *G. W. Plechanov* med full rätt följande: "När frågan om orsaken till den eller den historiska företeelsen dyker upp, så förekommer det ofta, att långt ifrån dumma, ja, t. o. m. mycket allvarliga människor nöjer sig med svar, som absolut inte säger någonting och endast utgör ett återuppreparande av frågan i ny form. Antag, att ni till de "lärda" ställer en av de ovan framställda frågorna. Ni frågar: Varför utvecklar sig de ena folken så påfallande långsamt, medan de andra fortskrider hastigt på kulturens väg? Den "lärde" svarar er, utan att

förändra en min, att det låter förklara sig ur rasens egenskaper. Förstår ni meningen i ett sådant svar? Vissa folk utvecklar sig långsamt därför att det är deras rasegenhet, andra återigen kultiverar sig mycket fort, ty deras ras' huvudsakliga karaktärsdrag består i att de kan utveckla sig fort." (Kritik av våra kritiker, Petersburg 1906, s. 283.)

Ras-teorien motsäger framför allt fakta. Som "lägre" ras, som anses till sin natur oduglig till all utveckling, räknas den svarta rasen. Men det är bevisat, att de urgamla representanterna för denna svarta ras, de s. k. kusjiterna, i Indien (före inderna) och i Egypten skapat en utomordentligt hög kultur; den gula rasen, som heller inte är omtyckt, har i kinesernas skepnad åstadkommit en kultur, som stod ojämförligt högre än de samtida vita folkens kultur: de vita var den tiden småbarn i jämförelse med de gula. Nu vet vi, hur mycket antikens greker har övertagit från assyrierna-babylonierna och egyptierna. Men dessa få fakta är redan tillräckliga för att man ska kunna se, att "ras"-förklaringen duger till ingenting. Här kunde man visserligen invända: Kanske har ni rätt, men skulle ni vilja påstå, att en genomsnittsneger ifråga om anlag står på samma nivå som en genomsnittseuropé? På den frågan får man naturligtvis inte svara med en välment undanflykt, att alla människor är lika, att enligt Kant är den mänskliga personligheten självändamål, att Kristus lärde, att det finns inga greker och inga judar, o. s. v. (jfr exempelvis *Chwostow*: "Det är sannolikt, att... förfäktarna av människornas jämlikhet har rätt", i *Den historiska processens teori*, rysk skrift, s. 247). Men att eftersträva människornas jämlikhet är inte detsamma som att erkänna likheten i deras egenskaper. Man strävar ju alltid till vad som inte finns, annars sloge man ju in öppna dörrar. Oss intresserar f. n. inte frågan, vad vi bör eftersträva, utan den skillnad som i det stora hela, i stor skala förefinnes mellan de vitas och de svartas kulturella och övriga nivå. Avgjort *existerar* en sådan skillnad. För närvarande står de vita högre. Men vad bevisar det? Att f. n. de s. k. raserna har *bytt plats*.

Och det är ju en *vederläggning* av rasteorien. Denna förklarade ju allt ur rasernas egenskaper, ur deras ureviga "natur". Om så vore, så hade denna "natur" gjort sig gällande i alla historiens perioder. Vad följer därav? Därav följer, att samma "natur" ständigt ändrar sig allt efter ifrågavarande s. k. ras' existensbetingelser. Men dessa betingelser bestäms inte av något annat än av det ömsesidiga förhållandet mellan samhälle och natur, d. v. s. av produktionskrafternas tillstånd. Alltså kan ras-teorien inte det ringaste förklara den samhälleliga utvecklingens betingelser. Det blir också här klart, att man måste börja analysen med *produktionskrafternas rörelse*.

T. o. m. om begreppet ras och rasindelningar råder bland de lärda den största meningsskiljaktighet. Så anmärker med rätta *Topinard* (citerad av *Metschnikoff*, s. 54): Man begagnar sig av beteckningen "ras" för helt andra syften än man föreger. Man talar exempelvis om den indogermanska, den latinska, den tyska, den slaviska, den engelska rasen, ehuru alla dessa beteckningar bara tjänar till att karaktärisera tillfälliga aggregat (bildningar) av de mest olikartade antropologiska element. I Asien blandades folken så många gånger och så radikalt, att den ras, som är mest karaktäristisk för Asien, kanske sitter någonstans bakom Stilla Oceanen eller vid polcirkeln. I Afrika upprepar sig samma process flera gånger. I Amerika, där något liknande försiggått även i historiska perioder, träffar man inga primitiva raser utan bara resultatet av ändlösa blandningar och korsningar. Mycket övertygande anmärker *E. Meyer*: "Vad närmast angår rasen, så är det visserligen möjligt, att människosläktet från början uppträtt i skilda varieteter eller mycket tidigt delat sig i sådana; i dessa frågor kan jag inte döma. Fullt säkert är däremot, att alla människoraser fortfarande blandar sig, att... en skarp åtskillnad mellan dem icke lyckats titan är alldeles omöjlig – ett typiskt exempel utgör Nildalens folkstammar – och att en s. k. ren rastyp finnes endast där folkstammar genom yttre omständigheter hållits kvar i konstlad isolering, som t. ex. på Nya Guinea och i Australien. Men intet rättfärdigar antagandet, att här skulle träda emot oss människosläktets ursprungliga naturtillstånd; snarare förefaller det mycket mer antagligt, att denna homogenitet tvärtom är resultatet av isoleringen." (Cit. arb., s. 74-75.) Professor *R. Michels* (*Wirtschaft und Rasse*, i *Grundriss der Sozialökonomie II*, s. 98 ff.) anför en rad intressanta exempel, som visar hela föränderligheten i de s. k. raskaraktärerna på arbetets område. Så är exempelvis "de kinesiska arbetarnas motståndskraft mycket stor och sätter dem särskilt i stånd att bära

tunga bördor. Därav den vidsträckt användningen av kinesiska kulis.” Det är dock klart, att de ”bördor”, man vräker på kulierna, också dessutom betingas av dessas halvkoloniala förslavande. Negrerna anser man för dåliga arbetare. Men det finns ett franskt talesätt: Jag har arbetat som en neger. Negrer blev sällan företagare. Men de har ju blivit bojkottade av de vita o. s. v. Ännu intressantare är exemplen på de nationella motsättningarnas område: ”När i Tyskland de första järnvägarna byggdes, framställde en tysk t. o. m. varnande den åsikten, att järnvägarna hade intet värde för den tyska folkkaraktären, enär denna Gudvarelov vore inriktad på det härliga *festina lente* (latin: skynda långsamt); för att använda järnvägarna passade ett annat folk, ett annat liv, ett annat tänkesätt. Kant förebrådde italienarna deras praktiskt inriktade sinnelag och deras bankväsendes blomstring. I dag är det som bekant andra som leder på dessa områden..” O. s. v. *Michels* kommer till den absolut riktiga slutsatsen, ”att graden av ett folks ekonomiska brukbarhet ungefär torde motsvara graden av den tekniska och moraliskt-intellektuella ”civilisation”, det uppnått i det ögonblick omdömet fälles.” (S. 101.)

De mesta absurditeterna pladdrade anhängarna av ras-teorien ihop under kriget, som de likaledes ville förklara med rasstriden, ehuru varenda människa med sunt förnuft kunde inse vanvetet i denna uppfattning (serberna kämpade emot bulgarerna och var förbundna med japanerna, engelsmännen kämpade tillsammans med ryssarna mot tyskarna o. s. v.) Som ras-teoriens mest betydande representant i sociologien står *Gumplowicz*.

Litteratur till kapitlet V.

Utom förra kapitlets litteratur: *L. Metschnikoff*: Civilisationen och de stora historiska floderna (ryska). *P. Maslov*: Folkhushållningens utvecklingsteori. *Densamme*: Agrarfrågan I. *Densamme*: Kapitalismen. *N. Bucharin*: Transformationsperiodens ekonomi, kap. VI (tysk övers. å Verlag der Komm. Internationale). *Cunow*: Die Stellung der Technik in der Marxschen Wirtschaftsauffassung (Neue Zeit XXXIX: 2, häft. 15). *Rosa Luxemburg*: Die Akkumulation des Kapitals (om reproduktionsprocessen). *Kautsky*: Entwicklung und Vermehrung in Natur und Gesellschaft. *Densamme*: Rasse und Judentum.

Sjätte kapitlet: Jämnvikten mellan samhällets element.

§ 35. De olika samhällsföreteelsernas sammanhang. Problemställningen. § 36. Saker, människor, idéer. § 37. Den samhälleliga tekniken och samhällets ekonomiska struktur. § 38. Överbyggnaden och dess struktur. § 39. Den samhälleliga psykologien och den samhälleliga ideologien. § 40. De ideologiska processerna som av differentierat arbete. § 41. Överbyggnadens betydelse. § 42. Samhällslivets formgivande principer. § 43. Typer av ekonomisk struktur och typer av olika samhällen. § 44. Utvecklingens motsägelsekaraktär. Samhällets yttre och inre jämnvikt.

§ 35. De olika samhällsföreteelsernas sammanhang. Problemställningen.

Vi har ovan undersökt frågan om jämnvikten mellan samhälle och natur. Vi har sett, att denna jämnvikt ständigt störes och ständigt återställs, att här föreligger en motsägelse som ständigt övervinnes och uppstår på nytt och övervinnes på nytt – och att däri ligger grundorsaken till den samhälleliga utvecklingen eller det samhälleliga förfallet. Nu måste vi betrakta samhällets ”inre liv”.

När man frågar om graden av samhällelig utveckling, hör man ofta svaras ungefär så: ”Kulturutvecklingens höjd mätes av kvantiteten förbrukad tvål”; andra mäter samma höjd med befolkningen, åter andra med antalet tidningar, med tekniken, med vetenskapens utveckling och annat mer. En tysk professor (*G. Schulz -Gävernitz*: Volkswirtschaftliche Studien aus Russland, Leipzig, 1899) har t. o. m. uppställt den tesen, att graden av kulturutveckling kan mätas efter typen och byggnadssättet för avträdena. Så har alltså alltifrån dessa senare till de mest upphöjda skapelser av människoanden allt anbefallts som mätare av samhällsutvecklingens höjd.

Och vem har rätt därvidlag? Vilken gradmätare är en verklig sådan? Och varifrån kommer den överväldigande mängden av olika svar på en och samma fråga?

Betraktar man de uppräknade svaren närmare, så ser man, att varje enskilt av dessa svar är mer eller mindre riktigt. Växer då inte tvåkonsumtionen med "kulturens" och "civilisationens" tillväxt? Och växer inte också antalet tidningar? Eller samhällstekniken? Eller vetenskapen? Jo, förvisso. Vilken slutsats kan man alltså dra därav? Den, att i varje tid är samhällsföreteelserna *förbundna* med varann. Hur de är förbundna, är en annan fråga, som vi snart ska ingå på. Men att de är förbundna, därom råder intet tvivel. Och just därför var alla svaren riktiga. Alldeles som man kan bestämma en människas ålder någotsånär efter ansiktet (hyn, rynkorna, hårligheten o. s. v.) eller efter tänkesättet eller språket – alldeles på samma sätt kan man bedöma samhällets utvecklingsgrad på grund av olika kännetecken, ty det ena är förbundet med det andra och det tredje o. s. v. Visar man oss härliga konstverk eller komplicerade vetenskapliga system, så kan vi säga, att det ena såväl som det andra kunde uppstå endast i ett utvecklat samhälle. Detsamma säger vi också, när en rik och komplicerad teknik möter oss. Och i bägge fallen har vi naturligtvis rätt.

Detta samband, detta ömsesidiga beroende mellan de mest olika samhällsföreteelser inbördes är iögonenfallande. Man behöver bara ställa upp en rad frågor för att kunna övertyga sig därom. Hade t. ex. för hundra år sedan futuristernas konst varit möjlig? Naturligtvis inte. Eller hade eskimåerna uppe i isen kunnat uppfinna den trådlösa telegrafien? Eller kan man tänka sig våra dagars vetenskap spå framtiden i stjärnorna? Eller kunde marxismen ha uppstått under medeltiden? Allt detta är naturligtvis omöjligt. Futurismen kunde inte uppstå för hundra år sedan, därför att livet den tiden var mycket lugnare och makligare. Och futurismen är ett barn av storstäderna och deras larm, bråk och skrammel, mitt i virrvarret av den borgerliga kulturens förfall. Den är den allmänna upplösningens konst, som inte kunde uppstå för hundra år sedan, liksom det inte kan växa ogräs på ett nytjärat tak. Eskimåerna uppe i sin is kunde inte uppfinna den trådlösa telegrafien därför att de inte ens kan hantera enkla telegrafer. Den moderna vetenskapen bryr sig inte om sådant vanvett som att spå i stjärnorna, därför att vetenskapens nivå f. n. inte tillåter sådant. Marxismen kunde inte uppstå under medeltiden, därför att det då ännu inte fanns något proletariat – och utan detta är den marxistiska teorien otänkbar. Men om vi nu tar den högtutvecklade tekniken, proletariet, det stora antalet tidningar, den stort anlagda reklamen, trusterna, futurismen, aeroplanen, elektron-teorien, Rockefeller's utdelningar, kolarbetarstrejkerna, de kommunistiska partierna. Nationernas förbund, Tredje Internationalen, elektrifieringen, miljonarmeerna, Lloyd George, Lenin o. s. v. – allt detta är företeelser hos en och samma tidsålder, alldeles som en annan tidsålder (medeltiden) hade följande företeelser: romerska påvemakten, den relativt torftiga tekniken, böndernas arbete under länsherrarna, den prästerliga vetenskapen (skolastiken), sökandet av de vises sten (med vilken man kunde göra guld av smuts), inkquisitionen, de usla trafikförhållandena, obildningen t. o. m. bland kungarna, bygemenskapen, häxorna, hantverkskråna, kökslatinet, rovriddarna o. s. v. Man kan inte placera Lenin, Lloyd George eller Krupp i medeltiden. Och tvärtom. Man ser i våra dagar inte längre på Röda torget i Moskva några riddartorneringar, där man kämpar på liv och död för en dams leende. Andra tider andra seder.

Om de samhälleliga företeelsernas inbördes samband råder således intet tvivel, d. v. s. det råder intet tvivel om de ena samhällsföreteelsernas "anpassning" till de andra, med andra ord: om jämnvikten inom samhället, mellan dess element, mellan dess beståndsdelar, mellan de olika slagen av samhällsföreteelser.

Redan A. Comte framhåller, att samhällslivets olika sidor under varje tid är anpassade efter varann (den s. k. consensus). Ännu skarpare betonas detta av Müller-Lyer (Phasen der Kultur, München, s. 344): "Som mått på kulturen kan man egentligen ta varje sociologisk funktion, varje kulturföreteelse: exempelvis konsten, vetenskapen, sederna, hushållningen, den statliga organisationen, individernas

frihet, filosofien, kvinnans sociala ställning o. s. v. ända till konsumtionen av tvål o. d. Och det vore t. o. m. likgiltigt, vilket mått man valde, om alla kulturföreteelser utvecklade sig noggrant parallellt och i fullkomlig proportionalitet inbördes." En av de nyaste författarna inom den illa ansatta tyska bourgeoisie, *Oswald Spengler* (*Der Untergang des Abendlandes*, München, 1920, I, s. 8), skriver: "Vem vet, att det består ett djupare formellt sammanhang mellan differentialräkningen och Ludvig XIV-tidens dynastiska statsprincip, mellan den antika statsformen polis (= stat inom den forngrekiska stadens ram) och Euklides' geometri, mellan den västerländska målarkonstens rumsperspektiv och rummets övervinnande genom järnvägar, telefoner och långskjutande vapen, mellan den kontrapunktmässiga instrumentalmusiken och det ekonomiska kreditsystemet?" Man kan opponera sig mot Spenglers sammanställning. Men man kan ingenting invända mot tanken, att de mest olikartade samhällsföreteelser är förbundna med varann.

§ 36. *Saker, människor, idéer.*

Vi har nyss definierat samhället som en helhet av människor. I vidsträcktare mening hör dock till samhället även sakerna. Låt oss exempelvis ta det nuvarande samhället: alla dessa stenjättar till städer, de väldiga byggnaderna, järnvägarna, hamnarna, maskinerna, husen o. s. v., o. s. v. – allt detta är *samhällets* materiellt-tekniska "organ". En maskin vilken som helst utanför det mänskliga samhället förlorar sin betydelse som maskin; den förvandlas helt enkelt till ett stycke natur, till en kombination av delar av järn, trä o. s. v. – för övrigt intet. Låt oss föreställa oss, att en transatlantisk ångare gått under, denna levande koloss med sin väldiga motor, som skakar det simmande husets jättestålkropp, med dess tusen inrättningar alltifrån grytlapparna till radiostationen. Så snart ångaren ligger som död barlast på havsbotten, förlorar hela dess komplicerade konstruktion sin *samhälleliga* betydelse. Vid ångarens kropp kommer musslor att suga sig fast, träpartierna kommer att bli bevuxna med vattenväxter, i hytterna kommer krabbor att innästla sig o. s. v.; men ångaren har upphört att vara ångare, den har mistat sin samhälleliga existens, den har utträtt ur samhället, har upphört att vara en beståndsdel av detta, har upphört att fullgöra sin samhälleliga funktion, har från ett *samhälleligt* ting förvandlats till ett ting utan vidare sådan t som varje del av den yttre naturen, som inte omedelbart kommer i beröring med det mänskliga samhället. Teknik betyder inte helt enkelt stycke av den yttre naturen: det är samhällets förlängda organ, det är samhällelig teknik. Vi kan därför tala om samhället i en vidare mening än vi gjort hittills. Då innebär det också sakerna i deras "samhälleliga tillvaro", d. v. s. framför allt samhällets tekniska system. Det är samhällets materiellt-sakliga del, dess *sakliga* arbetsapparat. Strängt taget uttömmes ingalunda sakerna genom produktionsmedlen och de kan t. o. m. stå i ett mycket avlägset förhållande till produktionen (bortsett från, att de ibland t. o. m. är produkter av den materiella produktionen): hit hör exempelvis böcker, kartor, diagram, museer, tavelgallerier, observatorier, meteorologiska stationer (vad här säges gäller hela tiden den materiellt-sakliga delen), laboratorier o. s. v., o. s. v. Alla dessa saker tillhör inte omedelbart den materiella produktionsprocessen och infogar sig inte i den samhälleliga tekniken, är inte beståndsdelar av de materiella produktionskrafterna. Det oaktat är deras roll klar för envar: de är inte helt enkelt stycken av den yttre naturen, de har också en "samhällelig tillvaro"; de tillhör följaktligen också begreppet samhälle i den utvidgade mening vi nyss talade om.

Av kapitel V vet vi, att samhället är ett system av sammanslutna *människor*. Nu ser vi, att även sakerna är med i sammanslutningen. Men i ordets trängre mening menar man med samhället människorna och inte de enskilda hoparna utan det bundna systemet. Vi betraktade dessa människor i främsta rummet som verksamma materiella kroppar. På så sätt konstaterade vi, att samhället framför allt är en arbetsorganisation, ett arbetssystem, en *mänsklig* arbetsapparat. Men vi vet mycket väl, att människorna inte helt enkelt bara är fysiska kroppar: de tänker, känner, önskar, uppställer mål för sig och utbyter ständigt tankar och önsknigar. Förhållandena mellan människorna är *inte bara* materiella arbetsförhållanden, de är också psykiska, "andliga" förhållanden; samhället producerar ju inte bara materiella förnödenheter,

det producerar också s. k. ”andliga värden”: vetenskap, konst, o. s. v.; det producerar med andra ord inte bara saker utan också *idéer*. Och när dessa idéer väl är producerade, så fogar de sig samman i hela *idésystem*.

Vi finner alltså i samhället tre slags element: saker, människor, idéer. Det vore naturligtvis meningslöst att tro, att dessa är fullt självständiga element; envar förstår, att om det inte hade funnits några människor så hade det inte heller funnits några idéer, att idéerna bara lever i människan och inte simmar omkring i rymden som oljan på vattnet. Men därav följer inte, att vi inte skulle kunna skilja dessa element åt. Och lika klart är det, att mellan dem måste förefinnas en bestämd *jämnvikt*. Mera grovt uttryckt skulle det heta: *samhället kunde inte existera, om tingens ordning, människornas ordning och idéernas ordning inte motsvarade varann*. Men detta måste man naturligtvis bevisa mycket noggrannare. Då kommer vi också att förstå det sammanhang mellan tingen, som faller envar i ögonen och om vilket vi talat i föregående paragrafer.

§ 37. Den samhällliga tekniken och samhällets ekonomiska struktur.

Vi har redan förut påvisat, att man vid betraktandet av de samhällliga företeelserna måste utgå från de materiella produktionskrafterna, från den samhällliga *tekniken*, från arbetsverktygens system. Härtill måste vi nu foga en hel del klarläggande framställningar. När vi talar om den samhällliga tekniken, så får därmed inte förstås ett visst verktyg eller en hög olika verktyg utan dessa verktygs *system*, systemet av deras helhet i samhället som helhet. Man måste tänka sig, att i ifrågavarande samhälle är på olika platser men *i bestämt arrangemang* utplanterade svarstolar och motorer, instrument och apparater, enkla och komplicerade verktyg. På vissa platser är de placerade tätt ihop (så exempelvis i storindustrins centra), på andra är *andra* verktyg *utströdda*. Men i varje givet ögonblick är – så snart människorna är förbundna med varann genom arbete, så snart vi *har* ett samhälle – alla arbetsverktyg, de små och de stora, de enkla och de mera komplicerade, de hantverksmässigt och de mekaniskt drivna – kort sagt: alla arbetsverktyg, som existerar i ett visst moment i ifrågavarande samhälle – förbundna inbördes. (Naturligtvis är alltid en viss typ av verktyg förhärskande: f. n. är maskinerna och apparaterna vad förr hantverkarens verktyg var; längre fram kommer betydelsen av apparaterna och de automatiskt arbetande maskinerna att växa ännu mer.) Med andra ord: vi kan betrakta den samhällliga tekniken som *ett helt*, där varje del i ett givet ögonblick är samhälligt nödvändig. Vari uttryckes detta faktum? Varför kan vi i själva verket betrakta den samhällliga tekniken som ett helt? Vari yttrar sig denna *enhetlighet* hos alla delar av samhällets tekniska system?

För att vi ska kunna föreställa oss detta så klart som möjligt, antar vi, att en vacker dag i exempelvis Tyskland genom ett underverk alla maskiner, som tjänar till brytningen av stenkol, hade farit åt fanders. Vad skulle ske? Naturligtvis skulle nästan hela industrin av den anledningen stoppa. Man kunde inte längre elda upp fabriker; samtliga maskiner och instrument i dessa fabriker skulle stå stilla, d. v. s. frändragas produktionsprocessen. Tekniken på ett område har på så vis påverkat tekniken *på nästan alla andra områden*. Och det betyder, att i realiteten inte bara i vårt tänkande utan objektivt, reellt, all teknik i de enskilda produktionsgrenarna utgör ett helt, en *enhetlig samhälllig teknik*. Den samhällliga tekniken är, som vi redan sagt, inte en hop av enskilda arbetsverktyg utan ett *sammanbundet system*. Det betyder, att av varje del i detta system är alla andra beroende. Men det betyder också, att i varje givet ögonblick är de olika delarna i denna teknik sammanbundna med varann i bestämd proportion, i bestämt förhållande inbördes. Om man i en enskild fabrik för så och så många vävstolar behöver så och så många arbetare o. s. v., så behövs det i hela samhället med en mer eller mindre normal samhälllig reproduktion för ett bestämt antal masugnar så och så många maskiner och mekaniska verktyg, en bestämd kvantitet produktionsmedel såväl i metallurgien

som i textilindustrin, i den kemiska industrin och i alla andra industrier. Visserligen kan man inte här, som då det gäller den enskilda fabriken, ange noggranna siffror, men mellan de ”tekniska systemen” i de enskilda produktionsgrenarna råder ett visst nödvändigt växel-förhållande, som inställer sig i det icke-organiserade samhället elementärt, i det organiserade medvetet, men som alltid finns där. Det är t. ex. otänkbart, att det i en fabrik skulle kunna finnas tio gånger fler spolar än det behövs. Men det är lika otänkbart, att kolproduktionen skulle vara tio gånger större än nödvändigt eller att det finnes procentuellt tio gånger fler maskiner och redskap för kolbrytning än de andra produktionsgrenarna behöver. Alldeles som det mellan produktionsgrenarna finns ett bestämt sammanhang och en bestämd proportionalitet, så finns det också i den samhällsliga tekniken ett bestämt sammanhang och en bestämd proportionalitet mellan deras delar. Det är denna omständighet, som av blotta *summan* verktyg, maskiner, instrument o. s. v. gör ett den samhällsliga teknikens *system*.

Om så är, då blir emellertid också följande begripligt: *varje givet system av den samhällsliga tekniken bestämmer också systemet av arbetsförhållandena mellan människorna.*

Kan det verkligen förekomma, att samhällets tekniska system, att dess verktygs struktur är en helt annan än strukturen i de mänskliga förhållandena? Kan det t. ex. förekomma, att samhällets tekniska system är *maskinteknik*, medan produktions- och arbetsförhållandena är hantverkets? Det är klart, att något sådant icke kan förekomma. När samhället existerar, så måste det finnas en bestämd jämvikt mellan dess teknik och dess ekonomi, d. v. s. mellan totaliteten av dess arbetsverktyg och dess arbetsorganisation, mellan dess *sakliga* produktionsapparat och dess *mänskliga* produktionsapparat.

Låt oss för klarhetens skull ta ett exempel. Låt oss jämföra det s. k. antika samhället med det moderna kapitalistiska. Låt oss börja med *tekniken*. *Albert Neuburger* (Die Technik des Altertums, Leipzig 1919), som är böjd att snarare överskatta än underskatta den antika teknikens betydelse, skriver: ”Aristoteles ger oss i sina Mekaniska problem en uppräknings av de traditionellt brukade hjälpmedlen. Han nämner som sådana hävstången med motvikt vid brunnen, den likarmade vågen, besmanet, tången, kilen, hjulet, blocket, krukmakarens skiva, slungan, rodret liksom också vridhjulen av koppar eller malm med olika vridriktning, varmed sannolikt avses tandade hjul.” (S. 206.)

Det är de mest elementära tekniska mekanismerna, de s. k. enkla maskinerna (hävstång, sluttande planet, kil, hjul). Det är klart, att man inte kommer långt med dem. Det ser man också på *metallernas* bearbetning. Det är ju begripligt, att först produktionskrafternas metallskelett ger en fast grund för dess utveckling. Bland metallerna bearbetas ju framför allt *guld*; största delen av denna metall användes till förfärdigande av föremål för improduktiv förbrukning. Ett undantag utgjorde endast *smidshantverket*, som förfärdigade tämligen primitiva verktyg med tillhjälp av hammare, städ, tång, filar, skruvstäd och andra enkla instrument (huvudsakligen tillverkades yxor, bilar, hackor, hovjärn, spik, kedjor, högafflar, spadar, skedar o. s. v.); gjutningen användes huvudsakligen till förfärdigandet av statyer och andra improduktiva imitationer. *Vitruvius* definierade ju som bekant ”maskinen” som ”sammanhängande förbindelse av trä”.

”I århundraden stod tekniken kvar på samma ståndpunkt”, skriver *Salvioli* (Der Kapitalismus des Altertums, Stuttgart 1912, s. 101). Han menar därmed naturligtvis inte en absolut stockning utan den antika teknikens relativt långsamma utveckling.

Denna teknik bestämde också *arbetarens typ*, hans arbetskvalifikation, såväl som arbetsförhållandena, *produktionsförhållandena*.

Arbetarens typ kan på denna grundval endast vara: handens arbetare, hantverkarens. Smed, snickare, murare, vävare, guldsmed, gruvarbetare, vagnmakare, sadelmakare, svarvare,

silversmed, krukmakare, färgare, körsnär, glasarbetare, låssmed o. s. v. – det är den produktiva arbetartypen under antiken. (Jfr *Gustave Glotz*: *Le travail dans la Grèce ancienne*, Paris, 1920, s. 265-276, *Paul Louis*: *Le travail dans le monde romain*, Paris, 1912, s. 234-244.) På detta sätt var den samhällseliga tekniken förutsättningen för *kvaliteten* hos den levande arbetsmaskinen, d. v. s. arbetarens typ, hans arbets-”kvalifikation”. Men denna teknik var också förutsättningen för *förhållandet* mellan de arbetande människorna. Redan av, att vi här ser vissa bestämda slag av arbetare, framgår i själva verket, att vi har att göra med produktionens sönderfallande i en rad av grenar, av vilka var och en bara utför ett slags arbete. Detta är *arbetsfördelning*.

Vad var förutsättningen för denna arbetsfördelning? Det är klart nog: tillvaron av *mot-svarande arbetsverktyg*. Men även denna arbetsfördelnings form var av ett bestämt slag: ”Arbetsfördelningen tillåter icke, att man drar samma slutsatser beträffande antiken som beträffande de moderna samhällena, därför att den här icke är en funktion i *mekanismen*. Den karakteriserar här icke ett system av storföretag utan en medelstor eller liten industri...” (Glotz, s. 275.) ”För antiken var stordriften främmande, den korn aldrig utöver hantverket.” (Salvioli, s. 131.) Detta är en annan form hos produktionsförhållandena, som vi sett likaledes baserad på tekniken. T. o. m. då det gäller en väldig byggnad, blir den ofta hantverksmässigt utförd. Så hade regeringen vid bygget av en vattenledning slutit avtal med 3,000 stenhuggare, och de arbetade själva jämte sina slavar. (D:o, s. 139.) Där återigen, varest produktionen antog relativt stora dimensioner, kunde den med en sådan teknik bestå endast under användande av en utanför ekonomin stående kraft: slaveriet, då efter varje segerrikt krig hela arméer av slavar importerades och såldes samt fyllde gods och slavverkstäder (*ergastula*). Med en *annan* teknik skulle slavarbetet varit en omöjlighet: slavarna ruinerar komplicerade maskiner, och slavarbetet betalar sig inte. T. o. m. en sådan företeelse som importerade slavars arbete kan alltså, under givna historiska förhållanden, förklaras med det borgerliga samhällets verktyg. Eller låt oss ta följande fråga. Det är bekant, att trots de tämligen utvecklade handelskapitalistiska relationerna antikens hushållning i det stora hela var en naturalhushållning. Människorna stod icke i *intima* ekonomiska relationer till varandra: utbytet var betydligt mindre utvecklat än det är nu; mycket producerades på de stora godsen (*latifundierna*) och i deras tvångsarbetsverkstäder för det egna behovet. Detta är ju även en bestämd form av arbetsordning, också ett slags produktionsförhållande. Och det är återigen klart, varigenom det kan förklaras: det finner sin förklaring i produktionskrafternas svaga utveckling, i *teknikens* svaghet. Med en sådan teknik kunde produktionen inte slunga ut stora överskott. Kort och gott, vi ser att relationerna mellan människorna i arbetsprocessen bestäms av den tekniska utvecklingens höjd: den antika hushållningen är så att säga *anpassad* efter den antika tekniken.

Låt oss nu med antikens samhälle jämföra det kapitalistiska samhället. Framför allt dess teknik. För att överskåda den är det tillräckligt att se på en förteckning över några produktionsgrenar. Vi väljer två grupper: fabrikationen av maskiner, instrument och apparater å ena sidan, den elektrotekniska industrien å den andra. Vi får då följande bild:

I. *Maskin-, instrument- och apparatindustri.*

- a. Kraftmaskiner:
  1. lokomotiv,
  2. lokomobiler,
  3. andra kraftmaskiner.
- b. Allmänna arbetsmaskiner:
  1. verktygsmaskiner för bearbetning av metaller, trä, sten och andra material,
  2. pumpar,
  3. hävstänger och transportmaskiner,
  4. andra allmänna arbetsmaskiner.

- c. Arbetsmaskiner för speciella yrken:
    - 1. spinnmaskiner,
    - 2. jordbruksmaskiner,
    - 3. specialmaskiner för råmaterialindustrier,
    - 4. specialmaskiner för vapen- och ammunitionsindustrierna,
    - 5. specialmaskiner för förädlingsindustrin,
    - 6. fabrikation av alla slags maskiner.
  - d. Maskinreparationsverkstäder.
  - e. Pannor, apparater och redskap:
    - 1. ångpannor,
    - 2. pannor, apparater och redskap för specialindustrier (med undantag för arbetsmaskiner).
  - f. Maskinverktyg och maskindelar:
    - 1. maskinverktyg,
    - 2. maskindelar.
  - g. Kvarnbygge.
  - h. Skeppsbygge och fabrikation av fartygsmaskiner.
  - i. Fabrikation av aeroplan, luftskepp, samt deras detaljer.
  - j. Gasskyddsredskap.
  - k. Fabrikation av trafikmedel:
    - 1. velocipeder och velocipeddelar,
    - 2. motorfordon,
    - 3. järnvägsvagnar,
    - 4. vagnfabrikation och vagnmakeridetalljer,
    - 5. andra fordon, utom luft- och vattenfartyg.
  - l. Fabrikation av ur och ordelar.
  - m. Fabrikation av musikinstrument:
    - 1. pianon,
    - 2. övriga musikinstrument.
  - n. Optiska och finmekaniska produkter samt zoologiska och mikroskopiska preparat:
    - 1. fabrikation av optiska och finmekaniska instrument samt fotografiska apparater,
    - 2. fabrikation av zoologiska och mikroskopiska preparat.
  - o. Fabrikation av glödstrumpor samt lampor utanför elektrotekniken.
- II. *Elektroteknisk industri.*
- a. Fabrikation av dynamomaskiner och elektromotorer.
  - b. Fabrikation av ackumulatorer och element.
  - c. Fabrikation av kablar och isolerade trådar.
  - d. Fabrikation av elektriska mätinstrument, d:o räkneinstrument och ur.
  - e. Fabrikation av elektriska apparater och installationsutensilier.
  - f. Fabrikation av elektriska lampor och strålkastare.
  - g. Fabrikation av elektriska apparater inom läkar- och tandläkarfacken.
  - h. Fabrikation av svagströmsapparater.
  - i. Fabrikation av isoleringsutensilier, incl. isolerrör.
  - j. Fabrikation av elektriska produkter genom engrosfirmor.

(Rudolf Meerwarth: Einleitung in die Wirtschaftsstatistik, Jena, 1920, s. 43-44.)

Man behöver bara jämföra denna sammanställning med de ”maskiner”, om vilka Aristoteles eller Vitruvius talade, för att fatta den väldiga skillnaden mellan tekniken i antikens samhälle och tekniken i det kapitalistiska samhället. Men alldeles som den antika tekniken var förutsättningen för den antika hushållningen, så är våra dagars kapitalistiska hushållning bestämd av den kapitalistiska tekniken. Om man kunde räkna hela befolkningen i låt oss säga det gamla Rom och våra dagars Berlin eller London, och indela den efter yrken, då skulle vi bli på det klara med den djupa avgrund som skiljer oss från antiken. Nu finner vi (allt efter *maskintekniken*) arbetare, som inte alls fanns på den tiden. I stället för hantverkarna för järn (*fabri ferrarii*) finner vi hos oss elektrotekniker, montörer, installatörer, mekaniker, pann-

smeder, metallsvavare, fräsare, optiker, typografer, litografer, järnvägsmän, maskinister, chaufförer, arbetare vid ånghamrar, arbetare vid skördemaskiner, vid kärvbindare och ångplogar, elektrotekniker, kemiker, ångpannespecialister, maskinsättare o. s. v., o. s. v. Dessa arbetare fanns i antiken inte ens till namnet, ty man hade inte ens ifrågavarande industrigrenar och inte heller motsvarande *arbetsverktyg*. Men t. o. m. om vi ser på sådana yrken, som har samma beteckning och arbetar på områden som också fanns i antiken, så får man i alla fall något helt annat. Vad finns det egentligen gemensamt mellan den nuvarande vävaren, som arbetar i en stor textilfabrik, och hantverkaren eller slaven i det gamla Grekland eller Rom? Den senare var en helt annan människa, och han skulle trivas lika bra i ett modernt väveri som Julius Caesar i en vagn på New Yorks underjordiska järnväg. Vi har i våra dagar *andra* arbetskrafter av *annan* arbetskvalifikation. Våra arbetskrafter är produkter av en annan teknik, efter vilken de är anpassade.

Vi har nyss påpekat, att det i vår tid finns en mängd industrigrenar, som förut icke existerade. Det betyder framför allt, att man i det kapitalistiska samhället har en annan indelning av det samhällseliga arbetet. Men det samhällseliga arbetets indelning representerar ett av de grundläggande produktionsförhållandena. Varpå vilar den *moderna* arbetsfördelningen? Man ser genast, att den är bestämd av de *moderna* arbetsverktygen, av karaktären, sorten och kombinationen av maskinerna och verktygen, d. v. s. av det kapitalistiska samhällets tekniska system. Låt oss se på formen av ett modernt företag. Det är en *stor fabrik*. Det är inte den lilla produktionsenheten, inte hantverkarens hushållning, inte ens latifundieägarens hemindustri. Det är en jätteorganisation, som kanske omfattar tusentals människor, vilka är fördelade i bestämd ordning, på bestämda platser och fullgör noggrant tillmätta arbeten. Låt oss exempelvis som mönster för ett kapitalistiskt företag ta Fords automobilfabrik i Detroit, U. S. A., så märker vi genast dess särdeles moderna karaktär: den noggranna arbetsfördelningen, maskinerna, deras automatiska gång och kontrollerande från arbetarnas sida, de olika arbetsgreppens strängt regelbundna avlösande av varann o. s. v. På rörliga plattformar ligger delar av produkten. De vid sina maskiner stående arbetarna av olika slag och olika kvalifikationer fullgör sina manipulationer på de ”förbifarande” halvfabrikaten. Hela arbetets gång är beräknat på sekunden. Varje förflyttning av arbetaren, varje rörelse av hans hand eller fot, varje böjning på hans kropp är beräknad. ”Personalen” övervakar arbetets allmänna gång. Allt noggrant efter klockan. Det är arbetets fördelning och dess ”vetenskapliga organisation” enligt Taylor-systemet. En sådan fabrik är också, när vi betraktar personstrukturen, d. v. s. relationerna mellan människorna, ett *produktionsförhållande*. Och återigen – varav bestämmas människornas anordning? Av tekniken, maskinernas system, deras kombination, *organisationen av fabriken sakliga apparat*.

”Som arbetsorganisationens avgörande faktor måste den nuvarande utvecklingen av tekniken betraktas... Maskinen i fabriken står där inte ensam. Maskinerna uppdelar sig i grupper. De är besläktade med varann eller förbundna med varann genom arbetsmomenten. Överförandet av arbetet från en maskin till en annan ... ter sig för den tekniske ledaren som en kvantitet, som är underkastad den noggrannaste beräkning. Arbetsplanen, fördelningen av arbetsplatserna, transporten blir lika noga reglementerad, automatiserad, normaliserad ... och förvandlar sig så småningom i ett noggrant beräknat maskineri, som heter företagets förvaltning... I det allmänna *systemet* av denna *sakernas rörelse* visade sig *människans* rörelse och hennes *inverkan* på de andra ... ofta som bestämmande oas... Så uppstod den vetenskapliga förvaltningens system.” (A. Gastev: Våra uppgifter – arbetsorganisationen, i Arbetsinstitutets årsbok, 1, Moskva, 1921, s. 12-13, endast på ryska.) För att kunna få en föreställning om de stora metallfabrikernas olika branscher må här uppräknas branscherna i de ryska företagen: mekaniskt, elektriskt, smides-, pann-, gjutjärns- och stålgljuteri, järnvalsning, termisk metallbearbetning, martinsugnar, siemensugnar, deglar, lavetter, kemisk träbearbetning, byggnads- och hjälparbeten. I Putiloff-verken fanns åren 1914-1916 följande arbetarkategorier: klensmeder, svarvare, fräsare, hyvlare, mejslare, borrar, svetsare, präglare, samlare, smeder, hamrare, pressare, spetsare, eldare, ugnsföreståndare, valsare, maskinister, avskärare, gjutare, formare, arbetare vid smältugnar,

tapetserare, snickare, timmermän, målare, plåtslagare, bleckslagare, kabelarbetare, hantlangare, manliga såväl som kvinnliga. (Jfr Metallarbetarens budbärare, Petrograd 1917, s. 13, endast på ryska.) Men redan många av dessa beteckningar visar, att ifrågavarande arbetslag är bundet vid ett bestämt verktyg, en maskin eller ett instrument. *Med en bestämd kombination av dessa arbetsverktyg, med deras fördelning i företaget finns också en bestämd fördelning av människorna. Denna senare bestämmas av den förra.*

På så vis bestämmas produktionsförhållandena i *storproduktionen* av tekniken. Och alldeles som ur tekniken i det gamla Grekland eller Rom framkom de produktionsförhållanden, som är karaktäristiska för den lilla eller medelstora produktionen, så framgår ur den moderna tekniken storproduktionens förhållanden. Mellan den samhällseliga tekniken och den samhällseliga ekonomien råder också här en relativ jämvikt.

Vi såg slutligen, att teknikens svaghet under antiken hade till följd en svaghet i utbytet, nämligen att hushållningen huvudsakligen var *naturalhushållning*: sammanhanget mellan hushållningsenheterna var mycket löst. Men detta är bestämda produktionsförhållanden. Den moderna kapitalistiska tekniken däremot tillåter utslungandet av väldiga mängder av produkter. Även arbetsfördelningen leder till, att hela produktionen är beräknad för marknaden. Fabrikanten bär ju inte själv de hängslan, de millioner hängslan, som hans fabrik slungar ut. Så är också produktionsförhållandena under varuhushållningen en följd av motsvarande teknik.

Vi har tagit itu med frågan från olika sidor: för det första vilka arbetskrafter det finns, för det andra vilken arbetsfördelning som existerar mellan dem, för det tredje i vilket mått det produceras, d. v. s. i vilken mån människorna är organiserade i de olika hushållningsenheterna, för det fjärde vilka relationer som finns mellan dessa enskilda hushållningar. Och hela tiden kom vi – med exemplet de två olika samhällena (det antika och det moderna) – till det resultatet, att *arbetsverktygens kombinationer, den samhällseliga tekniken är bestämmande för människornas kombinationer och relationer, d. v. s. för den samhällseliga hushållningen* (ekonomien). Allt detta utgör emellertid bara ena sidan, ena delen av produktionsförhållandena. Nu måste vi uppehålla oss vid en annan, mycket viktig och väsentlig fråga, nämligen frågan om *samhällsklasserna*. Utförligt återkommer vi därtill senare. Här måste emellertid denna fråga betraktas från produktionsförhållandenas ståndpunkt.

När vi betraktar människornas inbördes relationer i produktionsprocessen, så upptäcker vi överallt (med undantag för den s. k. urkommunismen) att människorna grupperar sig så, att den ena gruppen inte står bredvid utan *över* den andra. Låt oss ta livegenskapens förhållanden. Där hade vi godsägarna, så kom förvaltarna, så uppsyningsmännen och så under dem bönderna. Låt oss ta de kapitalistiska produktionsförhållandena. Även här ser vi, att människorna i produktionsprocessen inte bara delar sig i gjutare, montörer, järnvägsmän, tobaksarbetare o. s. v., vilka trots mångfalden i sitt arbete alla arbetar efter samma schema, står på samma grund i produktionen. Vi ser också här, att en grupp personer i arbetsprocessen står *över* de andra: över arbetarna står de anställda (den tekniska mellanpersonalen: förmän, ingenjörer, tekniker, agronomer o. s. v.), över de anställda de anställda av högre rang (förvaltare, direktörer), över dem företagets ägare, kapitalisterna, de högsta kommandanterna och ledarna av produktionsprocessens öden. Låt oss slutligen se ett slag på en rik romersk godsägares latifundium. Även här finns det en hel trappa av personer: nederst står slavarna (de talande verktygen, instrumenta votalia som romarna kallade dem till skillnad från de halvtalande verktygen, den bölande, bråkande boskapen, och de stumma verktygen, d. v. s. sakerna), på slavarna följer slavfösarna, uppsyningsmännen o. s. v., sedan kommer förvaltarna och sist latifundiets ägare själv och hans ärade familj (kvinnan stod vanligen i ledningen för en del husliga arbeten). T. o. m. en blind måste se, att man här har att göra med *olikartade* relationer mellan de arbetande människorna inbördes. Alla de uppräknade personerna deltar i

den ena eller andra formen i arbetsprocessen och står därför i vissa förhållanden till varann. Därvid måste de alla indelas i olika grupper: man kan indela dem efter yrkena, man kan indela dem efter branscherna, man kan indela dem efter *klasserna*. Indelar vi efter yrken eller branscher, så får vi: smeder, klensmeder, svarvare o. s. v., kemiker, mekaniker, ångpanneingenjörer eller fibertekniker eller lokomotivfackmän m. fl. Men det är klart, att klensmeden, svarvaren, maskinarbetaren, stuveriarbetaren utgör en grupp för sig och ingenjören, teknikern o. s. v. en helt annan; på samma sätt är kapitalisten, som förfogar över allt och alla, återigen en helt annan typ. Man kan inte skära alla dessa människor över en kam. En var ser, att hur olika arbete än klensmeden, svarvaren och typografen har, så står de i alla fall i den allmänna arbetsprocessen i samma förhållande inbördes. Annorlunda åter klensmeden och ingenjören och absolut annorlunda klensmeden och kapitalisten. Än mer. Iögonenfallande är följande: Klensmeden, svarvaren, typografen – de står alla, vare sig de arbetar gemensamt eller är åtskilda, i lika förhållande till alla ingenjörer och i lika, ännu avlägsnare förhållande till alla överledare och befälhavare i produktionen, kapitalisterna. Här råder de största åtskillnader i produktionsroll, i produktionsbetydelse, i typ, i karaktär ifråga om förhållandena mellan människorna: kapitalisten i fabriken fördelar och ordnar arbetarna så som han arrangerar sakerna, arbetsverktygen; arbetarna återigen ”fördelar” icke kapitalisterna (så länge det nämligen gäller den kapitalistiska samhällsordningen): de ”fördelas” av dessa kapitalister. Här är förhållandet ett ”herre-och-dräng-förhållande”, som *Marx* kallar det, ett ”kapitalets kommando”. Men denna alldeles olika roll i produktionsprocessen utgör grundvalen för människornas indelning i olika *samhällsklasser*.

Här måste vi ta hänsyn till ett mycket viktigt faktum. Vi vet av vad som förut sagts, att till den samhällseliga reproduktionsprocessen också hör *distributions*-processen. Distributionsprocessen är så att säga baksidan till den samhällseliga produktionsprocessen. Vad är denna distributionsprocess, när man närmare betraktar den? Och hur är den förbunden med produktionsprocessen?

Därom skriver *Marx* följande (Zur Kritik der politischen ökonomie, Stuttgart, 1920, s. XXX): ”Distributionen ter sig för den ytligaste uppfattningen som distribution av produkter och så längre avlägsen från och på visst sätt självständig gentemot produktionen. Men innan distributionen är distribution av *produkterna*, är den 1. distribution av *produktionsinstrumenten* och 2., vilket är en ytterligare bestämning av samma förhållande, *distribution av samhällets medlemmar* på de olika arterna av produktion (individernas underordnande under bestämda produktionsförhållanden). Distributionen av produkterna är uppenbarligen ett resultat av denna distribution, som själv är inbegripen i produktionsprocessen och bestämmer produktionens indelning. Produktionen med bortseende från denna i henne inneslutna distribution är uppenbarligen tom abstraktion, medan omvänt distributionen av *produkterna* är given av sig själv med denna ursprungligen ett moment i produktionen utgörande distribution.” (Kurs. av Bucharin.) Låt oss närmare betrakta denna sats av *Marx*.

Vi ser framför allt, att produkternas produktionsprocess bestämmer produkternas distributionsprocess. Om exempelvis produktionen sker i oberoende enskilda hushållningar (i enskilda kapitalistiska företag eller genom enstaka hantverkare) och i var och en av dessa hushållningar inte mer produceras allt man där brukar producera utan en speciell produkt (i ena företaget ur, i andra spannmål, i tredje järnlås, hammare, tänger o. s. v.), så är det klart, att produkternas fördelning kommer att ske på *utbytets* väg. De människor, som producerar lås, kan inte kläda sig i dessa lås eller äta dem till middag. Å andra sidan kan de människor, som producerar spannmål, inte stänga sina lador med spannmål, de behöver därtill lås och nyckel. Följaktligen måste de byta inbördes, handla med varann. Följaktligen kommer här fördelningen av de i samhället producerade produkterna att ske *bytesvägen*. Av hur man *producerar* följer också hur produkten *fördelas*. Produktens fördelning är visst inte någonting oberoende

av samma produkts producerande. Tvärtom: den bestäms av detta och utgör tillsammans med det en del av den *materiella samhälleliga reproduktionen*.

Men produktionen själv innesluter i sig två andra ”fördelningar”: för det första fördelningen av personerna, deras arrangemang i produktionsprocessen (om den saken har vi huvudsakligen talat i denna paragraf), och för det andra *produktionsverktygens fördelning bland dessa personer*. Dessa två ”fördelningar” tillhör produktionen själv eller är, som *Marx* säger, ”inbegripna” i denna. Ja, låt oss se på våra gamla exempel och ta det med det kapitalistiska samhället. Vi ser däri en ”distribution av människorna”. Dessa ”distribuerade”, d. v. s. i produktionen på bestämt sätt fördelade människor delar sig, som vi sett, i klasser, och den delningen ligger till grund för den olika rollen i produktionsprocessen. Men se bara! Med denna olika ”distribution av människor”, med människornas olika arrangemang i produktionen är också *distributionen av arbetsmedlen* förbunden: kapitalisten, latifundieägaren och godsägaren förfogar över dessa arbetsmedel (fabriken och maskinerna, godset och tvångsarbetsverkstäderna, jorden och byggnaderna), medan arbetaren inte äger några produktionsmedel utom sin egen arbetskraft; slaven kan inte ens förfoga över sin egen kropp och det samma gäller den livegne bonden. Vi ser alltså, att klassernas olika roll i produktionen beror på *fördelningen av produktionsmedlen mellan dem*. *Engels* skrev i sin recension av *Marx'* bok *Zur Kritik der politischen Ökonomie*: ”Ekonomien handlar inte om saker utan om förhållanden mellan personer och i sista hand mellan klasser; men dessa förhållanden är alltid *bundna vid ting och ter sig som ting*.” (Neue Zeit XXXIX: 1, s. 420.) Vad betyder det? Låt oss åter förklara det med ett exempel. Låt oss ta de gängse klassförhållandena i det kapitalistiska samhället, förhållandet mellan kapitalisterna och arbetarna. Vid vilka ”ting” är de bundna? Jo, vid det som ligger i kapitalisternas händer, vid de produktionsmedel, över vilka kapitalisterna förfogar men som arbetarna ej äger. Dessa produktionsmedel tjänar kapitalisterna som verktyg för vinnande av profit, som medel att exploatera arbetarklassen. De är inte bara ting utan ting i en *särskild* samhällelig betydelse. Vilken? Den, att de här inte bara tjänar som produktionsmedel utan också som medel att exploatera lönearbetarna. Med andra ord: i detta ”ting” uttryckes förhållandet mellan klasserna eller, som *Engels* säger, dessa klassförhållanden är bundna vid tinget. I vårt exempel är detta *kapitalet*.

Alltså: den särskilda form av produktionsförhållandena, som består i förhållandena mellan klasserna, bestäms av dessa människogrupperns olika roller i produktionsprocessen och produktionsmedlens fördelning dem emellan. Fördelningen (distributionen) av *produkterna* är därmed fullständigt given.

Varför får kapitalisten profit? Därför att han äger produktionsmedel, därför att han är kapitalist.

Klassförhållandena i produktionen, d. v. s. de förhållanden, som är bundna vid den olika fördelningen av produktionsmedlen, har *i samhället en särdeles stor betydelse. Det är de som i främsta rummet bestämmer detta samhälles utseende, dess byggnad eller, som Marx kallade det, dess ekonomiska struktur*.

Produktionsförhållandena är, som envar nu ser, utomordentligt mångfaldiga och mångformade. Om vi därtill ytterligare erinrar oss, att vi betraktar fördelningen av produkterna som del av reproduktionen, så blir därmed också klart, att i produktionsförhållandena även är inbegripna förhållandena mellan personerna i fördelningsprocessen. Det finns en mängd sådana förhållanden i det komplicerade samhället. Förhållandena mellan köpmännen, bankirerna, kontoristerna, växlarna, de olika handlarna, arbetarna, konsumenterna, säljarna, handelsresandena, utbärarna, fabrikanterna, fartygsägarna, matroserna, ingenjörerna, förarbetarna o. s. v., o. s. v. – alla dessa förhållanden är produktionsförhållanden. De är tillsammans i det verkliga livet sammanflätade i de mest mångfaldiga kombinationer, i de

underbaraste sammanställningar, i de säregnaste föreningar. Men av dessa kombinationer är av särskild betydelse det grundläggande schemat: förhållandet mellan de stora människogrupper som man betecknar som *samhällsklasser*. Av vilka klasser det finns i samhället, av hur dessa klasser är anordnade inbördes, vilken roll de spelar i produktionsprocessen, hur arbetsverktygen är fördelade – av detta beror också vad det är för ett samhälle vi har framför oss. Om kapitalisten står över och arbetaren under, då har vi ett kapitalistiskt samhälle; står godsägaren över och förfogar över alla saker och alla människor med hull och hår, så har vi en slavregim; står arbetarna över och förfogar över allt, så har vi den proletära diktaturens regim o. s. v. Om det inte alls finns några klasser, då betyder det naturligtvis inte, att samhället är försvunnet. Det betyder, att det inte är något *klassamhälle*. Sådant är exempelvis det urkommunistiska samhället, sådant kommer framtidens kommunistiska samhälle att vara.

Nu uppdyker framför oss följande fråga. Vi såg förut, att produktionsförhållandena ändrar sig med den samhällseliga tekniken. Gäller den satsen för de produktionsförhållandena, som samtidigt representerar klassförhållandena? Man behöver bara betrakta ett samhälles, vilket som helst, verkliga utveckling för att kunna övertyga sig om, att så är fallet. Inför den nu levande generationens ögon har exempelvis väldiga klassförskjutningar ägt rum. Ännu för inte så många år sedan var de självständiga hantverkarnas klass alltjämt avsevärd. Men så började den smälta ihop. Varför? Maskintekniken växte och med den storproduktionen, fabriksystemet. Därmed växte samtidigt också proletariatet, växte den industriella storbourgeoisin och hantverket försvann. Klassklyvningen vart en annan. Annorlunda kunde det ju naturligtvis heller inte gå. Ty när tekniken ändrar sig, så ändrar sig också arbetsfördelningen i samhället, vissa funktioner i produktionen försvinner eller träder tillbaka, det uppkommer nya o. s. v. Samtidigt därmed ändrar sig klassgrupperingen. Om samhällets produktionskrafter är svagt utvecklade, så är i detta samhälle industrien svagt utvecklad och samhällets hushållning bär en lantlig, agrar karaktär. Vad under att i ett sådant samhälle de lantliga klasserna överväger och att i spetsen för hela samhället står storgodsägarnas klass! Är däremot i ett samhälle produktionskrafterna högt utvecklade, så finns där en mäktig industri med städer, fabriker, byar o. s. v. Men därigenom vinner just stadsklasserna ett stort inflytande. Godsägaren träder i bakgrunden för industribourgeoisin eller andra delar av bourgeoisin. Proletariatet blir en väldig makt.

Det är tydligt, att den ständiga omgrupperingen kan totalt ändra samhällets form. Det sker, när den klass, som var under, kommer överst. Hur detta sker, det ska vi gå in på i följande kapitel. Nu är det nog för oss, att också klassförhållandena, den viktigaste delen av produktionsförhållandena, ändrar sig *med produktionskrafternas ändring*. ”Allt efter produktionsmedlens karaktär kommer naturligtvis dessa samhällseliga förhållanden, i vilka producenterna träder varann, de betingelser under vilka de utbyter sina verksamheter och deltar i produktionens totalakt, att vara olika. Med uppfinningen av ett nytt krigsredskap, eldvapnet, ändrade sig med nödvändighet hela arméns inre organisation, förvandlade sig de förhållanden, inom vilka individer bildar en armé och kan verka som armé, ändrade sig också olika arméers förhållande inbördes. De samhällseliga förhållanden, vari individerna producerar, *de samhällseliga produktionsförhållandena ändrar sig alltså, förvandlar sig alltså med förändringen och utvecklingen av de materiella produktionsmedlen, produktionskrafterna.*” (Marx: Lohnarbeit und Kapital, Berlin, 1920, s. 25.) Med andra ord: ”Organisationen av varje givet samhälle bestämmas av dess produktionskrafterns tillstånd. Med ändringen av detta tillstånd måste nödvändigt förr eller senare också den samhällseliga organisationen ändra sig. Följaktligen *befinner den sig i labil jämvikt* överallt där de samhällseliga produktionskrafterna växer” – eller sjunker (Bucharin). (G. Plechanov: Om den materialistiska historieuppfattningen, i Kritik av våra kritiker, s. 324.)

Totaliteten av produktionsförhållandena *utgör just samhällets ekonomiska struktur eller produktionssättet. Det är samhällets mänskliga arbetsapparat, dess "reella grundval"*.

När vi betraktar produktionsförhållandena, reducerar vi dem till personernas placering i rummet. Vari uttrycks detta *förhållande*? Däri, att, som vi framhållit, varje person har sin plats, alldeles som den lilla skruven i urmekanismen. Just detta bestämda läge i rummet, på "arbetsfältet", gör denna anordning, denna "fördelning" till ett *samhälleligt arbetsförhållande*. Varje sak befinner sig naturligtvis i rummet och rör sig däri. Men här är människorna *förbundna*, genom bestämdheten så att säga i deras arbetspositioner. Det är ett *materiellt* förhållande, ett sådant som förhållandet mellan delarna i urmekanismen. Man måste komma ihåg, att kritikerna av den materialistiska historieuppfattningen ständigt förväxlar begreppen, därför att ordet "materiell" har flera betydelser. Så reducerar man exempelvis den historiska processen till de materiella "behoven" och "intressena" och proklamerar därpå i triumf den materialistiska historieuppfattningens övervinnande, i det man med rätta påvisar, att "intresse" ingalunda är något materiellt i ordets filosofiska mening utan tydligt något psykiskt. Ja, intresse är verkligen inte alls materia. Men det är bara tråkigt, att vissa "anhängare" av den materialistiska historieuppfattningen (vilka vanligtvis blandar ihop Marx med någon borgerlig filosof och är ogynnsamt stämda mot den filosofiska materialismen) likaledes gör sig skyldiga till en sådan förväxling. Så ser exempelvis *Max Adler*, som kopplar ihop Marx med Kant, i samhället ett helt av psykiska växelverkningar: hos honom är allt psykiskt. Här ett prov på sådana betraktelser: "Ett *förhållande* är dock ingalunda 'materia' i den filosofiska materialismens mening, vilken sätter likhetstecken mellan materia och de själsliga ämnena. Det är överhuvud taget svårt att sätta 'den ekonomiska strukturen', det 'materiella' enligt den materialistiska historieuppfattningen i relation till den förra teoriens 'materia', hur än denna må fattas... Och vad som gäller för det verkande, gäller också för det påverkade. Produktionsmedel är snarare alster av den mänskliga 'anden', förefaller snarare som dess produkt"... (*Max Zetterbaum: Zur materialistischen Geschichtsauffassung, i Neue Zeit XXI: 2, s. 403.*) Zetterbaum vilseledes av, att maskinerna icke görs av själlösa människor. Men då människorna själva inte produceras av lik, så betyder det, att allt i samhället är en produkt av själ utan kropp, alltså en mycket dygdig själ. Följaktligen är maskinen något psykiskt. Följaktligen har samhället ingen 'materia'. Det är emellertid klart, att vi inte kommer någon vart utan det syndiga köttet. Ty inte ens en syndfri själ skulle kunna alstra människor och maskiner. Än mer: vore den utan kropp, så hade den inte ens önskan att befatta sig med sådana saker. Men var har vi "förhållandet"? Låt oss ännu en gång säga hr Zetterbaum: hr Zetterbaum har, vill vi hoppas, ingenting emot att vi talar om solsystem som ett materiellt system? Med vad är detta system och varför är det ett system? Jo, just därför, att dess beståndsdelar (sol, jord, andra planeter) står i bestämda *förhållanden* till varann, ty i varje givet ögonblick intar de en bestämd plats i rummet. Alldeles som totaliteten av planeterna, som befinner sig i bestämda förhållanden, bildar solsystemet, så bildar också totaliteten av de i produktionsförhållandena stående människorna samhällets ekonomiska struktur, dess *materiella grundval*, dess personapparat. Hos *Kautsky*, som ibland hjälplöst förväxlar teknik och hushållning, hittat man också mycket angräpliga ställen. Mot sådana påståenden kan vi ställa följande passus av den ärkeborgerlige *W. Sombart*. Denne ingalunda materialistiskt sinnade professor säger: "Om man vill tala bildligt, så kan man beteckna det ekonomiska livet som en organism och om denna säga, att den är sammansatt av kropp och själ. Den ekonomiska kroppen utgör de yttre former, i vilka det ekonomiska livet utspelas: *de hushållnings- och driftformer av mångfaldig art, inom vilkas omkrets och med vars hjälp det hushållas.*" (*W. Sombart: Der Bourgeois, München & Leipzig, 1913, s. 1-2.*) Det är klart att under rubriken hushållningsform och -organisation i främsta rummet kan och måste falla samhällets hela ekonomiska struktur. Den är, "om man vill tala bildligt", detta samhälles kropp.

§ 38. Överbyggnaden och dess struktur.

Nu måste vi övergå till att betrakta samhällslivets övriga sidor. Här stiger fram för oss sådana samhälleliga företeelser som samhällets sociala och politiska regim (dess statsförfattning, klassernas organisation, partier o. s. v.); sederna, rätten och moralen (de samhälleliga normerna, d. v. s. reglerna för det mänskliga uppförandet); vetenskapen och filosofien; religionen, konsten och slutligen språket såsom meddelelsemedel mellan människorna. Vanligtvis betecknas alla dessa företeelser, med undantag av den sociala och politiska regimen, som "andlig kultur".

Ordet kultur kommer från latinet och betyder bearbetning, odling. Med kultur menar man följaktligen allt som är ett "verk av människohänder" i ordets vida mening, d. v. s. allt som i ena eller andra formen skapas av den samhälleliga människan. Den "andliga kulturen" utgör likaledes en produkt av samhällslivet, är inbegripen i samhällets allmänna livsprocess. Emellertid vill vissa borgerliga forskare ovillkorligen rycka loss denna "andliga kultur" från samhällets livsprocess, d. v. s. egentligen gudomliggöra den, göra den till ett av kroppen oavhängigt väsen, en syndlös ande. Så skriver *Alfred Weber* (*Der soziologische Kulturbegriff, Verhandlungen des II. Deutschen Soziologen tages, Tübingen, 1913*), som betecknar samhällslivets tillväxt, dess komplicerade natur och dess rikedom som den yttre civilisationens process: "Men i dag känner vi, att kultur står över allt detta, att vi med kulturutveckling menar något helt annat... Men först när... livet från sina nödvändigheter och nyttigheter blivit en över detta stående formation, först då finns det kultur." (S. 1-11.) Med andra ord: kulturen må vara en del av livet men bestämmas icke av livets nödvändigheter och nyttigheter, d. v. s. den hoppar fram ur samhället utan att vara bestämd av detta samhälle. Det är klart, att en sådan ståndpunkt för till, att man avstår från vetenskapen och i dess ställe sätter tron. Inte förroskull är hos Weber huvudbeviset, att "vi känner".

För att nu övergå till denna "andliga kultur", anser vi det passande att först i allmänna drag betrakta *samhällets sociala och politiska byggnad*, enär denna, som vi snart ska se, omedelbart bestämmas av *dess ekonomiska struktur*.

Det tydligaste uttrycket för samhällets socialt-politiska byggnad är statsmakten. Vad är statsmakt? För att kunna besvara den frågan måste vi fråga oss: hur är överhuvud taget ett klassamhälles existens möjlig? Det är klart, att, om samhället består av olika klasser, så måste dessa klasser ha olika intressen. De ena äger allt, de andra nästan ingenting. De ena befaller, förfogar över saker och ting, tillägnar sig produkterna av främmande arbete; de andra lyder, uppfyller andras befallningar, avstår från vad de har skapat med sina egna händer. Klassernas läge i produktionen och distributionen, d. v. s. deras existensvillkor, deras roll i samhället, deras "samhälleliga vara" framkallar också ett bestämt medvetande. Men vi vet mycket väl, att allt i världen är betingat, att ingenting finns som inte har sina orsaker. Därför måste också klassernas olika läge bestämna en åtskillnad i deras intressen, önsknings, deras kamp, som ibland blir en dödskamp. Men hur uppnås under sådana omständigheter jämnvikten i klassamhällets byggnad? Varför faller den inte sönder i vilket ögonblick som helst? Hur är ens tillvaron av ett sådant samhälle möjlig, då det, som en engelsk politiker en gång uttryckte det, i en nation finns i realiteten *två nationer* (d. v. s. två klasser)?

Vi vet emellertid, att klassamhällen existerar. Följaktligen måste det finnas ännu ett villkor för jämnvikten. Det måste finnas något, som spelar rollen av ett tunnband, som håller ihop klasserna och hindrar samhället att brista, falla isär, slutgiltigt klyvas. Ett sådant tunnband är *staten*. Staten är en organisation, som med oräkneliga trådar omspinner hela samhället och håller det i sina fångstarmars nät. Men vad är den för en organisation? Varifrån kommer den? Det är klart, att den inte har ramlat ner från himmelen. Den kan heller inte stå utanför klasserna av det enkla skälet, att det i klassamhället inte finns några klasslösa människor. Det finns alltså intet material till att bygga upp en organisation, som skulle stå utanför eller över klasserna, vad än de borgerliga lärda må påstå. Den statliga organisationen är helt och hållet en "*den härskande klassens*" organisation.

Nu frågar vi oss: Vilken klass härskar? Som *vilken* samhällsklass' organisation ter sig statsmakten, som håller de andra klasserna i tygeln genom sin kraft, sin makt, sina andliga nät, genom sin förgrenade apparat? Och det blir även här lätt att svara, om vi bara kommer ihåg vad som nyss sagts. Låt oss föreställa oss ett kapitalistiskt samhälle. I produktionen råder där kapitalisternas klass. Är det möjligt, att i denna stat så småningom låt oss säga proletariatet skulle kunna härska? Naturligtvis inte! Ty då skulle ett av grundvillkoren för jämnvikten

saknas och då måste ett av två hända: antingen skulle proletariatet få också produktionen i sina händer eller skulle bourgeoisin erövra statsmakten. När ett samhälle med bestämd ekonomisk struktur *existerar*, så måste alltså dess statliga organisation vara *anpassad* efter dess ekonomiska organisation; med andra ord: *samhällets ekonomiska struktur bestämmer också dess statliga och politiska struktur*.

Låt oss nu betänka följande. Staten är en väldig organisation, som omfattar ett helt land och behärskar millioner människor. Denna organisation kräver en hel armé av tjänstemän, soldater, officerare, lagstiftare, jurister, ministrar, domare, fältherrar o. s. v. Den innehåller också hela lager av människor, lagrade över varann. Och genom denna struktur återger den som en spegel förhållandena i produktionen. I det kapitalistiska samhället exempelvis är i produktionen bourgeoisin ovanpå. I staten samma förhållande. På fabrikanten följer fabriksdirektören, som ofta själv är kapitalist; detsamma är också fallet med ministrarna i den kapitalistiska staten, med den borgerliga statens höga funktionärer i allmänhet. Ur de kretsarna kommer generalerna för armén. Mellanplatsen i produktionen intar teknikern, ingenjören, den tekniske intellektuelle; dessa intellektuella intar de mellersta tjänstmannaposterna i statsapparaten, ur dem rekryteras ofta officerarna. Arbetarklassen motsvarar de lägre tjänstemännen, soldaterna o. s. v. Det finns naturligtvis mycken åtskillnad också, men i det stora hela motsvarar statsmaktens byggnad samhällets byggnad. Låt oss ett ögonblick anta, att genom ett under de lägre anställda hade höjt sig över de högre ämbetsmännen. Det skulle betyda, att den förra överklassen skulle ha tappat koncepterna. Och detta är möjligt endast när hela samhället har förlorat jämnvikten, d. v. s. när en revolution äger rum. Men denna revolution kan återigen inte inträda utan att motsvarande förändringar har ägt rum i *produktionen*. Vi ser alltså här, att statsapparatsens byggnad själv motsvarar den ekonomiska byggnaden, d. v. s. *samma klasser* står på samma poster.

Här några exempel från olika epoker och områden. I det gamla Egypten sammanföll produktionsförvaltningen nästan helt och hållet med statsförvaltningen, och i spetsen för bäggedera stod de stora godsägarna. En stor del av produktionen utgjorde storgodsägarstatens produktion. Samhällsgruppernas roll i produktionen sammanföll med deras läge som högre, mellanstadiets och lägre tjänstemän åt denna stat samt dennas slavar. (*Otto Neurath: Antike Wirtschafts geschichte, Leipzig 1909, s. 8.*) ”De ’storas’ familjer är visserligen godsherrefamiljer men de är samtidigt och framför allt ämbetsmannadel.” (*Max Weber: Agrarverhältnisse im Altertum, i Handbuch der Staatswissenschaften I.*) Ibland fick förbindelsen av statsmakt och kommando i produktionen ett pregnant uttryck. På 1400-talet härskade i den italienska handelskapitalistiska republiken Florens bankirhuset Medici: ”Medicis bank och florentinska statskassan var en och samma sak, och handelshuset Medicis bankrutt sammanföll med republiken Florens’ sammanstörtande.” (*M. Pokrovskij: Den ekonomiska materialismen, Moskva, 1906, s. 27, endast på ryska.*) Under andra hälften av 1700-talet dominerade i den ryska produktionen godsägarna, som härskade över de livegna bönderna. I staten härskade därför också godsägarna, som t. o. m. var speciellt organiserade som privilegierat adelsstånd. Och när musjikerna (bönderna) gjorde den s. k. Pugatsjevgruppen, gav godsägar-kejsarinnan Katarina II uttryck åt den dåtida statsmaktens mening, när hon, ”godsägarinnan från Kasan”, deltog i uppsättandet av ett kavalleriregemente till undertryckande av ”packet”, vilket födde en storm av kejsarinnetrogna känslor hos de kasanska godsägarna. Det livliga umgänget med de franska fritänkarfilosoferna hindrade ej Katarina att t. ex. införa livegenskapen i Ukraina. A. Tolstoj har inte så illa skildrat sammanhanget mellan dessa bägge saker:

”Det stora folket i edert land
längtar få friheten ur er hand.”
Då talte hon häftigt: ”Messieurs, vous me comblez”,
och vidgade till Ukraina livegenskapens ve.

(Messieurs etc. = mina herrar, ni är alltför artiga.)

I våra dagars Amerika (Förenta Staterna) kommenderar i produktionen en klick bankirer och trustmagnater. Statsmakten tillhör likaledes dem, och det i så hög grad, att parlamentets beslut först mycket grundligare behandlas bakom det förenade kapitalets kulisser.

Samhällets sociala och politiska byggnad inskränker sig emellertid ingalunda till bara statsmakten. Såväl den härskande klassen som också de undertryckta uppvisar de mest olikartade organisationer och de mångfaldigaste former av sammanslutningar. Varje klass har vanligtvis sitt avantgarde, de mest "medvetna" medlemmarna, vilka utgör de om våldet i samhället kämpande politiska *partierna*. Den härskande klassen har vanligtvis sitt eget parti, de undertryckta å sin sida sitt och "medelklassen" likaledes. Och eftersom det även inom klassen finns grupperingar, så är det självklart, att en klass kan ha flera partier, ehuru de varaktigaste, mest grundläggande intressena endast finner uttryck i ett parti. Utom de organiserade partierna finns det ytterligare en rad andra organisationer: så har exempelvis våra dagars amerikanska kapitalister såväl kampförbund mot arbetarna som också speciella organisationer för valsvindel (Tammany Hall) och organisationer för värvning av strejkbrytare, spionorganisationer (de privata Pinkertonska detektivbyråerna), de hemligt och strängt konspirativt hållna grupperna av de inflytelserikaste kapitalistiska firmorna och de inflytelserikaste politikerna, alltsammans grupper vilkas vilja förverkligas genom de officiella statsorganen. I Ryssland fanns en godsägarstatens hjälporganisation, de halvt kriminella "svarta sotnjorna", som t. o. m. hade förbindelser med den regerande ätten Romanov; i Italien spelar fascisterna samma roll, i Tyskland Orgesch. De undertryckta klasserna har likaså utom partierna olika ekonomiska organisationer (exempelvis fackföreningarna), kamporganisationer, klubbar; hit hör också sådana företeelser som en Stenka Rasins eller Pugatsjevs "band". (Bägge ledare i de ryska kosack- och bondeupproren mot tsardömet i Moskva. Särskilt är Stenka – diminutiv av Stefan – Rasins namn bevarat som en folkbefriare eller rövarhövdings i den ryska folkpoesin.) Kort sagt, alla organisationer, som bedriver klasskampen – alltifrån de tyska studentkårernas "gyllene ungdom" till staten å ena sidan, från partiet till klubben å den andra – alla tillhör de samhällets sociala och politiska byggnad. Man behöver inte grubbla länge för att förstå, varav deras existens beror. De är *klassernas* avbild och uttryck. Följaktligen bestämmer också här "ekonomien" politiken.

Vid vårt betraktande av denna "politiska överbyggnad" kan och måste vi beakta följande faktum. Redan av de anförda exemplen blir det klart, att denna politiska överbyggnad inte inskränker sig bara till *person*-apparaten. För hela samhället består den av en kombination av saker, personer och idéer. Låt oss ta exempelvis statsapparaten. Där har vi en egen saklig apparat, en egen hierarki (en trappformigt uppbyggd personorganisation), egna systematiska idéer (normer, lagar, förordningar o. s. v.) och annat mer. Eller armén. Den är en *del* av staten. Men den har sin egen teknik (kanoner, gevär, maskingevär, intendentur), sin egen ordning av människor, som är på ett bestämt sätt "distribuerade", och sina egna idéer", som inpluggas i hjärnorna genom en komplicerad militär drill och en särskild bearbetning av alla armémedlemmarna (lydnadsanda, disciplin etc.). När vi betraktar armén från den sidan, får vi med lätthet följande resultat. Arméns teknik bestämmas av den allmänna tekniken för det produktiva arbetet i det ifrågakvarande samhället: man kan inte göra några kanoner, om man inte behärskar ståljutarkonsten, d. v. s. om man inte har motsvarande produktionsmedel. *Personalplaceringen*, arméns struktur, är beroende av krigstekniken och samtidigt av samhällets klassindelning. Av huruvida man äger vapen och hur dessa vapen är beskaffade beror arméns indelning i artilleri, infanteri, sapperer, kavalleri, ingenjörskår etc.; därav beror, vilka soldater, befäl, specialkrafter (som telefonister) man har. Å andra sidan beror det på samhällets klassindelning, ur vilket *lager* exempelvis officerskåren rekryteras, vilken klass' representanter förfogar över hela arméns aktioner o. s. v. De speciella *tänkesätt* slutligen, som armén är genomträngd av, är bestämda å ena sidan av arméns struktur (intrumfande av reglementen, kadaverdisciplin etc.), å andra sidan av samhällets klass-struktur. (I den

tsaristiska armén hette det: lyd tsaren, för altaret, tsaren och fäderneslandet!; i Röda armén heter det: håll disciplinen för att skydda de arbetande mot imperialisterna!) Dessa exempel är tillräckliga för att man ska inse följande: *Den sociala och politiska överbyggnaden är en komplicerad sak, som består av olika, med varandra förbundna element. I det stora hela bestämmas den av samhällets klass-struktur*, den struktur som å sin sida beror av produktionskrafterna, d. v. s. av den samhällliga tekniken. Några element beror omedelbart av tekniken ("krigstekniken"), andra av såväl samhällets klasskaraktär (dess ekonomi) som också överbyggnadens egen "teknik" ("arméns regim"). På detta sätt beror alla dess element, direkt eller indirekt, av de samhällliga produktionskrafternas utveckling.

En särskild plats bland de mänskliga organisationerna intar *familjen*, d. v. s. gemenskaperna av män, kvinnor och barn. Denna könsorganisation, som ständigt förändrat sig, hade som grundval bestämda *ekonomiska* förhållanden. "Även familjen är inte bara en social utan också framför allt en ekonomisk formation, som grundar sig på arbetsfördelningen mellan man och kvinna, på den 'könsliga differentieringen'... Det primitiva äktenskapet är ingenting annat än uttrycket för denna ekonomiska förbindelse." (Müller-Lyer anf. arb. s. 150. Jfr också Marx' *Das Kapital* I, s. 316: "Inom en familj... härrör en naturlig indelning av arbetet ur köns- och ålderskillnaderna...") Härvid uppstår familjen själv som något fast till följd av förändringarna i den ekonomiska stamordningen med dess urkommunistiska karaktär (den ursprungliga formen för de sexuella förhållandena var de icke reglerade förhållandena, d. v. s. den fria könsliga beblandningen mellan män och kvinnor). *M. N. Pokrovskij* karaktäriserar slavernas urfamilj på följande sätt: "Såsom arbetare inom samma hushåll, soldater i samma avdelning och slutligen tillbedjare av samma gudar deltar medlemmarna av denna familj i samma kult." (Rysk historia, Moskva, 1920, s. 17-18, endast på ryska.) Den ekonomiska grundvalen för en sådan familj framhålles ännu tydligare av följande faktum. "Vi skulle ta fel", säger *Pokrovskij*, "om vi skulle tillmäta dessa blodsband en dominerande betydelse: de är gängse men ingalunda oundgängligen nödvändiga. Liknade kollektivhushållningar hade i Norden främmande människor, som slöt avtal med varann; de utgjorde precis sådana gemenskaper, men inte för alltid utan för en bestämd tid, t. ex. för 10 år... Även här går alltså den ekonomiska förbindelsen före blodsgemenskapen, vad vi kallar frändskapsförbindelsen." (D:o, s. 16.) Ändringen i familjeförhållandenas former efter de ekonomiska förhållandena kan man följa även i nyare tid: man behöver bara jämföra bondefamiljen, arbetarfamiljen och den moderna borgarens familj. *Bondefamiljen* är en fast förbindelse, ty den grundar sig omedelbart på produktionen. "Utan kvinna går det inte alls." Vem skulle då mjölka korna, utfodra svinen, koka maten, städa, tvätta, fostra barnen o. s. v.? Familjens ekonomiska betydelse är så stor, att t. o. m. äktenskapet dikteras av särskild ekonomisk beräkning: "kvinnan saknas i det hemmet". Familjemedlemmarna räknas från ekonomisk standpunkt som arbetare och som kosttagare. Bondefamiljen, som har en sådan grundval och till på köpet en relativt stel sådan, karaktäriseras själv av patriarkalisk fasthet så länge den förblir oberörd av stadens "fördärliga" inflytande. Annorlunda med *arbetaren*. Han har egentligen ingen egen hushållning. Hans "hushåll" är ett rent konsumtionshushåll, som förbrukar hans arbetslön. Å andra sidan gör man i staden med dess restauranger, tvättinrättningar o. s. v. hemhushållningen delvis överflödig. Slutligen upplöser storindustrien familjen, i det den tvingar proletärkvinnan till fabriksarbete. Alla dessa omständigheter formar nya rörligare och mindre stabila former av familjeförhållanden. Inom *bourgeoisin* kräver privategendomen familjens upprätthållande. Men bourgeoisins tilltagande parasitism och uppkomsten av hela befolkningslager, som lever på att klippa kuponger, förvandlar kvinnan till en sak, till en elegant men spröd docka, till ett njutningsredskap, ett boudoartillbehör. Äktenskapets olika former (engifte – monogami, flergifte – polygami, förhållanden med flera män – polyandri o. s. v.) är likaledes beroende av den ekonomiska utvecklingens betingelser. Man får inte glömma, att det sexuella umgänget nästan aldrig fullt tillfredsställes genom detta umgänge inom familjen. Företeelser som prostitutionen påträffar man redan i urgamla tider. Men prostitutionens former och dess utbredning är återigen bundna vid samhällets hushållning; det må vara nog att erinra om prostitutionens roll under den kapitalistiska regimen. Man har skäl att anta, att i det kommunistiska samhället med det slutgiltiga upphävandet av privategendomen och kvinnans förslavande såväl prostitutionen som också familjen kommer att försvinna.

Låt oss nu betrakta de övriga slagen av "överbyggnad". Därav, att människorna i samhället som helhet och i dess enskilda delar befinner sig i ett läge av antingen direkt kamp eller icke fullständig enighet, följer den samhällseliga nödvändigheten av *sociala normer* (förhållningsregler). Hit hör seder och bruk, moralen, rätten och en hel rad olika andra normer (det "passande", etiketten, ceremonielet o. s. v., å andra sidan stadgarna för de olika sällskapen, organisationerna, korporationerna o. s. v.). Vad är orsaken till att dessa växer? Ingenting annat än tillväxten av livsmotsägelserna i det tillväxande och ytterst komplicerade samhället. Den krassaste motsägelsen är, som vi sett, klassmotsättningen. Därför "kräver" den också en mäktig regulator, som då och då undertrycker denna motsägelse; en sådan regulator är som bekant statsmakten och dess förordnanden, de s. k. rättsnormerna. Men det finns ännu en rad härledda motsägelser också bland klasserna, inom klasserna, liksom också inom yrkena, grupperna, föreningarna och allehanda människokategorier överhuvud. Varje människa kommer, oberoende av sitt klassläge, i beröring med alla möjliga människor, är underkastad alla möjliga inflytanden, som korsar varann i de mest olika riktningar; hon försättes i de mest olikartade lägen, vilka snabbt ändrar sig, avlöser varann, försvinner och åter dyker upp. Motsägelserna hittar man här överallt, och ändå existerar samhället och i samhället existerar olika grupper som faktiskt är relativt fasta. Kapitalisterna, ägarna av företagen, handlarna, köpmännen uppträder på marknaden som konkurrenter; och ändå hotar de varann i en och samma stat inte med kniven, och deras klass faller inte sönder av att dess medlemmar för en konkurrenskamp med varann. Köparna och säljarna är intresserade av varandra motsatta saker. Men därför blir det intet allmänt slagsmål. Bland arbetarna finns det också arbetslösa, som kapitalisterna gärna ville vinna för sig under en strejk. Men inte alla låter sig vinnas, klassammanhanget mellan arbetarna segrar. Hur är detta möjligt? Det är möjligt huvudsakligen tack vare att det existerar olikartade andra normer utom rättens. Dessa *kompletterande normer* (förhållningsregler) inpräglar sig i människornas huvuden, verkar så att säga inifrån utåt, förefaller människorna som heliga till sin natur och hålles av dem och det alldeles frivilligt. Så exempelvis de moralregler, som uppställs i ett varusamhälle som eviga, orubbligt heliga lagar, vilka utstrålar sitt eget ljus och är förpliktande för varje hederlig människa. Så seder och bruk, "förfädrens bud", "anständighetens" regler, "hövlighetens" o. s. v.

Men trots dessa heliga reglers hela skenbart "överjordiska" karaktär kan man med lätthet följa deras jordiska rötter, hur de än fyller den fromme tillbedjaren med helig skräck. Vid närmare betraktande stöter vi framför allt på två grundläggande fakta: för det första dessa reglers föränderlighet, för det andra deras bundenhet vid klassen, gruppen, yrket o. s. v. Sedan vi konstaterat dessa fakta, går vi vidare och ser, att de när allt kommer omkring likaledes beror av produktionskrafternas utveckling. I det stora hela kan man säga, att dessa regler markerar riktlinjen för det förhållande, som upprätthåller *ifrågavarande* samhälle eller klass eller grupp och vari den enskildes tillfälliga intressen underkastar sig gruppens intressen. På så vis är dessa normer *jämnviktsbetingelser*, vilka sammanhåller de mänskliga systemens inre motsägelser. Så blir det begripligt, varför de mer eller mindre måste överensstämma med samhällets ekonomiska struktur. Låt oss nu fråga: När samhället existerar – kan då systemet av dess härskande seder och bruk en längre tid stå i motsägelse till dess grundläggande, ekonomiska struktur? Naturligtvis är ett sådant tillstånd i längden omöjligt. Om alla seder och bruk, som råder i samhället, står i krass motsägelse till dess ekonomiska struktur, då skulle varje grundvillkor för den samhällseliga jämnvikten saknas. I realiteten anpassar sig ständigt rätt, seder och moral i ett samhälle till samma samhälls ekonomiska förhållanden, växer med dem till grund, förändrar sig och försvinner med dem. Låt oss nu föreställa oss ett exempel som detta: I det kapitalistiska samhället härskar som bekant kapitalisten över tingen (produktionsmedlen). Detta finner sig uttryck i den kapitalistiska statens lagar, i den s. k. privatäganderätten, som skyddas av hela statsmaktens apparat. Det kapitalistiska samhällets produktionsförhållanden heter på rättens språk ("juridiskt") *egendomsförhållandena*, och

dessa egendomsförhållanden upprätthålles av många lagar. Vore det möjligt, att i det kapitalistiska samhället rättsnormerna (lagarna) icke skyddade detta samhälles egendomsförhållanden utan förintade dem? Naturligtvis är ett sådant antagande omöjligt. Men detsamma måste man även säga om moralen. Det kapitalistiska samhällets ”moraliska medvetande” återspeglar dess materiella tillvaro och uttrycker denna. Låt oss åter ta exemplet med privategendomen. Moralén säger, att stöld är förkastligt, att man ska vara rättskaffens och att man inte får röra andras egendom. Detta är också begripligt. Hade man inte dessa moralregler, som borrar sig in i människornas hjärnor, så skulle det kapitalistiska samhället genast falla sönder.

Härtill kan man invända: Ni påstår, att här är allt så enkelt. Men exempelvis kommunisterna anser ju inte privategendomen för helig och ändå vågar ni inte säga, att stjäla är riktigt. Följaktligen finns däri något som är heligt för alla människor och som inte kan förklaras med jordiska orsaker. Denna invändning må vid första anblicken förefalla övertygande men är icke desto mindre oriktig. Saken är nämligen den. För det första är kommunisterna visst inte för privategendomen absoluta okränkbarhet. Nationaliseringen av företagen är ju en expropriation från bourgeoisin. Man tar ifrån dem deras tillhörigheter. Arbetarklassen tillägnar sig ”andras egendom”, *överträder* den privata egendomsrätten, gör ”ett despotiskt ingrepp i egendomsrätten” (Komunistiska manifestet). För det andra är kommunisterna emot stöld. Varför? Därför att, om varje arbetare privat, till sin egen nytta, ryckte ifrån kapitalisten något, så kunde han icke föra en *gemensam kamp* och bleve själv småborgare. Hästtjuvar och skojare kommer aldrig att kunna bli *klass-kämpar*, även om de härstammar från det renaste proletariatet. Började många inom klassen stjäla, så måste klassen falla sönder och vore dömd till vanmakt. Därför råder bland kommunisterna regeln: stjal inte, för då är du en usling. Detta är inte en norm till privategendomens skydd utan ett medel att upprätthålla klassen, skydda den från demoralisation och sönderfallande, hålla den borta från falska vägar, ett medel att föra människorna i proletariatet in på helt andra banor. Det är en *klass-norm* för proletariatets uppförande. Man behöver inte spilla många ord därpå, att de här betraktade förhållningsreglerna bestämts av samhällets ekonomiska betingelser.

Det är visserligen sant, att de proletära förhållningsnormerna motsäger de ekonomiska förhållandena i det kapitalistiska samhället. Men vi talade ju om de *härskande* normerna. Så snart de proletära förhållningsreglerna blir de härskande, så är det slut med kapitalismen. Därom i följande kapitel.

Till förklaring av vad här sagts må en rad exempel anföras.

På det sexuella området såg man på en bestämd utvecklingsnivå – när stammen också var baserad på blodsförvantenskap och folk av främmande stam gällde för fiender – ingenting betänkligt i äktenskapet mellan nära släktingar; som särskilt heligt gällde äktenskap med *modern eller dottern*. (Så exempelvis i den gammaliranska religionen.)

När produktionskrafterna var svagt utvecklade och det övergick samhällshushållningens kraft att bära överflödigt barlast, ansåg sed och moral det nödvändigt att man *dödade de gamla*. Därom berättar de gamla historieskrivarna Herodotos, Strabon in. fl. Det var också orsaken till (den av Strabon meddelade) seden, att åldringar frivilligt tog gift. I de fall återigen, då dessa åldringar spelade en roll i produktionen eller förvaltningen, bjöd seden att hedra dem. (Jfr *E. Meyer: Elemente der Anthropologie*, s. 31-33 ff.) Stammens slutenhet, dess solidaritet i kampen mot fienderna antog formen av blodshämnd, vari också kvinnorna deltog. Så heter det i Niebelungen-sången (på modern tyska av Karl Simrock, Tempel-Verlag, Leipzig, II: 375):

”Då hämnades förfärligt konung Etzels viv:
hon lät taga de utvalda kämparnas kropp och liv.
Lät dem smäktas i ensamma fångelser fjärran från världen,
så att de ej mera i livet återsåg svärden,
tills hon sin broders huvud framför Hagen bar.
Då först Krimhildas blodshämnd dem bägge grym nog var.”

E. Meyer skriver med rätta: "Till sitt innehåll är moralens, sedens och rättens lagar beroende av den för tillfället härskande sociala ordningen och de i gemenskapen levande åskådningarna... Därför kan de i olika tider ha diametralt motsatt innehåll." (Anf. arb., s. 44.) I det *gamla Kina* hade den egendomligt uppbyggda feodala statsmakten med sitt stora lager av tjänstemän av olika grader stor betydelse. Detta feodalt-byråkratiska lagers välde stödde sig ideologiskt på Konfutses lära, som bestod av systematiserade förhållningsregler. En av de viktigaste punkterna i denna morallära var läran att ära och akta de överordnade (hiao); "man bör tåla förödmjukelser och låta förödmjuka sig till döds, om det kan gagna ens herres ära; man kan (och bör) överhuvud genom *trogen* tjänst utjämna *alla* sin herres fel, och *det* var hiao." (*Max Weber: Gesammelte Aufsätze zur Religionsphilosophie*, Tübingen, 1920, I:419.) överträdandet av hiao var den enda synden. Som barbar anses den som inte förstår det, som därför inte fattar "den goda tonen" (grundbegreppet i Konfutses lära). "Pieteten (hiao) mot läns-herren uppräknades jämte den emot föräldrar, lärare, överordnade i ämbetshierarkin och ämbetsmän överhuvud." (D:o, s. 446.) Disciplinen är också jämte respekten en viktig dygd. "Olydnad är sämre än lågt sinnelag." (S. 447.) Den generaliserande idén är följande: "Bättre att vara en hund och leva i fred än vara människa och leva i oordning", säger Tsjeng-KiTong. (S. 457.) Liksom varje tjänstemannamoral avböjde naturligtvis också konfucianismens tjänstemännens eget deltagande i förvärvslivet, direkt eller indirekt, såsom etiskt betänkligt och ståndsvidrigt." (S. 447.) Vänner får man välja sig endast bland socialt jämställda, ty de kan uppfylla alla ceremonier; folket är "det dumma folket" (yun min) i motsats till den furstlige mannen. Det är karaktäristiskt, att hela detta stora system av normer, som stödjer den feodalt-adliga regimen, kallades hung fan, d. v. s. stor plan. (S. 454.) Denna läras sammanhang med samhällsordningen är klar och tydlig. Och alla de talrika "kinesiska ceremonierna" stod i själva verket i sammanhang med de härskande tankeströmningarna och tjänade som en komplicerad sidenvävnad, som omramade samhället och skyddade den bestående ordningen.

Eller låt oss ta *de medeltida nordfranska riddarna* under tolfte och trettonde seklen. De besjög "de sköna damerna" och utkämpade till deras ära tornejer. Men deras "idealåskådningar ifråga om ära och kärlek" bar karaktären av *stånds-ära*. (Jfr *H. Helmholt: Weltgeschichte*, Leipzig & Wien, 1919, Bd V.) Den huvudroll riddardömet spelade i samhället, var krig och krigsoperationer. Därför måste "normerna" bidra till att utbilda en militär typ av människor, som var avskilda i en särskild klass. "En riddare, som ... visat sig feg, utstöttes, förklarades av härolden offentligt fredlös, bannlystes av kyrkan; sköld och vapen förstördes av bödeln, hans sköldemärke bands vid svansen på hans häst och slogs sönder när djuret rusade iväg..." "Till *övning i vapenhantverket* tjänade utom krigstågen och striderna de offentliga tornejen." (S. 496.)

Med de kapitalistiska förhållandenas utveckling ändrar sig också de härskande sederna, moralen o. s. v. I stället för slöseri träder driften att samla och de motsvarande dygderna. "Icke det seigneuriala uppträdandet hedrar den duglige mannen, utan att han har ordning i sin hushållning." (*W. Sombart: Der Bourgeois*, s. 140.) "Man måste leva 'korrekt'... Man måste avhålla sig från alla utsvävningar, bara visa sig i hyggligt sällskap; man får inte vara någon drinkare, spelare eller kvinnodyrkare; man måste också i sitt yttre förhållande till världen vara en god 'medborgare' – av affärsintresse." (S. 162-163.) Naturligtvis avlöstes denna protestantiskt fromlande moral av en annan, när bourgeoisins läge hade blivit ett annat och firmans affärer inte längre var beroende av dess ägares uppförande.

Det är ännu lättare att påvisa *rättens* föränderlighet med den ekonomiska strukturen, ty lagarnas klasskaraktär uppenbarar sig överallt. Men t. o. m. så ofattbara normer som *modet* är – det kan man lätt bevisa – beroende av de samhälleliga förhållandena. För borgaren gäller det som "oanständigt" att inte vara klädd ståndsänligt: på detta klasstecken, dräkten, igenkänner han "anständigt" folk. Men t. o. m. bland revolutionärerna finns något liknande. Så förekom under ryska revolutionen 1905 rent av *partimoder*: socialdemokraterna bar svarta blusar (proletariatets tecken), socialrevolutionärerna föredrog röda (de revolutionära böndernas); i varje större stad kunde man knappast finna ett dussin intellektuella, som deltagit i revolutionen och som inte följde det ena eller det andra tyst godkända partimodet.

Utom klassmoralen finns det också varieteter av denna, exempelvis yrkesmoralen: läkarnas, advokaternas etc. yrkesmoral. På samma sätt uppstår också tjuvmoralen, som följes mycket strängt. (En tjuv förråder inte gärna en kamrat.) På så vis utgör alla betraktade normer fasta krampor, genom vilka samhällets, klassens, yrkesgruppens o. s. v. enhet sammanhålles.

Nu måste vi övergå från normerna för uppförandet till en annan kategori av samhällliga företeelser, nämligen *vetenskapen* och *filosofien*. Som vi ska få se, stödjer sig filosofien på alla vetenskapens resultat. Vetenskapen själv är en utomordentligt komplicerad storhet, om det nämligen är tal om någotsånär avancerad vetenskap. Framför allt inskränker sig saken här inte till idésystemet. Vetenskaperna har sin *teknik*, sin sakapparat (instrument, mekanismer, kartor, böcker, laboratorier, museer o. s. v., man behöver bara tänka på ett laboratorium eller en vetenskaplig expedition till Nordpolen eller Central-Afrika); de har också sin egen *person*-apparat, som många gånger är organiserad i stor skala (så exempelvis de vetenskapliga kongresserna och konferenserna, de vetenskapliga föreningarna och andra organisationer med sina tidskrifter och alla möjliga publikationer); de har slutligen också ett *system av idéer*, av ordnade tankar, vilka just utgör vetenskapen i ordets egentliga mening.

Framför allt må följande sats uppställas: Varje vetenskap födes ur praktiken, ur betingelserna för och behoven hos samhällsmänniskans livskamp med naturen och de olika samhällsgruppernas livskamp med de samhällliga elementarmakterna eller med de andra samhällsgrupperna. ”Vilden har de mångfaldigaste erfarenheter. Han känner de giftiga och ätbara växterna, följer villebrådens spår och förstår skydda sig för rovdjur och giftiga ormar. Han förstår använda eld och vatten för sina syften, välja ut stenar och trä till sina vapen, lär sig räkna på sina fingrar, mäta med hjälp av sina händer och fötter. Han betraktar himlavalvet som ett barn, observerar dess vridning och solens och planeternas förändrade lägen på detsamma. Men alla eller de flesta av sina iakttagelser gör han av en tillfällighet, eller i syfte att göra *sig själv* nytta med dem. Samma primitiva erfarenheter utgör brodden till olika vetenskaper. Vetenskapen själv kan uppstå först när man genom materiell avlastning vunnit så mycket frihet och fritid, å andra sidan genom livligt bruk stärkt intellektet så pass, att *observationen som sådan...* vunnit nödigt intresse.” (*Mach: Erkenntnis und Irrtum, Leipzig, 1905, s. 82.*) Följaktligen uppstår vetenskapen först när produktionskrafterna frigjort *tid* till vetenskapliga iakttagelser. Å andra sidan är det material, vetenskapen förfogade över, just materialet från produktionens område. Det är fullkomligt naturligt, att livets omedelbara upprätthållande genom produktionen, d. v. s. produktionens intressen gav impulsen åt vetenskapens utveckling. *Praktiken* födde *teorin* och drev den framåt.

Astronomin t. ex. uppstod ur behoven av en orientering efter stjärnorna i stepptrakter, av behovet att konstatera årstidernas betydelse för jordbruket, av behoven av noggrann tidsindelning (uren kontrolleras astronomiskt) o. s. v. *Fysiken* stod i omedelbart sammanhang med den materiella produktionens och krigsväsendets teknik. Kemierna växte upp på basis av den växande industriella produktionen, särskilt gruvdriften (kemiens första ansatser finner vi redan i Egypten och Kina, i glasfabrikationen, färgeriet, emalj arbetet, färgfabrikationen, metallurgin o. s. v.; själva ordet kemi betyder svart och härstammar från egyptiskan). Den s. k. alkemien fanns redan hos egypterna och dikterades av önskan att finna lagen för metallernas förvandling till guld; i fjortonde århundradet befordrades kemien även genom *medicinen*. *Mineralogien* härrörde ur behovet av mineralernas användning i produktionen och dessa mineralers utforskande för produktionsbehov. *Botaniken* stödde sig ursprungligen på kännedom om de läkande växterna, därpå om de nyttiga växterna och så slutligen om växterna överhuvud. *Zoologien* utvecklade sig ur behovet att känna djurens nyttiga och skadliga egenskaper. *Anatomien, fysiologien och patologien* uppstod på basis av den praktiska medicinen (de första ”lärdar” på detta område var egyptiska, indiska, grekiska och romerska läkare, exempelvis greken Hippokrates, romaren Claudius Galenus m. fl.). *Geografien* och *etnografien* utvecklade sig genom handeln och kolonialkrigen. De handelsdugligaste folken i antiken (fenicier, kartager o. s. v.) var också de bästa geograferna. Under medeltiden insomnade geografien. Dess väldiga uppsving börjar åter med nyare tiden, i femtonde århundradet, vid tiden för de handelskapitalistiska kolonialkrigen och de stora därmed förbundna, halvkommersiella, halvt rövarmässiga, halvt vetenskapliga resorna. I spetsen för dessa upptäcktsresor stod de i handeln ledande sjörövarstaterna: Portugal, Spanien, England, Holland. *Etnografien* utvecklade sig också genom kolonialpolitiken (den praktiska frågan var här, hur vildarna skulle kunna fostras upp för arbetet åt den

”kultiverade” bourgeoisin). *Matematiken*, den enda vetenskap som ser ut att vara oändligt långt avlägsen från praktiken, uppstod det oaktat ur praktiken. Dess ursprungliga redskap var samma som på den materiella produktionens område, fingrarna och tårna (räkna på fingrarna, 5-, 10- och tjogsystemet vid räkning; vinkelns ursprungliga beteckning efter knävinkeln; måttenheterna: aln – av armbåge –, fot etc. – jfr Cantor: Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik, Leipzig, 1907, Bd I).

Matematikens material var *produktionens behov*: fältmätning (*geometri* betyder jordmätning), uppförande av byggnader, mätandet av innehållet i kärl, av skeppstonnage, ännu tidigare av antalet kreatur, under handelstider kalkyl, balans, bokföring o. s. v. De egyptiska och grekiska geometerna, de romerska fältmätarna (agrimensores), de alexandrinska ingenjörerna (så Heron från Alexandria, som uppfann en slags ångmaskin) var också de första matematikerna. (Jfr *Rudolf Eisler*: Geschichte der Wissenschaften, Leipzig 1906.)

Annorlunda förhöll det sig heller inte med samhällsvetenskaperna (vi har redan talat om den saken i inledningen). Historien uppstod ur behovet att lära känna ”folkens öde” för den praktiska politikens syften. Rättsvetenskapen började med samlandet och ordnandet (den s. k. kodifieringen) av de viktigaste lagarna, återigen för politiska syften. *Nationalekonomien* uppstod samtidigt med kapitalismen, ursprungligen som köpmännens vetenskap, tjänande deras klasspolitikens behov. De *filologiska* vetenskaperna utbildade sig först som ”grammatikor” för de olika språken och uppstod på grundval av handelsrelationerna och trafikbehoven. *Statistiken* började med köpmännens ”tabeller”, som var ägnade olika länder (likaså de första ansatserna till den politiska ekonomien: en av dennas startare, *William Petty*, har uppkallat ett arbete Politisk aritmetik) o. s. v. o. s. v. Inför våra ögon uppstår ur produktionen nya vetenskaper; så exempelvis ur den praktiska användningen av Taylor-systemet den s. k. psykotekniken, arbetets psykofysiologi, läran om produktionens organisation o. s. v.

I sin utveckling vidgar sig vetenskaperna och delar sig på nytt (specialiserar sig). Men man kan alltid påvisa deras direkta eller indirekta beroende av produktionskrafternas tillstånd.

Liksom samhället i den omedelbara materiella produktionsverksamheten ”förlänger” sina naturliga mänskliga organ och med dessa ”trots bibeln” förlängda organ, med sin teknik kan gripa mycket mer material till förarbetande, på alldeles samma sätt har det mänskliga samhället i *vetenskapen* sitt ”förlängda” medvetande, som höjer dess andliga ”vidsynthet” och bidrar till, att det kan gripa och förstå en större mängd företeelser samt följaktligen också *handla bättre*.

Det är av intresse, att många borgerliga lärda, då de talar konkret om vetenskapen, ofrivilligt intar denna *materialistiska* ståndpunkt. Men de aktar sig att löpa linan ut. Så uttalar sig angående ”vetenskapens mening” en bekant rysk forskare, professor A. Tsjuprov d. y.: ”Så länge livet är komplicerat nöjer sig människan vardagsvis med ’livserfarenheterna’ – denna tillfälliga metod att samla osammanhängande kunskaper och vanor, som traditionellt ärvs från far till son. Men med intressekretsens vidgande upphör dessa formlösa kunskaper att fylla sin uppgift och så uppstår behovet av systematiskt arbete, som medvetet och planmässigt strävar att lära känna den omgivande världen, d. v. s. vetenskap. Så snart människorna blir på det klara med, att vetenskap och mänskligt kunnande sammanfaller och att vad som i betraktandet uppträder som orsak också är regeln i verkan, så fattar dem tanken, att okunnigheten om orsakerna förstör resultatet och de lär sig uppskatta vetandet som grundval för det praktiska arbetet.” (Skisser till statistikens teori, Petersburg, 1909, s. 21-22, endast på ryska.)

Sammanhanget mellan vetenskapens tillstånd och samhällets produktionskrafter är *mångformigt*. Det är inte alls så enkelt, som man mången gång påstår; för att konstatera det måste man betrakta frågan från olika synpunkter. Vi vet, att vetenskapen har sin teknik, sin egen organisation av det vetenskapliga arbetet, sitt innehåll, sin metod – eller föreger sig ha dem. Alla dessa beståndsdelar påverkar naturligtvis också varann och ifrågavarande vetenskaps tillstånd vid given tidpunkt. Det är därför begripligt, att man måste undersöka varje enskilt av dessa element och konstatera deras direkta eller indirekta sammanhang med ekonomien och – ytterst – med samhällets teknik.

Det är framför allt klart, att för att *vetenskapen* överhuvud ska kunna *existera*, är det nödvändigt att produktionskrafterna ska ha nått en bestämd utvecklingsnivå. Där det inte finns något merarbete eller där detta är begränsat och inte mera tillväxer, där kan det heller inte finnas någon vetenskaplig utveckling.

”Denna strävan (efter vetenskap) kunde uppenbara sig först i det ögonblick, då människan hade tillfredsställt sina andra behov... Vissa mycket gamla kunskaper har vi fått från Kina, Indien, Egypten, men det är av intresse, att de i dessa länder endast var mycket ofullkomligt utvecklade.” (A. *Bordeaux*: Histoire des sciences physiques, chimiques et géologiques au XIX. siècle. Paris & Liège, 1920, s. 11.)

Vetenskapens innehåll bestämmas ytterst av samhällets tekniska och ekonomiska sida (de ”praktiska rötter” vi talade om). Just därför förekommer det ofta, att en och samma vetenskapliga upptäckt, uppfinning eller problembehandling görs samtidigt på olika platser och ofta fullkomligt ”oberoende” av varann. Då ligger de motsvarande ”idéerna” så att säga i luften. Det betyder, att de växer upp ur den uppkomna livsmiljön, som stödjer sig på produktionskrafternas tillstånd.

A. *Bordeaux* uppräknar i sin Histoire följande upptäckter, vilka framkallats, som han uttrycker sig, ”genom tillvaron i idéer som ligger i luften och genom levnadsförhållandena”: upptäckten av förhållandet mellan värmet och det mekaniska arbetet, induktionen, induktionsspolen, Gramms ring, infinitesimalräkningen (den nämnes utom hos Leibniz och Newton även hos dessas föregångare Fermat, Cavalieri m. fl. ända bort till Arkimedes). Hans slutsats är följande: ”Vad vetenskapen beträffar... visar sig... svårigheten att konstatera vilken person som i realiteten gjort upptäckten.” (Anf. arb. s. 8.) Observera, att vetenskapens praktiska anda ingalunda förutsätter, att *varje* vetenskaplig sats *omedelbart* ska påverka praktiken. Antag exempelvis, att för praktiken är principen A av vikt. Men för att kunna bevisa denna behöver man ytterligare satserna B, C och D. Dessa B, C och D har i sig intet *omedelbart* praktiskt värde (de har, som man brukar säga, bara ”rent teoretiskt intresse”) men som led i en enda vetenskaplig kedja har de dock en indirekt praktisk betydelse. Det finns inga onyttiga eller värdelösa vetenskapliga system, liksom det heller inte finns några meningslösa, till intet brukbara mekaniska verktyg.

Om uppgifterna huvudsakligen uppställs av tekniken och hushållningen, så beror å andra sidan deras *lösning* i många vetenskaper av förändringarna i den *vetenskapliga tekniken*. Den vetenskapliga teknikens redskap vidgar utomordentligt horisonten. Under första hälften av 1600-talet uppfanns exempelvis mikroskopet. Man förstår utan vidare, vilket väldigt inflytande detta hade på vetenskapens utveckling. Det befordrade utvecklingen av botaniken och djur- och människoanatomen, skapade en alldeles ny vetenskapsgren: bakteriologien, o. s. v. Lika tydlig är den astronomiska teknikens roll (inrättandet av observatorier, kikare, fotografiska apparater för stjärnfotografering o. s. v.). Den vetenskapliga tekniken åter beror å sin sida av den materiella produktionen överhuvud (den är en produkt av det materiella arbetet). Det vetenskapliga arbetets delning (specialiseringen i vetenskapen), organiserandet av de stora vetenskapliga enheterna (t. ex. laboratorierna), bildandet av vetenskapliga sällskap och det vetenskapliga utbytet har utomordentligt mycket att betyda. Men alla dessa sidor bestämmas ytterst återigen av de ekonomiska och tekniska förhållandena (så exempelvis beror de moderna kemiska laboratorierna av stordriftens tillväxt; det vetenskapliga utbytet är starkare ju intimare de ekonomiska förbindelserna är o. s. v.). De tekniska och ekonomiska förhållandena ”betingar” vetenskapen också *i annat hänseende*. Med den snabbt växande tekniken ändrar sig snabbt också de ekonomiska förhållandena och samtidigt med dem hela existensen. När så är fallet, tillväxer inte bara vetenskapen snabbt men vetenskapen själv ledes av föränderlighetens tanke (den betjänar sig av den *dynamiska* metoden – jfr kap. III.) Och omvänt: med en konservativ teknik, med dess långsamma utveckling går också det ekonomiska livet långsamt framåt och hela den mänskliga psykologien ser i allt beständighet. Då står samhället stilla på samma fläck och ledes av beständighetens princip. Samtidigt visar

sig också *klasskännetecknen* i olika former inom vetenskapen: än som återspeglings av det tänkesätt som ifrågavarande klass uppvisar, än som återspeglings av denna klass' *intressen*. Men *tänkesättet*, *intressena* o. s. v. bestämmas å sin sida av samhällets ekonomiska struktur.

Här några exempel på de olika beroendena. Under antiken utvecklade sig som bekant tekniken långsamt. Därför utvecklade sig också de tekniska kunskaperna långsamt. ”Detta teknikens ringaktande har olika anledningar: Framför allt är antiken... alltigenom aristokratiskt sinnad. T. o. m. framstående konstnärer som Fidias betraktas som hantverkare och genombryter icke den orubbliga mur, som skiljer den aristokratiska kretsen... från hantverkarna och bönderna.... En andra orsak till de tekniska upptäckternas ringa utbredning i antiken ligger i slavhushållningen... Så saknas impulsen att utforma maskinen som ersättning för handens arbete... Vetenskapen... var död och intresset för tekniska problem, med undantag för några kuriositeter som vattenur och vattenorglar, utdöd.” (*Hermann Diels: Wissenschaft und Technik bei den Hellenen, i Antike Technik, Leipzig & Berlin, 1920, s. 31-33.*) Härav följer också karaktären hos epokens vetenskap: ”Naturvetenskaperna torde ha uppkommit som biprodukt ur hantverket. Då nu hantverket och överhuvud kroppsarbetet i den antika världen ringaktades och de arbetande, naturobserverande *slavarna* var strängt åtskilda från de sysslöst spekulerande och diletterande herrarna, som ofta kände naturen endast genom hörsägnen, så förklaras härav en god del av det naiva, dimmiga och drömmaktiga i den antika naturvetenskapen.” (*E. Mach: Erkenntnis und Irrtum, Leipzig, 1905, s. 95.*) Under medeltiden har vi en svag, illa utvecklad teknik och feodalförhållanden i det ekonomiska livet med en hel trappbyggnad av överheter upp till godsägaren och monarken. Vad under då, att den härskande tanken var mindre rörlig och stretade emot allt nytt (för kätteriet vart man bränd och kvarterad, fyrdelad), icke sysselsatte sig med naturens utforskande utan rotade i teologiska frågor. Så ansträngde man sin hjärna med problemet hur stor Adam hade varit, om han hade varit mörk eller rödhårig, hur många änglar som får plats på en nålspets o. d. Denna orörliga, konservativa teologiska lära (skolastiken), denna mot erfarenhetsforskningen riktade karaktär hos den tidens vetenskap finner sin förklaring i det samhälleliga livets förhållanden, i de tekniska och ekonomiska förhållandena, vilka ytterst låg till grund för den samhälleliga utvecklingen. Helt annorlunda blev det, när de *kapitalistiska* förhållandena började växa fram. Här har vi att göra inte med en steltnad utan med en snabbt växlande teknik, här uppstår beständigt nya produktionsgrenar, här behöver man mekaniker, tekniker, kemiker, ingenjörer och inte gudsforskare och riddare; krigsväsendet kräver också naturvetenskapliga kunskaper och matematik. Man förstår, att denna omvälvning i de tekniska och ekonomiska förhållandena också måste framkalla en omvälvning inom vetenskapen: från skolastiken, latinet, teologien etc. till den experimentella utforskningen av naturen, till naturvetenskaperna, den ”reala” skolan. Detta som exempel på den allmänna omvälvningen i fråga om vetenskapens innehåll. Samma omvälvning kunde man vid närmare iakttagande konstatera också i forskningsmetoderna, i det vetenskapliga tänkandets verktyg, ifråga om många andra sidor hos vetenskapen.

Som exempel på återspeglings av *klass-psykologien* och följaktligen också samhällets klasstruktur kan den av oss redan omnämnda ”organiska teorien” i sociologien tjäna. Professor *R. J. Wipper* skrev därom följande: ”Jämförandet av samhället med en organism, uttrycket ‘personlighetens organiska förbindelse med samhället’, brukat i motsats till förbindelsen i det mekaniska samhället, – alla dessa jämförelser, formler och antiteser sattes i svang av 1800-talets reaktionära publicistik. När denna publicistik ställde organismen emot mekanismen, ville den därmed skarpt åtskilja sina krav från det föregående århundradets upplysande och revolutionära principer. ‘Staten är en mekanism’ hette det i detta senares terminologi: samma människorättigheter för alla människor, då de ju tillsammans representerar det suveräna folket; ‘staten är en organism’ betydde däremot: människornas placering efter traditionell social hierarki, personens underkastelse under den ‘naturliga’ gruppen, d. v. s. den enskildes underkastelse under den gamla sociala auktoriteten. De organiska förbindelserna betydde översatt på konkret språk: livegenskap, skråordning, arbetarnas underordnande under bröddherren, försvar för adelsäran och adelsprivilegierna o. s. v.” (*Einige Bemerkungen zur Theorie der historischen Erkenntnis, i samlingsverket Två intelligenser, Moskva, 1912, s. 47-48, endast på ryska.*)

Här må ytterligare anföras några allmänna data till *matematikens* historia, enär man vanligtvis antar, att just matematiken, såsom ren kontemplation, inte skulle ha något gemensamt med det praktiska livet. Vi stödjer oss därvid på *M. Cantors* grundläggande arbete (*Vorlesungen über die Geschichte der*

Mathematik I, Leipzig, 1907). Hos *babylonierna* uppstod och utvecklade sig de matematiska kunskaperna på grundval av fältmätningen, mätningen av rymdinhållet, räknekonsten och behoven av en noggrann tidsindelning (kalender), efter år, dagar, timmar o. s. v. Som matematiskt "instrument" tjänade ursprungligen fingrarna, senare räknemaskinerna: i geometrien ett snöre med pinnar (sumeriskt: tim), senare ett instrument som påminner om astrolabiet. De matematiska kunskaperna var intimt förbundna med religionen. Talen betyder samtidigt också gudar, deras himmelska rangordning o. s. v. Hos *egypterna* nådde matematiken en hög utveckling. I en gammal matematisk Ahmes' räknebok, med den noggranna titeln Föreskrift för att vinna kunskap om alla dunkla ting..., alla hemligheter som innehålles i tingen, finner vi sådana avdelningar som Föreskrift att beräkna ett runt fruktmagasin, Föreskrift att beräkna fält, Föreskrift att göra ett smycke o. s. v. (Anf. arb. s. 58-59.) De aritmetiska och delvis också de algebraiska operationerna demonstreras på uppgifter, efter vars innehåll man kan bedöma praktiken: fördelning av säden, fördelning av rågen, beräkning av intäkterna o. s. v. (S. 77.) Slutet på denna matematiska föreskrift tyder också på förbindelsen med åkerbruket. Det riktar sig till läsaren med orden: "Infånga ohyra, möss, ogräs friskt, spindlar talrika. Bed Ra (egyptisk gud) om värme, vind, vatten högt." (S. 85.) Som räkneinstrument tjänade tydligen först fingrarna, senare ett slags räknebräde (knutsnören som hos peruanerna). Grundval för geometrien var fältmätningen; jämte uppgiften att mäta upp åkrarna anför Ahmes också uppgifter till beräkning av rymdinhållet i fruktmagasin och dessas rymlighet ifråga om spannmål. (S. 98.) Den grekiske historikern *Diodoros* skrev om egypterna: "Prästerna lär sina söner två slags skrift, den s. k. heliga och den man vanligtvis lär. Med geometri och aritmetik sysselsätter de sig livligt. Ty när den heliga floden (Nilen) årligen i mångahanda avseenden förändrar landet, ger den anledning till många och mångfaldiga strider om gränserna mellan grannar; dessa är nu svåra att utjämna, om inte en lantmätare påvisar det sanna sakförhållandet genom direkt mätning. Aritmetiken tjänar dem i *hushållsangelägenheter*." (S. 303.) De astronomiska, geometriska och algebraiska reglerna var samtidigt förbundna med religiösa riter; de var heliga hemligheter, i vilka endast utvalda var invigda. De s. k. harpedonapterna (repspännare eller ordagant repknytare) förfogade över yrkeshemligheten hur repet skulle spännas, hur, i vilket förhållande till meridianen det skulle placeras o. s. v. – pyramidens vinklar och sidor, dess delars placering, alltsammans hade också en helig-vetenskaplig-astronomisk mening, och den fick sannolikt "prästers söner" lära sig.

Hos *romarna* tillväxte geometrien med jordegendomens behov, jordegendomen som var så helig att även gudarna ägde sådan. Sin högsta blomning ("undantagsperiod" enligt Cantor) når matematiken under Julius Caesar. Denna blomning har till sin förutsättning två praktiska uppgifter: författandet av kalendern, den s. k. julianska kalendern (Caesar själv skrev en bok *De astris*, Om stjärnorna) och mätningen av hela romerska riket. Denna senare uppgift löstes under Augustus, varvid tydligen den berömde grekiske ingenjören och matematikern Heron från Alexandria tillkallades för att leda arbetet; för första gången sammanställdes en karta över riket. Senare finner vi hos *Columella* en betraktelse över matematiken i förbindelse med jordbruket, hos *Sextius Julius Frontinus* den för matematiken viktiga beräkningen av periferiens förhållande till diametern (π) i sammanhang med beräkningen av vattenledningsrören. I den s. k. *Codex Arcerianus* (en rättsvetenskaplig-statistisk uppslagsbok för romerska rikets förvaltningstjänstemän under sjätte och sjunde århundradena e. Kr.) finner man olika uppsatser om fältmätning i och för skatteberäkning. (S. 454.)

Vad aritmetiken beträffar betingades dess utveckling huvudsakligen av handeln. Ränteräkningen, som enligt Horatius hörde till de dagligen övade kunskaperna, beräkningen av andelen i arv efter den komplicerade romerska lagstiftningen på detta område, köpmännens räkenskaper – det var impulserna för utvecklingen av denna gren av matematiken.

Hos de gamla *indierna* var särskilt utvecklade: astronomin, algebran och de första ansatserna till trigonometrien. Här märker man mycket gemensamt med antikens övriga folk. I de matematiska kapitlen i ett lärt samlingsverk Aryabhatta visar beteckningarna och uppgifternas innehåll, att den indiska matematiken hade en levande grundval. Följande vers betecknar exempelvis en matematisk metod: "Multiplikationer blir divisioner, divisioner blir multiplikationer; vad som var vinst blir förlust, vad som var förlust blir vinst." (S. 617.) På ett annat ställe uppgiften: "Om en 16-årig slavinna kostar 32 nisjkas, vad kostar då en 20-årig?" (S. 618.) Vidare möter man ränteuppgifter (med en månadsränta av 5 procent!), uppgifter om beräkning av alla möjliga handelsoperationer (s. 619) o. s. v. Vad som i

vår algebra betecknas med x, y, z (de "obekanta") hette hos indierna "mynt" (rupaka), de positiva talen betecknades som "tillgångar" (dhana eller sva), de negativa som skulder (rina eller kshaya). (S. 621.) Arkitekturen och dess matematiska regler höljde sig också här i hemlighetsfullhet och hade en särskild, astronomiskt gudomlig mening. Fältmätningen, byggandet av palats och tempel samt innehållsberäkningarna gav den indiska geometrien dess impuls.

Hos de gamla *kineserna* gick matematikens utveckling ungefär samma väg. Vetenskapens klasskaraktär, dess monopol tog sig ännu krassare uttryck (så fanns det exempelvis tre slags sifferskrift: en för statsämbetsmännen, en vetenskaplig och en civil-merkantil, för köpmännen). I en lagsamling (Tsjeou ly) finner vi följande matematiska ämbeten: den ärflika värdigheten som hovastronom (fong siang sji) och hovastrolog (pao tsjang sji), så kom övermätaren (liang jin), som var anförtrodd utstakningen av palatsens och städernas murar, så en särskild tjänsteman för mätapparaten (tu fang sji), vilken med ett instrument kallat tu kuei, d. v. s. skuggvisare, utförde olika beräkningar, o. s. v. (S. 676.)

Av dessa exempel ses med lätthet: 1. att vetenskapens innehåll var givet i och med det tekniska och ekonomiska innehållet, 2. att dess utveckling bl. a. bestämdes av verktygen för den vetenskapliga kunskapens inhämtande, 3. att de olika samhällseliga betingelserna än hämmade framsteget, än befordrade det, 4. att det vetenskapliga tänkandets metod bestämdes av samhällets ekonomiska struktur (den religiösa, gudomligt hemlighetsfulla karaktären hos den antika matematiken, där ibland t. o. m. talet representerade en gudom, är en avbild av den feodala slavsamhällsordningen med dess otillgängliga härskare, de prästerliga ämbetsmännen o. s. v.), 5. att samhällets klass-struktur delvis påtryckte matematiken sin *klassprägel* (delvis helt enkelt i tänkesättet, delvis också i form av de intressen, som höll den "vanlige dödlige" borta från de heliga hemligheterna). I nyare tid finner vi samma beroenden, de är bara mera komplicerade och har naturligtvis en annan form: tekniken och de ekonomiska förhållandena har blivit helt andra.

Vi övergår nu till de nästa formerna för samhällsekonomiens "överbyggnad": *religionen* och *filosofien*.

Det är helt naturligt, att alla de tankar och erfarenheter, som lagrats av det mänskliga samhället, ska föda behovet av sammanfattning och systematisering. Vi har sett, hur vetenskapen har framgått ur detta behov. Men vetenskapen började mycket tidigt dela upp sig i olika fack, i särskilda grenar. *Inom* dessa specialvetenskaper försiggick en "tankarnas anpassning till tankarna", d. v. s. deras systematisering. Och *mellan* dem? Vad är det som håller ihop alla "kunskaper" och "villfarelser"? Var finns denna *betingelse för jämnvikten* mellan dem? Denna sammanfattande princip måste nu religionen och vetenskapen ge. De måste ge svar på de allmännaste (abstraktaste) frågorna: Vad är orsaken till allt varande? Vad är världen? Är den sådan den visar sig för oss eller annorlunda? Vad är själ och vad är kropp? Hur kan vi lära känna världen? Vad är sanning? Varav beror allt i världen? Finns det gränser för vår kunskap och var ligger de? samt en hel rad andra, liknande frågor. Naturligtvis beror det på dessa frågors besvarande, hur vi kommer att föreställa oss alla specialföreteelser. Om det t. ex. är riktigt, att allt beror av Guds vilja och att han styr världen efter sin gudomliga plan, då måste vi arrangera alla våra kunskaper i en *teleologisk* eller *teologisk* serie. (I enlighet härmed antog vetenskapen också mycket riktigt ofta nog denna form.) Då kommer vi att bakom alla företeelser söka det gudomliga syftet, "Guds finger". Om det däremot är riktigt, att gudarna inte har med saken att göra och att endast företeelsernas orsakssammanhang har någon betydelse, så kommer vi att bedöma alla företeelser i världen helt annorlunda. Med andra ord: filosofi och religion är de glasögon, med vilka man på en bestämd utvecklingsgrad betraktar alla fakta. Vad är förutsättningen för konstruktionen av dessa "glasögon"?

Låt oss börja med *religionen*.

Vi vet redan, att religionens "väsen" består i "tron" på övernaturliga krafter, sällsamma andar (likgiltigt om det är få eller många, om de är grova eller ofattbara och eteriska). Detta begrepp "ande", "själ" etc. uppstod som avbild av samhällets särskilda ekonomiska struktur, när

”stammens äldste” eller senare patriarken uppkom (så vid patriarkatet, motsvarande vid matriarkatet), när med andra ord arbetsfördelningen förde till avsöndring av det organisatoriska arbetet, förvaltningsarbetet o. s. v. Stammens äldste som väktare av den samlade erfarenheten i produktionen organiserar, förvaltar, befäller, skisserar upp arbetsplanen, utgör den aktiva, ”skapande” principen, medan de andra är underordnade, fullgör befallningarna, underkastar sig den uppifrån utstakade planen, handlar efter främmande vilja. Detta produktionsförhållande blev till förebild för allt varande och framför allt människans eget. Människan sönderföll i kropp och själ. ”Själen” är det som styr ”kroppen”. Själen står lika mycket högre än kroppen som organisatören och förvaltaren står högre än den enkle verkställaren. (Aristoteles jämför på ett ställe själen med herren och kroppen med slaven). Efter samma förebild började man betrakta också hela den övriga världen: man började tro, att bakom varje sak satt denna saks ”själ”. Hela naturen tedde sig som besjälad. (Denna uppfattning betecknar man i vetenskapen som ”animism”, av det latinska anima-själ eller animus-ande.) När en sådan uppfattning väl en gång uppstått, måste den också föra till *religionen*, som började med tillbedjan av förfäderna (an-kulten), stammens äldste, hövdingarna och organisatorerna. Deras ”själar” eller ”andar” betraktades naturligtvis som de mest kunskapsrika, erfarna och mäktiga andar, vilka kunde hjälpa en – och därav berodde allt i världen. Detta är redan religion. Följaktligen visar redan själva religionens ursprung, att den uppstod som återspeglings av *produktionsförhållandena* (särskilt de som hade herre- och slavförhållandet). Religionen förklarade världen efter samma förebild som användes för att förklara livet inom samhället. Hela religionens vidare historia visar, att med ändringen av produktionen och de socialpolitiska förhållandena ändrade sig också religionens form: när samhället består av några inbördes svagt förbundna stammar, av vilka var och en har sina äldste och hövdingar, då har religionen formen av månggudereri; när det exempelvis äger rum en process av sammanslutning, uppstår en centraliserad monarki, då fullbordas samma sak parallellt även i himmelen, där en enda gud bestiger tronen, en gud som är lika grym som härskaren på jorden; har vi att göra med en slavhållande handelsrepublik (som Aten i femte århundradet f. Kr.), så inrättar sig också gudarna republikanskt, om också bland de många gudarna den dominerande stadens gudinna – Pallas Atene – stiger över de andra. Och alldeles som det i varje ”anständig” stat finns en hel hierarki av överordnade, så ordnar sig också i himmelen helgonen, änglarna, gudarna o. s. v. alltefter värdighet och rang. Ja, än mer! Bland gudarna finns, som bland de överordnade på jorden, en arbetsfördelning: den ene är fackman för militärväsendet (hos romarna Mars, i grekiskkatolska kyrkan Georg den segerrike eller Arkistrastigius, d. v. s. fältmarskalk Mikael), den andre för handelsaffärer (Mercurius), den tredje för jordbruket o. s. v. Denna företeelse gränsar nästan till det komiska: i Ryssland finns det bland helgonen t. o. m. specialister för hästavel (frol och lavr). Och överallt där förhållandet herravälde-underkastelse förekommer finns det en religion som återspeglar detta förhållande. Observera, att alldeles som det i det verkliga livet förekommer krig, slaveri och uppror, så möter man enligt religionens läror dessa saker också i de himmelska sfärerna: djävlar, demonerna, mörkrets furstar är ingenting annat än en reflex av de fientliga hövdingarna, som på jorden söker förstöra staten och i himmelen förintar kejsarens, den allsmäktige gudens makt samt omstörta hela den himmelska ordningen.

Denna teori om religionens ursprung, som vi anser för absolut riktig, är A. *Bogdanovs* och formulerades för första gången i det ryska samlingsverket *Ur samhällets psykologi*. Senare speciella forskningar har alltigenom bekräftat B:s förmodan. Den beröres flyktigt av H. *Cunow* i hans bok *Ursprung der Religion und des Gottesglaubens*, Berlin, 1920. Cunow kritiserar uppfattningen, att religionen skulle framgått ur de olika iakttagelserna av den yttre naturen, och skriver med rätta: ”Väl kan man, då varje föreställningsbild betingas av den till grund för den liggande åskådningen (dess substrat), i viss mening tala om, att såväl åskådningen som den naturliga yttrevärlden (samhällslivet) bestämmer den religiösa ideologien; men alldeles bortsett från, att naturåskådningen själv i sin tur till stor del beror av, hur långt människan har nått ifråga om att tekniskt tillgodogöra sig naturkrafterna i

produktionen av sitt materiella liv (detta borde hr Cunow ha kommit ihåg vid behandlingen av frågan om produktionskrafterna, N. B.), levererar den naturliga åskådningens bilden endast *det yttre utstyrelsmaterialet*, man ville nästan säga *lokalkoloriten för det religiösa uppbygget*." (S. 20, kurs. av Bucharin.) Hr Cunow fullföljer emellertid inte denna ståndpunkt och hemfaller därför åt en otrolig naivitet. Så läser vi på sid. 24: "Alla natur- och halvkulturella folk är helt naturenligt (!) dualister". Det påminner om, att hos Adam Smith "utbytet" också var en "helt naturlig" egenskap hos människan, eller om förklaringen, hur vetenskapen uppkommit: människorna hade helt enkelt en medfödd "kausalitetsdrift". Enligt Cunow befästes det faktum, att människan sönderfaller i själ och kropp, genom drömsynen och vanmaktstillståndet (som om något lämnade kroppen och sedan återvände till den). Men "befästa" sig kan endast *vad som redan finns*. Kanske är döden en företeelse, som alstrar föreställningen om en från "kroppen" skild "själ". Men Cunow själv anför exempel (s. 22-23), där vildar icke förstår den naturliga dödens nödvändighet. Än mer! Döden själv tillskrives av många stammar (*John Fraser* meddelar det ifråga om australierna i Nya Syd-Wales) "en ond andes hemliga vrede" (s. 23). Följaktligen förklaras inte heller därmed någonting. (Apropos: Kamrat M. N. Pokrovskij härleder religionen ur dödsfruktan, ångesten för de döda o. s. v. Men om nu själva begreppet, att alla människor är dödliga, saknas? Det är tydligt, att P. har som nästan "naturlig" förutsatt en historisk kategori, som har ett historiskt ursprung.) För *Cunow* utvecklar sig religionen på följande sätt: ansatser till en andekult, så totemkult (totem heter de djur eller växter, som utgjorde stammens sköldemärke) och ankult. Men i nästan alla exempel, som Cunow anför, är hans "ursprungligaste" andar förfädernas (anornas) andar. I kapitlet *Ansätserna till andekulten* skriver *Cunow*: "Som välsinnade gäller endast andarna av de närmaste anförvanterna eller möjligen medlemmarna av samma hord, men t. o. m. dessa inte alltid; andarna av de döda från främmande horder och stammar betraktas däremot samtliga som fientligt sinnade." (S. 39-40.) På s. 40 betecknas faderns och moderns ande, på s. 41 farfaderns och urfaderns ande, på s. 41 helt enkelt anden som sådan som "fader" o. s. v. Cunow är alltså ännu inte på det klara med sin uppfattning i detta hänseende. På s. 6 godkänner han formeln, att de religiösa intrycken framkallas av... intrycken från det samhälleliga livet, men på s. 17 talar han inte längre om andens samhälleliga natur utan om "dess egen natur", "dess egen uppkomst, tillblivelse och undergång, framför allt döden". Cunow torde väl emellertid knappast våga beteckna födelse och död som specifikt samhälleliga företeelser! I själva verket hänför sig det som rör den yttre naturen till människans biologiska natur: intrycken av alla dessa företeelser (död, sömn, vanmakt, såväl som åska, storm, jordbävning, irrbloss, sol o. s. v.) levererar hjälpmaterialet, så att detta material kan byggas upp och uppställas under dualismens synpunkt, dualismen (idén om två urprinciper, en andlig och en kroppslig) som ingalunda är medfödd utan härrör ur grundbetingelserna för det *samhälleliga* livet.

Vi har uppehållit oss så länge vid Cunow, därför att hans i det stora hela värdefulla bok är nästan det enda marxistiska arbetet i religionshistoria. (Samtidigt med utgivandet av Bucharins bok har utkommit *H. Eildermann: Urreligion und Urkommunismus.*) *E. Meyer*, (anf. arb. s. 87) anser för grundorsaken till religionens uppkomst det omedelbart givna, "kausalitetsdriften" och (den likaledes "omedelbart givna"!) dualismen: människan känner i sig själv en dubbel rad företeelser, som står i kausalförhållande till varann: å ena sidan medvetenhetsföreteelser i känslan, föreställningen och viljan, å andra sidan härav framkallade kroppsliga rörelser, godtyckliga handlingar. "Dualismens kropp och själ är därför en ursprunglig erfarenhet, inte någon slags produkt av en om än så primitiv eftertanke." Denna underbara teori motsäger "å ena sidan" fakta och förklarar "å andra sidan" absolut ingenting alls: den inskränker sig helt enkelt till att beskriva vad som skulle förklaras. Nära en riktig uppfattning kommer professor *Achelis* (*Soziologie i Sammlung Göschen, Leipzig, 1899, s. 85 ff.*), för vilken de religiösa föreställningarna är "endast en spegel av socialpolitiska föreställningar och institutioner" (s. 91). T. o. ni. döden kunde väcka vildens uppmärksamhet endast *i samhället*. (Här kommer *Achelis* sanningen närmare än Cunow.) "Alla differentieringar ifråga om politisk makt och betydelse, som de enskilda konkreta organisationsformerna uppvisar, återfinnes här troget; vad hövdingarna och kungarna är bland människorna, det betyder de högre gudarna bland de lägre andarna, där alldeles av sig själv efter jordisk förebild ur de olika gudarnas brokiga massa framträder den imponerande gestalten av en mer eller mindre allmänt erkänd härskare." (S. 96.) Det utmärkta (ty marxistiska) kapitlet om religionen hindrar emellertid inte *Achelis* att hopplöst karrikera *Marx*, tuga ihjäl honom och... lyfta på hatten för

religionen! Motsägelsen mellan vetenskapens utveckling och bourgeoisins intressen ligger här klar och tydlig.

Låt oss nu anföra exempel, som bekräftar riktigheten av den marxistiska ståndpunkten. Hos de gamla *babylonierna* (tredje och andra årtusendena f. Kr.) ”är himmelen en prototyp för jorden, allt jordiskt är skapat efter det himmelskas förebild, mellan bägge består ett olösligt band” (professor *B. A. Turajev: Orienten*” antika historia I: 124, endast på ryska). Gudarna är de enskilda personernas beskyddare (skyddsandar – ”Gud, min Gud” är detsamma som hos oss skyddsängel), liksom också beskyddare åt gator, städer, orter o. s. v. ”Gudomen är olösligt förbunden med sin stads öden... dess storhet växte med stadsterritoriets utvidgning; när folket annekterade andra städer, så blev de underkuvades gudar också underkuvade; och omvänt var avlägsnandet av en gudabild ur staden och förstörandet av dess tempel liktydigt med stadens politiska förintande. (S. 124.) Vid sidan av de stora gudarna (Anu, Enlil, Ea, Sin, Sjamasj etc.) finns det ytterligare en rad smärre andar, himmelska (ihihhi) och jordiska (anunaki). Parallellt med utbildandet av den babyloniska monarkien uppstod också den himmelska monarkien: ”Babylons uppstigande hade också till följd vissa ändringar i Panteon. Babylons gud måste inta främsta platsen. En sådan gud var *Marduk*, som också hade ett sumeriskt namn. Han var vårsolens gud. Hamurabis dynasti (H. var en babylonisk kung, som stiftade en lagsamling, funnen vid utgrävningar av det gamla Babylon) upphöjde honom till övergud.” (S. 127.) ”Enlil, himmelens och jordens konung, överlämnade åt Marduk... väldet över världens fyra länder och sitt namn såsom härskare över dessa länder.” Vad Ea beträffar, så proklamerades Marduk som hans förstfödde son, till vilken fadern nådigt hade avträtt sina rättigheter och sin makt, sin roll i världsskapelsen. (S. 127.) När den babylonska monarkien hade fattat fast fot, så ”uppstod så småningom föreställningar om den enhetliga gudomliga kraften, som uppenbarade sig i otaliga synliga former och i enlighet därmed bar en mängd olika namn.” Prästerna började påstå, att de andra högre gudarna bara var en *uppenbarelse* av Marduk. ”Ninib är Marduk kraften, Nergal Marduk drabbningen, Enlil Marduk makten och väldet.” (S. 129.) Det finns ett fragment av en bönehymn till guden Sin, som bra karaktäriserar den monarkiska makten i himmelen: ”Herre, gudarnas behärskare, du ende store i himmelen och på jorden... Du, som skapat jorden, grundat templet och givit dem namn, Fader, gudarnas och människornas Skapare... Mäktige ledare, vars hemliga djup icke utforskats av någon gud... Fader, upphov till allt varande. Härskare, du som avgör himmelens och jordens öde, vars befallning är oavvändbar, som styr värmen och kylan, som regerar alla levande väsen, vilken gud liknar dig? Vem är stor i himmelen? Du allena. Och på jorden – vem är stor? När ditt ord ljuder i himmelen, så faller ihihhi ned i stoftet, när det dånar på jorden, så kysser anunaki stoftet... Härskare! I ditt välde i himmelen och på jorden är ingen dig lik bland gudarna, dina bröder.” O. s. v. (Citerat efter Turajev, anf. arb. s. 144.) Sin skildras här nästan som en himmelsk kejsare, inför vilka alla vederbörliga ceremonier företas (knäfall, kyssande av jorden o. s. v.). Det förstås av sig självt, att den officiella religionen överallt uttryckte och uttrycker den *härskande* klassens idé. Detta visar sig också i småsaker: under feodaltiden exempelvis, när de krigiska dygderna skattades högst och den härskande klassen framför allt var de krigiska storgodsägarna, kände sig endast de i strid fallna väl i livet på andra sidan och sämst fick de ”vilkas ömsesidiga gåvor ingen kan bry sig om” (d. v. s. de fattiga.)

Om de gamla *indiernas* religion ger oss *Max Weber* en mängd värdefullt material i sina intressanta forskningar om världsreligionernas ekonomiska moral (anf. arb. Bd II Hinduismen und Buddhismen.) Här har samhällets ekonomiska och yrkesmässiga klassindelning omedelbart antagit den av religionen befästa formen *kasterna*. Enligt Manus gamla lagbok är de fyra huvudkasterna: brahmanerna (präster, lärda, adliga författare), ksatriyas (de adliga riddarna, krigarna), vaicias (jordbrukarna, senare ockrare och köpmän) och sudras (slavar, hantverkare o. s. v.). På så vis är en kast ”alltid och till sitt väsen ett rent socialt, eventuellt ett yrkesmässigt delförbund inom en social gemenskap”. (S. 34.) Brahmanerna och ksatriyas förfogar över allt och alla. Vaicias räknas som en ”ren” kast, värdig att de till den hörande får leverera vatten och näring åt brahmanerna. Sudras indelas i ”rena” och ”orena”; av de ”orena” tar adelsmannen inte emot något vatten, barberaren får inte klippa deras fotnaglar o. s. v. På de orena sudras följer också andra ”orena”: somliga är förbjudna att beträda något tempel, andra räknas som så ”orena” att t. o. m. berörandet av dem förorenar; ibland betyder t. o. m. närmandet på 60 fots avstånd till en sådan människa, att den adlige eller ”rene” överhuvud blir ”oren”. T. o. m. den blick, den ”orene” kastar på maten, förorenar (s. 46), å andra sidan kan t. o. m. brahmans avföring ha religiös betydelse (s. 62). Tusentals regler och religiösa ceremonier skyddar den bestående ordningen.

Konungarna och härskarna härstammar från ksatriyas, den aristokratiska statsförfattningen sträcker sig också till det ekonomiska livet (taxering på priserna, naturalskatt, statsmagasin) i samband med en ohygglig byråkratisk apparat. (S. 69.) Som de grundläggande religiösa idéer, som vuxit upp ur denna mark, betraktar M. Weber (s. 117-131): *själavandringen* (sanisara) och den därmed förbundna *vedergällningsläran* (kanna). Varje människas handling bokföres, envar har en sorts kontokurant med räkenskaper över sina goda och dåliga handlingar; när människan dör, är det henne beskärt att stå upp i den form, hon förtjänat, den form som bestäms av hennes handlingars räkenskapsbalans i dödsögonblicket. Man kan återuppstå som konung, som brahman, man kan förvandla sig till "masken i en hunds tarm". Vilka är de viktigaste dygdernas innehåll? Att hålla kastordningen. Är du slav och oren, så förbliv vid din läst. Om du alltid förblir vid den och inte glömmer, att du är oren, så kan du kanske i ditt kommande liv, efter döden, bli adelsman. Men på jorden är kastordningen orubblig, man kan inte tänka på någon ändring. Det finns ingen "födelse slump": den enskilde födes i den kast, som han genom sitt uppförande i ett tidigare liv gjort sig förtjänt av. (S. 120.) Här framträder så tydligt som gärna möjligt återspeglingsen av den samhällseliga ordningen och de härskande klassernas intressen. Vi finner samma återspeglingsen ännu tidigare. Så är exempelvis Vedas (de gamla, heliga hymnerna) gudar "funktions- och hjältegudar av en till det yttre de homeriska liknande typ, alldeles som Veda-tidens hjältar borgfasta, vagnkämpande krigskonungar med följn ... och med ... starkt övervägande kreatursodlande bönder vid sin sida" (s. 29). Karaktäristiska är: "Indra, åskguden och som sådan (likt Jahve) en lidelsefullt verksam krigs- och hjälte gud... och Varuna, den vise, allseende funktionsguden för den eviga ordningen, framför allt rättsordningen..." (s. 29). (Av intresse är, att himmelen ursprungligen var bestämd endast för brahmaner och ksatriyas, jfr s. 119.) Vid sidan av de härskande klassernas officiella religion fanns också en folklig religion, som bl. a. ofta var förbunden med sexuella manipulationer. Veda-sångerna betecknar en av dessa kulturer som "de underkuvades dåliga sed". Följaktligen har vi här att göra med klassreligioner. Hör exempelvis beskrivningen av den religiösa splittringen i södra Indien: "En del av underkasterna och de invandrade kungshantverkarna motsatte sig där den av brahmanerna utförda reglementeringen, och så uppstod den ännu rådande schismen mellan valan-gai och idan-gai, höger- och vänsterhands-kasten." (S. 324.)

Hos de gamla *grekerna* hade likaså den feodala och senare slavhushållningen sin avbild i himmelen, där Zeus stod i spetsen för gudarna. Demeter var jordbrukets gudinna, Hermes handelns och samfärdselns gud, Helios de fria yrkenas (konstens). Och även här rådde klasskamp. I femte århundradets Aten (den högsta blomstringens och det begynnande förfallets tid) är för köpmanna-"demokratins" härskande klass religionen ett huvudvapen: "Enligt Sofokles' (berömd diktare ur de 'rättrögnas' krets) övertygelse går hela världen i spillror, när tron upphör; ty alla moraliska och statliga ordningar är enligt honom grundade på gudarnas vilja." (E. Meyer: Geschichte des Altertums, Bd IV s. 140.) Adeln och de deklasserade lagrens opposition använde religionskritiken som kritik mot den bestående ordningen. För uttalat tvivel på gudarnas existens utdömde köpmannademokratins *dödsstraff*.

Hos de gamla *slaverna* finner vi samma förhållanden. Kulten av anorna, stamgudarna, husgudarna, yrkesgudarna, anträffas också här. Den viktigaste statsguden var handlandens och de adliga krigarnas gud, som samtidigt också var åskans – Perun. Paradiset var reserverat för de döda furstarnas och deras följens själar, för de enkla dödliga fanns där ingen plats. (Jfr M. N. Nikolskij: Den primitiva religiösa tron och kristendomens uppkomst, i Pokrovskijs Rysk historia Bd I, endast på ryska. Nikolskij härleder religionen ur fruktan för de döda m. m.)

Låt oss slutligen se på den *kristna* religionens moderna former. Den ortodoxa (rättrögnas) ryska kyrkan var en trogen kopia av det bysantinsk-moskovitiska enväldet. Gud är tsaren, guds moder tsarevnan, Nikolaj Undergöraren och de andra populära helgonen är ministrarna. Så kommer en hel stat av ämbetsmän (änglar, ärkeänglar, kerubim, serafim o. s. v.). Bland dessa himmelska hovmän råder arbetsfördelning. Den helige Mikail är överbefälhavare, Nikolaj är huvudsakligen guden för jordens fruktbarhet, den helige Panteleimon är en slags läkare, den segerbringande Georg är den gudomlige krigaren o. s. v. De förnämre tillkommer också större ära – finare helgongloria, elegantare kläder, rikare offer o. s. v. Klasskampen antog också större ära – finare helgongloria, elegantare kläder, rikare offer o. s. v. Klasskampen antog också i Ryssland flera gånger religiösa former (splittring, stundisternas, gisslarnas, molokanernas sekter m. fl.). Men utrymmet medger inte att längre dröja härvid. Låt oss till sist bara omnämna, att de ryska beteckningarna på gudomen tydligt pekar på dessa snygga gudsidéers ursprung: Gospodj (Herren) är samma ord som Gospodin (herre), Bog (Gud) har

samma rot som Bogati (den rike). Härskare, himmelsk fader, domare, fader o. s. v. – allt benämningarna på den feodalt-adlige monarken, som å sin sida betecknar folket som sina slavar. Inte förroskull höll enväldet så på den ”rättrogna” kyrkan.

Religionen är en överbyggnad, som inte bara består av i ett system ordnade, efter varandra anpassade *idéer*, den har också motsvarande *person-organisation* (enklare uttryckt den kyrkliga organisationen) och ett system av särskilda metoder och regler för gudens dyrkan (”gudstjänsten”: liturgien, mässan, aftonmässan med allehanda ceremonier, besvärjelser, magiska formler och olika, obegripliga trollerihandlingar), den s. k. *kulten*.

Vi finner, hur även denna sida av den religiösa överbyggnaden är olösbart förbunden med det samhälleliga livets gång. ”Kyrkan reproducerade och upprepade under varje tid i sin mitt det samtida samhället i dess ekonomiska och kulturella drag. På adelsväldets tid var kyrkan feodal och magnatisk; demokratiska element och former av pänningshushållningen kom inom henne till uttryck vid tiden för städernas utveckling.” O. s. v. (*Wipper: Einige Bemerkungen zur Theorie der historischen Erkenntnis*, s. 46.) Den andliges ursprungliga yrkesform var trollkarlen, medicinmannen, siaren, profeten, spåmannen etc., vilka enligt Meyer också var de första stånd vi känner. Allmänt talat utgör prästernas ledande lager *en del av den härskande klassen*, som sinsemellan delar upp arbetet: en del blir krigsherrar, andra präster, åter andra lagstiftare o. s. v. Vad under då, att kyrkan ”reproducerar och upprepar det samtida samhället”!

Den härskande kyrkan utgör också en ekonomisk organisation, vars ekonomiska förhållanden utgör en del av hela samhällets ekonomiska förhållanden. Så vet vi exempelvis av den babyloniske konung Hamurabis lagkodex, att guden Sjamasjs tempel drev pänningaffärer och mestadels tog 20 procents ränta. Vid spannmålslåån höjdes räntefoten till 33 och mången gång t. o. m. 40 procent. (Turajev s. 112.) Romersk-katolska kyrkan utgjorde under medeltiden ett verkligt feodalt kungarike med en väldig hushållning, med finansiella avgälder och skatter (det s. k. tiondet) samt en förvaltningsapparat. Bekant är också, vilken roll klostren och ”lavras” (klosterkomplexen) spelade i Ryssland och hur de hopade oerhörda rikedomar. (Karakteristiskt är, att Moskva-börsens grandiosa byggnad tillhörde Troitza-Sergiuslavran.) I och med att kyrkan fullgjorde sin syssla som lugnare av massorna och avhöll dem från att antasta den bestående ordningen, var den och är den ännu själv en del av exploateringsmaskinen, uppbyggd efter samma arkitektoniska regler som utsugarsamhället som helhet.

Vi vet dock, att samhället, med undantag för dess tidigaste utvecklingsperioder, alltid var ett *klass-samhälle*. Dess produktionsförhållanden var förhållanden av å ena sidan herravälde å andra sidan underkastelse. Dess politiska regim var en avbild av och ett uttryck för dessa förhållanden. Dess religion rättfärdigade dem och försonade massorna med dem. (Mången gång ytterst skickligt, se exempelvis på den indiska vedergällningsläran, som nyss omtalades.) Men denna försoning lyckades dock inte alltid. Då brukade de undertryckta klasserna, som själva inte kunde göra sig fria från det religiösa höljet, mot den officiella religionen uppställa sin *egen* religion; mot den ortodoxa, rättrogna kyrkoläran uppstod de s. k. kätterierna, mot den officiella kyrkan en egen religiös folkförsamling, som ibland antog formen av en konspirativ, illegal organisation, med egna präster eller profeter, vilka samtidigt också var politiska ledare.

För relativt kort tid sedan gällde ännu en sådan uppfattning av religionen och kyrkan som fullkomligt otillbörlig, som helt enkelt hädelse. Men nu kommer t. o. m. borgerliga forskare därhän, när de speciellt sysslar med frågan. En av de bästa moderna religionsforskarna, *Max Weber*, kommer till följande resultat angående de asiatiska religionerna: ”I det stora hela märker vi eljes samma virrvarr av kulturer, skolor, sekter, ordnar av alla slag, som också den västerländska antiken ägde. Där var visserligen konkurrentriktningarna ingalunda likvärdiga för majoriteten av de för tillfället härskande lagren och ofta inte heller för de politiska

makterna. Det fanns ortodoxa – mer eller mindre klassiska skolor, ordnar och sekter. Framför allt – och det är för oss av särskild vikt – skiljer de sig också socialt från varann. Ä ena sidan... allt efter de lager, där de hörde hemma, men å andra sidan ... allt efter den välgång de slösade på de olika lagren av sina anhängare. Den första företeelsen tog sig uttryck dels så, att ett varje förlösningsreligiositet brutalt avvisande socialt överlager hade emot sig folkliga soteriologier* bland massorna – typen härför gav Kina –, dels så att olika sociala lager odlade olika former av soteriologien. (*Max Weber: Die asiatische Sekte und Heilandsreligiosität, anf. arb. s. 364.*) Som exempel på en klasskamp, som fördes under religiös flagg, kan tjäna den s. k. reformationen, olika klassers första anstorm mot feodalväsendet och dess uttryck i Väst-Europa, den romersk-katolska kyrkan. Här marscherade de regerande furstarna med påven, den lilla lantadeln och bourgeoisin däremot med de moderata, i vars ledning Luther stod, hantverkarna, halvproletärerna och delvis också bönderna följde de extrema sekterna (som vederdöparna, anabaptisterna, stundom med kommunistiskt inslag). Den religiösa kampen, parollerna, den ena såväl som den andra riktningens anhängarblock motsvarade noga den strid, de strävanden och de block som fanns på det socialt-politiska området.

Så ser vi alltså, att även den religiösa överbyggnaden är betingad av människornas materiella existensbetingelser. Dess kärna är återspeglingsen av den socialt-politiska och ekonomiska samhällsordningen. Kring denna kärna samlar sig de andra idéerna, men deras axel förblir samhällsstrukturen överförd på den osynliga världen och dessutom betraktad från den ena eller andra klassens ståndpunkt. ”Anden” är också här bara en funktion av den samhälleliga ”materien”.

Mot denna uppfattning kunde man resa en invändning, som rör just det kapitalistiska samhället. I det kapitalistiska samhället finns ju religionen som förut och därtill i Europa överallt i form av *enguderier*. Och ändå har det kapitalistiska samhället på det politiska området olika former av det borgerliga väldet (monarki, republik) och produktionsförhållandena är visserligen uppbyggda efter typen herravälde-underordning men har inte monarkisk karaktär: kapitalisten är visserligen monark i *sin* fabrik, men i samhället uttryckes kapitalisternas klass vanligtvis inte genom en enda person. Hur ska den ”motsägelsen” förklaras? Ramlar inte hela vår marxistiska teori på den kapitalistiska religionen? Visst inte. Tvärtom. Endast från marxistisk ståndpunkt kan man förstå våra dagars religiösa former.

Vad ”behärskar” kapitalismens ekonomiska förhållanden? I det feodala samhället styrde, som vi sett, monarkerna och de dem undergivna furstarna och ämbetsmännen även den halv-naturala hushållningen. Under kapitalismen däremot uppstår en ny, mäktig men elementärt verkande, *opersonlig* regulator. Det är marknaden med dess obegripliga nycker, marknaden som höjer upp den ene och bryter ned den andres liv, som leker med människorna som en blind (”irrationell”), obegriplig, ofattbar kraft. ”Vad är vårt liv? En lek. Må Schlemil förbanna sitt öde”, säger diktaren. Denna ödeskaraktär har också gudomen antagit. (Redan hos romare och greker fanns det, som vi vet, ”parcer” och ”moira”, ”anankä” – nödvändigheten, en tvingande kraft, ett öde, som t. o. m. stod över gudarna; denna föreställning var förbunden med tillväxten i bytesförhållandena och de därav följande handelskrigen, som satte de grekiska gudarnas existens på spel.) Tidigare var gudarna (även den ende guden) ingalunda några kroppslösa andar. De älskade god mat och dryck, de gick gärna till kvinnor, om det också skedde i en duvas skepnad, som Den helige ande brukade. (I Grekland, där den naturvidriga homosexuella kärleken florerade, gjorde Zeus i örngestalt detsamma med gossen Ganymedes.) Den ekonomiska utvecklingen, som fört till byteshushållning och förstört den

---

* Soter är grekiska och betyder förlösare. M. Weber talar om fall, då bland de undertryckta uppstod ett helt religiöst-politiskt idésystem om »världsfrälsningen», »förlösningen», räddningen från allt socialt ont, Guds rike på jorden. Dessa önsknings- och förhoppningar hos de undertryckta klasserna antog karaktären av en »soteriologi», d. v. s. lära om förlösningen och »det förlovade landet». (N. B.)

feodala politiska regimen, rev inte bara av Gud örn- och duvvingarna utan också skägget, mustaschen och de övriga attributen i tidigare utformningar. Nu tror den troende borgaren på Gud som en obekant, ofattbar gudomlig makt, av vilken allt beror men som till sitt yttre inte har något gemensamt med människan; det är den gudomliga *anden* och inte någon grov vildegudom. På så sätt finner vi i ekonomin å ena sidan förhållandet herravälde-underkastelse och å andra sidan förhållandet icke-organiserad förbindelse genom byte. Den första omständligheten förklarar, varför religionen *bibehålles*, den andra varför Gud har fått en så ömklig köttlös karaktär.

Vi får inte glömma, att det här är frågan om religionens *grundläggande* idéer. De mindre, underordnade idéerna måste varje gång förklaras ur de särskilda utvecklingsbetingelserna.

Till avslutning av betraktelsen över religionen måste vi förklara, att av denna uppfattning om religionen följer för proletarietets vidkommande nödvändigheten att *aktivt bekämpa religionen*. *H. Gorter* i sin bok *Der historische Materialismus* avviker inte bara från den filosofiska materialismen utan uppfattar även satsen "religionen är en privatsak" rent småborgerligt och opportunistiskt. Andan i detta är den, att vi inte behöver göra något åt religionen: den kommer att försvinna av sig själv. Men "av sig självt" sker i historien ingenting, och redan *Marx* hånade i ett glänsande och bitande arbete (*Kritik des Gothaer Programms*) en uppfattning som *Gorters* om "religionen som privatsak". Enligt *Marx* bör denna paroll bara betyda, att arbetarna av den *borgerliga* staten bör fordra, att den inte lägger sin polisenäsa i vad som inte angår den, men ingalunda att arbetarna ska förhålla sig "tolerant" mot varje kvarleva av eländiga förhållanden och varje reaktionär makt. Den *Gorterska* ståndpunkten kan i detta avseende inte på något sätt betecknas som revolutionärt-kommunistisk, den är en äkta *socialdemokratisk* ståndpunkt.

Vi måste nu ägna några ord åt *filosofien*. Filosofien uppstår som eftertanke över de allmännaste frågorna, som generalisering av allt vetande, som "vetenskapernas vetenskap". Ursprungligen, när vetenskaperna inte hade utvecklat sig, inte hade avskilt sig från varann, omfattade filosofien tillsammans med religionen, från vilken den likaledes ännu inte skilde sig, också rent vetenskapliga frågor; den omfattade också de fragmentariska kunskaper om naturen och människan, som överhuvud fanns på den tiden. Sedermera specialiserar sig vetenskaperna, förgrenar sig, intar självständiga platser. Men det allmänna, som finns i vetenskaperna, och framför allt frågan om vår kunskap och dess förhållande till världen o. s. v. – det blev förbehållet filosofien. Den måste sammanfatta vetenskapen, som är sönderdelad i flera fack. Den försöker sammanföra sakerna, hålla ihop allt som är känt, vara grundvalen för hela världsbetraktelsen, den s. k. världsåskådningen. Så betraktade vi exempelvis i början av denna bok frågan om kausalitet och teleologi. Denna fråga sysselsätter inte speciellt fysiken eller nationalekonomin eller språkvetenskapen eller statistiken. Men den rör alla dessa vetenskaper, den är en allmän fråga, d. v. s. en filosofisk fråga. Likaså frågan om "anden" och "materien" eller med andra ord förhållandet mellan "tänkande" och "vara". I specialvetenskaperna behandlas inte särskilt denna fråga, men den rör alla vetenskaper. Eller exempelvis sådana frågor som: Återspeglar våra sinnen riktigt världen? Finns världen som sådan? Vad är sanning? Finns det en gräns för vår kunskap eller ej? m. m. – alla dessa frågor berör återigen varje vetenskap, och därför räknar man dem till filosofien. Med andra ord: alldeles som den enskilda vetenskapen renar och systematiserar de tankar, som rör någon dess speciella gren, så försökte och försöker filosofien ordna helheten av kunskaper, sätta dem i system, sammanfatta dem under en synpunkt, i en uppfattning, förbinda dem till ett ordnat helt. Därför är, skulle man vilja säga, filosofiens plats allra överst, på den mänskliga andens topp, och det är svårare att upptäcka dess jordiska och kroppsliga ursprung än det är på andra områden. Det oaktat upptäcker vi också här samma grundläggande lagbundenhet: beroendet i sista instans av samhällets tekniska utveckling, av produktionskrafternas nivå. Här stöter vi ofrånkomligt på en mycket *komplicerad typ* av beroende. Det betyder, att filosofien inte beror enkelt och direkt av tekniken utan att mellan dem finns ännu en rad kedjelänkar. För att utreda

denna fråga ska här anföras några belysande drag. Som vi redan vet, systematiserar filosofien kunskaperna, de allmänna resultaten av de enskilda vetenskaperna. Följaktligen är den omedelbart beroende av dessa vetenskapers utvecklingsnivå: när av någon anledning samhällsvetenskaperna utvecklar sig, så färgar det också av sig på filosofien; eller omvänt: är vid given tidpunkt allt absorberat av naturvetenskaperna, så är filosofiens grundton en helt annan. Vad är det som bestämmer detta? Hjärnornas konstitution, den samhällseliga psykologien, som råder på given tid och plats. Och detta bestäms återigen genom klassernas inbördes placering, deras existensbetingelser överhuvud; dessa "existensbetingelser överhuvud" bestäms genom klassernas läge i samhällets ekonomi, vilket återigen är beroende av produktionskrafternas givna tillstånd. På så sätt har mellan produktionskrafterna (tekniken) och filosofien skjutit in sig flera kedjelänkar. Låt oss anföras ytterligare några exempel. Antag, att någon filosofisk lära är dystert stämd (den s. k. pessimistiska filosofien) eller att den påstår, att kunskap överhuvud är omöjlig eller att allt är meningslöst, är bara fåfänglighet och förgänglighet. Då måste vi vända oss direkt till den psykologi (d. v. s. känslorna, stämningarna, de gängse tankegångarna), som alstrat en sådan filosofi. Och när vi gräver djupare, finner vi, att dessa dystra tankar inte har uppstått av sig själva, utan att några lager eller någon klass i samhället eller t. o. m. alla samhällets klasser har råkat in i en återvändsgränd, inte ser någon utväg, har tappat lusten att leva, och att denna stämning funnit sitt uttryck i resp. filosofi, givit denna en motsvarande dyster färg. Eller låt oss föreställa oss; att i samhället försiggår en lidelsefull kamp mellan klasserna och deras partier. Kan inte detta återspeglas i filosofien? Naturligtvis. Det är lätt att fatta, att den samhällseliga kampen präglar hela tänkandet och återspeglas i de "upphöjdaste" konstruktioner. Låt oss däremot föreställa oss, att hela samhällslivets tempo blivit fruktansvärt långsamt: livet kryper fram dag för dag, entonigt, i dag alldeles detsamma som i går, i går som i förgår o. s. v.; allt sker av tradition, av rutin, efter traditionellt mönster; inga förändringar i tekniken, i samhällslivet eller i vetenskapen; en del dör och det föds andra som tänker alldeles likadant som de som dog o. s. v. Med en sådan stelhet i hela samhället kommer också filosofien i det stora hela att vila på idén om orörligheten, oföränderligheten. Orsakskedjan kommer att se ut så: en orörlig filosofi, en orörlig vetenskap, en orörlig samhällspsykologi, en orörlig teknik.

Man skulle kunna anföras ännu några sådana exempel, men det sagda må vara nog för att visa filosofiens ofrånkomliga beroende i sista instans av samhällets ekonomi och teknik.

Vad som sagts bestyrks också av det filosofiska tänkandets hela faktiska utveckling.

I det gamla *Grekland*, som vanligtvis betecknas som filosofiens klassiska land, uppstod de tidigaste filosofiska systemen i *de ioniska handelsstäderna*. Dessa städer låg vid de stora sjövägarna mellan Mindre Asien och Europa; här löpte också de ekonomiska trådarna från Egypten samman. Mer än någon annanstans i den antika världen på den tiden (sjätte och femte århundradet f. Kr.) var här handeln, hantverket och slavindustrin utvecklade, men framför allt handeln. Vid sidan av den ekonomiska samfärdseln med de andra länderna skedde också ett utbyte av idéer (Babylons, Egyptens m. fl. inflytande); "kulturlivet" stod här i sin högsta blomstring. Här utvecklade sig första ansatser till naturvetenskaperna: astronomien, geometrien, aritmetiken, medicinen o. s. v. På denna grundval uppstod också de första filosofiska systemen: den s. k. *naturfilosofien*, d. v. s. den till naturvetenskaperna anknutna filosofien; dess uppgift var att uppleta allt var-andes naturliga grundvalar. *Den ioniska skolan* (Thales, Anaximander, Anaximenes och deras lärjungar) sökte materiens enhet än i vattnet, än i luften, än i oändligheten o. s. v. Jämte betraktelserna över "tingens väsen" finner vi hos dessa filosofer många rent vetenskapliga iakttagelser; Anaximander uppgjorde exempelvis en karta, som var mycket länge i bruk. I den ioniska skolan var den filosofiska tanken ännu inte skild från de med *praktiken* förbundna vetenskapliga iakttagelserna. Så ser vi rikedomens tillväxa och hopas, ser slaveriet tillväxa och likaså parasitismen i de högre samhällsklasserna; samtidigt därmed ett tilltagande förakt för arbetet, arbetslivet, produktionen, det omedelbara sysslandet med handeln (det personliga, icke genom anställda) – och allt detta hämmade det vetenskapliga tekniska tänkandets utveckling och förvandlade filosofien till ett fullkomligt världsfrämmande "spekulerande". Men det betyder inte, att

den utvecklade sig ”utifrån sig själv”. Den utformades och bestämdes av *det samhälleliga livet*. Låt oss exempelvis se på en av Greklands största filosofer *Herakleitos från Efesos* och hans filosofi. Hans hemort var Efesos, en rik handelsstad, som hade varit med i en hel hop stormiga öden (krig, medborgarkrig etc.). ”Efesos var under tyrannernas tid så illa hemsökt av inre oroligheter som väl någon annan ionisk stad.” (*E. Meyer: anf. arb. s. 216.*) Handelsaristokratin hade här slagit djupa rötter och härskade politiskt över agrararistokratin. Herakleitos härstammade från en gammal adlig familj, där de feodaltmonarkiska traditionerna upprätthölls, ”och han var, om inte en partigångare åt aristokraterna, i varje fall en fanatisk motståndare till demokratin, till den blinda massans välde” (s. 217). Själv avskydde han, som kontrarevolutionär, att befatta sig med politiken och han utvecklade t. o. m. sin filosofi på ett särskilt mörkt, halvkonspirativt språk. ”En man gäller för mig som tiotusen, om han är den bäste”, skrev han. ”Vad har de för förstånd och förnuft! (Nämligen de för tillfället härskande.) De följer sångarna och låter lära sig av *pöbeln*, enär de inte vet att de flesta är dåliga och endast få goda. I stället för allt annat väljer de bästa ett enda: evig ära bland de dödliga, men *mängden* mättar sig som *boskapen*.” (S. 218.) På denna grundsats hos den förföljda börsaristokratin uppstod också, mitt i omvälvningarna och stormarna, Herakleitos’ filosofi. Samhället är fyllt av motsättningar och oreda, fyllt av hård kamp och ändå existerar det som helt. Så också med allt i världen. Varje saks väsen består i, att det är ett ”helt och icke-helt, sammansträvande och sönderfallande, harmoni och dissonans, ur allt ett och ur ett allt... Just i dessa motsättningar består enheten, tingens väsen.” (S. 220.) Det är meningslöst att predika lugn, som inte finns någonstans. Man kan inte komma till ro, när fienden råder. Därför: ”*Kriget* är alltings fader och *konung* (!), det har gjort de ena till gudar, de andra till människor, de ena till slavar, de andra till fria. – Homeros, som önskade striden (Eris) bort från gudar och människor, märkte inte att han därmed fördömde all uppkomst.” (S. 220.) Och vore det inte i själva verket meningslöst att tala om lugn, när allt sjuder och växlar? Omvänt: det existerar inte något orörligt och stel-nat. ”Icke två gånger kan vi stiga i samma flod, ty alltjämt flyter annat vatten därigenom.” Man säger överallt, att den nuvarande ordningen är god, men sanningen är relativ. ”Havet är det renaste och orenaste vattnet, för fiskarna drickbart och hälsosamt, för människorna odrickbart och fördärvligt.” (S. 220.) Det gör ingenting, att köpmännen och de demokratiska uppkomlingarna f. n. regerar staden. Man får inte bara se på företeelsernas yta, man måste blicka djupare: ”Sinnena bedrar, även ögat, som dock är ett bättre vittne än örat.” (S. 219.) I livet mognar förändringar, och vad som är måste gå under. ”Elden lever genom jordens död, luften genom eldens död; vattnet lever genom luftens död, jorden genom vattnets.” Inte bara klasserna avlöser varann, även de samhälleliga tingena byter ständigt plats. ”Allt bytes ut mot elden och elden mot allt, såsom egendom mot guld och guld mot egendom.” (S. 221.) Vari består samhällets väsen? Just i den gyllne substans, för vilken man kan erhålla allt, i pänningens allvarande och ogenomträngliga makt. Därför är elden, förkroppsligandet av denna makt, också tingens väsen, den livgivande kraften, från vilken allt utgår. ”Även livsanden, själen, är eld och värme.” Marknaden, konkurrensen, kriget är elementära; det är det tvingande och allsmåttiga ödet. Därför är också Gud inte en människa med lockar utan en kroppslös, oavvändbar världslag, ”ödets förutbestämda tvång, som ger alla ting sina eviga stadganden, sina ’mått’, vilka de icke får överskrida om de inte ska hemfalla åt erynnierna, rättfärdighetens hjälperskor.” Men gudomen, förnuftet, Logos, ödet, som styr världen, kommer till sist att återställa den kränkta rättfärdigheten, världsdomens dag ska komma, ”då kommer eld över allt och ska gripa och döma”, ”Dike (rättfärdighetens gedom) ska gripa lögnens byggmästare och vittnen” (s. 222).

På detta sätt lyser i Herakleitos’ filosofi de sällsamt intrasslade momenten av hans tids samhällsliv igenom: den under pänningens banér utvecklade hushållningens väsen, klasskampen, aristokratin oppositionsläge, förhoppningen om en bättre framtid, uppmuntran, tron på segern, stödet för denna tro i tingens allmänna föränderlighet, antagandet av ett opersonligt öde och ett världsstyrande hemlighetsfullt förnuft – dessa återspeglings av handelns, konkurrensens och krigets lagar –, avvisandet av det produktiva arbetet, börsaristokraternas hat mot ”pöbeln”, adelns och den feodala krigarkastens traditioner o. s. v. o. s. v. Dessa är de samhälleliga rötterna till hans filosofiska konstruktion.

Karaktäristiskt är, att vid samma tid, då den oppositionellt sinnade Herakleitos, aristokratiens representant, som icke var intresserad för upprätthållandet av den bestående ordningen utan försvarade föränderlighetens, motsägelsernas, kampens princip, *dynamiken*, så förfäktade den andra, härskande skolans filosofer med lika mycken iver oföränderlighetens och beständighetens princip. Den störste av dem var *Parmenides*. *Anaxagoras*, som stod nära ledaren för den atenska handelsdemokratin under

femte århundradet, Perikles, och så att såga var Atens officiella statsfilosof, försökte mycket snillrikt flytta tyngdpunkten för den lidelsefulla filosofiska striden. ”Hellenerna”, lärde han, ”talar med orätt om uppkomst och förgängelse, ur föreliggande ting framgår i stället det bestående genom blandning och åtskillnad.” (*E. Meyer*: anf. arb. s. 235.) Med andra ord: Anaxagoras intar den så småningom skeende utvecklingens ståndpunkt, vilket stod helt i samklang med den klass’ samhällseliga läge, som han representerade. (A. gav bl. a. en impuls till den atomistiska teorien.)

Här är inte plats att utförligt uppehålla oss vid den grekiska filosofien. Det är klart, att den var ur stånd att finna en utväg, när den på detta sätt sög material ur tomma intet och bearbetade ofattbara intryck av samhällslivet. Detta senare blev under tiden allt mer förvirrat. Den oerhört komplicerade kampen och det utomordentligt oroliga läget i de ledande städerna skapade talrika strömningar, stridigheter och kritiker; de samhällseliga förbindelserna, normerna och traditionella sederna började ruttna. Människorna ”förvirrade sig”. Och parallellt därmed kom i hela filosofien en häftig omvälvning i riktning av den s. k. *praktiska filosofien*, d. v. s. betraktelserna över människans natur, över moralen o. s. v. I stället för att utforska *världens* väsen började man tala om människans väsen, om normerna för uppförandet, om ”börandet” (”börat”), om ”gott” och ”ont” (på ena sidan sofisterna, som underkastade allt sin kritik, på andra sidan Sokrates). Vi har redan i början av denna bok omnämnt den slavhållande antikens störste filosof, en man av en utpräglad svart-sotnje-riktning, *Platon*, med hans fulländade system för den filosofiska idealismen, som förkroppsligade det rena förnuftet och det goda samtidigt med prygelkäppen för slavarerna.

Ännu ett exempel ur *romerska kejsarrikets* förfallstid, som också var en tid av förfall för hela den antika kulturen vid Medelhavet. Oerhörd tillväxt av städerna, ackumulation av egendom genom koloniernas utplundrande och slavernas utsugning, fullständig parasitism av den härskande klassen, parasitism av den genom statsallmosorna korrumpierade lättjefulla massan av fria trasproletärer, oerhört förtryck över slavarerna – se där en kort karaktäristik av det ”inre läget”. *Seneca*, en filosof av den stoiska skolan och en rik man, lär sin vän Lucilius levnadsfilosofi: ”Har du då något, som kan avhålla dig från döden? Du har provat alla njutningar, som kommer dig att dröja. Ingen av dessa njutningar är dig främmande. På alla har du övermättat dig. Du känner vinets smak och honungens, kan det då inte komma på ett ut för dig, om hundra eller tusen flaskor passerar din strupe? På aldeles samma sätt har du njutit ostron och kräftor. Tack vare din lyx kommer under de kommande åren intet att förbli dig osmakat. Och därifrån kan du inte skilja dig? Vad kan ännu vålla dig smärta? Vännerna och hemmet? Men uppskattar du dem också så mycket, att du för deras skull skulle uppskjuta din aftonmåltid? Åh, om du bara kunde, skulle du själv släckt solen, ty du har inte utträttat något som är värdigt ljuset. Tillstå, att du dröjer med döden inte därför att du sörjer kurian, forum eller ens naturen. Det gör dig ont att lämna köttmarknaden, på vilken du dock redan har avprovat allt.” (*Seneca*: Brev till Lucilius.) En filosofi av den absoluta individualismen hos personer utan sammanhang, pessimism, dödspredikan, fruktlös kritik av alla samhällseliga inrättningar, kult av det abstrakta förnuftet, som hånlar åt allt – sådan är denna tids filosofi. Märker man inte här psykologien hos en övermätt, förfallande, all livslust mistande, parasitär klass? Och denna psykologi härrörde ur tidens socialt-ekonomiska förhållanden.

Under *medeltiden* var den förhärskande regimen i Väst-Europa feodalväldet med en jättehierarki av underkastelse; enligt samma typ var också kyrkan uppbyggd. Rättsnormerna, sederna, moralen, religionen – alla dessa former av överbyggnad återspeglade och befäste detta välde. Man förstår, vilken väldig roll religionen därvid måste spela. Religionens grundval är ju förhållandet herravälde-underkastelse. Följaktligen måste särskilt på feodalismens fasta grund oundvikligt ett system av religiös, andlig livegenskap blomstra. Därför visade också filosofien en utpräglad religiös färgning. Den gällde som gudsvetenskapens tjänstepiga (*ancilla theologiae*).

Medeltidens typiske ortodoxe filosof, *Thomas ab Aquino* (1225-1274, viktigaste arbete *Teologisk encyklopedi*) har i sin teologi tydligt återgivit de feodala förhållandena. Världen sönderfaller i två delar: den vanliga synliga världen och de ”former som lever i den”. Den högsta och renaste ”formen” är – Gud. Utom honom existerar enstaka, särskilda, specifika ”former” (*formae separatae*), som är ordnade efter bestämda grader av värdighet: änglarna, människornas själar o. s. v. Hela detta filosofiska system är buret av en idé av beständighet, tradition, auktoritet.

”Men steg för steg utvecklade sig med borgarklassens uppkomst vetenskapens väldiga uppsving. Astronomi, mekanik, fysik, anatomi, fysiologi odlades åter. Borgardömet behövde för att kunna utveckla sin industriella produktion en vetenskap, som undersökte naturföremålets egenskaper och naturkrafternas arbetssätt. Hittills hade vetenskapen emellertid varit bara en blygsam tjänarinna åt kyrkan... nu rebellerade vetenskapen mot kyrkan; borgardömet behövde vetenskap och deltog i rebelleriet.” (*Friedrich Engels: Über Materialismus, Neue Zeit XI: 1, s. 42.*) Dessa utvecklingsbehov återspeglades t. o. m. där det satt en agrararistokrati vid rodret. Så var i *England* den förste förkunnaren av den stora omvälvningen i hela världsuppfattningen och följaktligen också i filosofien *Francis Bacon* (1561-1626). Enligt hans uppfattning bör man utforska naturen för att underkasta sig den. Därtill behövs framför allt ”uppfinningskonst” (latin: *ars inveniendi*); det gamla skolastiska vanvetet och t. o. m. Aristoteles måste man skrota ned. Nu är ”det gamla förbi, förnuftet har segrat” (latin: *vetustas cessit, ratio vicit*). *Marx* ansåg Bacon för stamfadern till den engelska materialismen. ”Naturvetenskapen tjänar honom (Bacon) som den sanna vetenskapen och den sinnliga fysiken som den förnämsta delen av naturvetenskapen... Enligt hans lära kan sinnena inte bedra och är källan till all kunskap. Vetenskapen är erfarenhetsvetenskap och består i att bruka en rationell metod på det sinnligt givna (cl. v. s. vad vi kan iaktta med våra sinnen, N. B.). Induktion, analys, jämförelse, iakttagelse, experiment är huvudvillkoren för en rationell metod. Bland de materien medfödda egenskaperna är rörelsen den första och förträffligaste.” Samtidigt upptäcker *Marx* hos Bacon många ”teologiska inkonsekvenser”. (*Marx och Engels: Die heilige Familie, 1845, s. 201 ff., citerat också hos Engels i Über historischen Materialismus.*) Annorlunda kunde det naturligtvis heller inte vara, om man tar hänsyn till tiden och Bacons eget klassläge.

Sjuttonhundratalets franska materialism på filosofiens område förklarade den feodala världsuppfattningen på det bestämdaste krig alldeles som bourgeoisin på politikens och ekonomiens område hade förklarat det feodala samhällets krig. Den understödde och utvecklade mycket energiskt den engelske filosofen *Lockes* lära, att människan inte hade några ”medfödda idéer”, allt psykiskt i människan vore bara en ”modifikation” av känslan (denna sida av läran kallas för sensualism). Känslan vore *materiens egenskap*. Därjämte härskade tron på det mänskliga förnuftets och den upplysande idéns allmakt (”rationalism”). Allt detta var genomsyrat av en individualism, som fann sin återspeglings också på den ”praktiska filosofiens” område (personlighetens ”rättigheter”, personlighetens ”frihet” o. s. v.). Denna för sin tid högst revolutionära filosofi uppkom ur den tidens bourgeois revolutionära position, bourgeoisin som krossade feodalvärlden, dess auktoriteter, dess tradition, dess kyrka, dess religion och dess teologiska och konservativa filosofi. Bourgeois revolutionära sinnelag förklaras med lätthet ur sjuttonhundratalets socialhushållning och produktionskrafternas tillstånd, då dessa i den feodala regimen hade stött på ett stort hinder i sin utveckling och med bourgeoisins, småborgardömet, hantverkarnas och halvproletärernas händer måste bryta ned dess skrankor.

För att än mer poängtera filosofiens beroende av det samhälleliga livets förlopp ska vi som sista exempel framhålla *bourgeoisins* filosofi under dess förfallstid, efter det imperialistiska världskriget 1914-1918. Den väldiga krigskrisen, den ekonomiska krisen, den sociala kris som inför våra ögon blir kapitalismens sammanstörtande och som till grunden skakar hela dess kulturbyggnad, alstrar bland de härskande klasserna en mentalitet av förtvivlan, djup skepsis och pessimism, misstro till de egna krafterna och till intellektets kraft; den har till följd ett återvändande till mystiken, en längtan till det hemlighetsfulla, en smak för hemlig kult och gamla religioner vid sidan av hänförelse för salongstrolleriets moderna form, spiritismen. Denna filosofi påminner i många av sina drag om de härskande klassernas filosofi under romerska kejsardömet förfallstid. Låt oss här citera några prov på denna filosofi, som karakteriserar kapitalismens sammanstörtande:

Paul Ernst: Der Zusammenbruch des deutschen Idealismus (Den tyska idealismens sammanstörtande), Leipzig 1918. Författaren ger här en kritik av den kapitalistiska organisation, som förde till kriget. Denna blinda organisation undertryckte personligheten. ”Varifrån kan en ändring komma? Det finns bara en väg: att mänskligheten besinnar sig på sig själv och säger sig, att den förnämsta uppgiften, som Gud (!) givit människorna, den är: att sätta ändamål för sig och sitt handlande.” (S. 400.) Vishetsidealet står att finna i... Kina. (!) ”Vi måste klargöra för oss, att icke i institutionerna ligger orsaken till människornas lidanden utan i sinnelagen, som alstrar institutionerna... Varför har inte kapitalismen för

länge sedan slagit rot i Kina? Jo, av det enkla skälet att kinesen älskar lantarbetet och ärar det, alltid kan skaffa sig (!) det lilla jordstycke han behöver, och på det alltid odla upp vad som är av nöden för hans enkla behov.... Icke reformer och revolutioner är det vi behöver utan ingåendet i en sann sedlighet." (S. 406-407.) Urkällan till alla mål är människorna av högre ordning. "För det högsta av metafysiskt tänkande har vi att tacka män, som levde nakna i skogen i Indien och livnärde sig på riskorn, som deras lärjungar tiggde ihop åt dem." (S. 418.) Alltså: de högsta formerna och kunskapsmetoderna är de människors, vilka ur sin navel krafsar fram den gudomliga visheten; den högsta livsformen är den kinesiske bondens och hans dygdädlas makas. Flykten från civilisationen, som råkat in i en återvändsgränd, det är ögonblickets filosofiska paroll.

Hermann Keyserling: Das Reisetagebuch eines Philosophen (En filosofers resedagbok), 4 uppl. 1920. "All sanning (är) till sist symbolisk, solen (ger) det gudomligas karaktär egentligare uttryck... än det bästa fattande med begreppet." (I: 263.) "Så har alla Gudstillbedjare rätt inför Gud." (Detta skrivs inte på skämt utan på fulla allvaret!) "Det gudomliga uppenbarar sig för människan överallt inom ramen av hennes intima fördomar." (S. 277.) De indiska fakirerna är idealet för tron och kunskapen, ty "det finns ingen större vidskepelse än den om naturbestämthetens oöverbannelighet... Människan är ande till sitt djupaste väsen, och ju mer hon inser det, ju fastare hon tror det, desto fler bojor faller det av från henne. Så kunde det ske, att i enlighet med den indiska myten, fullkomlig kunskap t. o. m. övervinner döden." (S. 282-283.) "Och den fullkomligt bildade, den spiritualiserande, använder tron efter sin önskan, som ett instrument. Så långt korn de största bland indierna... De visste, att all religiös gestaltning är av mänskligt ursprung. Men de offrade än till den ene, än till den andre guden, troende av hjärtat, väl vetande att denna övning gagnar själen" etc. etc. (S. 284.)

Oswald Spengler: Der Untergang des Abendlandes (Västerlandets undergång), München, 1920: "Den systematiska filosofien ligger oss i våra dagar oändligt fjärran; det etiska har upphört. Det återstår ännu en tredje, den hellenska skepticisken motsvarande möjlighet inom den västerländska själsligheten." (S. 63.) Det är en skeptisk filosofiens *historia*. Spengler betraktar hela mänsklighetens historia och sätter i stället för kausalitetens idé *ödes-idén*. Varje samhälle är beskärvt att fullborda en cirkel, från ungdomen till ålderdomen och som måste sluta med döden. Den europeiska "kulturcirkeln" har uttömt sina skaparkrafter och går utför. Att förutbestämma denna rörelse utför och anpassa sig efter det oundvikliga – däri består uppgiften.

De borgerliga filosoferna företar, alldeles som de övermätta romerska överbyråkraterna och de förvekligade adliga "vise", resor i fjärran länder och söker efter människor, som går nakna omkring, för att bli delaktiga av den stora hemligheten. Spengler förutsäger Europa det romerska rikets öde. Men han gjorde upp räkningen utan värden: medan han riktade sina blickar åt Indien och Kina, förbisåg han hemma hos sig själv proletariatet. Medan i antiken de lägre klasserna inte kunde åstadkomma annat än kristendomens "filosofi", så har vi nu den marxistiska kommunismen, som mitt i det nedgående "Västerlandet" bara blir allt starkare. Den har sin *egen* filosofi, som är en handlingens och kampens, den vetenskapliga kunskapens och den revolutionära praktikens filosofi.

På detta sätt kommer vi ännu en gång till den slutsatsen, att inte heller filosofien är någonting oberoende av det samhälleliga livet, att den är en storhet som ändrar sig allt efter förändringarna hos samhällets olika sidor, d. v. s. ytterst efter hushållningen och tekniken.

Vi övergår nu till en annan art av de sociala företeelserna: *konsten*. Konsten är en produkt av samhällslivet lika väl som vetenskapen eller en produkt vilken som helst av den materiella produktionen; när vi talar om *konstföremål*, blir detta iögonfallande. Men konsten är en produkt av det samhälleliga livet även som särskild art av den "andliga" verksamheten. Alldeles som vetenskapen kan den utveckla sig endast på en bestämd nivå av arbetets produktivitet, annars förtvinar den och går under. Men därmed är det ännu inte färdigt. Låt oss nu undersöka, hur konsten bestämmas av den samhälleliga utvecklingens gång. Men först måste vi göra klart för oss, vad konst är, vari dess grundläggande samhälleliga roll består.

Vi har sett, att vetenskapen systematiserar människornas tankar, ordnar dem, klarar dem, befriar dem från motsägelser och syr av kunskaps-brottstyckena, av bitarna en hel dräkt vetenskapliga idéer och teorier. Men den samhälleliga människan tänker inte bara, hon *känner*

också: hon lider, njuter, beklagar sig, glädjer sig, sörjer, förtvivlar o. s. v.; hennes tankar kan vara oändligt komplicerade och fina, hennes själsliga upplevelser kan vara stämda än efter den ena, än efter den andra stämgaflöden. Konsten *systematiserar* just dessa känslor och uttrycker dem i konstnärlig utformning, antingen genom ordet eller genom toner eller rörelser (exempelvis dans) eller genom några andra medel (som ibland är mycket materiella, t. ex. i arkitekturen). Man kan också uttrycka det på annat sätt, man kan nämligen säga, att konsten är ett medel till "känslans socialisering" eller som *Leo Tolstoj* (i sin bok *Vad är konst?*) alldeles, riktigt definierade: ett medel till emotionellt (rörelsealstrande) "smittande" av människorna. Om ni exempelvis hör ett musikaliskt verk, som uttrycker en bestämd själslig stämning, så blir ni och alla andra åhörare genomträngda, "smittade" av denna stämning; vad som var en endas stämning blev fleras, överflyttades på dem, "påverkade" dem, "infekterade" dem med denna stämning; själstillståndet, känslorna blev här "socialiserade". Men detsamma äger rum också i varje annan konst: i målarkonsten, arkitekturen, diktkonsten, skulpturen o. s. v.

Nu är det klart, vad konst är: det är en känslornas systematisering i figurer. Vi får också klart för oss konstens omedelbara roll som medel att socialisera dessa känslor, att överföra och utbreda dem i samhället.

Varav bestämmes konsten i sin utveckling? Vilka former av beroende av den samhälleliga utvecklingens gång finner vi här? Låt oss för att få svaret på denna fråga betrakta en särskild konstart, t. ex. musiken, och sönderdela den i dess beståndsdelar. Då finner vi ungefär följande element:

1. En *sakligt-materiell* del, i främsta rummet den musikaliska tekniken; dit hör musikinstrumenten och även systemet av musikinstrument (exempelvis i orkester, kvartett etc.; här föreligger en bestämd kombination av instrument liknande kombinationen av maskiner och instrument i fabriken); dit hör också sakliga symboler och tecken, som noterna, notböcker m. m.
2. *Människornas organisation*. Hit räknar vi alla möjliga slag av människors förening i den musikaliska verksamhetsprocessen (personernas arrangemang i orkestern, i kören, i den musikaliska skapelseprocessen; å andra sidan alla möjliga musikaliska föreningar, sällskap o. s. v.).
3. *De formella elementen* i musiken. Hit kan man räkna sådana saker som rytmen, harmonien (i bildkonsten symmetrien) o. s. v.
4. Härtill kommer metoden eller sättet att kombinera de olika formerna, konstruktionsprincipen eller vad man i konsten kallar *stilen*; i vidare mening kan man tala om typen för den konstnärliga *formen*.
5. Så kommer konstverkets – eller, om vi betraktar en hel riktning eller strömning, konstverkens – innehåll: här gäller det huvudsakligen inte *hur* det framställes utan *vad* som framställes, d. v. s. det gäller valet av föremål för framställningen.
6. Till musiken kan man slutligen som "överbyggnad på överbyggnaden" dessutom räkna *musikteknikens teori*, som läran om kontrapunkt etc.

Låt oss nu följa de olika beroendena mellan musikens utveckling och den samhälleliga utvecklingen överhuvud, som grundar sig på samhällets *ekonomiska och tekniska utveckling*.

- I. Vi har redan sagt, att det framför allt fordras en bestämd nivå hos produktionskrafterna för att konsten ska kunna utveckla sig någotsånär på bredden.

- II. Det behövs en särskild "atmosfär" i samhället för att av överbyggnadens otaliga former just konsten och inom den speciellt musiken ska utveckla sig. Vi såg vid behandlingen av frågan om tekniken och konsten exempelvis, att hos grekerna i femte och fjärde århundradena f. Kr. de tekniska vetenskaperna och naturvetenskaperna överhuvud inte utvecklades men den filosofiska spekuleringen frodades utomordentligt. "överbyggnaden" utvecklar sig. Detta är otvivelaktigt. Men lika otvivelaktigt är det också, att därav ingalunda följer, att överbyggnaden framskrider (eller alltefter förhållandena – går tillbaka) likformigt. Det sker heller inte i den *materiella* produktionen. Det är visst inte nödvändigt, att produktionen av korv håller alldeles samma takt med produktionskrafterna som lokomotivbygget eller produktionen av

ricinolja. Tvärtom är det vanligtvis så, att vissa produktioner utvecklar sig snabbare och andra långsammare, och det kan förekomma att många produktionsarter av bestämda skäl också helt försvinner. Detsamma är också fallet på "överbyggnadens" område. I femte århundradets Aten var det illa ställt med tekniken, bra däremot med den spekulativa filosofien. I tjugonde århundradets Amerika står tekniken högt och filosofien lågt. Eller ta t. ex. musiken. Förr var *kyrkosången* (en beståndsdel av musiken överhuvud) mycket på modet. Men nu måste man löpa omkring länge för att få fatt på ett par möglade flintskalliga gubbar och gudfruktiga gamla gummor, som tycker om den gängse kyrkosången. Överbyggnadens högsta former är samhällets andliga "skott", och det är begripligt, att just de skott slår rot, som av någon anledning får mest livssaft. I Aten gällde det som "oädel", ja, rent av smutsigt, värdigt endast den enfaldige hantverkaren, att på erfarenhetens väg befatta sig med utforskandet av naturen. Därför var också aversionen mot naturvetenskaperna begriplig. Detta stod i sammanhang med klassernas läge, med samhällets ekonomi, vilken i sin tur bestämdes av tekniken. Sak samma här. "Kyrkosången" kunde spela en stor roll i musiken den gången hela musiken stod i religionens tecken och var dess "piga", alldeles som filosofien. Men för det högt utvecklade kapitalistiska samhället passar den ungefär så, som general Ludendorffs byxor åt pater Sergius. Följaktligen beror den *roll*, musiken spelar, av samhällets tillstånd, av hur detta samhälle är stämt, vilka behov, åskådningar, känslor o. s. v. det har. Och detta förklaras av klassernas arrangemang och deras psykologi, som i sin tur förklaras av samhällets ekonomi och dess utvecklingsbetingelser.

III. Musikens "teknik" beror i främsta rummet av den materiella produktionens teknik. Vildarna kan inte fabricera pianon och utan pianon kan man varken spela piano eller komponera pianostycken. Man behöver bara jämföra de primitiva musikinstrumenten (utom det naturliga, rösten), d. v. s. de som uppkommit av horn och pipa, ur jaktens behov (*Kothe-Prohazka: Abriss der allgemeinen Musikgeschichte, Leipzig, 1919, s. 4*) med det moderna pianots mycket komplicerade konstruktion för att fatta instrumentens hela betydelse. "Vi ser den (musiken) som självständig konst möjlig först med utformningen och uppkomsten av motsvarande instrumentella medel och deras utbildning." (*Lu Märten: Historisch-Materialistisches über Wesen und Veränderung der Künste, Verlag der Jugend-Internationale, s. 18.*) "Den (musiken) kan uttrycka känslornas skala endast i de förefintliga instrumentens skala." (D:o.) Vi vet redan, att produktionen av sådana saker som kikaren och pianot hör till den samhälleligt materiella produktionen. Vi fattar, varför den musikaliska "tekniken" (då gäller instrumenten) beror av denna materiella produktionsteknik.

IV. Personernas organisation sammanhänger likaledes direkt eller indirekt med den samhälleliga utvecklingens grundvalar. Vad är det t. ex. som bestämmer personernas anordning i orkestern? Den bestäms, alldeles som i fabriken, av instrumenten och kombinationen av dessa instrument. Med andra ord: anordningen, organisationen av personerna betingas här av den musikaliska tekniken (i den av oss använda betingade meningen) och förbindes *genom den* med den samhälleliga utvecklingens grundval, med själva den materiella produktionens teknik. Låt oss ta frågan om människornas organisation på ett annat område, låt oss säga i musikföreningarna. Det är ju klart, att deras antal, måttet av deras verksamhet, karaktären av denna verksamhet, sammansättningen av dessa föreningar o. s. v., att allt detta bestäms av en rad betingelser hos detta samhälleliga livet, i främsta rummet av förkärleken för musik (denna bestäms av den samhälleliga psykologien, som vi redan talat om), av de möjligheter de olika klasserna har att odla denna benägenhet o. s. v. (Detta beror i sin tur av kvantiteten fritid hos de olika klasserna, d. v. s. klassläget och produktivitetsgraden hos det samhälleliga arbetet.) Eller låt oss ta frågan om människornas anordning i själva den konstnärliga skapelseprocessen. Vi har också här olika former. Som äldsta form anses den opersonliga, namnlösa, s. k. "folkkonsten". Här skapas konstprodukten elementärt, av tusentals namnlösa

skapare. Helt annorlunda, när den enskilde konstnären som hantverkare producerar för en obekant marknad och är beroende av marknadens, den köpande allmänhetens nycker. Det kan också finnas en konstnärlig produktion, som antar formen av en samhällstjänst, o. s. v. Som synes beror dessa former i förhållandena mellan människorna direkt av den *ekonomiska strukturen*. (I den på slavarbete baserade kulturen fanns det slavmusici, ännu för inte länge sedan fanns det i Ryssland livegna musici, som spelade och komponerade inte efter marknadens önskingar utan på godsägarens befallning.) Alla dessa sidor återspeglas naturligtvis i konsten.

V. De ”formella elementen” (rytm, harmoni o. s. v.) står i sin tur i förbindelse med det samhälleliga livet. Saken är nämligen den, att många av dessa element fanns till redan i förhistorisk tid: man kan iaktta dem även i djurvärlden. Så talar exempelvis *Karl Bücher* om rytmkänsla hos *hästarna*: ”Rytmen härrör ur människans organiska väsen. All naturlig verksamhet hos djurkroppen synes den behärska som reglerande i den sparsammaste kraftförbrukningens tecken. Den travande hästen och den lastade kamelen rör sig lika rytmiskt som den roende fiskaren och den hamrande smeden. Rytmen väcker lustkänslor; den är därför inte bara en lättnad åt arbetet utan också en av det estetiska behagets källor och det element i konsten, för vilket alla människor utan åtskillnad till kulturnivå har en inneboende känsla.” (*Karl Bücher: Arbeit und Rhythmus*, Leipzig, 1919, s. 454.) Allt detta är riktigt. Men samtidigt *utvecklade* sig rytmen – som Büchers citerade arbete omnämner – under inflytandet av de samhälleliga förhållandena och, framför allt, under det omedelbara inflytandet av *det materiella arbetet*. (På den grundvalen uppstod också de s. k. arbetsångerna, exempelvis den ryska ”knölpåkssången”, dubinusjka; här var rytmen ett medel för arbetets *organisation*.) Alltså: oaktat att de ”formella elementen” (som rytmen) kunde *uppstå* också i förhistorisk tid, d. v. s. innan människan blev människa, *utvecklar* de sig icke ut ur sig själva utan under inflytande av samhällets *utveckling*.

Av intresse är här ytterligare följande omständighet. För människorna på en viss utvecklingsnivå är endast den okomplicerade rytmen tillgänglig (”monoton som kannibalernas sång”); de har *intet öra* för den komplicerade rytmen, som människor på *en annan* utvecklingsnivå fattar. I ett av sina arbeten om konst säger kamrat A. V. *Lunatsjarskij*: ”Av allt som sagts (d. v. s. av ekonomiens bestämmande roll) följer ingalunda, att... skapandets former icke skulle kunna ha sina egna immanenta (inneboende) psykofysiologiska lagar; de har sådana och bestämmas av dem *fullständigt* till sin specifika *form*, medan *innehållet* ges av den sociala miljön.” Vidare följer, vad som förstås därmed: ”Konstens immanenta psykologiska utvecklingslag är kompliceringslag. Intryck, som i kraft och komplicering är varandra lika, börjar, ofta upprepade gånger, på psyket utöva verkan av en mindre kraft och en mindre komplicering. Man får intrycket av det monotona, av långtråkighet – man blir ’trött på det’. Härav kommer den naturliga strävan hos varje konstskola att komplicera och stegra effekten av sina verk.” (*Lunatsjarskij: Mera om teater och socialism*, i ryska samlingsverket Versjninij, s. 196 ff.) Så ställes här *emot* ekonomien psyko-fysiologien: åt ekonomien överlämnas ”innehållet”, åt psyko-fysiologien – ”formen”. Oss förefaller denna ståndpunkt otillräcklig, för att inte säga direkt falsk. Om vi närmare betraktar utvecklingen av de element, som vi betecknar som formella, så ser vi, att denna utveckling inte skett i samma tempo. Vildens musik, antalet av honom producerade harmoniska toner var mycket sparsamt; men den samhälleliga utvecklingen själv kännetecknades inte av någon raskhet: tydligen räckte detta förråd länge, han blev inte på länge ”trött på det”. ”Antiken kände icke vår moderna harmoni och använde unisonot; först så småningom lärde den känna oktaven... Man har skäl att anta, att ännu för tämligen kort tid sedan kvartern inte räknades till konsonansen.” (*L. Obolenskij: Det sköna och konstens vetenskapliga grundvalar*, rysk, s. 97.) Alltså följer de formella elementens komplicering på livets komplicering, ty *livets komplicering ändrar människans psyko-fysiologiska natur*. Vildens ”grova” gehör är lika väl en funktion av de samhälleliga utvecklingen som det ”fina” gehört hos invånarna i de kapitalistiska storstäderna med deras oerhört känsliga nervorganisation. De ”immanenta” lagarna representerar alltså en annan sida av *den samhälleliga utvecklingen*. Och då den samhälleliga utvecklingen bestämmas av produktionskrafternas utveckling, så utgör de ytterst en

funktion hos dessa produktionskrafter. Ty människan ändrar *sin* natur *i och med att hon inverkar på yttervärlden*.

VI. Även formtypen, *stilen*, bestämmas av det samhälleliga livets gång. Den utgör ett förkroppsligande av den rådande psykologien och ideologien, den är uttryck för de känslor och tankar, de stämningar och den tro, de intryck och de stora och små tankegångar, som "ligger i luften". Stilen är inte bara en yttre form utan "utformat innehåll med motsvarande åskådliga symboler"; i stilens historia förkroppsligas "livssystemens historia". (*Fritz Burger: Weltanschauungsprobleme und Lebenssysteme in der Kunst der Vergangenheit*, Delphin-Verlag, München, s. 23.) "Formstilen är en reflex av social vitalitet." (*Wilhelm Hausenstein: Die Kunst und die Gesellschaft*, München, Verlag Piper, s. 32.) Den religiösa musiken till de forngrekiska hymnerna har en annan "stil", är annorlunda konstruerad än låt oss säga en fransk tingeltangelvisa eller revolutionens kampsång Marseljäsen. Dessa saker uppstod i olika miljöer, på olika samhällelig mark, och därför är också deras form olika: den religiösa hymnen, krigsmarschen och värdshusvisan kan inte vara författade med samma känslor, tankar och åskådningar. Och denna skillnad härrör ur skillnaden i motsvarande samhällens och deras klassers läge – en skillnad som kan förklaras genom den ekonomiska utvecklingens betingelser och följaktligen också produktionskrafternas tillstånd. Framhållas må vidare, att stilen i hög grad också påverkas av ifrågavarande konstproduktions materiella betingelser (exempelvis i musiken av musikinstrumenten) såväl som av metoden för det konstnärliga skapandet (jfr ovan om personorganisationen i musiken) o. s. v. Men alla dessa sidor beror likaledes av den grundläggande lagbundenheten i den samhälleliga utvecklingen.

VII. Ett konstverks *innehåll*, som är nästan oskiljaktligt från formen, bestämmas tydligt av den samhälleliga miljön, vilket man med lätthet kan följa i konsternas utvecklingshistoria. Det förstås av sig självt, att just det gestaltas konstnärligt, som i ett givet ögonblick och i en given tid i en eller annan form sysselsätter människorna. Det man går förbi ger inte skapartanken någon impuls. Det däremot, som står i mittpunkten av samhällets eller dess enskilda klassers intresse, det behandlas också på det "andliga arbetets" specialområde, i konsten. "Det finns i realiteten en viss moralisk temperatur, som utgör sedernas och själarnas allmänna tillstånd." (*H. Taine: Philosophie de l'art*, Paris, 1919, 1: 55.) "Konstnärsfamiljen" (varmed Taine menar ifrågavarande konstrikting, "skolan") befinner sig själv inom en vidare gemenskap; det är världen, som omger den och vars smak är likformig med dess egen. Ty sedernas och det andliga livets tillstånd är detsamma för publiken som för konstnärerna; dessa senare är icke isolerade människor." (D:o s. 4.) De anförda betraktelserna av Taine är absolut riktiga, men han är inte i stånd att tänka dem till slut, ty då måste han komma fram till de gudlösa materialistiska åskådningarna. Varav bestämmas i själva verket den "moraliska temperatur", denna "miljö" om vilken Taine talar? Samma fråga, fast under annat hölje, har vi ofta mött. Vi vet, att såväl "sederna" som det övriga "andliga livet", känslorna och stämningarna icke utvecklas ut ur sig själva; vi vet, att detta "samhälleliga *medvetande*" bestämmas av det samhälleliga varandet, d. v. s. existensvillkoren för samhället och dess enskilda delar (klassernas och grupperna). Ur dessa existensbetingelser härrör också motsvarande olika "smak". Vi finner alltså, att även konstens *innehåll* till sist bestämmas av den grundläggande lagbundenheten i den samhälleliga utvecklingen: detta innehåll är en funktion hos den samhälleliga ekonomin och samtidigt därmed en funktion hos produktionskrafterna.

VIII. Musikteorien sammanhänger uppenbarligen omedelbart med alla hittills undersökta sidor och är följaktligen också "underkastad" de samhälleliga produktionskrafternas rörelse.

Vi har här skisserat upp den *grundläggande vävnaden* av de beroenden, som förefinns i musiken. Man bör inte tro, att därmed allt är uttömt: för det första har vi väl knappast uppräknat alla beroenden och för det andra påverkar ju de uppräknade elementen varann. Dessa varann korsande ömsesidiga påverkningar utgör ett mycket mer komplicerat och

förvirrat mönster, men dess delar samlar sig kring den grundläggande teckning, vi här skisserat upp. Vidare får man inte glömma, att vi valt musiken som *exempel*. Därav följer visst inte, att saken förhåller sig *alldeles* likadant i de andra konsterna. Varje konst har några särskilda kännetecken: i sången exempelvis spelar de materiellt sakliga elementen en minimal roll (här finns det noter, men ”musikinstrumentet” förblir detsamma: rösten), i arkitekturen spelar materialet stor roll, likaså verktyget, byggnadernas funktion (om det ska bli tempel eller bostadshus, palats, muséer o. s. v.). Forskaren måste ta i betraktande detta. Men i alla fallen finner vi vid uppmärksamt beaktande av föremålet ett och samma: på olika sätt, direkt eller indirekt, omedelbart eller med hjälp av otaliga mellanled bestämmes konsten av samhällsteknikens ekonomiska struktur och nivå – och från olika sidor.

Det är begripligt, att på de första trappstegen av det mänskliga samhällets utveckling, då detta samhälle nyss hade börjat producera merprodukt, kom konsten i *omedelbar* beröring med det *praktiska materiella* livet. Konstens äldsta form var *danserna* och *musiken*, delvis också diktkonsten, vilka alla var sammansmälta med varann. Dess ursprungliga syfte var den enhetliga stämningen, förberedelsen till vissa handlingar (ett slags övning eller repetition för praktiken). Sådana är t. ex. hos vissa ”vilda” stammar ”rådets danser”, ”de avskräckande krigsdanserna” o. s. v., som åtföljs av sång, handklappningar och senare av musik på primitiva instrument. Rytmen utvecklade sig samtidigt med arbetet och som *organisk* princip, som K. Bücher utmärkt påvisat. Som exempel kan anföras nyazeeländarnas ”utmanande” dans, som åtföljes av fruktansvärda grimaser och hotelser (de senare avsedda att injaga motståndaren fruktan); vidare de danser och sånger, som sinnebildar jakt, fiske o. d. En särskilt stor roll spelar den s. k. *arbetssången*, som uppbygges på arbetets rytm och vars text uppstår ur de arbetsljud, som ofrivilligt produceras vid detta arbete. Herdarnas visor, beduinernas sånger varmed de styr kamelernas steg under ökenvandringarna o. s. v. – allt detta ansluter sig ännu *omedelbart* till arbetslivet. Med samhällets utveckling och uppkomsten av andra ideologier, med tillväxten av ”kulturen” m. m. insuger naturligtvis konsten i sig alla dessa element och upphör på så vis att *omedelbart* komma i beröring med produktionens materiella liv. Med utvecklingen av religionen exempelvis börjar musiken, dansen o. s. v. betjäna *kulten*. I *Egypten* gjorde de härskande klasserna av musiken ett slags mysterium. Prästerna var lärda och musikanter. För dem är den religiösa musiken huvudsaken; däremot producerade de förslavade sin musik ”hemma, på fältet” (Kothe, anf. arb. s. 11). Detsamma finner vi också hos *indierna*, där musikerna utgjorde en privilegierad kast (särskilda familjer av musiker och sångare); hos *assyrierna-babylonierna*, som mer än andra måste föra krig, har musiken huvudsakligen en krigisk och krigiskt-religiös karaktär (vilket också syns av instrumenten: cymbaler och pukor). *Grekernas* första oss bekanta musikaliska verk var herdarnas arbetslåtar och krigssångerna (de s. k. segersångerna) och först senare visor av social art och familjesånger (dödsklagan, bröllopslåtar m. m.). Hos *romarna* var det huvudsakligen herde- och bondesånger (som instrument tjänade skalmejan, fistula) samt krigssånger (romarna var de första som hade de högt dånande musikinstrumenten av metall – tuba, den vanliga trumpetten, litus, en böjd, gäll trumpet, buccina, ett slags basun, o. s. v.)

Precis så har också konstens andra former praktiska rötter. Det primitiva måleriet, *ornamentiken*, har exempelvis sitt ursprung i krukmakeriet: ofta erinrar ornamenten ännu om krukans förbindelse med den flätade korgen. Å andra sidan är början till måleriet samtidigt början till *skriften*. Det första steget på vägen till skriftens utveckling var de teckningar man gör för minnet. Inte bara indierna utan också buschmännen försöker teckna olika synliga föremål på sten. Egyptiernas hieroglyfskrift, de mexikanska tecknen – framför allt är de framställningar av föremål. Besläktad härmed är målningen av kropparna, tatueringen. ”Den egentliga ord- och stavelseskriften har utvecklats ur primitivare former. Början utgör bildframställningar på den egna kroppen (tatueringar), som har till syfte att utom religiösa effekter (skydd mot andar o. s. v.) också uppnå den effekten att man av dem ser den på så vis målades stam, värdighet, ålder o. s. v.” (R. Eisler: *Allgemeine Kulturgeschichte*, 3 Aufl., Leipzig, 1905, s. 42.) Hit hör också skräckmålningen och smyckningen. Som denna smyckning huvudsakligen hade till syfte att väcka förundran och göra intryck, så användes den huvudsakligen i krig. (Jfr *Lippert*: *Allgemeine Kulturgeschichte*.) Där har vi exempelvis en germansk stams ”krigsmasker”, som enligt *Tacitus* brukades i krig. (I maskerna röjer sig också spår av *skulptur*.) En mestadels ”teknisk” karaktär har av begripliga skäl arkitekturen. Ursprungligen var den helt enkelt utförandet av (i materiell

mening) nyttiga byggnader. ”Det grekiska templet och det gotiska tornet (är) egentligen bara de varaktiga formerna av nyttiga träkonstruktioner.” ”Alla dessa härliga former utvecklades först i profana och bostadsbyggen och överfördes först sedan i storartad skala på de kyrkliga byggnaderna.” (John Ruskin: Föreläsningar över konst.) Naturligtvis gjorde sig här produktionsförhållandenas omedelbara inflytande särskilt märkbart. I Egypten exempelvis var husens fasta konstruktion med de sneda murarna försakad av Nilens översvämningar. Sådana murar motstod bättre vattenmassornas anstorm. Pelarna uppstod som stöd, innan man ännu kände valvet.

För att visa *formens* och följaktligen också *stilens* beroende av den samhällseliga miljön må några exempel anföras. Vi stödjer oss härvid huvudsakligen på *Wilhelm Hausensteins* intressanta forskningar. I den primitiva bildkonsten känner vi två perioder: den rena naturalismens (d. v. s. tingen framställes naturligt, som de är) å ena sidan, och å andra sidan det stiliserade ornamentets och de symboliska, verkligheten föga lika teckningarnas. I första fallet har vi teckningar av bisonoxar, hästar, mammutar, renar, jaktscener o. s. v. på grottväggar, på hästben, på mammuttänder och renhorn in. m. I andra fallet finner vi huvudsakligen avgudabilder, figurer av människor och djur i stiliserad form. *Max Verworn* förklarar denna skillnad på följande sätt: ”Den paleolitiska jägaren från den äldre tiden hade, såvitt vi vet, ännu inte idén om själ... Han sökte ingenting bakom tingen. (D. v. s. han var ännu inte animist. N. B.) Han kände inte någon metafysik, han tog helt enkelt hänsyn till endast vad han iakttog; i allt detta liknade han fullkomligt buschmannen.” Däremot: ”alla folk, hos vilka själsföreställningarna och de religiösa idéerna vuxit över hela livet, sådana som negrerna, indianerna, söderhavsinvånarna, visar oss en extrem ideoplastisk (d. v. s. symbolisk, icke naturalistisk eller, som *Max Verworn* uttrycker sig ’fysioplastisk’) konst.” (*Max Verworn: Zur Psychologie der primitiven Kunst*, i *Naturwissenschaftliche Wochenschrift, Neue Folge, Bd VI, Jena, 1907*, citerad också hos *Hausenstein* s. 38.) *Hausenstein* märker, att *Verworn* inte tänker tanken ut, och ser tingens kärna i, att jägaren är mer individualist, åkerbrukaren däremot mer kollektivist. I verkligheten är emellertid tingens kärna, att den ”ideoplastiska” konsten såväl som religionen uppstår med uppkomsten av ett särskilt produktionsförhållande, förhållandet *herravälde-underordning*. Under den *feodala* epoken antar detta förhållande i produktionen och i politiken väldiga dimensioner: avståndet mellan slaven och despoten är dess mått. Därav också den säregna stilen hos alla feodala tider, som *Hausenstein* glänsande analyserat. De gudomliga despoternas, de mäktiga feodalkungarnas, faraonernas makt och härlighet, deras ouppnåeliga höghet, tapperhet, djärvhet o. s. v. i motsats till de vanliga dödliga – det är det väsentliga, som uttryckes i egypternas feodala stil, i assyrierna-babyloniernas, den tidiga grekiska epokens, kinesernas, japanernas, mexikanernas, peruanernas, indiernas och Väst-Europas romanska och tidiga gotiska konst. (*Hausenstein: Versuch einer Soziologie der bildenden Kunst*, i *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, maj 1913, s. 778-779.) Och låt oss påminna oss samma epokers litterära dokument. Där har vi exempelvis den babyloniske kung *Hamurabis* lagsamling, som vi redan talat om: ”Jag *Hamurabi* – den oförläpnelige konungen. Med de mäktiga vapen, som förlänats mig av *Zamama* och *Innanna*, med den vishet, som *Ea* skänkte mig, med det förnuft, *Marduk* gav mig, förintade jag fienderna i Norden (däruppe) och i Södern (därnere), gjorde slut på virrvarret, beredde landet välstånd... De stora gudarna kallade mig... Jag är den välgörande herden... Jag är *Hamurabi*, sanningens konung, som *Sjamasj* förlänade rättfärdighet. Mina ord äro goda, mina bragder ojämförliga, ojämförliga... de äro en förebild för de visa att nå ära.” (Citerat efter *Turajev*, anf. arb. s. 114-115.) Följande lovprisande av en konung läses på en *egyptisk* gravvård: ”Prisen konungen i edra kroppar, bären honom i edra hjärtan. Han är allvishetens Gud, som lever i hjärtana... Han är den strålande solen, som mer än solskivan belyser de bägge världarna; han grönskar mer än den stora Nilen; han fyller bägge världarna med kraft; han är det ande-givande livet... Näringen är konungen, förökelsen hans läppar, han är alstraren av de varande, han är *Hnum*, människornas urfader... Kämpen för hans namn...” (D:o s. 253.) Däremot föraktas i den s. k. ”societeten” de lägre sysslorna. I en *egyptisk* handskrift med faderliga lärdomsord vill fadern av sin son göra en hovskrivare och talar i sammanhang härmed om de lägre yrkena: ”Jag såg icke en smed som gesandt och en juvelerare som sändebud, men jag såg smeden i arbetet vid ugnen. Hans fingrar liknade krokodilhud, han spred en lukt värre än rutten fiskrom ... Jordbrukaren bär en evig klädnad (d. v. s. han byter aldrig kläder, N. B.). Hans hälsa är som en människas, som ligger under ett lejon. Vävarn i verkstaden är svagare än kvinnan. Hans fötter äro på magen, han inandas ingen luft. Om han icke får sitt dagsverk färdigt, blir han slagen, som lotusen på kärret.” (D:o s. 231.) Den *egyptiske* kung *Jakmos* säger om sig själv:

”Asiaterna närma sig fulla av fruktan och stå till rätta inför honom; hans svärd tränger in i Nubien, fruktan för honom – in i landet Feneka; fruktan för hans höghet liknar i vårt land den för guden Min.” (D:o s. 272.) På följande sätt karaktäriseras den gammalegyptiska, d. v. s. feodala konsten av *Fritz Burger* (Weltanschauungsprobleme und Lebenssysteme in der Kunst der Vergangenheit, s. 43-44.): ”Den egyptiska konsten är åskådliggörande av odödlighetstanken men inte bara som symbol utan som verklighet... (De ’eviga’ pyramiderna av ovanlig varaktighet, statyerna o. s. v. N. B.) Det är ett suggestivt maktanspråk, som utgår från dem, de tvingar på knä, de äger det vördnadsbjudande hos en i dem förkroppsligad högre tillvaro, de talar om den disciplinerade styrkan hos livet i dess fruktansvärda spänning, om den avståndsjudande stoltheten hos en överpersonlig, evig kraft, om den själlösa hårdheten hos ett för allt smått enskilt likgiltigt väsen, de speglar den stjärnfjärran glansen av sin herres ljus.” ”Varje feodal kultur driver *kvantitetens* kult.” (*Hausenstein: Die Kunst und die Gesellschaft* s. 46.) De kolossala pyramiderna, jättestatyer av faraonerna eller de assyrisk-babyloniska kungarna är en form av makten och storheten; konsten är monumental och frontal – de feodala förhållandena kunde inte tillfredsställas av den nuvarande bourgeoisens ”rumskonst”; härskarfigurernas ställning är nog föreskriven: rak hållning icke naturlig utan halvt gudomlig, i motsats till slaverna och de enkla dödliga. (De gamla grekerna hade för slavarnas hållning ordet *proskynesis*, hundkrypande.) En av de bästa Egypten-kännarna, *Ehrmann*, påstår, att i det egyptiska måleriet den mänskliga kroppen framställs i olika former allt efter den sociala rangordningen: naturalistiskt ifråga om de enkla dödliga, stiliserat hos de överordnade; mankraften uttryckes genom det breda bröstet, vilket, perspektivvidrigt, icke förkortas: hos egypterna tecknas bröstet i hela sin bredd, även om människan framställs i profil.

Samma anda härskade också hos den arkaiska, feodala, *tidiga grekiska* konsten. (Den heroiska ”energiska kraften hos den attiska tidiga konsten”, ”doriernas strama energi”, den s. k. doriska stilen – jfr *B. Haendcke: Entwicklungsgeschichte der Stilarten, Bielefeld-Leipzig, 1913, s. 10.*) Ungefär detsamma finner vi också hos indierna, peruanerna, mexikanerna, kineserna och japanerna. ”När det mexikanska aztek-riket dukade under för conquistadorerna (de spanska kolonialerövrarna) kring Cortez, liknade detta rikets stil socialt som estetiskt mycket nära den assyriska feodaldespotins stil.” (*Hausenstein* anf. arb. s. 77.) I litteraturen blomstrar utom kungshymnerna i inskriptioner o. s. v. det heroiskt-krigiska epos och det heroiskt-ridderliga dramat: så hos grekerna – Iliaden och Odysseen, hos japanerna – riddardramat, där samuraiernas, länsherrarnas, trohet besjunges, hos Inkas – likaledes det heroiska dramat o. s. v. En gudomlig och för den enkle dödlige otillgänglig upphöjdhet och brutal makt uttryckes även i den medeltida *europiska* konsten, framför allt i katedralernas arkitektur, katedralerna som byggdes under långa år av massor av obekanta (senare, under bourgeoisens epok, började man uppfatta dessa dystert högtidliga byggnader som ”andens borgar”).

Övergången från feodalstilen till de *borgerliga* stilarterna började överallt med tillväxten av handeln, handelskapitalet, de handelskapitalistiska förbindelserna i Aten under femte århundradet f. Kr., i de italienska stads-handelsrepublikerna under renässansen och senare i det övriga Europas handelsstäder. Den slutliga omsvängningen inträdde när feodalismen sammanstörtade för alltid, d. v. s. efter franska revolutionens seger 1789-1793. I stället för massan, som var bunden av den feodala regimen, genom den trappvis uppbyggda hierarkien, trädde den borgerliga *individ*, merkantilt beräknande, handlande med profit, som ”människa och medborgare”. I musiken var läget följande: ”Tills in i sexonde århundradet *gemenskapens* princip (d. v. s. i vår mening den feodala bundenhetens, livegenskapens, men alltjämt organisationens, N. B.); individen trädde fullständigt tillbaka, gick upp i familjen, församlingen, kyrkan, gillet eller broderskapet och i staten. Och mot detta svarade den dittills härskande *körsången*. Men nu ville också den enskilde göra sig gällande (d. v. s. den vetgirige, energiske, praktiskt beräknande och livsglade, den tiden ännu ”unge” *borgerlige* individen, N. B.), och så uppväxte i tonkonsten den individuella sången och... det musikaliska dramat.” (*Kothe, anf. arb. s. 159.*) Den nya musikstilen (”stile representative”, d. v. s. teaterföreställningens, operans och dramats stil) representerade egentligen en övergång till det s. k. recitativet, d. v. s. halvt sång, halvt tal: melodien, rytmen o. s. v., allt var underordnat *ord*-textens naturlighet. (”I hög grad intressanta är de åtföljande omständigheterna, under vilka denna nya musikstil *samtidigt* dyker upp från tre sidor, så att det blir svårt att veta vem man ska ge ’uppfinnar’-lagern.” *Kothe* s. 161. Man jämför härmed Bordeaux’ anmärkning angående vetenskapen, som vi citerade vid undersökningen av denna ”överbyggnad”). Den kungligt-adliga religiösa flaggan ersatte den bildade köpmannen med begäret

efter det jordiska, individuellt-mänskliga. Lionardo da Vinci, en av alla tiders och folks största konstnärer och en av de mest betydande bland alla människor som någonsin levat, har genialt uttryckt den nya idériktningen på de olika områdena: som filosof, uppfinnare, naturforskare, matematiker, oförgänglig konstnär och t. o. m. som diktare. ”Lionardo vänder sig bort från all mysticism. Han reducerar det mänskliga livets fakta till lagen om blodomloppet, som han noga känner och framställer i teckning. Han analyserar med en sval respektlöshet den mänskliga formvärldens strukturlagar och ger med en bortom allt sentiment stående brutalitet hos intellektet en grafisk framställning av könsakten... Till ljusproblemet tränger han fram på kunskapens väg; ljusets och atmosfärens inflytande på formen blir till ett problem för den experimentella optiken. Rytmen i bildkompositionen är för honom en geometriens hemlighet; den underbara tavlan med den heliga Anna, madonnan, Jesus-barnet och lammet är utan tvivel resultatet av långvariga matematiska kombinationer, omsorgsfullt övertänkande av kurvteorien.” (Hausenstein s. 100-102.) Realism, rationalism, individualism – det är renässansens karaktäristiska ”ismer”. I diktkonsten skedde övergången från den medeltida gotiska stilen till den nya stilen över Dante till Petrarca, Boccaccio m. fl. Kritik av det feodala kyrkväldet till *innehållet* och ställningstagande emot den *feodala* stilen till förmån för en elegant världsstil, som är realistisk men samtidigt också personlig, individualistisk – det är denna konstns anda. Sammanhanget med det samhälleliga livet framträder här mycket skarpt.

Vi får inte tid att här dröja vid de olika formerna, exempelvis *barocken*. (Därom finnes ett utmärkt marxistiskt arbete av *Hausenstein*: Vom Geist der Barock, München, 1920.) Vi övergår till *nutiden*. Omedelbart före den stora franska revolutionen dominerade den s. k. rococo-stilen. Dess samhälleliga grundval var feodalaristokratins välde i förening med finansoligarkien (”haute finance”) av parvenuerna (uppkomlingarna), som köpte sig hertig- och furstetitlar och lade sig till med aristokratiska maner. Försäljningar av skatteindrivningsposter, börsmanipulationer, tvivelaktiga finansmanipulationer, handels- och kolonialpolitik, välde av adeln som behövde pengar och sålde titlar, rika borgare som köpte dessa titlar (tillsammans med furstesöner som män åt samma borgares döttrar) o. s. v. – det var miljön ”däruppe”. Härur uppstod de egendomliga sederna hos denna ”den galanta tiden”. Kärleken uppfyllde allt, icke den starka lidelsen utan flirten, som blivit till yrke för de eleganta lättningarna. Idealtypen var experten på jungfrulighetsröveriet (”le déverginateur”), den galanta läran om det ”lyckliga ögonblicket” för denna operation utgjorde rentav tidsålderns andliga axel. Rococon, denna försnirkade, alltigenom erotiska stil, återspeglade utmärkt dessa drag hos den samhälleliga psykologien. (Jfr *Hausenstein*: Rokoko, Französische und deutsche Illustraturen des XVIII. Jahrhunderts, München, 1918.) Med bourgeoisins tillväxt, dess kamp och seger uppstod åter en ny stil, som vars bästa representant i den franska målarkonsten räknas Davi d. Denna stil var förkroppsligandet av de borgerliga dygderna hos den revolutionära bourgeoisin: den ”antika” enkelheten i dess former motsvarade dess ”innehåll”, om vilket *Diderot* skrev, att konsten måste ha till uppgift att förviga de stora och sköna bragderna, ära den olyckliga och lastade dygden, brännmärka den lyckliga lasten och injaga tyrannerna fruktan. Samma *Diderot* rådde dramatikererna att ”närma sig det verkliga livet”, och själv banade han i litteraturen vägen för det s. k. borgerliga dramat (jfr *Fr. Muckle*: Das Kulturproblem der französischen Revolution, Jena, 1921, I: 177 ff.), som fick beteckningen ”hederlig genre” (”le genre honette”, som prov kan Figaros bröllop av Beaumarchais tjäna). Den samhälleliga roten till denna ”hederliga genre” är tydlig nog. Låt oss, sedan vi betraktat en bild av Watteau (rococo-målare) återvända till vårt rum och slå upp *Den nya Heloisa* (av J. J. Rousseau), så kommer vi att finna en förändring av sfären. (*Georg Brandes*: Hovedströmninger I:31.) Denna förändrade *konstnärliga* sfär motsvarar noga den förändrade *samhälleliga* sfären: borgaren blev hjälte i st. f. aristokratiens förvekligade salongsfjäril och började skapa sin ”hederliga genre”.

Och låt oss nu till sist för kontrastens skull betrakta den *döende* bourgeoisins konst. Denna konst fick ett särdeles krasst uttryck i Tyskland, där efter det militära sammanstörtandet och Versailles-freden å ena sidan och till följd av det ständiga hotet av ett proletärt uppror å andra sidan den allmänna grundtonen i de borgerliga kretsarnas liv blivit särskilt dystert, där den kapitalistiska mekanismen snabbare faller sönder, där därför också deklasseringsprocessen försiggår fortare, de borgerliga intellektuellas förvandling i ”människodamm”, i enskilda som genom de väldiga händelsernas gång kastas ur gängorna. Detta rådlöshetens tillstånd finner sitt uttryck i stärkandet av individualismen och mysticismen. Man söker krampaktigt en ”ny stil”, nya generaliserande former och kan inte finna dem; varje dag uppstår en ny ”ism”, som snart är avpolletterad. På impressionismen följer

neompressionismen, futurismen, expressionismen o. s. v. En massa riktningar och försök, en hop pappers-teorier men ingen någotsånär fast syntes. Detta såväl i måleriet som i musiken, i poesien såväl som i skulpturen. Denna process uttryckes av borgerliga reaktionärer, som ängsligt följer sin kulturs, sin klass' förfall, på följande sätt: det utvecklar sig en tro på det hemlighetsfulla, det märks en tilltagande tro på trolleri och undergörare, på spiritism och teosofi: "Ledaren för en grupp s. k. *hemlighetsforskare* skriver böcker på böcker och håller föredrag på föredrag... Företagsamma spiritister eller hälsobedjare eller teosofier berättar mycket, men varken gripna av de angivna uppenbarelserna eller gripande genom deras meddelande." (*Max Dessoir*: Die neue Mystik und die neue Kunst, i Die Kunst der Gegenwart, Leipzig, 1920, s. 130.) "Även våra nyaste konstnärer påstår, att det av dem skapade ska vara uttrycket för visionärt skådade fakta och att varje konstverk skulle bestå av själens 'extatiska gester*.'" (S. 132.) Det skulle vara uttrycket för den magiska idealismen; "i diktkonsten prisgivet av satsen till förmån för ordet eller rent av dadaismen, i måleri och bildhuggeri en narraktig barnlek... Hälsobedjare, astrologer och deras gelikar förvirrar kunskapen, att visheten icke uppgår i begreppslogik, till en hymn över för-begreppsmässig negermetafysik." (D:o s. 133-134.) Man börjar propagera små slutna sällskap, förbund, klickar, inom vilka konstnärerna kan hänge sig åt det hemlighetsfulla betraktandet av det hinsides och fröjderna i denna sällsamma skapelse. Därjämte finns en drift till en egendomlig "känslokommunism", som tecken på bourgeoisins djupa sönderfallande som klass. Mysticismen triumferar alltså. *Jules Romain* (Manuel de dification, citerad hos Dessoir s. 137) kräver "den mystiska hänryckningen som villkor för konstnärlig erövring av världen", och sedan Dessoir blivit nöjd på denna bild uttrycker han endast denna enda förhoppning: att denna osunda mysticism måtte via tron på Gud överföras till föregående tider! (S. 138.) En expressionismens teoretiker, *Theodor Däubler* (Der neue Standpunkt, Leipzig, 1919, s. 180), uttrycker utmärkt denna till sitt väsen djupt individualistiska ståndpunkt hos de sönderfallande sociala atomerna: "Världens medelpunkt är i varje jag, t. o. m. i jagberättigadt verk." Naturligtvis för denna ståndpunkt till mysticismen. "I dag hör man från alla håll ropet: bort från naturen! Vad detta betyder i den expressionistiska diktningens och bildkonstens anda känner vi: ett avvikande från vad sinnena förmedlar åt oss, ett gående utöver den sinnliga erfarenheten med tendens att höja sig till det som ligger bakom tingen, till det andliga." (D:o s. 142.) I musiken för det till "övermusik", till "antimusik" utan harmoni, utan rytm och melodi o. s. v. (*Arnold Schering*: Die expressionistische Bewegung in der Musik, i Einführung in die Kunst der Gegenwart, s. 142 ff.) En allmän social värdesättning av allt detta från den kapitalistiska kulturens ståndpunkt ger *Max Martersteg* (Das jüngste Deutschland in Literatur und Kunst, i d:o s. 25): "De av det oerhörda lidande åstadkomna extaserna måste vakna till besinning. Intet slag av krigs- eller raseripsykos får mer ursäktat trasigt och anarkiskt." Och författaren manar till "högsta ansvar". Men dessa rop kommer inte att kunna uträtta någonting, ty i kapitalismens sönderfallande tempel kan inga nya upphöjda synteser hittas; här kommer ruiner och spillror, det sammanhangslösa mystiska fallandet och teosofiska sekteristers "extaser" att vara oundvikliga. Sådan var alltid den kultur, som var beskärd en nära död.

På denna plats också några ord om *modet*, vilket vi redan förut har snuddat vid. Genom vissa drag berör modet konsten (ifråga om "stilen": så motsvarade kläder och kostymer under rococon noga resp. konstriktion). Genom andra drag är det besläktat med normerna för uppförandet, med det "passande", med seder och bruk o. s. v. Följaktligen utvecklar sig modet likaledes efter den samhällliga psykologien. Avlösningen av dess former, tempot i denna avlösning beror återigen av karaktären hos denna samhällliga utveckling. Härpå grundar sig exempelvis den oerhört snabba föränderligheten hos modet i slutet av den kapitalistiska utvecklingen. "Vår inre rytmik (som motsvarar livets rasande tempo, N. B.) kräver alltså kortare perioder i växlingen av intryck." (Georg Simmel: Die Mode, Leipzig, 1919, s. 35.) Vari består modets samhällliga betydelse? Vilken roll spelar det i det samhälliga livets ström? Den frågan besvaras av *Simmel* glänsande: "Det är en produkt av klassåtskillnad och förhåller sig så som ett antal andra formationer, framför allt äran, vars dubbelfunktion det är att i sig sammansluta en krets och samtidigt avsluta den mot andra... Så betyder modet å ena sidan anslutningen till de jämnställda, enheten hos en genom det karakteriserad krets, och därmed just denna grupps slutenhet gentemot de lägre stående." (D:o s. 28-29.)

Funktioner hos den samhällliga utvecklingen är också överbyggnadens vanligaste ideologiska former, *språket* och *tänkandet*. Bland marxister eller halvmarxister har det ofta varit ett tecken på god ton att påstå, att ursprunget till dessa saker icke stode i något förhållande till

den materialistiska historieuppfattningen. *Kautsky* gick exempelvis så långt, att han uppställde tesen, att människans tankeförmåga är nästan oföränderlig. Men allt detta är oriktigt. Även dessa former av ideologien, som är utomordentligt viktiga och väsentliga och spelar en mycket stor roll i samhällslivet, utgör i sin *uppkomst* och i sin utveckling intet undantag bland andra former av den överbyggnaden.

Först måste vi dock svara på en förberedande fråga, lösa ett tvivel, som genast dyker upp så snart vi kastar fram frågan om språket och tänkandet. ”Gott”, kommer man att säga, ”vi går med på, att språket har en relation till samhället: det är ett verktyg för människornas inbördes umgänge, ett medel att sammanhålla dem; med rätta påstår *Marx*, att det vore vansinnigt att tala om språkets utveckling, om ingen människa talade med sin medmänniska. Men *tänkandet*? Tänker inte varje enskild människa? Har inte varje enskild en hjärna? Och förfaller vi då inte själva till en mystisk röra, när vi vill söka detta den *enskilda* människans tänkande i samhället?” Vi ska helt kort besvara den frågan. Tänkandet sker alltid med tillhjälp av ord, även om de inte uttalas: tänkande är tal minus ljud. När människan tänker, betyder det, att en process av *begrepps*-kombination äger rum, vilka begrepp därvid alltid betecknas med ordtecken. Ofta förekommer det exempelvis, att den, som lärt sig ett främmande språk bra, börjar *tänka* på detta språk. Envar kan pröva det på sig själv, att tänkandets och övervägandets process sker med tillhjälp av ord. Och när så är, när det är klart, att ”ordet”, talet, språket inte bara i sin utveckling utan också i sin uppkomst är förbundet med samhället, då är det ju klart, att det *inte heller kan förhålla sig annorlunda med tänkandet*. Och fakta bevisar verkligen, att tänkandets utveckling skett med språkets utveckling. En av de mest bekanta filologerna, *Ludwig Noir* skrev: ”Det var den på ett gemensamt mål inriktade gemensamma verksamheten, det var det allra äldsta *arbetet* bland stamföräldrarna, varur språket och förnuftslevet framvällde.” (Ursprung der Sprache, Mainz, 1877, s. 331.) Alldeles som musik och sång utvecklade sig ur arbetet, så har också talet utvecklats sig ur de vid arbetet producerade arbetsljuden. Språkvetenskapen påvisar, att den ursprungliga grundvalen för orden var de s. k. ”handlingsrötterna”, att de första orden var de som framför allt betydde en *handling* (verben). Först under den fortsatta utvecklingen uppstod beteckningarna för huvudord (substantiven) men också detta bara i den mänskliga *arbetserfarenheten*: i främsta rummet var det arbetsverktygen, som fick sina beteckningar allt efter beteckningarna på motsvarande handlingar. Parallellt härmed utsöndrade sig också fastare begrepp ur massan av allt detta, som, bildligt talat, fyllde människans huvud, klang i hennes öron, skimrade för hennes ögon o. s. v. Men begreppet är *tänkandets grundval*.

Med tänkandet och språket sker i deras fortsatta utveckling detsamma som sker också med de övriga formerna av den ideologiska överbyggnaden. De utvecklar sig under inflytande av produktionskrafternas utveckling. Med denna utveckling förvandlar sig den yttre världen från en värld i sig till en värld *för människan*, från enkel *materia* till *material* för den mänskliga praktiken; med hjälp av de ”grova” och sedermera allt finare redskapen för det materiella arbetet och den vetenskapliga kunskapen, med maskinernas, kikarnas och de skarpa tankarnas otaliga känslspröt drar samhället in en allt större del av den yttre världen inom området för sin bearbetning, och denna yttre värld uppenbarar sig för henne i arbete och kunskap. På så vis uppstår en väldig mängd nya begrepp och följaktligen också nya ord: språket ”förrikas” och omfattar totaliteten av allt detta, som människor tänker på och talar om, d. v. s. vad de förmedlar till varann.

”Livsrikedomen” har också en språkets rikedom till följd. Hos många herdestammar (de s. k. ”ensidiga kreatursodlarna”) går hela underhållningen ut nästan enbart på tal om kreaturen. Det kommer sig därav, att produktionskrafternas ringa nivå reducerar nästan hela livet till produktionsprocessen, och språket står alltså här i *omedelbart* sammanhang med denna process. När det på de stegrade produktionskrafternas basis uppstår en väldigt komplicerad

ideologisk överbyggnad, så börjar naturligtvis språket omfatta även denna överbyggnad, d. v. s. språkets sammanhang med produktionsprocessen blir allt mer indirekt: då beror språket numera av produktionstekniken redan *genom* de olika överbyggnads-formernas (i de flesta fall likaledes indirekta) beroende av språket självt. Som prov på språkets tillväxt kan tjäna ökningen av *främmande* ord. Detta är en följd av världshushållningen och uppkomsten av en mängd lika saker i olika länder eller av sådana tilldragelser, som är av betydelse för alla (telefon, aeroplan, radiostation, bolsjevism, Kommunistiska Internationalen, arbetarråd o. s. v.). Man kan påvisa, att allt efter det samhälleliga livets betingelser ändrar sig också språkets karaktär, dess "stil". Men det skulle föra oss för långt. Det må dock omnämnas, att samhällets indelning i klasser, grupper och yrken också sätter sin prägel på språket. Envar vet, att stadsinvånarnas språk är ett helt annat än lantfolkets, att det "litterära" språket är ett helt annat än det "vulgära" språket. Ibland går denna åtskillnad så långt, att människorna bokstavligen upphör att förstå varann. I många länder talar man ute bland folket "dialekter", som är mycket svårfattliga för de bildade och besittande. Så långt går språkets klassklyvning. Detsamma kan man också iaktta i de olika yrkena. Som bekant brukar exempelvis de lärda filosoferna som är vana att röra sig i en värld av de mest subtila betraktelser, skriva (och ibland också tala) ett språk, av vilket man får ont i huvudet och som bara denna filosofis präster begriper. I önskan att uttrycka sig så visar sig delvis detsamma som i modet, nämligen avgränsningen mot de "vanliga dödliga". Detsamma skedde när t. ex. en rysk godsägare tog med sig från Paris en utländsk kostym, en dyrbar mätress och det skorrande r:et, varigenom han gjorde sig som riktigt första klass människa. Hit hör också, som *Wundt* påvisar, puritanernas sjungande uttal. Alldeles som de gav sig namn av patriarker och profeter, efterhärjade de i sitt sätt att tala den sjungande släpighet, varmed bibeln ännu föreläses i de judiska synagogorna. Med rätta anmärker *Wundt* härtill, att språkforskaren överhuvud inte får tyda språket som en från det mänskliga samhället isolerad företeelse; tvärtom måste våra förmodanden om språkformernas utveckling anpassas till våra åskådningar om människornas eget ursprung och utveckling, om ursprunget till samhällslivets former, om sedernas och rättens uppkomst.

Man får inte tro, att *tänkandet* alltid var sig alldeles likt. Vi har ovan sett, att vissa ärevördiga lärda härleder vetenskapens uppkomst från människans hemlighetsfulla och allestädes närvarande drift till kausal förklaring och inte ens låter den frågan komma upp, varur då denna i högsta grad angenäma drift kommer ifrån. Man kan dock redan nu betrakta *föränderligheten i tänkandets typer* som bevisad. Så exempelvis karakteriserar *Lévy-Brühl* i en bok som speciellt sysselsätter sig med vildarnas tänkesätt (*Les fonctions mentales dans les socis inférieures*, Paris, 1910), detta tänkande som något helt annat än det nuvarande "logiska" tänkandet och betecknar det som *förlogiskt* (prelogiskt) tänkande. Här hålles ofta det enskilda och avsöndrade icke isär från det allmänna och ibland inte heller från det hela, hopblandas en sak med det andra. Hela världen förefaller inte som ett nät av saker, utan som ett sådant av rörliga *krafter*, av vilka människan själv är en; därvid framträder den enskilda människan inte som personlighet: personligheten är alltigenom socialiserad, den går in i samhället och avsöndrar sig icke från detta. Detta tänkandes "grundlag" är icke föreställningen om den kausala lagbundenheten utan vad *Lévy-Brühl* betecknar som "deltagandets" lag (*loi de la participation*), när man kan inverka på något under omständigheter som från vår ståndpunkt absolut utesluter denna möjlighet. "Deltagandets lag tillåter henne att samtidigt tänka det individuella i det kollektiva och det kollektiva i det individuella, utan någon som helst svårighet. Mellan bisonoxen och bisonoxarna, björnen och björnarna, renen och renarna fastställer denna psykologi en mystisk samverkan. (*A. Pogodin* anmärker med rätta, att ordet mystik inte passar in på detta. N. B.) Varken artens kollektivitet eller individernas särexistens har för denna psykologi den mening de har för oss." *Lévy-Brühl själv sätter denna typ av tänkande i sammanhang med en bestämd typ av den samhälleliga tillvaron, där personligheten inte avsöndrar sig från samhället, d. v. s. han förbinder den med urkommunismen.*

Och vidare? Vidare finner vi återigen inte alls *vår* kausalitet utan en *animistisk* kausalitet. Det betyder, att människorna hade driften att överallt söka en andligt-gudomlig eller demonisk princip. Allt vad som sker bör ske på någons ”befallning”. Orsaken själv är intet annat än en befallning, som utgår från någon högre stående ande. Den kausala lagbundenheten – det är det högsta väsendets lagar, den andlige ledarens (eller de andliga ledarna) av världsalltet. Detta är en annan typ av tänkande: driften att söka orsaker finns visserligen bland människorna men de söker orsaker av en särskild art, nämligen sådana orsaker som är utflödet av en viss högre makt. Man förstår, att även denna typ av tänkande är bunden vid en viss samhällelig regim. *Den är typisk för ett samhälle, som redan uppvisar en produktions- och socialpolitisk hierarki.*

Detsamma sker också under den fortsatta utvecklingen, varom vi delvis redan har talat vid behandlingen av filosofien. De anförda exemplen må räcka till för att visa, att *tänkandet och dess former är en föränderlig storhet och att denna föränderlighet är knuten till föränderligheten i utvecklingen av samhället, dess arbetsorganisation och dess tekniska ryggrad.*

Nu måste vi sammanfatta vissa punkter. Av allt som här sagts framgår, som vi ser, den absoluta riktigheten i *Marx'* geniala formulering (Zur Kritik der politischen Ökonomie, s. LV):

”I den samhälleliga produktionen av sitt liv ingår människorna bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad hos deras materiella produktionskrafter. Totaliteten av dessa produktionsförhållanden utgör samhällets ekonomiska struktur, den reella basis, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvarar bestämda samhälleliga medvetenhetsformer. Sättet för det materiella livets produktion betingar den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvud. Det är icke människornas medvetande, som bestämmer deras tillvaro, utan omvänt deras samhälleliga tillvaro som bestämmer deras medvetande.”

Vi har sett, att den väldiga ”överbyggnaden”, som reser sig över samhällets ekonomiska grundval, till sin inre byggnad, sin ”struktur”, är tämligen komplicerad. Där finns de materiella föremålen (verktyg, instrument o. s. v.), vidare de mest olikartade människoorganisationer, vidare strängt systematiserade tankar och känslor; vidare även flytande, icke systematiserade tankar och känslor och slutligen ideologier av ”andra ordningen”, vetenskaper om vetenskaperna, konstvetenskap o. s. v. Det är skälet till, att vi vid en noggrannare analys är tvungna att företa en viss avgränsning av begreppen.

Med ”överbyggnad” menar vi varje form av de samhälleliga företeelserna, som höjer sig över den ekonomiska grundvalen: dit hör exempelvis den samhälleliga psykologien, den socialpolitiska regimen med alla sina materiella delar (exempelvis kanoner) och personorganisationen (ämbetsmannahierarkin) samt sådana företeelser som språket eller tänkandet. Uppbyggnaden är alltså det allmännaste begreppet.

Med den samhälleliga *ideologien* menar vi *systemet av tankar, känslor och förhållningsregler* (normer). Dit hör följaktligen sådana företeelser som vetenskapens innehåll (men inte exempelvis kikaren eller personorganisationen i ett kemiskt laboratorium) och konstens, totaliteten av normer, seder eller moral o. s. v.

Med *samhällelig psykologi* menar vi de icke systematiserade eller föga systematiserade känslor, tankar och stämningar, som det givna samhället, klassen, gruppen, yrket ifråga uppvisar. Vi övergår nu till betraktandet av denna samhälleliga psykologi.

§ 39. Den samhällseliga psykologien och den samhällseliga ideologien.

När vi behandlade vetenskapen och konsten, rätten och moralen etc., hade vi framför oss vissa förbundna *system* av figurer, tankar, förhållningsregler o. s. v. Vetenskapen – det är förbundna, till varann anpassade systematiserade tankar, som harmoniskt omfattar något föremål för kunskap. Konsten – det är systemet av förnimmelser, känslor, figurer. Moralerna – det är de inre övertygande förhållningsreglerna, vilka återigen är mer eller mindre strängt anpassade till varann. Detsamma kan man också säga om många andra ideologier. Men i det samhällseliga livet iakttar vi en massa ogenomtänkt, osystematiserat, där ingalunda allt går i lås. Låt oss ta det s. k. ”vardagstänkandet” om ett föremål vilket som helst i motsättning till ”det vetenskapliga tänkandet”. Det förra består av fragment av vissa kunskaper, av oordnade, strödda tankar; där är en mängd motsägelser, oklarheter, underligheter med. Allt detta måste förarbetas, läggas under kritikens lupp, befrias från motsägelserna – först då får vi en övergång till vetenskap. Men vanligtvis lever man ju fram sitt liv i – ”vardagen”. Bland de otaliga växelverkingarna människorna emellan, av vilka det samhällseliga livet bildas, inom kretsen av människornas psykiska umgänge finns det en mängd sådana icke-systematiserade element: bitar av tankar, som alltjämt uttrycker ett visst vetande, känslor och önskningar i människornas inbördes förhållanden, smak, tänkesätt, ogenomtänkta, ”halvmedvetna”, oklara föreställningar om ”gott” och ”ont”, ”rätt” och ”orätt”, ”vackert” och ”fult”, livs- och vardagsvanor och åskådningar, strävanden och idéer om samhällslivets gång, lust- eller olustkänslor, missnöje och vrede, kampglädje eller hopplös förtvivlan, de mest olikartade värdesättningar och oklara förhoppningar och ideal, kritiska och skarpa tankar om den bestående ordningen eller den ständiga angenäma känslan, att allt är så utomordentligt bra i denna ”den bästa av världar”, känslor av misslyckande och desillusion, omsorger för framtiden och dumdrigtig gåpårlust, illusioner och förhoppningar om framtiden o. s. v. i det oändliga. Dessa företeelser betecknas i sin *samhällseliga* omfattning som *samhällselig* psykologi. Skillnaden mellan den samhällseliga (eller som man också säger kollektiva eller sociala) psykologien och *ideologien* består, som vi ser, av *graden av systematisering*.

Den samhällseliga psykologien har flera gånger dykt upp i det borgerliga samhället under det mycket hemlighetsfulla höljet av den s. k. folksjäl eller tidssjäl, som man i själva verket föreställt sig som någon samhällselig individualsjäl i ordets bokstavliga mening. Men det finns na turligtvis ingen ”folksjäl” i sådan mening, lika lite som det finns något samhälle som enhetlig organism med enhetligt medvetenhetscentrum. Då skulle man ju föreställa sig samhället som något slags vidunder mitt i naturen!

När det inte finns en sådan organism, så kan det heller inte finnas en hemlighetsfull ”folksjäl” i denna mystiska betydelse. Men vi talar ju om en *samhällselig* psykologi och skiljer den från den personliga. Hur hänger detta ihop? Och hur ska här motsägelsen lösas? Det är mycket enkelt. Människornas *växelverkan* skapar hos den *enskilda* människan en särskild psykologi. Det ”sociala” är inte till mellan människorna utan i *dessa människors huvuden*. Men det som är till i dessa huvuden är en produkt av de ömsesidiga inflytanden, de varann korsande växelverkingarna. Därför finns det intet annat psyke än det som existerar hos de enskilda, i ständig växelverkan stående ”församhällseligade” människorna: samhället är ju totaliteten av de församhällseligade människorna och inte en slags Leviatan, vars organ de enskilda människorna utgör.

G. Simmel förklarar detta utmärkt: ”När en människomassa förstör ett hus, faller ett omdöme, utbrister i ett skri – så summeras de enskilda subjektens aktioner i ett skeende, som vi betecknar som *ett*, som förverkligandet av *ett* begrepp. Och här inträder nu den stora förväxlingen: det enhetliga yttre *resultatet* av många subjektiva tankehändelser tydes som resultatet av en enhetlig *själshändelse* – nämligen en händelse i kollektivsjälens.” (Soziologie, Leipzig, 1908, s. 559-560.) Eller – ett annat exempel: när av människornas växelverkan uppstår något nytt och större, som den enkla summan av

deras enskilda strävanden och handlingar. ”Noga betraktat ... är det i sådana fall frågan om handlings-sätt av *individer*, som *påverkas* av, att den enskilde är omgiven av andra; därigenom äger nervösa, intellektuella, suggestiva, moraliska omkastningar rum i hans själsliga författning i motsats mot i andra situationer, i vilka sådana inflytanden icke förefinns. När nu dessa, ömsesidigt ingripande, på samma sätt inåt modifierar alla gruppens medlemmar, så kommer deras totalaktion naturligtvis att se annorlunda ut än varje enskilds aktion, då han befinner sig i annat, isolerat läge.” (D:o s. 560.)

I uttryck som ”tidsanda” eller ”folksjäl” ligger emellertid en viss mening: dessa uttryck pekar med rätta på två fakta, som man kan iaktta överallt: för det första på, att *i varje given tid förefinnes en viss härskande strömning av tankar, känslor och stämningar, en härskande psykologi*, som färgar hela samhällslivet; och för det andra, att denna härskande psykologi *ändrar sig allt efter ”epokens karaktär”, d.v.s. på vårt uttryckssätt: allt efter den samhälleliga utvecklingens betingelser.*

Den i samhället härskande psykologien går ut på två huvudelement: för det första på allmänna psykologiska drag, som kan höra hemma hos alla samhällets klasser, ty trots all olikhet i dessa klassers läge kan detta läge också uppvisa gemensamma drag: för det andra på *den härskande klassens psykologi*, vilken klass så bryter av mot samhället i övrigt, att den anger tonen för hela samhällslivet och underordnar även de andra klasserna under sitt inflytande. Som exempel på det första kan de feodala epokerna tjäna. Där har den feodala godsägaren och bonden gemensamma psykologiska drag: kärlek till det traditionella, rutin, sedvana, undfallenhet för auktoriteten, gudsfruktan, efterblivenhet i tanken, skygghet för allt nytt o. s. v. Varifrån härrör detta? Å ena sidan därifrån, att bägge klasserna lever i en stagnerande, föga rörlig hushållning: den rörliga psykologien kommer först senare, ur *staden*. Å andra sidan därifrån, att alldeles som feodalherren var herre i sin *besittning* var också bonden herre i sin *familj*. Familjen var, som vi vet, på den tiden en arbetsorganisation. Arbetsförbindelserna i bondefamiljen spelar ännu i dag en mycket stor roll. Det är därför begripligt, att den patriarkaliska regimen i de familjära arbetsförhållandena, ”familjefaderns” tvingande auktoritet och makt också hade till följd motsvarande psykologi: ”Vad far gör är rätt”. Feodaladelns och länsböndernas konservatism – det var på en bestämd samhällelig utvecklingsnivå ”tidsandan”. Fast vid sidan därav gjorde sig i den härskande samhälleliga psykologien också andra moment gällande, som *endast* var egna för feodalherrarna och som endast i kraft av feodaladelns härskande läge fortplantade sig.

Å andra sidan påträffar vi mycket oftare sådana fall, då den samhälleliga psykologien, d. v. s. den *härskande* samhälleliga psykologien är den *härskande klassens* psykologi. *Marx* anmärker i Kommunistiska manifestet (kap. III): ”En tids häskande idéer var alltid bara den härskande klassens idéer.” Ungefär detsamma kunde man också säga om den samhälleliga psykologi, som härskar under en viss tid. Vi har redan vid undersökningen om ideologierna anfört olika exempel på i samhället härskande känslor, tankar och stämningar. Nu frågar vi oss: vad betydde exempelvis renässanstidens psykologi med dess förfina njutningslystnad, stoltserandet med latinet och grekiskan, driften att höja det egna jaget ur ”massan”, den elegant föraktfulla ringaktningen mot den medeltida vidskepelsen o. s. v. Det är klart, att denna psykologi hade absolut ingenting gemensamt med exempelvis den samtida italienska *bondeklassens* psykologi. Den var en produkt av handelsstäderna och i städerna – en produkt av den *finansiella handelsaristokratin*. Men staden började redan den tiden dominera över landsbygden, i staden härskade bankirerna, som ingick släktskapsförbindelser med den förnäma fursteadeln. Och psykologien i detta lager gällde som den härskande: dess förkroppsligande finner vi i alla möjliga minnesmärken från denna epok. Vidare må framhållas, att med produktionskrafternas utveckling fick den härskande klassen mäktiga medel att utforma, ”göra” psykologien hos de andra klasserna. ”De tre fyra världsbladen kommer i vår framtid att

bestämna landsortstidningarnas mening och därmed 'folkets vilja', yttrar rätt öppenhjärtigt den nuvarande tyska bourgeoisins filosof, *Spengler*. (Anf. arb. s. 49.)

Det oaktat är det ju klart, att i klass-samhället inte förekommer någon *ständig*, enhetlig, hel "samhällelig psykologi". I bästa fall finns helt enkelt vissa gemensamma drag, vilkas betydelse visst inte får överskattas.

Detsamma måste också sägas ifråga om den s. k. "folkkaraktären", "folkpsykologien" o. s. v. Det är en självklar sak, att marxisterna så att säga "principiellt" icke *förnekar* vissa gemensamma drag, som kan förefinnas hos de olika klasserna inom en och samma nation. På ett ställe tar Marx t. o. m. hänsyn till rasen. Och han skriver, "att samma ekonomiska basis – enligt samma huvudbetingelser – genom tallösa olika empiriska omständigheter, naturbetingelser, rasförhållanden, utifrån verkande historiska inflytanden o. s. v. kan visa oändliga variationer och avsatser i sitt framträdande, vilka kan förstås endast genom analysen av dessa empiriskt givna omständigheter". (*Marx: Das Kapital III: 325.*) Med andra ord: om två samhällen vilka som helst genomgår en och samma kulturepok (låt oss säga feodalismen), så kommer de i alla fall att uppvisa vissa (om också mindre betydande) särdrag. Dessa särdrag härrör från vissa avvikelser i utvecklingsbetingelserna såväl som från de särskilda utvecklingsbetingelserna *i det förgångna*. Det vore meningslöst att förneka dessa särdrag, liksom man inte kan förneka vissa särdrag i "nationalkaraktären", i "temperamentet" o. s. v. Tillvaron av *klasspsykologi* tjänar visserligen inte alls som bevis för vissa speciella "national"-drag (så talade exempelvis Marx om filosofen Bentham som "specifik engelsk" företeelse och Engels betecknade nationalekonomen Rodbertus' socialism som "preussisk junker"-socialism, o. s. v.). Därför kan man också instämma med dr *E. Hurwicz*, Cunows nya vapenbroder i bolsjevik-utrotning, då han skriver, att "yrkesspsykologien icke utesluter folkpsykologien" och att "likasom med lokalpsykologien förhåller det sig med ståndpsykologien: den förhindrar heller inte existensen av en nationalpsykologi". (*E. Hurwicz: Die Seelen der Völker, Gotha, 1920, s. 14, 15.*) Men saken är den: marxisterna *förklarar* dessa nationella egendomligheter ur den samhälleliga utvecklingens faktiska gång och pekar inte bara på dem med fingret, vidare överskattar de icke dessa egendomligheter och *ser* "för bara träd" i alla fall skogen, medan tillbedjarna av "nationalpsykologien" etc. inte ser denna skog, och för det tredje skriver de inte den smörja, som de lärda och olärda pratmakarna och kälkborgarna sammanför till temat "folksjäl". Envar vet exempelvis, att vilken som helst kälkborgare ansåg kälkborgerligheten som en urenlig och ständig egenskap hos tysken. Men de tyska arbetarna har visat, att så inte är fallet. Envar vet också, vilket hopplöst vanvett man har skrivit ihop om "den slaviska själen". När exempelvis samme Hurwicz med hänförelse talar om, att bolsjevismen är en uppochnedvänd tsarism, att regeringsmetoderna är desamma i ena som andra fallet, så uppenbarar han inte egenskaperna hos "den ryska själen", som förmenas bestämma denna likhet, utan själsegenskaperna hos en av revolutionen förskräckt internationell *småborgare*, som för tillfället är ett stöd åt de socialdemokratiska partierna.

Klasspsykologien stödjer sig på totaliteten av ifrågavarande klassers livsbetingelser, och dessa livsbetingelser bestäms av klassernas läge i den ekonomiska och politiskt-sociala miljön. Därvid måste man ta hänsyn till den komplicerade naturen hos varje samhällelig psykologi. Exempelvis kan klasspsykologier, som till sitt *innehåll* är alldeles motsatta, uppenbara betydande likhetsdrag i *formen*. Om det mellan två klasser pågår en hård klasskamp, en kamp på liv och död, då är det klart, att *innehållet* i känslorna, strävandena, förhoppningarna, önskingarna, illusionerna o. s. v. hos dessa motsatta klasser kommer att bli olika; men *formen* för deras psyke – den oerhörda lidelsen, hetsigheten, kampfanatismen, t. o. m. den säregna *formen* för hjältepsykologien kan vara tämligen lika för bägge.

Vi sade, att klassernas psykologi bestämmas av totaliteten av klassens livsbetingelser, till grund för vilka ligger läget i hushållslivet, i ekonomien. Därför får man emellertid inte reducera klassens psykologi till dess *intresse*, som det många gånger sker. Det är ju alldeles riktigt, att klassintresset utgör klasskampens livsnerv. Men därmed är klasspsykologien ingalunda färdig. Vi såg vidare också, att vid tiden för romerska kejsardömet förfall den härskande klassens filosofer predikade självmord, och denna predikan hade framgång därför att den härrörde ur denna härskande klass' *psykologi, övermättnadens och livsledans*

psykologi. Vi kan noga konstatera, varför en sådan psykologi uppstod; vi såg, att den hade sina rötter i den härskande klassens *parasitliv*, denna klass som ingenting gjorde och uteslutande levde på att konsumera, som hade smakat allt och blivit led på allt. Och detta förklaras av dess ekonomiska läge, dess roll (eller bristen på roll) i landets hushållning. Övermåttningen och döendets psykologi var en *klass*-psykologi. Man får emellertid inte säga, att *Seneca*, som predikade döendet, uttryckte sin klass' intresse. Men av detta exempel följer å andra sidan heller inte, att varje akt av självförintelse eller något liknande inte skulle stå i sammanhang med klassintresset. Hungerstrejkerna i de tsarryska fångelserna var exempelvis akter av klasskampen, ett protestmedel till utvecklande av denna kamp, en solidaritetssymbol och ett redskap för sammanslutning av de kämpande. Och kampen var just dikterad av klassintressena. Ibland griper en stämning av förtvivlan massorna eller grupperna efter ett stort nederlag i klasskampen. Då kan man påvisa ett sammanhang med klassintresset, men detta sammanhang är av egendomlig art: kampen fördes av intressets förborgade drivfjädrar, men nu är de stridandes armé slagen och på denna grundval uppstår upplösningen, förtvivlan, man börjar hoppas på ett underverk, man predikar flykten från människorna, blickarna riktas mot himmelen. Efter nederlaget för de stora ryska folkrörelserna på 1600-talet, vilka i hög grad skedde under religiös flagg, följde ”mångfaldiga former av protest, vilka uppkom under inflytande av besvikelse och förtvivlan”: världsfrämmande tillbakadragenhet, självförbrännelse ”hundratals och tusentals söker sin död i lågorna... vi påträffar extatiker, som lägger sig i ren svepning i förut tillverkade kistor och väntar världens undergång”. (S. *Melgunov*: Ryska folkets religiöst-sociala rörelser under sjuttonde århundradet, läsebok till nyare tidens historia, I: 619, endast på ryska.) Denna psykologi finner också sitt uttryck i de två av *Melgunov* anförda dikterna från denna tid:

”Kära moder öken,
lös mig från jordekvalen,
tag mig upp hos dig,
kära moder Öken,
av din nåd behåll mig!”

Och:

”Kista av furuträ,
i den vill jag ligga,
vänta på basunernas dån.”

Vi ser alltså, att vi vid betraktandet av klasspsykologien återigen har att göra med en mycket komplicerad företeelse, som ingalunda kan reduceras till enbart det nakna intresset men som *alltid kan förklaras genom den konkreta miljö, vari vederbörande klass råkat*.

I samhällets psykologiska struktur, d. v. s. bland den samhälleliga psykologiens olika former, finner vi också *gruppernas*, *yrkenas* o. s. v. psykologi. Inom klassen kan det finnas flera grupper: inom bourgeoisin t. ex. har vi den finanskapitalistiska bourgeoisin, handelsbourgeoisin, industribourgeoisin; inom arbetarklassen har vi den högt kvalificerade arbetararistokratin vid sidan av de enkelt utbildade eller icke alls yrkeskunniga arbetarna. Var och en av dessa grupper har sina särskilda intressen och vissa egna kännetecken; så älskar å ena sidan den högkvalificerade arbetaren sitt arbete och är t. o. m. stolt över att vara skickligare än sina kamrater, å andra sidan vill han komma högre, med stjärkragen övertar han vissa borgerliga böjelser. På samma sätt trycker *yrket* sin prägel på folk: när man t. ex. kritiserar byråkrater, så menar man med det vissa negativa yrkespsykologiska drag: rutinen, kanslislentrianen, formens gynnande framför innehållet (formalismen) o. s. v. Det uppstår psykologiska yrkesgrupper, vilkas själsliga egenskaper följer direkt ur sysselsättningens art, och ur dessa egenskaper, ur denna psykologi framväxer också motsvarande färgning av *ideologien*. Så skriver *Engels*: ”Hos yrkespolitici, hos statsrättsteoretici och särskilt hos privaträttsjurister

går sammanhanget med de ekonomiska fakta grundligt förlorat. Därför att i varje enskilt fall de ekonomiska fakta måste anta formen av juridiska motiv för att kunna sanktioneras i lagform, och därför att därvid också självklart måste tas hänsyn till hela det redan gällande rättssystemet, därför måste nu (enligt dessa människors mening, N. B.) den juridiska formen vara allt och det ekonomiska innehållet intet.” (*Engels*: Ludwig Feuerbach, Stuttgart, 1920, s. 51-52.) Yrkespsykologien förräder sin man inom kort tid: efter några få minuters samtal vet ni, om det står en kontorist, en slaktare, en journalist o. s. v. framför er. Härvid är karaktäristiskt, att alla dessa drag är internationella: man kan anträffa och hålla isär dem i de mest olika länder.

Så står jämte klasspsykologien, som den *krassaste, pregnantaste och mest betydande formen av den samhällliga psykologien*, grupp-psykologien, yrkespsykologien o. s. v. Tillvaron bestämmer medvetandet. Och i den meningen kan man säga, att *varje* gruppering av människor (om det så också bara är en amatörklubb för schack eller körsång) påstämplar en viss, kanske nästan omärklig stämpel. *Men eftersom tillvaron av en människogruppering vilken som helst dock alltid är förbunden med samhällets ekonomiska struktur och innerst beroende av den, är följaktligen varje slag av den samhällliga psykologien en storhet, som beror av det samhälliga produktionssättet, av den ekonomiska strukturen.*

Om vi nu frågar oss, i vilket förhållande den samhälliga psykologien står till den samhälliga ideologien, så blir det efter allt som sagts tämligen lätt att besvara den frågan. Den samhälliga psykologien är en sorts reservoar för ideologien. Man kan jämföra den med en saltlösning, ur vilken så småningom ideologien utkristalliserar sig. I början på dessa paragrafer har vi i själva verket ofta sett, att ideologien utmärker sig genom en större *systematisering* hos sina element, d. v. s. känslorna, tankarna, förnimmelserna, figurerna o. s. v. Vad systematiseras av ideologien? Den systematiserar det som är föga eller inte alls systematiserat, d. v. s. den samhälliga psykologien. *Ideologierna är ystningen av den samhälliga psykologien.* Viska som vi brukat anföra några exempel. Redan i arbetarrörelsens morgonrodnad visade arbetarklassen ett visst missnöje, tänkte tankar om den kapitalistiska ordningens ”orättfärdighet”, hade den obestämda önskan att ersätta denna värld med en annan. Men allt detta var oklart, utan sammanhang. Det var ännu ingen ideologi. Så fick emellertid detta oklara tydliga formuleringar, det ena förbands med det andra, det uppstod ett system av krav (ett program), det dök upp ett speciellt ”ideal” o. s. v. Detta är redan *ideologi*. Eller antag, att de smärtsamma känslorna och driften att befria sig ur det nuvarande läget fasthålls i ett konstverk. Det är också ideologi. Naturligtvis kan man på detta område inte alltid dra en noggrann gräns. Ideologien är inte skild från psykologien genom en gränspåle med påskriften: ”Tillträde strängt förbjudet.” Tvärtom sker i själva verket alltjämt en oavbruten process av befästande, förtätande, härdande av den samhälliga psykologien till samhällig ideologi. Därför är det begripligt, att *med förändringen av den samhälliga psykologien följer en förändring av den samhälliga ideologien*, vilket vi påvisat upprepade gånger redan i föregående paragrafer. Den samhälliga psykologien själv ändrar sig samtidigt med ändringen i de ekonomiska förhållandena, ty under denna ändringsprocess sker en ständig omgruppering av de samhälliga krafterna, en uppkomst av nya förhållanden och det på en förändrad nivå av produktionskrafterna.

Sedan vi vid betraktandet av ideologien anfört en rad exempel, återstår nu att också dröja vid förändringen av den samhälliga psykologien och dess sammanhang med ändringen i ideologien. Låt oss här bara hänvisa till, att just i den nyaste litteraturen mycket intensivt behandlas frågan om vad man kallar ”kapitalismens anda”, d. v. s. företagarnas psykologi. Där finns arbeten av *Werner Sombart* (*Der Bourgeois m. fl.*), *Max Weber* och på sista tiden *Hermann Lewy* (*Soziologische Studien über das englische Volk*, Jena, 1920). *Marx* skrev en gång (redan i första bandet av *Das Kapital*): ”Protestantismen spelar redan genom sin förvandling av nästan alla traditionella helgdagar till arbetsdagar en viktig roll i kapitalets utveckling.” (S. 224.) Han påvisade också upprepade gånger, att protestan-

tismens bigotta, sparsamma, giriga och samtidigt arbetsamma, sega, den katolska pompen och ståten avskyende prosaiska och sakliga mentalitet samtidigt också är den framväxande bourgeoisins mentalitet. Däröver fälldes den gången många hånfulla ord. Men nu utvecklar namnkunniga borgerliga lärda just denna teori av *Marx*, fast naturligtvis med föga erkännande åt dess verkliga upphovsman. *Sombart* påvisar, att de mest olikartade drag (pänningbegär, outrotlig äventyrlust, uppfinnarsinne i förening med beräkning, förnuft och nykterhet) genom sin förbindelse skapade den s. k. kapitalistiska andan. Det förstås av sig självt, att denna anda icke utvecklade sig ur sig själv utan utformades med förändringen av de samhällseliga förbindelserna: parallellt med tillväxten av den kapitalistiska "kroppen" fick också dess "själ" mandom. Alla den ekonomiska psykologiens grunddrag vändes upp och ned: under den förkapitalistiska tiden var adelsmannens ekonomiska grundidé idén om ett "anständigt", "ståndslenligt" liv. "Pänningen är till för att ges ut", skrev *Thomas ab Aquino*; man hushållade illa, irrationellt, utan riktig bokföring; förhärskande var tradition och rutin; livstempot var långsamt (nästan hälften av alla dagar var helgdagar) – initiativet, energien saknades; däremot vilar den kapitalistiska psykologien, som kommit i stället för den feodalt-adliga, på initiativ, energi, snabbhet, avböjande av rutinen, rationell beräkning och överläggning, kärlek till att samla o. s. v. Den fullkomliga omvälvningen i huvudena skedde parallellt med den fullkomliga omvälvningen i produktionsförhållandena.

§ 40. De ideologiska processerna som avdifferentierat arbete.

Frågan om ideologierna och överbyggnaden över huvud kan och måste man uppfatta från ännu en annan sida för att förstå denna utomordentligt viktiga samhällseliga företeelse. Vi vet redan, att de olika formerna av överbyggnaden till sin konstruktion utgör en sammansatt storhet, till vilken hör såväl saker som människor; de egentliga ideologierna representerar ett slags andliga *produkter*. Om så är – och så är det absolut –, så kommer vi därhän, att vi betraktar överbyggnadens arter i deras rörelse (och följaktligen också de ideologiska processerna) som en särskild *art av det samhällseliga arbetet* – men *icke av den materiella produktionen*, som på inga villkor får förväxlas med det förra. I början av "den mänskliga historien", d. v. s. där merarbetet saknas, finns det heller knappast några ideologier. Först senare, med uppkomsten av detta merarbete, "utbildar sig vid sidan av den enbart med arbetet sysselsatta stora majoriteten en från direkt produktivt arbete befriad klass, som ombesörjer samhällets gemensamma angelägenheter: arbetsledning, statsaffärer, rättskipning, vetenskaper, konst o. s. v. Det är alltså arbetsfördelningens lag, som ligger till grund för klassdelningen." (*Friedrich Engels*: Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, Berlin, 1920, s. 49.) *Marx* betecknar på ett ställe prästerna, juristerna, de regerande grupperna o. s. v., som "ideologiska stånd". Med andra ord: vi kan betrakta de ideologiska processerna som ett bestämt slag av arbete inom det allmänna arbetssystemet. Detta arbete är icke materiell produktion. Det representerar icke ens en del av denna materiella produktion. Men det *växer*, som vi vet från undersökningen av ideologierna, *fram* ur den materiella produktionen, avsondrar sig från den och skiljer sig från den i form av självständiga områden för den samhällseliga verksamheten. Den växande arbetsfördelningen uttrycker tillväxten av samhällets produktionskrafter. Just därför sker med produktionskrafternas utveckling å ena sidan en fördelning av arbetet på den *materiella* produktionens område och å andra sidan en *utsöndring* av det ideologiska arbetet och en uppdelning inom detsamma. "Arbetsfördelningen är inte karaktäristisk endast för den ekonomiska världen; man kan iakttä dess växande inflytande på de mest olika områden av samhället. De politiska, administrativa, juridiska funktionerna specialiserar sig allt mer och mer. Detsamma sker också inom konsten och vetenskapen." (*Emil Durkheim*: De la division du travail social, Paris, 1893, s. 2.) Från denna ståndpunkt representerar hela samhället en väldig arbetsmekanism, med olika delar hos det fördelade samhällseliga totalarbetet. Detta samhällseliga totalarbete sönderfaller framför allt i två stora kategorier: för det första i det *materiella* arbetet eller "produktionen" helt enkelt, och för det andra alla slags arbeten, som hör till "överbyggnaden": såväl förvaltningsarbetet som också det egentliga *ideologiska* arbetet. Organisationen av detta

arbete går hand i hand med organisationen av det materiella arbetet, är uppbyggt efter samma gemensamma princip som detta. Även här har vi en klasshierarki, även här står överst de personer, som är i besittning av produktionsmedlen, och därnere – de egendomslösa. Alldeles som i den materiella produktionsprocessen de högre stående (1) spelar en särskild roll i denna process, varvid (2) denna roll är bunden vid, att i deras händer befinner sig produktionsmedlen och (3) att de i kraft av denna omständighet också står överst i produkternas fördelningsprocess – sker det i nästan alla grenar av ”överbyggnads”-arbetet. Vi såg detta redan ifråga om armén. Men detsamma sker också i vetenskapen såväl som i konsten. I det kapitalistiska samhället är exempelvis ett stort tekniskt laboratorium till sin inre organisation inrättat som ett fabriksföretag. Eller låt oss ta den kapitalistiska teatern: teaterägaren, den sceniske ledaren, skådespelarna, statisterna, den tekniska personalen, kanslipersonalen, scenarbetarna – allt påminner fullständigt om en fabrik. Följaktligen finns här (om det gäller ett klassamhälle) olika kategorier av människor, med olika roller, som är *socialt bundna vid dessa människor*; med den högre ställningen är så att säga förbunden besittningen av ”andliga produktionsmedel”, som utgör *en klass’ monopolegendom*; och därav följer, att vid fördelningen av den materiella produktionens produkter (ty omedelbart lever ju människorna på konsumtionen av de materiella föremålen) ägarna till detta ”andliga produktionsmedel” erhåller en motsvarande större andel i de samhälleliga produkterna än de under dem stående.

Vi vet, hur de härskande klasserna alltid *klamrat sig fast vid kunskapsmonopolet*. Under antiken spärrade prästerna, som hade monopolet på vetandet, ”vetenskapens tempel” och släppte ditin endast några få utvalda; och samtidigt insveptes vetandet självt i en gudomlig och fruktansvärd hemlighets slöja; en hemlighet tillgänglig endast för några få visa och rättfärdiga. Hur detta monopol skyddas av de härskande klasserna, framgår exempelvis av följande betraktelse av den kände tyske idealistiske filosofen *F. Paulsen*: ”För envar, som till följd av de sociala förhållandena fasthålls i en kroppsarbeters yrke och levnadsställning, vore det på intet sätt en vinning, om han hade erhållit en lärds skolbildning: den skulle inte lyfta utan försvåra hans liv.” (Das moderne Bildungswesen, i Kultur der Gegenwart 1: 1 s. 74. I förbigående anmärkt är detta jätteverk Kultur der Gegenwart, i vilket blomman av de tyska professorerna medarbetade, tillägnat ... Kaiser Wilhelm II.) På så vis betraktar den ärade filosofen och idealisten människan redan i modersskötet som fasthållen vid kapitalismens tvångsarbete och berövar henne bildningen ännu innan hon sett dagens ljus.

Bildningens monopolkaraktär var huvudorsaken till, att de ryska intellektuella satte sig emot proletariats revolution. Och omvänt var en av den proletära revolutionens viktigaste erövringar, att den upphävde detta monopol.

När vi betraktar den materiella produktionen, så ser vi, att den sönderfaller i en hel rad grenar: först i industrin och jordbruket, så (i det utvecklade kapitalistiska samhället) i en stor mängd mindre underavdelningar, från och med gruvdrift och spannmålsproduktion och till fabrikation av knappnålar och salladodling. Alldeles som på ”överbyggnadens” område finns det här stora underavdelningar (låt oss t. ex. nämna dem, vi förut betraktat, d. v. s. förvaltningens område, normutformningens, vetenskapens, konstens, religionens, filosofiens o. s. v.); å andra sidan sönderfaller var och en av dessa underavdelningar i sin tur i en rad grenar (så förgrenar sig exempelvis vetenskapen i en massa olika fack, och likaså konsten). Vidare! I den materiella produktionen måste, som vi sett, om samhället ska kunna existera, råda en viss, om också bara grov, proportionalitet mellan de olika produktionsgrenarna – annars kan samhället icke existera. Betraktar man t. o. m. det blinda kapitalistiska samhället, där en samhällelig produktionsplan saknas, där tvärtom råder en s. k. produktionsanarki, d. v. s. en bristande proportionalitet mellan de olika produktionsgrenarna, så blir också denna ”anarki” ständigt korrigerad och den grova störningen av proportionaliteten utjämnar sig – visserligen genom hårda skakningar och inte för lång tid, men den utjämnar sig dock för en viss tid. Om inte så vore fallet, så måste kapitalismen vid första industriella kris gå ur sina fogar. Låt oss nu fråga oss: Kan det då uppstå ett sådant läge i samhället, att det inte alls finns någon samklang

mellan den materiella produktionen och de andra, icke materiella arterna av arbetet? På den frågan kan man ge följande svar: Ett sådant sakläge kan finnas men då kan samhället inte utvecklas och måste gå utför. Om det exempelvis förbrukas för mycket arbete på underhållet av teatern eller statsapparaten eller kyrkan eller rentav konsten – då måste produktionskrafterna börja sjunka. Varför? Av samma enkla skäl, som gör att produktionen sjunker i en arbetsgemenskap, där en arbetar, sju bara håller på med att beräkna det arbete han utfört, två sjunger och uppmuntrar honom och en kontrollerar dem alla. Eftersom alla i alla fall skulle äta och inte bara den ende som arbetar, så är det ju klart, att en sådan arbetsgemenskap inte kan bestå länge. Å andra sidan är det lika klart, att om ingen räknade det utförda arbetet och hölle ihop det hela, om ingen skulle samordna de enskilda medlemmarnas handlingar inbördes, om ingen ens skulle bry sig om samfärdseln med yttrevärlden – ja, då ginge det likaledes galet, hur än våra arbetsamma vänner skulle bemöda sig. Detsamma sker också i samhället som helhet. Följaktligen: Om samhället i längden existerar, så finns inom detsamma ett tillstånd av en viss, om också mycket föränderlig jämnvikt mellan hela det *materiella* arbetet och hela arbetet av ”överbyggnads”-karaktär. Låt oss ett ögonblick anta, att i Förenta Staterna på en enda natt försvunne alla vetenskapsmän: matematikerna, mekanikerna, kemisterna, fysikerna o. s. v. En produktion som den nuvarande vore omöjlig, ty den vilar på vetenskaplig beräkning. Produktionen skulle gå tillbaka. Låt oss å andra sidan anta, att 99 procent av de nuvarande arbetarna genom ett underverk blivit lärda matematiker, som inte deltog i produktionen. Då får vi en fullständig bankrutt: samhället går galant under. Men om i varje samhälle måste finnas en viss proportionalitet (ehuru, som sagt, gränserna är mycket växlande) mellan hela det materiella arbetet och överbyggnadens totalarbete, så är å andra sidan fördelningen av arbetet inom överbyggnaden, d. v. s. arbetets arrangemang mellan de olika områdena av den ”andliga”, ledande o. s. v. verksamheten heller inte alldeles likgiltig. Alldeles som det finns en bestämd jämnvikt mellan de olika arterna av det materiella arbetet (de enskilda arbetsgrenarna ”strävar till jämnvikt”, som Marx uttryckte sig), så måste också mellan grenarna i det ideologiska arbetet och överhuvud ”överbyggnads”-arbetet finnas ett visst minimum av en sådan jämnvikt. Men arrangemanget av dessa ideologiska ”produktionsgrenar” bestämmes till allra sist av samhällets ekonomiska struktur. Varför förbrukades exempelvis i det gamla Egypten en sådan oerhörd massa nationellt arbete på byggandet av den feodala konstens väldiga minnesmärken: pyramiderna, faraonernas jättestatyer o. s. v.? Därför att det dåtida samhället med sin ekonomiska struktur inte hade kunnat hålla sig, om inte slavar och bönderna jämt och ständigt hade suggererats av de härskandes upphöjdhed och gudomliga makt. Den tiden fanns det inga tidningar och telegrambyråer. Konsten tjänade som ideologiskt kitt. Den var alltså en livsnödvändighet för detta samhälle, och det var alltså intet under, att i landets arbetsbudget en så väldig summa tillföll konsten. Varför framträdde särskilt starkt i Grekland i slutet av femte århundradet f. Kr. inom det ideologiska arbetets sfär etiken, ut-formandet av moraliska normer? Därför, att med den stora mängden av livsmot-sägelse mellan de olika klasserna, grupperna och undergrupperna, i en period då den sociala jämnvikten var störd och de gamla grundmurarna hade fått en spricka, frågorna om förhållandena mellan *människorna*, den ena människans förhållande till den andra och frågorna om dessa förhållandens *reglering* hade blivit särskilt akuta, även för de härskande klasserna, vilka därför var angelägna att med alla medel klistra över de gapande samhälleliga sprickorna. Varför är i nuvarande Förenta Staterna konsten så svagt utvecklad, medan Förenta Staterna är det första land som uppställt vetenskapen om produktionens organisation i hela dess bredd (Taylorsystem, psykoteknik, psykofysiologi i arbetet) samt står så högt på andra vetenskapliga områden? Därför, att den amerikanska kapitalistiska mekanismen inte behöver någon konst för folket: huvudenas bearbetande ombesörjer den till virtuositet utvecklade amerikanska kapitalistpressen; därför måste i trusternas land frågan om den rationella produktionen spela

en stor roll: den ”vetenskapliga förvaltningen” (scientific management) hör till de viktigaste livsfrågorna i ett sådant system.

Alltså: även på det ”överbyggande” (och följaktligen också allt det ideologiska) arbetets område har vi oundvikligt en viss proportionalitet mellan delarna, försåvitt samhället befinner sig i ett tillstånd av jämvikt; och därvid bestäms den proportion, i vilken fördelningen av det andliga arbetets olika grenar sker, av samhällets ekonomiska struktur och dess tekniks behov.

De anförda betraktelserna bekräftas bl. a. också på ännu ett område för det ideologiska arbetet, nämligen *skolan*. Vad är i själva verket skolan: högskolan, mellanskolan och folkskolan? Den är ett sådant område för det gemensamma samhällliga arbetet, där man ”lär”, d. v. s. där man ger arbetskraften en *bestämd kvalifikation*, en speciell ”skolning”, där man av den enkla arbetskraften gör en *speciell* arbetskraft. Den ene studerar ”till doktor”, den andre ”till advokat”, till officer, ingenjör etc. Och detsamma finner vi på hela bildningsfronten, d. v. s. de speciella processer där människorna ges särskilda egenskaper, som gör dem dugliga att fylla särskilda mer eller mindre specialiserade arbetsfunktioner: i detta avseende finns ingen skillnad mellan yrkesskolan, som utbildar klensmeder, och den ”andliga” akademien där de lärda prästerna studerar eller den tsaristiska kadettkåren där eleganta officerare utbildades. Härav följer, att skolans struktur, dess indelning i olika arter (handelsskola, yrkesskola, kadettskola, teknisk högskola, universitet o. s. v.) uttrycker ifrågavarande samhälles behov av olika arter av yrkesutbildat – materiellt och andligt – arbete.

Härtill några exempel för att klargöra vad som sagts:

Under exempelvis medeltiden stod skolan i prästerskapets tecken. Det feodala samhället kunde inte existera utan en fruktansvärd utveckling av religionen. Därför: ”Kloster- och domkyrkoskolorna samt det övervägande antalet av kanslersuniversitetet, livet i burserna och undervisningen i konstfakulteten – allt hade en munkaktig, klosterlig anstrykning, allt var uttänkt och inrättat i den kyrkligt-teologiska andan.” (*Theobald Ziegler: Geschichte der Pädagogik, i Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schüler I:33, München, 1895.*) ”Bortsett från de få medicinska och juridiska fackskolorna gällde det såväl ifråga om de lägre skolorna som också ifråga om universitetet framför allt utbildningen av *klerker* (präster).” (D:o.) Därför fanns det skolor för utbildning av riddare. I dessa bestod ”bildningen” inte längre i utbildningen av prästerlig ”arbetskraft” utan i utbildningen av den ridderliga. Pojkarna undervisades huvudsakligen i sju dygder (probitates). Det var ”riddarens 7 probitates, till vilka, jämte 6 rent kroppsliga konster (equitare, hatare, sagittare, cestibus certare, aucupari, scacis ludere – rida, simma, skjuta pilar, fäkta, jaga, spela schack), dock också hörde versificare, diktning, och musicerande (att sjunga och berätta).” (D:o.) Det är klart, att här uppstod ett annat, för feodalsamhället nödvändigt slag av människor.

Men nu växer staden, handelsbourgeoisin o. s. v. Och vad sker då? På den frågan finner vi ett (därtill mycket gott svar) hos samme professor *Ziegler*. ”Men på ett annat område gör sig nya behov i undervisningen gällande. I de uppblomstrande städerna behövde *köpmannen* och *näringsidkaren* en annan praktisk bildning än man gav den lärde eller domaren, och så kom man på den tanken, att staden skulle upprätta skolor, som gäve dessa krafter den nödiga och viktiga undervisningen.” (S. 34.)

Med industrikapitalismens utveckling och den växande efterfrågan på kvalificerade arbetskrafter uppstår på det materiella arbetets område den s. k. *yrkesskolan*. ”För att understödja den nationella industrien började regeringarna och privatpersoner upprätta yrkes- och hantverksskolor, vilka skulle ge eleverna den fackutbildning, de förut erhöi i hantverkarens verkstäder.” (*N. Krupskaja: Folkbildning och demokrati, Moskva, 1921, s. 94, endast på ryska.*) Och så ändrar sig denna skola åter med tillväxten av *storindustrin* och den stigande efterfrågan på förmän, uppsyningsmän, förarbetare o. s. v. (D:o s. 96.) Därför ser vi en kolossal tillväxt av mellanskolorna och de *högre fackskolorna*, där naturvetenskaperna och matematiken spelar en stor roll, handelshögskolor, jordbruksakademier o. s. v.

Oförblommerat öppenjärtigt avslöjar den redan citerade tyske idealistiske filosofen *F. Paulsen* det kapitalistiska bildningsväsendets anda. Ifrågavarande ställen i hans arbete är så lärorika och ger en så

skarp bild, att vi avtrycker dem in extenso (Paulsens öppenhet förklarar av, att han skriver allt detta i ett tjockt band, som ju inte kommer i arbetarnas händer, han skriver alltså enbart för de kapitalistiska roffarna och pratar om mycket intressant ur den kapitalistiska skolan):

”Bildningsväsendets faktiska gestalt bestämmas i huvudsak överallt av samhällets gestalt och dess indelning... I det offentliga bildningsväsendets gestalt återspeglas alltid det samhälles tillstånd, som framskapat det. Samhället visar överallt en dubbel indelning: indelningen efter, den samhälleliga arbetsprestationens form och efter egendomsförhållandena. Den första indelningen ger delningen i yrkesklasser; ur olikheten i egendom härrör indelningen i samhällsklasserna. Bägge utövar inflytande på bildningsväsendet; av de stora formerna av samhällelig arbetsprestation och yrkeslivsställning bestämmas i stort arterna av undervisningsklass; av klasstillhörigheten eller familjernas egendomsställning påverkas i avsevärd grad ungdomens försändande till de olika skolkurserna... Det (samhället) behöver och äger motoriska, disponerande och andligt skapande och ledande funktioner och organ. Den första gruppen omfattar alla dem, vars arbetsprestation väsentligen omfattar kroppskrafter och handens skicklighet; hit skulle man föra de industriella arbetarna och hantverkarna av alla slag, lantarbetarna och småbönderna, slutligen också de i handel och trafik som yttersta exekutiva organ sysselsatta. Den andra gruppen omfattar dem, vilkas yrkesarbete väsentligen består i ledningen av den samhälleliga arbetsprocessen och anvisningen och ledningen av handens arbetare; hit skulle föras fabrikanter och teknici, ledarna av större lantbruksföretag, köpmännen och bankirerna, de högre anställda i handel och trafik och likaså även subalterntjänstemännen i stats- och kommunaltjänst. Den tredje gruppen slutligen omfattar de yrken, som man brukar sammanfatta under namnet de ”lärdas”, yrken vilkas utövning kräver det självständiga uppfattandet och den vidare utbildningen av vetenskaplig kunskap; dit kommer att höra forskarna och uppfinnarna men också innehavarna av de högsta posterna i civil- och militärtjänst, i kyrka och skola, vidare läkarna, teknikerna på ledande post o. s. v.” (Kultur der Gegenwart I: 1 s. 64–65.) Mot dessa tre grupper svarar också skolans indelning. Av Paulsens utläggningar ser man utmärkt skolans mekanik: här utbildas å ena sidan i nödig mängd det nödiga antalet arbetskrafter för varje materiellt och andligt arbete, å andra sidan fixeras alltid de högre ideologiska funktionerna vid en bestämd klass, varigenom bildningsmonopolet och därmed den kapitalistiska samhällsordningen håller sig. Paulsen sätter bara med orätt sig och sina likar *över* fabrikanterna och bankirerna, vars stövlar de lärda herrarna av nöd och utan nöd slickar.

Så uppenbarar oss skolan för det första den praktiska meningen med, de praktiska rötterna till alla ideologier. Om någon matematiker skulle uppröras över, att enligt vår åsikt hans ”rena vetenskap” har en fullständigt jordisk mening, så frågar vi honom bara: varför studerar de då matematik, köpmannasönerna i handelsskolorna, de blivande agronomerna i lantbrukshögskolorna, de blivande teknikerna i de tekniska högskolorna o. s. v.? Och skulle han då svara, att det bara är de enklare vetenskaperna som ägnar sig åt att undervisa dem, så frågar vi honom: varför håller de ”rena matematikerna”, de som i själva verket står så helt oförstående inför det praktiska livet, att de kunde sätta byxorna på huvudet, varför håller de föreläsningar för folk, som utbildar sig till ingenjörer eller agronomer? Skulle han gå ännu ett steg längre och vilja påstå, att det finns vetenskapsmän som inte ger undervisning åt någon och inte håller några föreläsningar, så går också vi vidare: Ja, men skriver de inte böcker? Och läses inte dessa böcker av professorer, som undervisar de blivande ingenjörerna, vilka senare använder sina förvärvade kunskaper till att göra beräkningar vid brobygge, fabricerandet av ångpannor eller upprättandet av elektricitetsverk? O. s. v.

Vidare visar oss skolan vederbörande samhälles relativa behov av olika arter lärt arbete ända till det ”allra högsta”.

Till sitt väsen är alltså alla vetenskaper precis så förbundna med varann genom arbetets band, som de olika grenarna av det materiella arbetet. Likaså är med dem också förbundna de andra grenarna av det ideologiska arbetet. *Det materiella arbetet utgör deras ständiga och allmänna grundval.*

§ 41. Överbyggnadens betydelse.

Vi närmar oss här en noggrannare undersökning av betydelsen av alla slags överbyggnad, däribland också ideologierna. Denna betydelse framgår kanske bäst av kritiken av de invändningar, som vanligtvis görs av motståndarna till den materialistiska historieuppfattningen.

Här stöter vi framför allt på invändningarna mot ideologiens praktiska rötter, mot påståendet att överbyggnadens former, däribland också ideologiens, skulle ha en tjänande betydelse. Man hänvisar till, att forskaren eller konstnären mycket ofta inte tänker det ringaste på, att deras tankar eller figurer spelar någon som helst praktisk roll. Tvärtom: forskaren strävar efter ”ren sanning”, söker denna för dess egen skull, han är förälskad i denna sköna dam Sanning och det har ingenting att göra med praktiska beräkningar: det gäller ett äktenskap av kärlek, inte av beräkning. På samma sätt skapar den sanne konstnären alldeles som fågeln sjunger: han älskar konsten för dess egen skull. För honom är konsten det högsta målet, i den och endast i den ser han livets mening. Och alldeles som juristerna proklamerade: må världen gå under bara rättvisan består (*fiat justitia, pereat mundus*, känd latinsk fras), så skulle också den sanne musikern gärna ge hela världen för en enda härlig symfoni. Den sanne konstnären lever för konsten, forskaren för vetenskapen, juristen för staten (för Hegel t. ex. betydde den preussiska junker-kapitalistiska staten världens högsta uppenbarelse i den mänskliga historien – hur borde man då inte vilja offra sig för den?) o. s. v.

Men, framför allt, är det då sant, att de lärda och konstnärerna tänker och känner så? Kanske kastar de (som man säger) sand i den ärade allmänhetens ögon, duperar den obarmhärtigt? Ja, det förekommer också. Men så får man inte uppfatta saken. En verklig vetenskapsman, en konstnär, en teoretisk jurist älskar i själva verket sitt fack som sig själv och tänker inte på sakens praktiska sida. Det är intet tvivel härom, det kunde bekräftas av tusentals exempel från alla möjliga håll. Men sakens kärna ligger inte däri, ty *ideologernas subjektiva psykologi* får inte förväxlas med *ideologernas objektiva* roll; vad människan tänker om sitt arbete är något helt annat än den roll, den betydelse hennes arbete har *för samhället*. Det är, som envar lätt inser, två alldeles skilda saker. Låt oss föreställa oss, hur saken i verkligheten går till. Som vi redan sett, uppväxte ideologien (låt oss säga matematiken) otvivelaktigt ur praktiska behov. Men sedan specialiserade den sig och sönderföll i olika fack. Fackmannen, som sysselsätter sig med ett fack, ser inte, att hans vetenskap tillfredsställer ett praktiskt behov. Han själv gör bara ”sitt arbete” och ju mer han älskar sitt arbete desto mer produktivt är hans arbete, desto mer går det framåt. Sin praktiska användning finner hans teori hos andra människor, som arbetar i andra fack. Förr, när det ännu inte fanns en sådan specialisering, var vetenskapens praktiska mening tydlig för envar; nu har sinnet för den gått förlorad. Vetandets utveckling tjänade förr praktiken också i människornas hjärnor. Numera tjänar vetandet i verkligheten också praktiken, men i de livsfrämmande fackmännens hjärnor ter det sig som något som är alldeles oberoende av praktiken. Varför det är så, är klart. Även här är människornas tänkande betingat av hennes tillvaro. När människan bara arbetar på ett ideologiskt område, måste ju detta område förefalla henne som jordens navel, kring vilken allt rör sig. Hon lever evigt i detta facks begreppsfär, ty – som *Engels* träffande har definierat det – ideologien är ingenting annat än ”sysselsättningen med tankar som med självständiga, sig oberoende utvecklande, endast sina egna lagar underkastade väsen” (Ludwig Feuerbach s. 52). Förr, före specialiseringen, tänkte människan ungefär så: Nu ska jag ta itu med den här geometrin, så jag nästa år bättre kan mäta upp jordlapparna vid flodstranden. Men nu säger sig den matematiska fackmannen: Jag måste ovillkorligen lösa denna uppgift – det är mitt livsmål. Något annorlunda uttrycker *Ernst Mach* denna tanke, men kontentan blir detsamma: ”För hantverkaren och ännu mer för forskaren blir den kortaste, enklaste, med minsta andliga offer uppnåeliga kunskapen om ett bestämt område av naturföreteelser *själv* ett ekonomiskt mål, inför vilket

man, *ehuru det ursprungligen var medel till målet*, när nu en gång ifrågavarande andliga drifter utvecklats och kräver sitt tillfredsställande, *inte längre tänker på det kroppsliga behovet*. (E. Mach: Die Mechanik in ihrer Entwicklung, Leipzig, 1921, s. 6, spärningarna av N. B.) På så vis är överbyggnadssystemet, alltifrån det socialpolitiska och till det filosofiska, förbundet med den ekonomiska grundvalen och det tekniska systemet hos vederbörande samhälle, som nödvändig länk i de samhällliga företeelsernas kedja.

Engels skrev i detta ämne i ett brev till Franz Mehring av den 14 juli 1893: "Ideologien är en process, som visserligen utföres av det s. k. tänkandet men med ett falskt medvetande. De egentliga drivkrafter, som sätter den i gång, förblir honom obekanta, annars vore det inte någon ideologisk process för honom. Därför att det är en tankeprocess, härleder han dess innehåll såväl som dess form ur det rena tänkandet, antingen hans eget eller hans föregångares. Han arbetar med blotta tankematerialet, som han obesett tar såsom alstrat genom tänkande och eljes inte vidare undersöker på en avlägsnare, av tänkandet oberoende process, och detta är ju något självklart för honom, enär allt handlande såsom *förmedlat* genom tänkandet också i sista instans förefaller honom *grundat* i tänkandet... Det är detta sken av en självständig statsförfattningarnas, rättssystemens, de ideologiska föreställningarnas på varje separatområde historia, som framför allt bländar de flesta." (Mehring: Geschichte der deutschen Sozialdemokratie, Stuttgart, 1919, I: 386, anm.)

En annan vanlig invändning mot vår teori är följande utläggning av denna teori: I själva verket finns det bara ekonomi, allt annat är barnsligheter, en slags illusion, dimma, ett bländverk utan tillvaro i verkligheten. Med andra ord: den uppfattningen skildrar den materialistiska historieuppfattningen på följande sätt. Det existerar olika "faktorer" (verksamma krafter) i historien: ekonomi, politik, konst o. s. v.; en del av dessa faktorer är mycket viktiga, andra oviktiga, den ekonomiska "faktorn" är den enda viktiga "faktorn", alla övriga är som femte hjulet under vagnen. Sedan man så framställt den marxistiska uppfattningen, börjar man ivrigt vederlägga den och välvist påvisa, att det utom ekonomin finns ytterligare andra ting, som också spelar roll. En sådan uppfattning av ideologien är absolut oriktig, grundfalsk. Överbyggnaden är ingalunda en "barnslighet", som inte har något att betyda. Vi har redan anfört exempel: förstör den kapitalistiska staten och den kapitalistiska produktionen blir omöjlig; förstör den moderna vetenskapen, därmed är också storproduktionen med sin teknik förstörd; ta bort de mänskliga meddelelsemedlen språk och litteratur och samhället kan icke existera, faller sönder. Följaktligen är det påståendet meningslöst, att den materialistiska historieuppfattningens teori förnekar betydelsen av överbyggnaden överhuvud och ideologierna i synnerhet. Frågan ligger för anhängarna av vår teori (den materialistiska historieuppfattningen) ingalunda så, att ideologien eller överbyggnaden över huvud *negeras* såsom icke existerande storheter eller framställs som storheter utan varje betydelse, utan så, att man *förklarar* dem. Och detta är inte ett och samma, vilket vi redan vet från kapitlet om determinism och indeterminism.

Lika oriktigt är betraktandet från ståndpunkten av "faktorernas" vikt: att ekonomin vore en viktig faktor men politiken eller vetenskapen en oviktig. En sådan uppfattning kan alstra en mängd missförstånd. Ty hur är det i själva verket med faktorernas vikt, om den kapitalistiska ekonomin överhuvud inte kan existera utan den kapitalistiska politiken? Att göra frågan om vikten till centralpunkten är detsamma som att ställa ungefär följande fråga: vilket är viktigare – kolven eller hanen på geväret, vänster hand eller höger fot, urfjädern eller kugghjulet i uret? I vissa fall kan man naturligtvis säga, att det ena är viktigare än det andra (så t. ex. är ekonomin viktigare än dansen) men i andra inte. Detta kommer sig av, att i varje system kan finnas delar, som är lika nödvändiga för det helas existens. Hanen är lika viktig för geväret som kolven, mången gång är en liten skruv i mekanismen lika viktig som varje annan del, ty utan denna lilla skruv är hela vår mekanism inte längre någon mekanism. Samma fråga möter oss, om vi, som vi nyss gjorde, betraktar "överbyggnads"-arbetet som en del av hela det samhällliga arbetet. Vad är viktigare för den moderna industrien: metallurgien eller gruvdriften?

Vilken meningslös fråga! Bägge är ”viktigare”. Vad är viktigare: det omedelbara materiella arbetet eller arbetet i den ekonomiska förvaltningen? Det ena är på ett givet utvecklingsstadium otänkbart utan det andra. Följaktligen kan man inte framställa saken så, som om det gällde ”faktorer”, vilka ifråga om vikt hade olika betydelse. Det är en falsk, förvirrad och förvirrande problemställning. ”I den samhällliga vetenskapens utvecklingshistoria spelade denna teori (teorien om faktorerna, N. B.) samma roll som teorien om de avsöndrade fysikaliska krafterna i naturvetenskapen. Naturvetenskapens framsteg förde till läran om dessa krafterns enhet, till den moderna läran om energien. Likaså måste den samhällliga vetenskapens framsteg föra till, att i stället för teorien om faktorerna, denna frukt av den samhällliga analysen, trädde *en syntetisk uppfattning av det samhälliga livet.*” (N. Beltov: Om den materialistiska historieuppfattningen, i Kritik av våra kritiker, s. 313.) Man måste alltså avvisa teorien om faktorerna. Men vad finns det då kvar för mening i att avsöndra den materiella produktionen från överbyggnaden? Och hur ska man uppfatta växelförhållandet mellan dem?

Hela skillnaden är funktionernas *olika karaktär*. Produktionsförvaltningen spelar en annan roll än produktionen själv. Vilken? Den avskaffar slitningarna, hindrar motsättningarna, systematiserar och samordnar arbetets enskilda element eller, som man annars säger, skapar en bestämd ”ordning” i arbetet. Detsamma är också fallet på andra områden. Vi såg exempelvis, att moralen, sederna och liknande normer samordnar människornas handlingar och fasthåller dem inom bestämda ramar, så att samhället inte faller ur sina fogar. Och vetenskapen? Samma historia med vetenskapen: dess arbetsområde visar i sista instans (om det är tal om naturvetenskaperna) vägen för produktionsprocessen, stegrar och reglerar dess effekt, ordnar dess gång. Och filosofien? Även dess verkliga betydelse har vi sett. Arbetsfördelningen mellan vetenskaperna skapar olika motsättningar mellan dem. Filosofien samordnar dessa, ger dem ordning och samband (eller *försöker* göra det).

Filosofien *uppstår* ur vetenskaperna på samma sätt som produktionsförvaltningen uppstår ur produktionen som sådan (i den meningen är den inte en primär utan en sekundär, inte en ursprunglig utan en avledd företeelse), men å andra sidan *behärskar* den till en viss grad vetenskaperna, ty den ger dem deras s. k. ”gemensamma ståndpunkt” eller ”metod” o. s. v.

Eller låt oss ta ännu ett exempel, som vi redan anförde: språket. Språket *växer* som vi sett ur produktionen, utvecklar sig under inflytande av den samhällliga utvecklingen, d. v. s. *bestämmer* i sin utveckling av den samhällliga utvecklingens lagbundenhet. Men vari består språkets roll? Det samordnar människornas handlingar; ty den ömsesidiga förståelsen är den enklaste formen för anpassningen och samordningen av relationerna, handlingarna, delvis också känslorna o. s. v.

Dessa exempel må vara nog för att man ska inse den grundläggande meningen i avgränsningen mellan den materiella produktionen och den ideologiska såväl som varje ”överbyggnads”-arbete. Ty det ömsesidiga förhållandet mellan dem består i, att det ideologiska arbetet, som avledd storhet, samtidigt representerar en reglerande princip. Ifråga om totaliteten av det samhälliga livet ligger skillnaden i *åtskillnaden i funktioner*.

Däriigenom blir också följande fråga fullkomligt klar, frågan om ”överbyggnadens omvända inflytande på den ekonomiska grundvalen och samhällets produktionskrafter”. överbyggnaden själv alstras av de ekonomiska förhållandena och produktionskrafterna, som bestämmer dessa förhållanden. Men påverkar de dessa å. sin sida? Efter allt som sagts är det klart, att de måste göra det. De kan vara en utvecklingskraft, de kan under bestämda omständigheter – bli en hämsko för utvecklingen. Men alltid verkar de, omvänt, också på den ekonomiska grundvalen såväl som på produktionskrafternas tillstånd. Med andra ord: *mellan de olika leden av de*

samhälleliga företeelserna äger en ständig process av växelverkan rum. Orsak och verkan byter plats.

Men om vi erkänner en växelverkan – vad blir det då av grundvalarna för den marxistiska teorien? Ståndpunkten växelverkan intar ju de flesta borgerliga lärda. Hur förhåller det sig då därmed, att produktionskrafterna och produktionsförhållandena skulle tjäna som grundval för analysen? Förstör vi då inte med våra egna händer vad vi på de föregående sidorna byggt upp?

Dessa tvivel kan naturligtvis genast överrumpla läsaren. De bör dock inte tas på allvar. Ty med alla växelverkningar, alla i varandra inflätade inflytanden o. s. v. förblir det ena oförändrat: *i varje givet ögonblick bestämmes samhällets inre struktur av växelförhållandet mellan detta samhälle och den yttre naturen, d.v.s. av samhällets materiella produktionskrafterns tillstånd; men formens förändring bestämmes av produktionskrafternas rörelse.* ”Växelverkans teori” inskränker sig till att den erkänner denna växelverkan. Längre går den inte. Men vi ser, att alla otaliga processer, som utspelas inom samhället, att alla otaliga varandra korsande inflytanden, sammanstötningar, sammanflätningar av krafter och element i samhället, att allt detta sker *inom en gemensam ram*, som är given genom växelförhållandet mellan samhälle och natur. Våra motståndare kan ju försöka att förneka denna grundsats, som i sin allmänna form redan var bekant för en *Goethe*, när han i Djurens meta-morfos skrev:

”Alla lemmar formar sin form efter eviga lagar, och den mest sällsamma form i hemlighet gömmer sin urbild.

... Så av dess levnadssätt bestämmes gestalten hos djuret liksom dess sätt att leva; det har på alla gestalter återverkan av vikt. Så visar sig fast formationen, vilken till växling är böjd genom yttre verkande väsen.”

Denna sats är ovederlägglig. Och därigenom blir det klart, att analysen just måste börja med produktionskrafterna; att de otaliga ömsesidiga beroendena mellan samhällets olika delar ingalunda avskaffar alla samhälleliga företeelsers *grundläggande* (i sista instans verksamma) djupaste beroende av produktionskrafternas utveckling; att mångfalden av de i samhället verksamma orsakerna visst inte motsäger en enda *enhetlig lagbundenhet hos den samhälleliga utvecklingen*.

Vi kan här inte anföra de enskilda invändningarna av de olika borgerliga lärda – deras antal är legio. Till sitt väsen idisslar de alla till dödande leda ett och samma. Som exempel ska vi anföra ett av de sista ”kritiska” försöken. På följande sätt framställer professor *W. M. Chwostow Marx'* lära: ”Den består i det stora hela (!) däri, att bland de historiska faktorerna (!) den ekonomiska faktorn ryckes i förgrunden (!) – alla övriga företeelser bildas under det ensidiga (!) inflytandet av de ekonomiska förhållandena.” (Den historiska processens teori, s. 315, endast på ryska.) Efter vår framställning i texten är det överflödigt att säga, i vad mån herr Chwostow riktigt uppfattar *Marx'* teori. I rättvisans namn må sägas, att han inte utgör något undantag. Tvärtom, med ju större lärdomsapparat *Marx* vederlägges, med desto mer okunnighet framställes han.

Och så ett prov på ”vederläggning” (av samma professor): ”Jag tror (!), att de mest olikartade strävanden är egna för människan. För det första sörjer hon för upprätthållandet av sin fysiska existens och företar i det syftet vissa handlingar. För det andra bemödar hon sig att igenkänna den yttre världen i sig själv, och denna drift är henne egen oberoende av alla materiella beräkningar. För det tredje har människan också sådana behov som exempelvis maktlystnaden eller frihetskärleken. Människorna har vidare religiösa och estetiska behov, behovet av sin omgivnings sympati o. s. v.” (D:o s. 317-320.) Sedan herr Chwostow serverat en sådan ragout av behov, drar han slutsatsen, att en ”monistisk (d. v. s. enhetlig, från någon viss punkt utgående, N. B.) förklaring... är omöjlig”. Men just i detta enda exempel Chwostow kan man påvisa hela vanvettet i den Chwostowska (bland de ”lärda” i hela världen mycket spridda) uppfattningen och just visa nödvändigheten av en monistisk förklaring. Vad är det i

själva verket annat än ett hån mot det vetenskapliga tänkandet, när trosdrift, härsklystnad o. s. v. betraktas som eviga kategorier? Det faller heller inte författaren in att söka efter deras *förklaring*. I världen existerar religion. Hur ska den förklaras? Tja, genom det religiösa behovet. Det finns välde i världen. Varför? Tja, därför att det existerar härsklystnad. är det inte att ”förklara” sömnen med ”inslumningskraften”? Förklaras på så sätt *någoting*? På så vis kan man utan att tveka ”förklara” allt i världen: staten förklaras av behovet av staten, konsten av behovet av konst, cirkus med behovet av cirkus, Chwostows förklaringar med behovet av Chwostows förklaringar, gåendet till fots med behovet att gå till fots, o. s. v. i det oändliga. Men en sådan ”den historiska processens teori” är inte värd ett ruttet öre. ”För människan är frihetsdriften egen.” Men det är ju inte sant! Tag Nikolaus II under hans härskartid. Var ”frihetsdriften” egen för honom och hans klass? Förvisso inte. Följaktligen är, tvärt emot Chwostow, denna ädla drift inte egen för alla människor. Och så snart vi har märkt det, tränger sig genast den frågan på oss: *varför* har vissa människor denna drift och andra inte? Och då måste vi – o fasa! – vända oss till betingelserna för deras existens etc. Detsamma är också fallet med Chwostows andra ”olika behov”. När bourgeoisins lärda stretar emot den monistiska förklaringen, stretar de egentligen också emot varje förklaring överhuvud.

§ 42. Samhällslivets formgivande principer.

Vi har nu kommit fram till en allmän fråga, som efter alla anförda betraktelser dyker upp framför oss. Den frågan är följande. Vi såg, att den samhällsliga psykologien, ideologien och ekonomin kännetecknas av vissa typiska drag. Kan man inte fatta dessa drag? Kan man inte ur kaos, ur det sannskyldiga havet av de ekonomiska, politiska, samhällsligt-psykologiska och ideologiska företeelserna finna ut det grundläggande, avgörande, fiska upp vad som utgör det väsentliga draget hos ”tiden ifråga”, hos vederbörande ”epok”? Kommer det inte här att visa sig, att sammanhanget mellan alla samhällsliga företeelser visar sig däri, att de olika samhällsliga företeelserna äger något gemensamt? Vi såg ju, att de alla ”i sista instans” bestäms av produktionskrafterna och produktionsförhållandena. Hur ska man kort uttrycka detta sammanhang? Och hur ska man ta itu med uppgiften?

Låt oss ta en av de ”finaste” och mest ”komplicerade” av det andliga livets företeelser, konsten. Vi såg, att den i varje given epok har sin egen ”stil”, d. v. s. sin egen karaktär, som uttrycker sig i *särskilda former*. Dessa särskilda former (låt oss exempelvis erinra oss den egyptiska konsten) motsvarar det särskilda innehållet, detta innehåll motsvarar en bestämd ideologi, denna ideologi en bestämd psykologi, denna psykologi en bestämd ekonomi och denna ekonomi en bestämd utvecklingsgrad hos produktionskrafterna.

Men om vi på alla områden av det samhällsliga livet iakttar en *bestämmdhet hos formerna*, kan vi då påstå, att alla livets områden har sin ”stil”? Naturligtvis kan vi göra det. Man kan med samma rätt tala om *vetenskapens ”stil”* som man talar om konstens stil. Man kan tala om levnadsstil, d. v. s. om de typiska, särskilda *formerna* för detta liv (jfr exempelvis om ”levnadsstil” *Simmel: Philosophie des Geldes* s. 480); man kan i viss mening tala om den samhällsliga ekonomiens stil – och man kommer då att med denna ekonomis stil mena ingenting annat än vad *Marx* kallar ”produktionsförhållandena”, ”produktionssättet” eller ”samhällets ekonomiska struktur”. På samma sätt som en byggnads stil bestäms av en viss kombination av elementen i denna byggnad, så uttrycker sig också den samhällsliga ekonomiens ”stil” i produktionsförhållandenas säregenheter, i det ”särskilda sätt”, på vilket elementen av det samhällsliga hela är inbördes förbundna. Det särskilda sätt, varpå denna förbindelse verkställs, skiljer samhällsstrukturens olika epoker.” (*Marx: Das Kapital II: 12-13.*) Men jämte ”produktionssättet” existerar också ett ”föreställningssätt”, som *Marx* kallar det. Detta är ”stilen” hos ideologien under den givna epoken överhuvud, d. v. s. det särskilda sätt för kombinationen av idéer, tankar, känslor och gestalter, som är karaktäristiskt för vederbörande epok, ”likformigheten i det vetenskapliga tänkandet, världen och livsuppfattningarna” – för att uttrycka sig med professor *Marbe* (*Karl Marbe: Die Gleichförmigkeit in der Welt, Untersuchungen zur Philosophie und positiven Wissenschaft, München, 1916, s. 86.*)

Så har vi alltså kommit så långt, att vi gentemot ”produktionssättet” ställer ”föreställnings-sättet”. Med andra ord: vi har kommit så långt, att vi gent emot vederbörande samhälles ekonomiska ”stil” ställer dess ideologiska ”stil”. Är en sådan motsatsställning tillåtlig? Av allt vad vi sett vid betraktandet av överbyggnaden överhuvud och ideologierna i synnerhet följer med absolut säkerhet, att vi är fullkomligt berättigade därtill.

Låt oss förklara det med ett exempel. Vi tar feodaltiden. Dess *ekonomiska* ”stil” låter uttrycka sig genom den fasta *hierarkins* princip eller – vad som är detsamma – *rangens* idé. På följande sätt karaktäriserar *Marx* feodalismen: ”I stället för den oberoende mannen finner vi här envar beroende – livegna och godsherrar, vasaller och länsherrar, lekmän och präster. Personligt beroende karaktäriserar i lika hög grad den materiella produktionens samhälleliga förhållanden som de på dessa uppbyggda livssfärerna.” (Das Kapital I: 43.) Denna karaktäristik av ekonomin och andra livssfärer är just epokens ”stil”. Hierarkisk rangordning i hushållningen, hierarkiskt beroende i de andra livssfärerna, hierarkisk ”stil” hos hela ideologien. Ja, har vi inte sett, att den medeltida människans hela tänkande var religiöst? Och religionen är ju ett sådant tanke-system, där allt förklaras enligt *hierarkins*, enligt *rangens* sätt. Vetenskapen är genomträngd av rangidén, konsten är genomträngd av rangidén, och detta finner sitt uttryck i stilen. Rangen – det är *hela* livets ”stil”. Och i denna stils enhetlighet visar sig föreställningsmetodens beroende av produktionsmetoden, idé-systemets av person-systemets, vilket å sin sida bestäms av tingens system, d. v. s. av de samhälleligt-materiella produktionskrafterna. En sådan stilens grundpelare, som i detta fall hierarkien eller rangen är, kan man beteckna som ”*samhällslivets formgivande princip*”. Vi ser, att den har *produktionsförhållandena* till sin grundval.

Denna enhetlighet i livsstil är så iögonenfallande, att t. o. m. många borgerliga lärda kommer mycket nära den här uppfattningen. *Karl Lamprecht* t. ex. uppställer läran om ”personlighetens dominant”, d. v. s. om den härskande typen i psykologien, som ändrar sig allt efter epokens förhållanden, varvid den gamla dominanten förstöres och en ny uppstår, en ny ”livsstil” skapas. (*K. Lamprecht: Moderne Geschichtswissenschaft*, Berlin, 1920, s. 77 ff.)

I sammanhang med frågan om de formgivande principerna blir också tämligen enkelt den av *Hammacher* framkastade frågan löst. Denne forskare för i fält följande huvudinvändning mot den materialistiska historieuppfattningen: ”Alltjämt förblir det problematiskt, varför bara de ekonomiska förhållandena kunde öppna sig tillträde till den historiska själen.” (*Emil Hammacher: Das philosophisch-ökonomische System des Marxismus*, Leipzig, 1909, s. 178.) Gåtan är lätt att lösa. Människorna influeras inte bara av ekonomiska påverkningar utan av allt som ligger inom deras erfarenhetsfär. Men de allmänna formgivande principerna bestäms av produktionsförhållandena, som därför också ”återspeglas” på de ideologiska områdena. Bäst kan man se det ifråga om religionen. Visst hade också solljuset, åskan, döden, sömnen o. s. v., visst hade allt detta ett ”tillträde till den historiska själen”. Men gudomens idé, idén om ”den högsta makten”, om ”rangordningen” i skapelsen uppstod först med uppkomsten av rangordningen i det samhälleliga livet. Inom denna *ram* intvangs alla ”lämpliga” företeelser, däribland också sömnen och döden. Eller: i de blodiga despotierna var ofta huvudguden krigets gud. *Eftersom* han var krigets gud, så blev han därigenom också åskans och blixstens gud, då dessa är de fruktansvärdaste ”krigiska” naturmakterna. Åskvädret gjorde intryck på ”den historiska själen”, men detta material *utformades* av de samhälleliga förhållandenas ram. Man kunde fråga, varför då de samhälleliga förhållandena utformar detta material. Var finns här det inre sammanhanget? Saken är mycket enkel. Det hänger så ihop, att den samhälleliga miljön har sina *livsgrundvalar* i produktionsförhållandena... ”Vi vet, att likformigheten i psykologiska företeelser låter föra sig tillbaka på likformigheten i dessa företeelsers betingelser.” (*Marbe*, anf. arb. s. 52.) Många fakta på detta område är ”till en viss del kulturprodukter”. *Huber* (*Zeitschrift für Psychologie* Bd 59, 1911, s. 241 ff.) har visat upp, att vid associationsförsök reaktionsordens kvalitet bl. a. beror av ”försökspersonens yrke och levnadsvanor”. (*Marbe*, d:o.) Det betyder, att svaren på samma frågor (exempelvis på uppmaningen att säga ett ord) utföll olika alltefter försökspersonernas ”levnadsvanor”.

Det är då heller inte alls underligt, att den samhällliga psykologien och ideologien beror av det materiella livets produktionsätt och samtidigt därmed av produktionskrafterna.

§ 43. Typer av ekonomisk struktur och typer av olika samhällen.

Vid undersökningen av samhället stöter vi på bestämda historiska *samhällstyper*. Vad vill det säga? Det vill säga, att "samhället överhuvud" icke existerar, att i realiteten samhället *alltjämt* finns till i något bestämt historiskt hölje eller, om man vill uttrycka sig på byråkratspråk, bär tidens uniform. Detta är fullt begripligt. Vi vet, att samhället (ett samhälle vilket som helst) är totaliteten av de i ständig växelverkan inbördes stående människorna, varvid dessa talrika växelverkningar stöder sig, som sin grundval, på människornas *arbets*-inflytelser, på *systemet av produktionsförhållandena*, när man betraktar dessa ömsesidiga arbetsinflytelser i varje givet ögonblick. Men detta system av produktionsförhållandena är totaliteten av de *på bestämt sätt* arrangerade människorna, människor som inte bara är förbundna genom arbetet utan genom *en bestämd typ* av arbetsförbindelse. Därför är det klart, att samhället existerar endast på en *bestämd* arbetsbasis, och då denna bestämda basis, det bestämda produktionsättet, också motsvarar ett bestämt föreställningssätt, så är det tydligt, att därigenom är också typen för *hela* samhället given, samhället i dess helhet och inte bara dess materiellt-produktiva eller ekonomiska del. Samhällets teknik är förbunden med produktionsättet, produktionsättet med föreställningssättet, och denna förbindelse av det materiellt-sakliga, mänskliga och andliga systemet gör samhället till en bestämd *samhällelig* typ. Alldeles som vi i djurvärlden skiljer på olika djurarter, -släkten, -familjer etc., så skiljer vi i sociologien olika samhällsarter. Men här måste vi framhålla grundtanken i denna paragraf, nämligen den, att den skillnaden mellan de samhällliga "arterna" eller de samhällliga typerna kan påvisas *inte bara i den ekonomiska sfären utan i vilken som helst kedja av samhällliga företeelser*. Samhällstypen kan man känna igen såväl på dess ideologi som på dess ekonomi. Från feodal-konsten kan man sluta till de feodala produktionsförhållandena, från de feodala produktionsförhållandena kan man sluta till den feodala konsten eller religionen eller karaktären av tänkandet överhuvud o. s. v. Därför kan vi exempelvis genom att dechiffrera vissa litterära minnesmärken, som grävs fram av arkeologerna, göra oss en bild av försvunna folks liv och levnadssätt. När vi läser Hamurabis lagsamling, så återupplivar vi på nytt Babylons ekonomiska liv. Efter Iliaden och Odyssén kan vi bedöma den äldsta grekiska historien. O. s. v.

Samhällets historiska former, dessa formers *bestämmdhet*, är alltså en sak som inte rör bara den ekonomiska grundvalen utan också totaliteten av de samhällliga företeelserna, ty den *ekonomiska* strukturen bestämmer också den politiska strukturen såväl som den ideologiska strukturen. Är den ena given, så är också den andra given. Visserligen följer därav inte, att den ena samhällstypen är skild från den andra genom så skarpa gränser, att de olika samhällena inte har några gemensamma drag. "Abstrakt stränga gränslinjer skiljer lika lite samhällets epoker – som geologiens." (*Marx: Das Kapital I: 335.*) Tvärtom, i det verkliga livet finner vi i varje ny samhällstyp, i varje ny samhällelig struktur mången gång mycket stora, avgörande traditioner från de gamla ekonomiska formationerna. Om vi exempelvis betraktar det moderna kapitalistiska samhället, så finner vi i detta en mängd rester från föregående ekonomiska former. Hela den stora bondeklassen är i grund och botten en kvarleva från feodaltiden; detsamma kan sägas om hantverket o. s. v. Den "rena" kapitalismen förutsätter bourgeoisie och proletariat men inte bönder, hantverkare o. d. När den *ekonomiska* strukturen icke uppvisar och icke kan uppvisa en sådan "renhet", så är det självklart, att även på det ideologiska området måste ske en viss "idéblandning". Med andra ord: i det kapitalistiska samhället kan man anträffa många rester av den feodala ideologien, exempelvis hos agraradeln och bönderna, lantklasserna som stöder sig på de *tidigare* agrarförhållandena och ännu bevarat vissa traditionella drag. "I teorien (det gäller här den kapitalistiska samhällningens teori, N. B.) förutsättes, att det kapitalistiska produktionsättets lagar utvecklar sig

rent. I verkligheten finns alltid bara approximation, men denna approximation är så mycket närmare ju mer det kapitalistiska produktionssättet är utvecklat och ju mer dess förorening och hopblandning med rester av tidigare ekonomiska tillstånd är avskaffade.” (Das Kapital III, 1: 154.) Samtidigt med sammanflätningen av de *ekonomiska* formerna sker också oundvikligt en sammanflätning av de *ideologiska*. Därför finns det aldrig ett absolut enhetligt ”produktionssätt” och ännu mindre ett absolut enhetligt ”föreställningssätt”. (Vi säger ”ännu mindre” därför att ”föreställningssättet” är olika hos de olika klasserna, t. o. m. sådana som hör till en och samma ekonomiska struktur tagen i dess jungfruliga renhet.) Därav följer dock ingalunda, att vi inte kan och bör hålla isär de enskilda *typerna* av produktionsförhållandena. Ty i vilket som helst verkligt existerande samhälle *härskar* alltid en bestämd typ av produktionsförhållanden, och *därför* härskar också ett bestämt ”föreställningssätt”. Så har *W. Sombart* rätt, när han säger: ”En epok i det ekonomiska livet enligt andan i det ekonomiska livet skiljer jag ut efter, huruvida i en bestämd tid en bestämd anda varit *förhärskande*.” (*W. Sombart: Der Bourgeois*, s. 6.)

Likaså talade *Marx*, då han talade om kapitalismen, om ”den samhällsform, vari den kapitalistiska produktionen är den för här sk an d e”. (*Marx: Theorien über den Mehrwert*, Stuttgart, 1910, I:424.) Liksom vi i djurvärlden skiljer aporna från människorna, fast bägge uppvisar liknande drag, så skiljer vi vid betraktandet av de samhällseliga formerna en form från den andra oaktat gemensamma drag, trots att vi hos de ”högre” formerna ofta anträffar t. o. m. alldeles onyttiga, vid första anblicken obegripliga lämningar av de gamla arterna (s. k. rudiment).

I kapitel III i denna bok talade vi redan om, att man vid behandlingen av samhället måste särskilja dess samhällseliga former, som har sina rötter i den ekonomiska strukturens *egendomligheter*. Denna uppfattning har upprepade gånger framkallat ett hårdnackat motstånd från den officiella borgerliga vetenskapen, för vilken tanken på en radikal omformning av de samhällseliga förhållandena var motbjudande. Att sakens kärna just ligger däri, erkänner emellertid nu också de borgerliga själva. Så skriver dr *Bernhard Odenbreit*: ”*Marx* har, *vilket bara är helt naturligt för en ’revolutionär’*, en särskilt skarp blick för alla samhällseliga institutioners historiska, övergående karaktär. Till denna allmänt-samhällseliga insikt kommer en medvetet kritisk uppfattning av nationalekonomiens mera begränsade ämne.” (*Plenge: Staatswissenschaftliche Beiträge*, Heft I, B. *Odenbreit: Die vergleichende Wirtschaftstheorie bei Karl Marx*, Essen a. d. R., 1919, s. 15.) Ja, just det! Den skarpa blicken för vad som förändrar sig ska vi bara kunna finna hos revolutionären. Däri ligger som bekant en av huvudorsakerna till det revolutionära proletariats samhällsvetenskapers överlägsenhet över den kontrarevolutionära bourgeoisins samhällsvetenskaper.

Om vi betraktar den tidigaste oss bekanta form av samhälle, den s. k. urkommunismen, så motsvarar produktionsförhållandenas typ, där den hushållande ”personligheten” ännu inte hade utsöndrat sig från ”horden”, också ”medvetenhetsformerna”: där finns ingen religion, inga rangidéer, inte ens idén om personligheten, den avsöndrade individualiteten som sådan. Se därefter på det s. k. *feodalsamhället*, ”vars väsentliga drag består å ena sidan i landets splittring i en mängd självständiga egendomar, furstendömen och privilegierade herresäten, och å andra sidan i dessa egendomsars sammanfattning genom avtalsenliga vasallband”. (*N. P. Silvanskij: Feodalismen i det gamla Ryssland*, Petersburg, 1907, s. 45, endast på ryska.) Här är hushållningens stil en hierarkisk, stilen i politiken en lika hierarkisk, stilen i ideologien likaledes. Som vi redan sett, råder där i allt *rangens* idé. Grundvalen är den stora jordegendomens (”nulle terre sans seigneur”, intet jordområde utan herre – detta franska talesätt karaktäriserar den ifrågavarande ekonomiska ordningen), som är trög och orörlig. De ekonomiska förbindelserna är förbindelserna mellan godsägarna och de livegna; dessa är stabila, orörliga och från feodalsamhällets medlemmars ståndpunkt oföränderliga; allt är i det hierarkiska systemet ”befäst” på sin plats. Varje skomakare må till sin död förbli vid sin läst!

Detsamma var också fallet i den politiska överbyggnaden, som uttryckte dessa produktionsförhållanden.

”Feodallivets hierarkiserande tendens upphöjdes av trettonde århundradets rättslärdar till en teori och ett system (här talas om den europeiska feodalismen, N. B.)... Predikanterna ser klart den horisontala indelningen av samhället som helhet, även när det sönderfaller i herrar och slavar. De hänvisar slavarna till apostelns ord, som bjöd slaven att lyda sin herre. Gud hade på jorden tillsatt konungar, hertigar och andra män, på det att de skulle befalla över de andra. De vore av Gud tillsatta, på det att de svaga skulle bero av de starka.” (*L. P. Karsavin: Medeltidens kultur, Petrograd, 1918, s. 99, endast på ryska.*) Hela världsuppfattningen är religiös, d. v. s. genomträngd av rangprincipen eller, som man brukar säga, ”auktoritär”. Därav följer dess stelhet, dess traditionstrohet. Vetenskapen består där huvudsakligen i utläggningen av traditionen och Den heliga skrift, konsten är ”gudomlig” och förhållbar i sin form och sitt innehåll de ”högre” himmelska och jordiska makterna; härskande moral och sed är den feodala troheten, den adliga stoltheten, vördnaden för förfädernas bud, respekten för ”ädelmodet” och den ”adliga härstamningen” – ”quod licet Jovi non licet bovi” (latinskt ordspråk: vad som tillåtes Jupiter tillåtes inte oxen). Kort och gott: vi har framför oss en särskild *samhällelig ”varietet”*, en särskild samhällsform, *allt ifrån dess materiella basis till de ”högsta” formerna av det samhälleliga medvetandet.*

Låt oss nu betrakta *det kapitalistiska samhället*. Som dess ekonomiska grundval tjänar en annan typ av förhållanden. ”Motsatsen mellan jordegendomens på personliga lydnads- och härskarförhållanden vilande makt och pänningens opersonliga makt är klart sammanfattad i två franska ordspråk: ‘nulle terre sans seigneur’ (intet jordområde utan herre) och ‘l’argent n’a pas de maitre’ (pänningen har ingen herre).” (*Marx: Das Kapital, I: 104, not 1.*)

I denna Marx’ sats avslöjas ett av det kapitalistiska samhällets grundläggande ekonomiska beroenden, nämligen företagets bundenhet vid *marknaden*, varur också denna marknads opersonliga makt och pänningens opersonliga, ”abstrakta” makt härrör. Men saken har ännu en annan sida. Den opersonliga samhälleliga makten hos den till kapital gjorda pänningen finner i alla fall sin herre, i och med att den enkla varuproduktionen blir kapitalistisk produktion.

”Liksom i pänningen all kvalitativ skillnad mellan varorna är utplånad, så utplånar den å sin sida som radikal ‘leveller’ (namnet på de engelska revolutionära jämlikhetsmakarna, N. B.) alla skillnader. Men pänningen är själv vara, ett yttre ting, som kan bli envars privategendom. *Den samhälleliga makten blir på så sätt till privatpersonens privatmakt.* (*Marx: Das Kapital, I: 35-36, spärr. av N. B.*) Men härur följer ett annat drag i det kapitalistiska samhällets ekonomi: den hierarkiska karaktären. Detta drag har lika glänsande karaktäriserats av Marx. Så skriver han i kapitlet om Kooperationen (*Das Kapital I: 296*): ”Den kapitalistiska ledningen är till sin form despotisk. Med Kooperationens utveckling i större skala utvecklar denna despotism sina egendomliga former. Liksom kapitalisten är befriad från handens arbete, så snart hans kapital har nått den minimistorlek, varmed den egentliga kapitalistiska produktionen först börjar, så avträder han nu själv funktionen av omedelbart och ständigt sysslande med de enskilda arbetarna och arbetsgrupperna till ett särskilt slag av lönearbetare. Liksom en armé behöver militära, behöver en under samma kapitals kommando samarbetande arbetsmassa industriella officerare (disciplin, managers) och underofficerare (uppsyningsmän, foremen, overlookers, contremaitres), som under arbetsprocessen kommenderar i kapitalets namn. överuppsynings arbete befäster sig i sin uteslutande funktion.”

Det kapitalistiska *produktionssättet* har alltså en *dubbelkaraktär*: å ena sidan är det totaliteten av de enskilda privathushållningarna, ”företagen”, som är förbundna med varann genom marknads anarkiska band till följd av utbytet, varvid marknads elementärt verkande kraft

behärskar varje enskild hushållning; å andra sidan är det ett hierarkiskt system, ett system av "kapitalets kommando". Intet under, att på ett sådant *produktions*sätts grundval också uppstår motsvarande *föreställning*sätt. Dess "stil" måste återspegla denna dubbelsidighet. Och det kapitalistiska samhällets "föreställningssätt" särskiljer sig å ena sidan genom vad *Marx* betecknade som *varufetischism* och å andra sidan genom "rangens" princip, som vi också iakttog i feodalsamhället. Ur kombinationen av dessa bägge "formgivande principer" framgår också den grundläggande stilen hos det i den kapitalistiska världen förhärskande "föreställningssättet".

Vad är då varufetischism?

I det varu-kapitalistiska samhället arbetar företaget "självständigt" för den okända marknaden. Egentligen utgör här varje arbete en liten del av det samhälleliga arbetet, och alla dessa små delar beror av varandra inbördes. Men det sker i en sådan form, att det samhälleliga sammanhanget *mellan människorna*, som faktiskt arbetar för varann, förblir *fördolt* för ögat. Om vi framför oss hade ett socialistiskt samhälle, där allt förlöper planmässigt, då vore det utan vidare klart, att människorna arbetar för varann, att varje enskilt slag av arbete bara är en liten del av hela det samhälleliga arbetet o. s. v. Relationerna mellan människorna vore då klara, hela oklarheten vore då borta. Helt annat i den kapitalistiska världen. Här är denna arbetsförbindelse mellan människorna inte synlig. Den förblir fördold för ögat. Varigenom döljes den? Genom marknaden manipulationer. På marknaden flyttas, säljes och köpes saker, varor. Men det är inte människorna som med sitt förnuft behärskar marknaden, utan marknaden behärskar med sina priser människorna. Människorna ser *sakernas förflyttning* och förstår därvid inte, att de arbetar för varann, att de alla är inbördes förbundna genom det gemensamma arbetsbandet. Detta arbetsband ter sig för dem som en särskild underbar kraft hos de sakliga varorna, som dessa varors "värde". Relationerna mellan människorna ter sig för dem som relationer mellan varorna. Detta är just varufetischismen, att man tillskriver tingen, bakom vilkas förflyttning i själva verket döljes människornas ömsesidiga arbete, underbara egenskaper. Denna fetischism, när "människornas eget bestämda samhälleliga förhållande... för dem antas den fantasmagoriska formen av ett förhållande av ting" (*Marx: Das Kapital I: 38*), utgör det särskilda kännetecknet på det kapitalistiska "föreställningssättet". Vi har redan sett, hur de borgerliga lärda, konstnärerna, filosoferna o. v. blir upprörda, när man talar om vetenskapens, konstens eller filosofiens samhälleliga rötter. De är alltigenom fetischdyrkare. Ty de förbiser den samhälleliga förbindelsen; de kan inte förstå, att deras inspirerade, gudomliga arbete precis som allt annat bara är en del av hela *det samhälleliga arbetet*.

Fetischismen i den kapitalistiska världen uppenbarar sig mycket plastiskt på de s. k. moralnormernas eller etikens område, varom de lärda professorerna helst talar. Vi har redan konstaterat, att de etiska normerna är de förhållningsregler, som är nödvändiga för upprätthållandet av samhället eller klassen eller yrkesgruppen etc. De har en *nödvändig, samhällelig tjänstebetydelse*. Emellertid inses i det fetischistiska samhället icke denna normernas mänskliga och samhälleliga betydelse. Tvärtom: dessa normer, d. v. s. de tekniska förhållningsreglerna, ter sig som "plikter", som hänger över människorna, som någon sorts yttre gudomlig tvångskraft. Denna oundvikliga fetischism i etiken finner ett utmärkt uttryck hos *Immanuel Kants* borgerligt filosofiska genius i hans lära om "det kategoriska imperativet".

Helt annorlunda måste proletariatet betrakta saken. Det får inte predika den kapitalistiska fetischismen. För proletariatet är dess förhållningsnormer tekniska regler på alldeles samma sätt som för snickaren som gör en länstol. När snickaren gör en länstol, så hyvlar han, sågar, limmar o. s. v. Det följer av själva hans arbetsprocess. Han uppfattar inte träbearbetningens regler som något, som är honom främmande och kommer från ett hinsides, åt vilket han är hemfallen. På alldeles samma sätt förhåller det sig med proletariatet i dess samhälleliga kamp. Om det vill uppnå kommunismen, så måste det göra det och det, alldeles som snickaren som måste göra vissa saker för att få till stånd en länstol. Och allt, som är ändamålsenligt från denna ståndpunkt, måste också göras. Etiken förvandlar sig hos proletariatet så småningom till enkla och förståeliga tekniska förhållningsregler, som erfordras för

kommunismen, och *så upphör de egentligen att vara etik*. Ty etikens egentliga väsen består ju däri, att den betyder normer som är omgivna av ett fetischistiskt hölje. Fetischismen är etikens *väsen*. Där denna fetischism försvinner, där försvinner också etiken. Det skulle exempelvis inte falla någon in att beteckna en konsumtionsaffärs eller ett partis stadgar som "etiska" eller "moraliska". Ty där ser envar den *mänskliga* meningen. Etiken däremot förutsätter en fetischistisk dimma, som förvirrar huvudet på många. *Så behöver proletariatet* förhållningsregler och det mycket klara, men det behöver ingalunda någon etik, d. v. s. den fetischistiska såsen till den till buds stående måltiden. Det är självklart, att inte heller proletariatet genast gör sig fritt från fetischismen i det varusamhälle, vari det lever. Men det blir en annan fråga.

Den varu-kapitalistiska ideologiens fetischism parar sig med "rangens" princip, och dessa två grundläggande formgivande principer utgör kärnan i det kapitalistiska föreställningssättet, ramen som innefattar det ideologiska materialet. På detta sätt är det kapitalistiska samhället en särskild art av samhälle med särskilda, karaktäristiska drag i alla "våningarna" av det samhällseliga livet ända upp i dess högsta ideologiska tinnar. *Så förutsätter den ekonomiska strukturens typ också den socialpolitiska strukturens och den ideologiska strukturens*. Samhället har en grundläggande "stil" i alla sitt livs härskande företeelser.

§ 44. Utvecklingens motsägelsekaraktär. Samhällets yttre och inre jämvikt.

I de föregående paragraferna har vi undersökt den samhällseliga jämnviktens företeelser. Men vi får därvid inte ett ögonblick glömma, att vi menar den *rörliga* jämnvikten, d. v. s. ett sådant sakläge där jämnvikten ständigt störes, så återställes på förändrad grundval, på nytt störes o. s. v. Med andra ord: vi har framför oss en motsägelsefylld process, icke ett tillstånd av vila och heller inte ett tillstånd av absolut anpassning utan en motsättningarnas kamp, en *dialektisk* rörelseprocess. Därför får vi, när vi betraktar samhällets *byggnad*, d. v. s. växelförhållandet mellan dess delar, på intet vis föreställa oss en fullständig harmoni mellan dessa delar. Ty varje struktur döljer i sig motsägelser, och i varje samhällselig klassform är dessa motsägelser utomordentligt starka. De borgerliga sociologer, som ser det inbördes *sammanhanget* mellan de olika samhällseliga företeelserna, förstår däremot inte den inre *motsättningen* mellan de samhällseliga formerna. Intressant i detta avseende är hela den skola, som följer *Auguste Comte*, den borgerliga sociologiens skapare. Sammanhanget mellan alla samhällseliga företeelser är med hos honom (den s. k. consensus) och däri uttrycker sig "ordningen". Men denna "ordnings" motsägelser, och särskilt sådana motsägelser som för denna ordning till oundviklig undergång, utgör icke föremål för undersökningen. Däremot är denna sida av saken för anhängarna av den dialektiska materialismen en av de väsentligaste sidorna eller t. o. m. den väsentligaste. Ty, som vi vet, utgör just motsägelseerna inom resp. system det som "rör", det som leder till formernas förändring, till förvandling ("transformation") av arterna i den samhällseliga utvecklings- eller den samhällseliga förfallsprocessen.

Vid betraktandet av den samhällseliga byggnaden såg vi, att dess förändringar är knutna vid förändringarna i det förhållande, som råder mellan samhället och naturen. Vi betecknade denna senare jämvikt som *yttre* jämvikt, medan vi kallade jämnvikten mellan de olika lederna av de samhällseliga företeelserna för samhällets *inre* jämvikt. När vi nu betraktar hela samhället från ståndpunkten av den *motsägelsefyllda* utvecklingen, så uppdyker genast framför oss en mängd frågor: framför allt kommer vi att få se, att inom *varje led* av samhällseliga företeelser existerar motsägelser (exempelvis i ekonomin motsägelserna mellan de olika arbetsfunktionerna, i den socialpolitiska strukturen motsägelsen mellan klasserna, i ideologien motsägelserna mellan klassernas ideologiska system o. s. v., för att nu alldeles bortse från många andra motsägelser); vidare kommer vi att omedelbart iaktta motsägelserna mellan ekonomin och politiken (när t. ex. rättsnormerna har blivit efter den ekonomiska utvecklingen och, låt oss säga, en "reform" håller på att mogna), mellan ekonomin och ideologien, mellan psykologien och ideologien (när man t. ex. känner, att något nytt är

nödvändigt, och detta nya ännu inte funnit sin ideologiska form), mellan vetenskapen och filosofien etc. Detta är *motsägelser mellan lederna av olika samhällliga företeelser*. Det ena såväl som det andra tillhör den inre jämnvikten. Men det finns en motsägelse mellan samhället och naturen, en jämnviktsstörning mellan samhället och yttervärlden, som uttrycker sig i produktionskrafternas rörelse. Detta är den *yttre jämnviktens* område. Vi vet, att det dessutom finns ännu ett utomordentligt viktigt fall av motsägelse. Det är *motsägelsen mellan produktionskrafternas rörelse och samhällets samhälligt-ekonomiska* (och samtidigt också varje annan) *struktur*.

I konflikt råkar här det förhållande, som råder mellan samhället och naturen, med de förhållanden, som uppstått inom samhället. Det är lätt att inse, att denna konflikt, denna motsägelse i samhällets liv, måste spela en mycket väsentlig roll, ty den rör ”grundvalarna för den bestående ordningen”, de ”pelare” på vilka tingens givna ordning vilar.

Vi har här bara skisserat de huvudfrågor, som står i sammanhang med de samhällliga motsägelserna. Att undersöka dessa frågor blir ämnet för nästa kapitel, där vi kommer att betrakta samhället i dess rörelse. Hittills har vi huvudsakligen betraktat samhällets *byggnad*, den givna samhällliga formens struktur. I fortsättningen kommer vi framför allt att få behandla en strukturs övergångar i de andra. Här är av vikt att ännu en gång betona, att den samhälliga jämnviktens lag är en den *rörliga jämnviktens lag*, som *icke blott icke utesluter antagonismer, motsägelser, orimligheter, konflikter, kamp och – vilket är särskilt viktigt – under givna omständigheter oundvikligheten av katastrofer och revolutioner utan tvärtom förutsätter detta*. Vår marxistiska teori är den revolutionära teorien.

Litteratur till kapitel VI.

Marx: Das Kapital, särskilt del I. *Densamme*: Zur Kritik der politischen Ökonomie, inledningen. *Kautsky*: förord till Salviolis bok om kapitalismen under antiken. *Lenin*: Stat och revolution. *Engels*: Ursprung der Familie etc. *Alexandrov*: Stat, byråkrati, envælde. (Rysk.) *Korsak*: Rättssamhället och arbetssamhället, i Skisser till den realistiska världsuppfattningen. (Rysk.) *Kautsky*: Etik och materialistisk historieuppfattning. *Densamme*: Ursprung des Christentums. Stepanovs arbeten om religionen (ryska). *Pokrovskij*: Den ryska kulturens historia. (Rysk.) Engels om den materialistiska historieuppfattningen. *Plechanovs* uppsatser om konst. Arbeten av *Lunatsjarskij*, *P. S. Kohan*, *W. M. Fritsche*. *Lunatsjarskij* på svenska: Arbetarklassens kulturuppgifter. *K. Bücher*: Arbeit und Rhythmus. *B. Odenbreit*: Die vergleichende Wirtschaftstheorie bei Karl Marx. (En god sammanställning av Marx-citat om samhällstyper.) *A. Bogdanov*: Kort ledtråd i den ideologiska vetenskapen. (Rysk.) *Densamme* på svenska: Arbetarklassen och vetenskapen. *Cunow*: Ursprung der Religion. *Densamme*: Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie, Bd I, II.

Sjunde kapitlet: Störning och återställande av den samhällliga jämnvikten.

§ 45. Den samhällliga förändringsprocessen och produktionskrafterna. § 46. Produktionskrafterna och den samhälligt-ekonomiska strukturen. § 47. Revolutionen och dess faser. § 48. Lagbundenheten i övergångsperioden och lagbundenheten i förfallet. § 49. Produktionskrafternas utveckling och de samhällliga företeelsernas materialisering. (Kulturens ackumulation.) § 50. Samhällslivets reproduktionsprocess i dess helhet.

§ 45. Den samhällliga förändringsprocessen och produktionskrafterna.

Den samhällliga förändringsprocessen står, som vi vet, i sammanhang med förändringen i produktionskrafternas tillstånd. Denna produktionskrafternas rörelse och den därmed förbundna rörelsen och omgrupperingen av alla samhällets element är ingenting annat än en

process av ständig störning av den samhälleliga jämvikten och dess återställande. Låt oss anta, att produktionskrafterna rör sig framåt. Vad betyder det? Det betyder framför allt, att det uppstår en motsägelse mellan den samhälleliga tekniken och den samhälleliga ekonomin: systemet förlorar jämvikten. Produktionskrafterna har erhållit en viss tillväxt. Alltså måste en viss omgruppering av personerna inträda. Varför? Därför, att annars finns det ingen jämvikt, d. v. s. systemet kan inte länge existera i denna form. Motsägelsen löses. Hur? Tack vare den omständigheten, att följande omgruppering av människorna äger rum: ekonomin "anpassar" sig efter produktionskrafternas tillstånd, efter den den samhälleliga tekniken. Men omgrupperingen av personerna i hushållnings. apparaten förutsätter också en nödvändig omgruppering av personerna i samhällets socialpolitiska struktur (en annan kombination av partierna, ett annat styrkeförhållande mellan partierna o. s. v.). Men vidare! Samma omständighet bjuder också nödvändigheten av en ändring i normerna (rätts-, moral och andra normer). Ty endast på så vis löses motsägelsen eller, vilket är detsamma, återställs jämvikten mellan personsystemet och dessa normers system. Men detsamma gäller också hela samhällspsykologien såväl som hela samhällsideologien. Detta har glänsande formulerats av G. Plechanov: *"Av uppkomsten, förändringen och förstöringen av idéassociationerna under inflytande av uppkomsten, förändringen och förstöringen av vissa kombinationer av samhällskrafterna förklaras i hög grad ideologiernas historia"*. (N. Beltov-Plechanov: Om den materialistiska historieuppfattningen, i Kritik av våra kritiker, s. 333, endast på ryska.) Den nya kombinationen, d. v. s. den nya förbindelsen av personer, råkar i konflikt med den gamla kombinationen av idéer (med de gamla idé-associationerna). Här är den inre jämvikten störd. Den återställs på ny grundval, där en ny "kombination" av idéer uppstår, d. v. s. där den samhälleliga psykologien och den samhälleliga ideologien anpassar sig så att denna jämvikt på nytt störes, o. s. v.

Här uppstår en mycket viktig fråga, som är av väldig såväl teoretisk som praktisk betydelse.

Vi kan i själva verket föreställa oss, att återställandet av den samhälleliga jämvikten är tänkbar i två former: i form av en långsam (evolutionär) anpassning av det samhälleliga helas olika element inbördes och i form av stormiga omvälvningar. Av historien vet vi, att det har funnits och finnes revolutioner. De är historiska *fakta*. Men när sker de? När försiggår en långsam anpassning av samhällets olika element och när inträder en explosion? Och vari ligger den konflikts, den sammanstötnings väsen, som uttryckes i revolutionen?

I sammanhang härmed står ännu en rad andra frågor om samhällets dynamik. Vi vet nämligen, att varje samhälle befinner sig i en process av oupphörlig förändring, inre omgrupperingar, förändring av form och innehåll o. s. v. Vi vet, att denna process står i sammanhang med produktionskrafternas utveckling. Vi ser dock å ena sidan förändringar inom gränserna av en och samma samhälleligt-ekonomisk struktur och å andra sidan övergången av en "art" av samhälle i en annan, ett "produktionssätt" avlösande av ett annat "produktionssätt". När är det ena fallet, och när måste det andra inträda? De frågorna måste också besvaras.

En allmän beskrivning av den samhälleliga utvecklingsprocessen finner vi hos *Marx* i Zur Kritik der politischen Ökonomie. Marx skildrar denna process på följande sätt:

"På en viss nivå av sin utveckling råkar samhällets materiella produktionskrafter i motsägelse till de föreliggande produktionsförhållandena eller, vad som bara är ett juridiskt uttryck därför, med de egendomsförhållandena, inom vilka de hittills hade rört sig. Från utvecklingsformer för produktionskrafterna slår dessa förhållandena om i bojar för desamma. Därmed inträder en epok av social revolution. Med förändringen av den ekonomiska grundvalen omvälv sig långsammare eller fortare hela den väldiga överbyggnaden. När man betraktar sådana omvälvningar, måste man alltid skilja mellan den materiella, naturvetenskapligt noga

konstaterbara omvälvningen i de ekonomiska produktionsbetingelserna och de juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller filosofiska, kort sagt ideologiska former, vari människorna blir medvetna om denna konflikt och ut kämpar den. Lika lite som man bedömer en individ efter vad han själv tycker om sig, lika lite kan man bedöma en sådan omvälvnings-epok ur dess medvetande utan måste fastmer förklara detta medvetande ur det materiella livets motsägelser, ur den föreliggande konflikten mellan samhällliga produktionskrafter och produktionsförhållanden.” (Zur Kritik der politischen Ökonomie, s. LV–LVI.)

Enligt Marx inträder alltså en revolution, när jämvikten mellan *samhällets produktionskrafter* och *grunddragen av dess ekonomiska struktur* har förstörts. Däri består den konflikts väsen, som revolutionen ska lösa. Här är följaktligen frågan om en forms övergång i en annan. Men så länge den ekonomiska strukturen möjliggör en utveckling av produktionskrafterna, så länge antar de samhällliga förändringarna icke karaktären av en *omvälvning*: de ändrar sig på evolutionens väg.

Vi kommer senare att utförligare behandla denna fråga. För närvarande vill vi bara fästa uppmärksamheten på en punkt: *enligt Marx består revolutionens orsak visst inte i kollisionen mellan hushållningen och rätten, som så många av marxismens kritiker påstår, utan i kollisionen mellan produktionskrafterna och ”hushållningen”* (ekonomin). Detta är en helt annan sak. Under loppet av den fortsatta framställningen kommer vi att få se, hur det kommer sig.

§ 46. Produktionskrafterna och den samhälleligt ekonomiska strukturen.

Vi sade, att orsaken till revolutionen, den ena typens stormiga övergång i en annan, är att söka i den konflikt, som sker mellan produktionskrafterna, mellan deras tillväxt å ena sidan och samhällets ekonomiska struktur, d. v. s. produktionsförhållandena å den andra. Därtill kan man emellertid invända ungefär följande: Är då inte produktionsförhållandenas *evolution* betingad av produktionskrafternas rörelse? Och är då inte produktionskrafternas egen ständiga förändring ett resultat av konflikten mellan produktionskrafterna och de gamla (”föräldrade”) produktionsförhållandena? Låt oss tänka oss produktionskrafternas tillväxt i det kapitalistiska samhället. Vi vet, att med denna tillväxt också sker betydande omgrupperingar av personerna i hushållningsprocessen. Den gamla ”medelklassen” smälte bort, hantverket gick under, proletariet stärktes, det uppstod stora, jättestora företag. Den mänskliga produktionsväven ändrade sig alltjämt. Ja, än mer. Gick då inte den ena formen av kapitalism över i den andra, exempelvis industrikapitalismen i finanskapitalismen – alldeles utan revolutioner? Men samtidigt uttryckte alla dessa förändringar en ständig jämnviktsstörning (en konflikt) mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena. När produktionskrafterna höll på att växa, stötte de på hantverksförhållandena – och jämvikten stördes: hantverkets ekonomi motsvarade inte längre den växande tekniken. Den störda jämvikten återställdes ständigt och på ny grundval: ty parallellt växte också den nya ekonomin, som ”motsvarade” den förändrade tekniken, o. s. v. Därav följer alldeles tydligt, att inte varje konflikt mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena framkallar en revolution, att saken här alltså är mycket mer komplicerad. För att undersöka frågan, vilket slags konflikt framkallar en revolutionär kris, måste vi anställa en analys, en undersökning av produktionsförhållandenas olika arter.

Med produktionsförhållanden menar vi som bekant alla möjliga förhållanden mellan människor, som uppstår i den samhällliga hushållningsprocessen, d. v. s. såväl i produktionsprocessen, vilken även innesluter fördelningen av produktionsmedlen, som också i produkternas fördelningsprocess. Det är klart, att dessa produktionsförhållanden är mycket mångformiga: börshajen, som i Paris köper New York-knapptrustens aktier, ingår därigenom ett bestämt produktionsförhållande till arbetarna och delägarna, förmännen och ingenjörerna i de

till trusten ifråga hörande fabrikerna. Bankiren, som sysselsätter kontorister, står i vissa produktionsförhållanden till dem. Men på samma vis står snickaren i vissa produktionsförhållanden till svarvaren, som arbetar i samma fabrik, eller till torgfrun, hos vilken han köper en sill, eller förmannen som håller uppsikt över honom. Men samma snickare står också i bestämda förhållanden till fiskaren, som fångade sillen, till vävaren som jämte många andra tillverkade tyget till hans byxor o. s. v. o. s. v. Kort och gott: vi har en otalig mängd av olika olikartade, till förhållandenas typ från varandra åtskilda produktionsförhållanden.

Uppgiften består följaktligen i att utföra en viss avgränsning mellan de olika arterna av dessa förhållanden och pröva, med *vilka slags* produktionsförhållanden konflikten för till revolutioner.

För att vi inte ska ta svaret på den frågan ur tomma luften utan besvara den i enlighet med verkligheten, måste vi undersöka hur revolutioner faktiskt förlöper, d. v. s. hur motsägelsen mellan produktionskrafternas utveckling och samhällets ekonomiska grundval löstes. Denna konflikt genomkämpas alltid av *människor* och i hård klasskamp. Vad var följden av revolutionens seger? För det första en annan politisk makt. För det andra ett annat klassernas läge i produktionsprocessen, en annan fördelning av produktionsmedlen, vilken som vi vet står i omedelbart sammanhang med klassernas läge. Med andra ord: kampen under revolutionen gäller herraväldet över de viktigaste produktionsmedlen, vilket i klasssamhället befinner sig i händerna på den klass, som genom sin statliga organisations makt ännu ytterligare befäster detta sitt välde över sakerna och genom dem också över människorna.

Här har vi kommit till den avgörande punkten i vårt sökande av de produktionsförhållanden, som måste sprängas genom en revolution försåvitt samhället ska bli i stånd att vidare utveckla sinaproduktionskrafter. Marx framställer i band III av *Das Kapital* frågan om samhällsformen kategoriskt och framhäver ur produktionsförhållanden hela totalitet deras grundläggande, specifika del. ”Den specifika ekonomiska form, i vilken det obetalta merarbetet utpumpas ur de omedelbara produkterna, bestämmer herravälde- och underdånighetsförhållandet sådant det omedelbart växer fram ur produktionen och i sin tur återverkar bestämmande på denna. Men härpå grundar sig hela utformningen av den ekonomiska, ur produktionsförhållandena själva framväxande gemensamheten, och därmed också dess *specifika* politiska form. *Det är varje gång det omedelbara förhållandet av produktionsbetingelsernas ägare till de omedelbara producenterna...* vari vi finner den innersta hemligheten, den dolda grundvalen till *hela den samhällsliga konstruktionen och därmed också till den politiska formen* för suveränitets- och beroendeförhållandet, kort sagt till *den specifika statsformen i varje fall.*” (*Das Kapital* III, 2: 324-325, spärrn. av N. B.) Hur är alltså sammanhanget på denna punkt? Det är tämligen lätt att se. Bland alla mångformade produktionsförhållanden framträder ifråga om betydelse en typ av dessa förhållanden: den nämligen som uttrycker *relationerna mellan de klasser* som håller de huvudsakliga produktionsmedlen i sina händer, och de andra klasserna, som antingen har i sina händer de mindre viktiga eller inga produktionsmedel alls. Den i hushållningen härskande klassen härskar också i politiken och *befäster politiskt* den ifrågavarande typ av produktionsförhållanden, som säkerställer den till dess förmån skeende exploateringsprocessen. ”Politiken är ekonomiens koncentrerade uttryck”, som en resolution av ryska kommunistpartiets nionde kongress säger.

Man skulle också kunna uttrycka samma sak i något andra ord. Vi ser, att det inte är frågan om alla och vilka som helst produktionsförhållanden utan om det *ekonomiska väldets* förhållande, vilket stöder sig på ett bestämt förhållande till tingen, till *produktionsmedlen*. På juristernas språk är det frågan om de grundläggande ”*egendomsförhållandena*”, om *klassägandet av produktionsmedlen*. Dessa ”*egendomsförhållanden*” är ingenting annat än de grundläggande produktionsförhållandena. Detta är ett och samma, endast uttryckt på ett annat språk – icke ekonomiskt, utan juridiskt. Och dessa förhållanden är nu knutna även till

den bestämda klassens politiska välde, de upprätthålles, befästes och utvidgas genom detta välde till varje pris.

Inom *denna ram* kan alla möjliga förändringar av ”evolutionärt” slag äga rum; ett *övergivande* av denna ram däremot kan ske endast med hjälp av en revolutionär omvälvning. T. ex.: inom gränserna för de kapitalistiska egendomsförhållandena kan hantverket gå under, det kan uppstå nya former av kapitalistiska företag, det kan skapas dittills okända former av kapitalistiska sammanslutningar; de enskilda medlemmarna av de borgerliga klasserna kan gå bankrutt; enstaka medlemmar av arbetarklassen kan bli mindre och sedan större företagare; det kan växa upp nya sociala lager (exempelvis den s. k. nya medelklassen, d. v. s. de tekniska hjärnans arbetare) o. s. v. Men *arbetarklassen* kan icke bli ägare till produktionsmedlen. Arbetarklassen (eller dess förtroendemän) kan icke få kommandot över produktionen, kan icke förfoga över de viktigaste produktionsmedlen. Med andra ord: hur mycket än produktionsförhållandena må ändra sig under inflytandet av de växande produktionskrafterna, *deras grundbestånd förblir det samma*. Och när det kommer i konflikt med produktionskrafterna, så *brister* det. Detta är just revolutionen, som säkerställer övergången till en annan samhällsform. ”Så långt arbetsprocessen bara är en ren process mellan människa och natur, förblir dess enkla element gemensamma för alla dess samhällsliga utvecklingsformer. Men varje bestämd historisk form av denna process utvecklar vidare de materiella grundvalarna i samhällsliga former av densamma. Sedan den nått en viss nivå av mognad avlägges den bestämda historiska formen och göres plats för en högre. Att ögonblicket för en sådan kris kommit, visar sig så snart motsägelsen och motsättningen mellan fördelningsförhållandena och därför också den historiska gestalten, de produktionsförhållanden som motsvarar denna å ena sidan och produktionskrafterna ... å andra sidan, vinner bredd och djup. Det inträder då en konflikt mellan produktionens materiella utveckling och dess samhällsliga form.” (Das Kapital III, 2: 420-421.)

Revolutionen äger alltså rum, när en krass konflikt föreligger mellan de växande produktionskrafterna, som inte längre får rum inom produktionsförhållandenas hölje, detta hölje som utgör grundväven av produktionsförhållandena ifråga, d. v. s. ”egendomsförhållandena”, ägandeförhållandena ifråga om produktionsmedlen. Då ”spränges” detta hölje.

Det är lätt att inse, varför saken förhåller sig just så. Det är inte svårt att förstå, varför just *dessa* produktionsförhållanden representerar den orörligaste, den konservativaste formen: de uttrycker ju just det ekonomiska monopolväldet av en *klass*, vilket är befäst och uttryckt i dess politiska välde. Det är ju bara naturligt, att ett sådant ”hölje”, som ger uttryck åt klassens grundintressen, in i det sista understödes av denna klass, medan förändringarna inom detta hölje, vilka lämnar vederbörande samhälles principiella grundvalar oantastade, kan förlöpa och även förlöper relativt smärtfritt. Därav följer, bland annat, alldeles tydligt, att det inte finns några ”rent politiska” revolutioner: varje revolution är en social (d. v. s. klassförskjutande) revolution, och varje social revolution är en politisk revolution. Ty man kan icke omstörta produktionsförhållandena utan att omstörta *dessa* förhållandens politiska fasthet, och omvänt: brytes den politiska makten, så betyder det, att klassens välde är brutet även i ekonomien, ty ”politiken är ett koncentrerat uttryck för ekonomien”. Härtill kan man invända: ja, men jämför den stora franska revolutionen med bolsjevikrevolutionen i Ryssland. I första fallet hade man en politisk revolution, i det andra – en social. Ty i den bolsjevistiska revolutionen spelade politiken och de politiska förändringarna inte större roll än i den franska, medan förändringarna i produktionsförhållandena var nästan ojämförliga.

Denna ”invändning” bekräftar i själva verket bara vår framställning nyss. Låt oss se på sakens politiska sida. Det är ju klart, att under franska revolutionen makten övergick ur *vissa* ägares händer i *andra* ägares. Borgardömet förstörde den feodala handelsstaten och organiserade industribourgeoisins stat. I Ryssland däremot bortsopades alla ägares organisation. Den

politiska omvälvningen gick mycket djupare. Den var lika mycket djupare som produktionsförhållandenas förskjutning var djupare (industrins nationalisering, godsägarväldets upphävande, början till socialistisk samhällsordning o. s. v.).

Alltså: Revolutionens orsak är konflikt mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena, som är befästade i den härskande klassens politiska organisation. Dessa produktionsförhållanden hindrar i så hög grad produktionskrafternas utveckling, att de ovillkorligen måste sprängas, om samhället ska kunna utveckla sig vidare. Kan de inte sprängas, så hämmar och kväver de produktionskrafternas utveckling, och hela samhället förfaller till stagnation eller går tillbaka, d. v. s. genomgår en förfallsperiod.

Av vad som här sagts blir klart, varför exempelvis samhället kunde på *evolutionens* väg förvandla sig till ett patriarkaliskt samhälle och sedan till ett feodalt. Där fanns det intet klassvälde över produktionsmedlen och ingen politisk makt som beskyddade detta välde. Tvärtom: såväl detta välde som också makten ifråga växte evolutionärt fram ur de urkommunistiska produktionsförhållandena genom privategendomens tillväxt o. s. v. Produktionskrafterna växte, därmed växte differentieringen, växte erfarenheten hos stammens äldsta, växte egendomen, avsondrades den uppväxande härskarklassen. Men förut fanns icke den härskande klassen och dess makt. Därför fanns det heller ingenting att bryta sönder. Därför skedde övergången utan revolution.

H. Cunow, som i sitt två band tjocka arbete nedsätter Marx till ett harmlöst liberalt litet lamm, skriver om revolutionen ordagrant följande: "När Marx alltså i den nyssnämnda satsen talar om samhälleliga förhållanden och *social* revolution (i Zur Kritik der politischen ökonomie, N. B.), så menar han inte alls, som det antas, en politisk maktkamp utan den på genombrottet av ett nytt, förändrat produktionsätt följande omvälvningen av de samhälleliga levnadsförhållandena ... Enligt marxistisk uppfattning kan visserligen en ändring av hushållningssättet, framför allt när statsregeringen söker med våld upprätthålla de mot de gamla hushållningsförhållandena svarande lagarna, föra till en politisk revolution resp. eruption av folkmassorna; men detta måste visst inte alltid vara följden. Den av ändringen i den ekonomiska strukturen betingade omvälvningen av de politiska och sociala levnadsförhållandena såväl som av ideologierna kan också ske så småningom *utan uppror och gatustrider*." (*Heinrich Cunow: Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatslehre*, Berlin, 1921, II: 315.) De citerade betraktelserna av den ärevärdige socialdemokratiske professorn utgör den ömkliga förvirringen av en vulgärliberal eklektiker. I den citerade sats, där Marx talade om revolutionen, ansåg han, som vi sett, för dess orsak konflikten mellan *produktionskrafterna och produktionsförhållandena*. Det revolutionära avgörandet av denna konflikt betyder just brytningen med produktionsförhållandena och de statsformer som uttrycker dem. Och hos Cunow? Hos Cunow dyker det nya produktionsättet fixt och färdigt upp, man vet inte varifrån och hur, och kan *efteråt* (!) föra till en politisk revolution. Det är så utomordentligt och framför allt så slugt, att man inte kommer längre. Enligt hr Cunow förhåller det sig med socialismen ungefär på följande sätt. Kapitalismen avlöses fredligt av det socialistiska produktionsättet. Kapitalisterna sitter i regeringen och betraktar detta under. De börjar med våld (kanske också utan våld) kämpa emot det redan förändrade produktionsättet (d. v. s. de börjar exempelvis fordra den profit, som alla helt hade glömt bort). Då först jagar det upprörda folket i barrikadstrid bort dem. Det är en liten tavla för en skämttidning men inte för ett professorsarbete. Vi finner hos Cunow en massa misstag. För det första framställes själva konfliktens väsen oriktigt (här gör Cunow avskrift hos hr *P. Struve*, vars artikel i Brauns Archiv på sin tid så glänsande smulades sönder av *G. V. Plechanov*); för det andra skildras de faktiska faserna i den revolutionära processen alldeles falskt; för det tredje är i revolutionen revolutionen själv försvunnen. Ty vari ska denna revolution bestå, om det inte ens äger rum en politisk omvälvning? Den föregående förändringen av produktionsättet förlöper här inte katastrofalt utan genomgående försiktigt; dess återspeglning i politiken är de parlamentariska manipulationerna – ingenting annat. Hr Cunow prisger här den marxistiska teorin lika grundligt och skamlöst som han under de sista åren prisgivit och prisger den marxistiska praktiken. (Detta i en tid, då t. o. m. de mest inskränkta borgerliga professorer dristar sig uppfatta revolutionerna som företeelser, som alltid med inre nödvändighet följer av vederbörande samhällstillstånd. Se *Schriften der deutschen Gesellschaft für Politik an der Universität Halle-Wittenberg*, utg. av professor *H. Waentig*, första häftet: *Die grosse Revolutionen als Entwicklungserscheinungen im Leben der Völker*.)

Låt oss i största korthet undersöka revolutionernas orsaker. De borgerliga revolutionerna, den engelska på 1600-talet och den franska i slutet av 1700-talet, har Marx i några få rader glänsande karakteriserat: ”Revolutionerna av 1648 och 1789 var inga engelska och franska revolutioner, de var revolutioner av europeisk stil. De var icke en bestämd samhällsklass’ seger över *den gamla politiska ordningen*; de var proklamationen av den politiska ordningen för det nya europeiska samhället (d. v. s. för de nya produktionsförhållandena, N. B.). Bourgeoisin segrade i dem, men bourgeoisins seger var den gången en *ny samhällsordnings seger*, den borgerliga egendomens seger över den feodala, nationalitetens över provinsialismen, konkurrensens över skrået, delningens (jordens, N. B.) över majoratet, jordägarväldets över väldet över ägaren via jorden, upplysningens över vidskepelsen, familjens över familjenamnet, industrins över den heroiska lättjan, den borgerliga rättens över de medeltida privilegierna.” (Marx: Aus dem litterarischen Nachlass, Stuttgart, 1920, III: 211212.) Under den borgerliga revolutionens period var de huvudsakliga bojorna för utvecklingen följande produktionsförhållanden: för det första *den feodala jordegendomen*, för det andra *skråordningen i den uppkommande industrin*, för det tredje *handelsmonopolen*, och alla tre var naturligtvis befästa genom otaliga juridiska normer. Godsägarnas ägande av jorden förde med sig otaliga gålder; de flesta bönder var tvungna att betala verkliga svältarrenden, och på så vis var den inre marknaden för industrin utomordentligt liten. För att industrin skulle kunna utveckla sig *måste först den feodala jordäganderätten brytas*. ”Arrendena”, skriver T. H. Rogers om de engelska arrendesummorna på sjuttonhundratalet, ”börjar som konkurrensarrenden för att mycket snart förvandla sig till svältarrenden, varmed jag förstår sådana arrenden, vilka ger arrendatorn hans knappa livsuppehälle, så att han varken kan spara eller företa förbättringar.” (Citerat efter Eduard Bernstein: Sozialismus und Demokratie in der grossen englischen Revolution, Stuttgart, 1908, s. 10.)

I Frankrike före revolutionen ”stönade folket under bördan av de av staten uttagna skatterna, gälderna till godsägarna, tiondet åt prästerskapet och dagsverktjänsten åt alla tre. I varje provins såg man skaror av fem-, tio-, tjugutusen människor, män, kvinnor och barn, irra omkring på landsvägarna. 1777 fastställdes officiellt antalet tiggare till 1,100,000; i byarna var hungersnöden kronisk. Den upprepade sig med korta mellanrum och ödelade hela provinser. Bönderna lämnade så i massa sina byar.” O. s. v. (P. Krapotkin: Den stora franska revolutionen, citerat efter ryska upplagan, Moskva, 1919, s. 16.) Skatterna och gälderna var av en oändlig mångfald. (Se exempelvis Krapotkin anf. arb. s. 36 ff. och Lutsjitskij: De jordbrukande klassernas tillstånd i Frankrike strax före revolutionen och agrarreformen 1789-1793, Kiev, 1912, endast på ryska.) De var alla olika yttringar av och uttrycksformer för *den feodala jordegendomen*. Den stora jordegendomen, som bragte bönderna till tiggerstaven och samtidigt hindrade industrins tillväxt, visade tydligt sin roll som hämsko på produktionskrafterna också i Ryssland. (Svältarrendena, bondeklassens utarmning, den inre marknadens svaga utveckling o. s. v. – allt detta var också huvudorsaken till revolutionen av 1903. Se Maslov: Agrarfrågan, bd I-II, liksom kamrat Lenins skrifter om agrarfrågan i Ryssland.) *Industrins skråorganisation* hämmade likaledes överallt produktionskrafternas utveckling; så fanns exempelvis i engelska industrin utom den sjuåriga lärlingstiden den regeln, att köpmännen och mästarna i många produktionsgrenar kunde uppta som lärlingar endast de frias söner med en bestämd lands-census. Det rådde en småsinnad reglering. Man förstår, att med produktionens splittring kan det inte bli tal om en planmässig hushållning. Å andra sidan hindrade denna typ av produktionsförhållanden fruktansvärt varje personligt initiativ. Det tekniska framsteget hade ingen utvecklingsmöjlighet: man betraktade maskinen som ett ont. *Handelsmonopolen* var likaledes en tung börda, såväl som de väldiga, improduktiva statsutgifterna. Detta system som helhet förvandlade sig alltså till ett hinder, och det måste avskaffas under parollen ”frihet” (framför allt den ekonomiska friheten att köpa, sälja och exploatera). Naturligtvis hade, innan detta produktionsförhållanden system föll, nya produktionsförhållanden, som uttryckte produktionskrafternas tillväxt, undergrävt det, men *de kunde inte breda ut sig tillräckligt, de kunde icke hävda sig som förhållandenas härskande system*. Denna period var perioden för feodalsystemets utdöende och fann socialt sitt uttryck i ”misslyckade” uppror, kupper o. s. v. Denna betydelse hade exempelvis böndernas krig och uppror. Så var Wat Tyler-upproret i England ”huvudsakligen en protest av den engelska bondeklassen emot feodalordningen i socialt och ekonomiskt hänseende”. (D. Petrusjevskij: Wat Tyler-upproret, Moskva, 1914, endast på ryska, citatet taget ur företalet.) En allmän karaktäristik av denna period ger Petrusjevskij mycket träffande: ”Den engelska feodalismens sönderfallande, sådan den definitivt Uppkommit i mitten av 1200-talet, skedde parallellt med sönderfallandet av de

ekonomiska grundvalar, i vilka den hade sin rot. Den var en följd av det engelska samhällets ekonomiska evolution, dess så småningom skeende övergång från den slutna naturalhushållningen till panninghushållande, folkhushållande organisation.” (D:o s. 19.)

Om vi nu vänder oss till *den proletära revolutionen*, d. v. s. den kapitalistiska samhällsformens övergång i den socialistiska (och i dess övergång till den kommunistiska) formen, så kommer vi återigen att se, att huvudorsaken till denna övergång är konflikten mellan produktionskrafternas utveckling och de kapitalistiska produktionsförhållandena: ”*Kapitalmonopolet* (d. v. s. kapitalisternas klassprivilegium till produktionsmedlen, N. B.) blir till boja för det produktionsätt, som uppblomstrat med och under det. Produktionsmedlens centralisation och arbetets socialiserande når en punkt, där de inte längre kan fördrå sitt kapitalistiska hölje. *Det spränges*. Den kapitalistiska egendomens timma slår, expropriatorerna exproprieras.” (Marx: *Das Kapital* 1:691.) Vad är det Marx säger med detta? Han säger följande: Produktionskrafternas tillväxt är framför allt en väldig ökning och centralisering av de tekniska verktygen, maskinerna, apparaterna, produktionsmedlen överhuvud. Denna ökning bjuder, att också *människorna* undergår motsvarande omgruppering. *Delvis* sker detta i mån produktionsmedlens centralisering för till arbetskrafternas centralisering eller, som Marx uttrycker sig, till socialiserande av arbetet. Men för samhällets inre jämvikt är inte detta tillräckligt. Produktionskrafternas utveckling kräver *planmässiga* förhållanden, d. v. s. medvetet reglerade produktionsförhållanden. Men då ligger huvudhindret i den kapitalistiska strukturen, juridiskt talat i kapitalisternas privategendom eller i de nationalkapitalistiska gruppernas kollektivkapitalistiska egendom. Om produktionskrafterna ska kunna utveckla sig, måste alltså det kapitalistiska höljet *sprängas*, d. v. s. kapitalismens egendomsförhållanden, de grundläggande produktionsförhållanden, som *juridiskt* uttryckes i den kapitalistiska egendomen och som politiskt är befästa i kapitalets statliga organisation. Denna grundläggande motsägelse kan träda i dagen i olika former. Så var exempelvis världskriget en yttring av denna motsägelse. Världshushållningens produktionskrafter ”fordrar” en världsreglering, för dem är det ”nationalkapitalistiska” höljet för trångt, och detta för till kriget, kriget å sin sida till störning av den sociala jämvikten o. s. v. Kapitalismens förtrustade form, produktionens inskränkande på konstlad väg för att skruva upp profiterna, uppfinnarmonopolet (juridiskt uttryckt patenträtten), den inre marknadens inskränkande (låga arbetslöner o. s. v.), de kolossala improduktiva utgifterna, de hinder privategendomen lägger i vägen för det tekniska framsteget (exempelvis, då man vid elektrifiering inte kan lägga några strömledningar mot jordägarens vilja) o. s. v. – allt detta är olika uttryck för och avledda kvantiteter av en och samma grundläggande motsägelse mellan produktionskrafternas tillväxt och de kapitalistiska produktionsförhållandenas hölje.

Den revolutionära omvälvningen vid övergången från en form av klass-samhälle till en annan form är en kollision mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena. Men frågan är, *när* denna omvälvning äger rum. Motsägelsen mellan produktionskrafterna och egendomsförhållandena i ifrågavarande samhälle uppstår dock inte på en gång, faller ju inte oväntad ned från himmelen. Den gör sig märkbar och yttrar sig *länge* före revolutionen, *utvecklar sig* under lång tid och slutar till följd av denna utveckling med att de produktionsförhållanden sprängs, som har visat sig som boja för produktionskrafternas fortsatta utveckling. Denna ”kokpunkt” inträder, när i de gamla produktionsförhållandenas sköte de nya redan mognat i dold form. ”En samhällsformation går aldrig under förrän alla produktionskrafter är utvecklade, för vilka den är vid nog, och nya högre produktionsförhållanden träder aldrig i stället innan desammas materiella existensbetingelser själva har utkläckts i det gamla samhällets sköte. (Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, s. LVI.)

Vad betyder denna ”utkläckning” av de nya förhållandena i de gamla produktionsförhållandenas sköte? Låt oss anföra ett exempel ur vår tid.

Den kapitalistiska strukturen omfattar totaliteten av det kapitalistiska samhällets produktionsförhållanden, vars grundbestånd utgöres av förhållandena mellan arbetarna och kapitalisterna, förhållanden vilka, som vi vet, låter uttrycka sig med hjälp av ting (”kapital”). Följaktligen bestäms samhällets kapitalistiska struktur i främsta rummet av kombinationen av de förhållanden, vilka råder mellan de enskilda kapitalisterna, och de förhållanden, vilka råder

mellan de enskilda arbetarna. Samhällets kapitalistiska struktur är inte på långa vägar uttömd med förhållandena inom kapitalistklassen, och lika lite består dess "väsen" i förhållandena mellan arbetarna. Dess väsen består i *förbindelsen* mellan de förra och de senare förhållandena. Det är kapitalismens *grundläggande* produktionsförhållande, den knut som förbinder och sammanhåller de två grundläggande klasserna, av vilka vardera i sin tur likaledes representerar en totalitet av produktionsförhållanden (förhållanden mellan kapitalisterna å ena sidan, förhållanden mellan arbetarna å andra sidan). När vi nu frågar oss, på vilket sätt ett *nytt* produktionssätt mognar inom ett bestämt gammalt produktionssätt, så kommer vi att finna följande. (Vi väljer därvid åter som exempel kapitalismen.)

Inom kapitalismens produktionsförhållanden, d. v. s. inom *klasskombinationen*, utgör en del av dessa produktionsförhållanden samtidigt också grundvalen för den nya, "socialistiska" samhällsordningen. Vi har redan sett, vad Marx räknade som den socialistiska ordningens grundval. Det är å ena sidan de centraliserade produktionsmedlen (d. v. s. produktionskrafterna) och å andra (det syftar nämligen på produktionsförhållandena) det "*socialiserade arbetet*", d. v. s. i främsta rummet förhållandena inom arbetarklassen, hela totaliteten av produktionsförhållanden inom proletariatet (produktionsförbindelsen mellan alla arbetare). Just detta samarbetets produktionsförhållande, som mognar i de kapitalistiska produktionsförhållandenas sköte, utgör den grundsten på vilket framtidens tempel bör stå.

Vi måste också vara på det klara med följande. Vi har förut sett, att orsaken till revolutionen ligger i konflikten mellan produktionskrafterna och de grundläggande produktionsförhållandena (egendomsförhållandena).

Nu ser vi, att denna *principiella* motsägelse finner sitt uttryck i motsägelsen i *produktionen* och särskilt i motsägelsen mellan *ena* delen av kapitalismens produktionsförhållanden och dess *andra* del. Det är ju klart, att det samhälleligt-centraliserade arbetet, som förkroppsligas i proletariatet, blir allt mer oförenligt med kapitalisternas ekonomiska (och följaktligen också politiska) välde. Detta "socialiserade arbete" kräver en planmässig hushållning och tål inte anarkien mellan klasserna. Det uttrycker samhällets karaktär av *organiserat*. Och den kan inte till fullo genomföras i det *kapitalistiska* samhället; särskilt kan den icke genomföras på den sociala linjen. Ty klass-samhället är ett sig självt motsägande, d. v. s. oorganiserat samhälle. Och det är klart, att kapitalisterna icke vill, icke kan uppge sitt klassvälde. Följaktligen måste, för att möjligheterna ska kunna öppnas för organiserandet efter hela fronten, kapitalisternas välde avskaffas. Så har vi här en konflikt mellan de produktionsförhållanden, som förkroppsligas i proletariatet, och dem, som förkroppsligas i bourgeoisin

Därmed blir också följande omständighet begriplig. Som bekant gör *människorna* historien. Alltså uttrycker sig konflikten mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena naturligtvis inte däri, att produktionsmedlen, de livlösa maskinerna, *sakerna*, så att säga "går lös" på människorna. Ett sådant antagande vore både ohyggligt och löjligt. Vad gäller det här? Tydligen, att produktionskrafternas utveckling placerar *människorna* i krasst motsatta förhållanden, och konflikten mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena finner sitt uttryck i *konflikten mellan människorna*, i konflikten *mellan klasserna*. Ty samarbetsförhållandena mellan arbetarna finner sitt uttryck i levande människor, i *proletariatet* med dess intressen, dess strävanden, dess sociala kraft och makt. Den hämmande, härskande grundvalen för kapitalismens produktionsförhållanden finner också sitt uttryck i levande människor, i kapitalisternas *klass*. *Hela konflikten finner sitt uttryck i klassernas förbittrade kamp: i proletariats revolutionära kamp mot kapitalisternas klass.*

Socialdemokratins opportunistiska "minnesångare" som H. Cunow talar gärna om de nuvarande förhållandenas "omognad" och åberopar sig till sitt rättfärdigande fortfarande på... Marx, som talade om, att en form av produktionen inte avlöses av en annan form förrän den skapat vidare utrymme för

produktionskrafternas utveckling. Och dessa högvisa herrar börjar genast snoka jorden runt för att bevisa, att det ännu finns byar i Central-Afrika, som inte har några banker och där vildarna går nakna. Dem kan vi svara: "Världskriget, början till den revolutionära eran etc., är *just uttrycket för den objektiva 'mognad'*, det här är tal om. Ty här var en konflikt av högsta intensitet följden av den maximalt vidgade antagonism, som ständigt reproducerade sig och växt e i det kapitalistiska systemets sköte. Dess skakande kraft är en tämligen noggrann mätare på den kapitalistiska utvecklingens grad och ett tragiskt uttryck för den fullkomliga oförenligheten av en vidare tillväxt av produktionskrafterna och de kapitalistiska produktionsförhållandenas hölje. Det är just detta sammanstörtande som upprepade gånger förutsades av den vetenskapliga kommunismens skapare." (*N. Bucharin: Ökonomik der Transformationsperiode, tysk övers. av Frida Rubiner, Verlag der Kommunistischen Internationale, Hamburg, 1922, s. 67.*)

§ 47. Revolutionen och dess faser.

Utgångspunkten för revolutionen utgör, som vi sett, konflikten mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena, vilken placerar den klass, som är bärare av det nya produktionssättet, i ett särskilt läge, *på bestämt sätt "determinerar" dess medvetande och dess vilja.* Förutsättningen för revolutionen är alltså en revolutionering av den nya klassens medvetande, *en ideologisk revolution i den klass, som är det gamla samhällets dödgrävare.*

Vi måste dröja ett tag vid denna punkt. Framför allt måste vi observera, att denna revolution har en *materiell* grundval. Vidare måste vi också bli på det klara med, varför det här är frågan om en stormig förändring i den nya klassens medvetande, d. v. s. en *revolutionär* process. Låt oss uppmärksamt betrakta frågan.

Varje samhällsordning är, som vi noga är underrättade om i de föregående kapitlen, baserad inte bara på ekonomisk grund, även varje ideologi, som råder under ifrågavarande sakernas ordning, är en slags krampa, som håller ihop denna ordning.

Ideologierna är inte bara barnleksaker utan kan sägas vara olikartade tunnband, som håller hela samhällskroppen i jämvikt. Nu frågar vi oss: vad skulle inträffa, om de undertryckta klassernas psykologi och ideologi vore alldeles fientliga mot den bestående ordningen? Det är klart, att under sådana omständigheter skulle denna ordning inte kunna hålla sig. Låt oss se på någon samhällsform vilken som helst och vi ska bli övertygade om, att försåvitt detta samhälle existerar så råder däri i stort sett borgfredens psykologi och ideologi. Detta blir särskilt tydligt ifråga om kapitalismen i början av kriget 1914-1918. Hade inte arbetarklassen utvecklat en ideologi, som var oberoende av bourgeoisins? Jo, men vad fick man se? Det visade sig, att t. o. m. inom arbetarklassen var tron på den kapitalistiska världsordningens orubblighet, tillgivenheten för den kapitalistiska staten och borgfredsmentaliteten utomordentligt starka. Det behövdes en hel psykologisk och ideologisk revolution för att en klass verkligen skulle resa sig mot de andra. Men när sker denna psykologiska och ideologiska revolution? Den sker, när den objektiva utvecklingen placerar den undertryckta klassen i ett "outhärdligt läge", när denna klass ser och känner, att under ifrågavarande ordning är ingen förbättring möjlig, det finns ingen utväg, det "går inte längre så". Detta sker, när konflikten mellan produktionskrafternas tillväxt och produktionsförhållandena har framkallat ett sammanstörtande av den samhälleliga jämvikten och *omöjliggjort dess återställande på den gamla grundvalen.* Låt oss följa detta i den proletära revolutionens exempel. Arbetarklassen utvecklade, som redan omnämnts, under loppet av mänsklighetens kapitalistiska utveckling en psykologi och en ideologi, som var mer eller mindre fientlig mot den bestående ordningen. *I marxismen* erhöll denna ideologi sitt pregnantaste, tydligaste och påfallande djupa intryck. Men reellt, i massornas medvetande var – just till följd av att kapitalismen ännu kunde utveckla sig, att den utvecklade sig och t. o. m. kunde betala arbetarna högre arbetslöner på bekostnad av koloniernas utplundring och hänsynslösa utsugning –, i de breda arbetarmassornas medvetande var kapitalismen ingalunda

”outhärdlig”. Nej, än mer. Hos den europeiska och nordamerikanska arbetarklassen uppstod t. o. m. ett slags ”intressegemenskap” med den kapitalistiska ”nationalstaten”. Samtidigt ersattes *Marx*' marxism, som hade vuxit fram ur revolutionen 1848, i arbetarpartierna med den speciella Andra Internationals-marxismen, som förvridit och korrigerat *Marx*' lära såväl ifråga om den sociala revolutionen som också ifråga om utarmningsteorien, katastrofteorien, proletariatets diktatur o. s. v. Allt detta fann 1914 sitt uttryck i de socialdemokratiska partiernas förräderi och i de patriotiska stämningarna hos arbetarklassen. Och först kriget med dess följder, kriget som var ett uttryck av motsägelsen i den kapitalistiska utvecklingen, visade eller rättare började visa, att det ”inte längre går så”. I stället för borgfredens psykologi och ideologi trädde så småningom medborgarkrigets psykologi och ideologi och på det rent ideologiska området trädde i stället för Andra Internationals ”marxism” den verkliga kommunismen, d. v. s. den vetenskapliga kommunismen.

Alltså: denna andliga revolution består i den gamla psykologiens och ideologiens sammanstörtande (de bryts ned av livets nya framstormande fakta) och skapandet av en ny, verkligt revolutionär psykologi och ideologi.

Socialdemokraterna kommer aldrig att kunna begripa detta. Tvärtom vill de framställa saken så, att på nödens och svältens grund *kan inte* en proletär revolution äga rum och därför är ingen revolution, som sker på den grunden, en ”äkta” revolution. Det är intressant att i motsättning häremot uppställa *Marx*' uppfattning av saken. I en ledande artikel i New York Tribune av den 2 februari 1854 skriver han: ”Men vi får inte glömma, att i Europa finns ännu en sjätte makt, som i vissa givna ögonblick hävdar sitt välde över alla de fem s. k. stormakterna och kommer var och en av dem att darra. Denna makt är revolutionen. Sedan den länge förhållit sig stilla och tillbakadragen, kallas den av *krisen och hungersnöden* åter ut på valplatsen... Det behövs bara en signal, och den sjätte och största europeiska makten träder fram i glänsande rustning, med svärdet i handen, som Minerva ur Olympierns huvud. Denna signal kommer *det hotande europeiska kriget* att ge.” (Citat hos Cunow 1: 322.) *Marx* anställde alltså inga idiotiska betraktelser, som att den proletära revolutionen inte skulle kunna byggas på svälten o. s. v. *Marx* tog fel ifråga om utvecklingens tempo men han fattade i förväg genialt händelsernas utveckling: krisen, svälten, kriget.

Revolutionens andra fas utgör *den politiska revolutionen, d. v. s. den nya klassens erövring av makten*. Här övergår den nya klassens revolutionära psykologi i handling. Den undertryckta klassen stöter omedelbart på den härskande klassens koncentrerade makt, dess statsapparat. För att bryta detta motstånd desorganiserar den nya klassen under kampprocessen motståndarens statsorganisation, förstör den mer eller mindre och bygger, delvis av det gamlas element, men delvis av nya element upp sin egen statliga organisation. Här bör framhållas och betonas, att den nya klassens ”makterövring” inte betyder en enkel övergång av *denna samma* statsorganisation ur en hand i en annan och heller inte kan betyda det. En sådan högst naiv föreställning var mycket vanlig även i socialistiska kretsar. Hos *Marx* och *Engels* är huvudsakligen tal om den gamla maktens förstörande och bildandet av en ny. Det är ju också fullt begripligt. Statsorganisationen är ju i själva verket högsta uttrycket för den kommenderande klassens makt, det viktigaste vapnet till dess självförsvar mot den undertryckta klassen. Hur kan då den undertryckta klassen bryta den undertryckande klassens motstånd, om den lämnar förtryckets huvudvapen orört? Hur kan man *besegra en fiende utan att desorganisera denne fiendes krafter*? Det är klart, att antingen det ena eller det andra av följande saker sker: antingen förblir den kommenderande klassens krafter i det stora hela oantastade, och då är revolutionen i regel förlorad, eller har revolutionen segrat, och det betyder i regeln *desorganisationen*, förstöringen av den kommenderande klassens krafter (d. v. s. i främsta rummet dess statsorganisation). Men då statsmaktens materiella kraft finner sitt viktigaste uttryck i den väpnade makten, d. v. s. *i armén*, så är det klart, att denna förstöring, som ägt rum, starkast drabbar den gamla armén. Det visade också den engelska revolutionen på sextonhundratalet, som förstörde feodalkungarnas statsapparat, deras armé o. s. v. och

skapade puritanernas revolutionära armé såväl som Cromwells diktatur. Det visade också franska revolutionen, som förstörde den kungliga armén och skapade en på ny grundval uppbyggd armé. Det visade slutligen också den ryska revolutionen 1917 och följande år, som slog sönder godsägarnas och bourgeoisins statsapparat och skapade en ny stat av dittills oanad typ och en ny, revolutionär armé.

Allt detta såg både *Marx* och *Engels* teoretiskt mycket klart. Vi kan här inte uppehålla oss vid deras bevisföring utan hänvisar den, som intresserar sig för ämnet, till Lenins *Stat och revolution*. Att däri ges en verkligt ortodox belysning av frågan, erkänner nu t. o. m. borgerliga forskare (*Struve* och särskilt *P. I. Novgorodzev*: Om samhällsidealet, Berlin, 1921, endast på ryska). Pressade mot väggen såg sig de socialdemokratiska teoretikerna därför tvungna att öppet kritisera *Marx* och angripa den revolutionära, ”förstörande” sidan i hans lära. Denna ädla uppgift övertog *Heinrich Cunow* (anf. arb. I: 310 – ”*Marx kontra Marx*”). *Cunow* upprepar *Sombarts* löjligen myt, att forskaren *Marx* i hög grad skulle ha skadat revolutionären *Marx*. Han skiljer på två ”avvikelser” i grundläggarens av den vetenskapliga kommunismen teori: å ena sidan betraktas, enligt *Cunow*, staten av *Marx* sociologisk t, som något som följer av den ekonomiska utvecklingens betingelser, som organisation som fullgör samhällsliga funktioner, men å andra sidan – rent politisk, som ett förtryckets klassmaskineri, som är ansvarigt för allt ont. Den första synpunkten förmenas vara en lärds, den andra – en ”optimistisk revolutionärs”! På den senare bör också, enligt *Cunow*, *Marx*’ hat mot staten och hans strävan att bryta bourgeoisins statsmaskineri föras tillbaka.

Det är lätt att inse, vari oriktigheten i *Cunows* uppfattning består. Alldeles oriktigt ställer han statsmaskinens ”samhällsliga funktioner” i motsättning mot dess klassundertryckande karaktär. ”Politiken är ekonomiens koncentrerade uttryck.” Utan den kapitalistiska staten är den kapitalistiska produktionen otänkbar. Och den kapitalistiska produktionen fullgör naturligtvis mycket viktiga funktioner. Men saken är den, att under revolutionen tar de ”viktiga samhällsliga funktionerna” av sig en kostym och tar på sig en annan. Det sker genom förskjutning av klasserna, genom *sprängning* av de gamla förhållandena. *Cunows* sofismer är en återupprepning av *Renners* sofismer. *Renner* försvarade i kriget Habsburgarnas och den kapitalistiska profitens fosterland med följande argumentation: Vulgära människor inbillar sig, att kapital är en sak. *Marx* har bevisat, att det är ett samhällsligt förhållande. Detta förhållande förutsätter minst två parter: kapitalister och arbetare. Följaktligen – drog *Renner* slutsatsen – när ni talar om arbetaren, så förutsätter ni därmed också kapitalisten, följaktligen måste ni, när ni försvarar arbetaren, också försvara kapitalisten, ty den ene kan inte existera utan den andre, det är just det helas ”intressen”. Alla sådana betraktelser förutsätter, som var man ser, att lönearbetaren evigt ska förbli lönearbetare. Men saken är den, att revolutionen inte frågar efter ”rätten” att vara lönearbetare utan efter ”rätten” att *upphöra* att vara lönearbetare.

Revolutionens politiska fas består alltså inte i, att en ny klass griper det gamla maskineriet, som förblivit oantastat, utan däri, att den mer eller mindre (allt efter vilken klass som följer det gamla samhället) för stör det och uppbygger en ny organisation, d. v. s. nykombinerar sakerna och personerna, nysystematiserar de motsvarande idéerna.

Revolutionens tredje fas utgör den ekonomiska revolutionen. Denna består däri, att den nya klass, som kommit till makten, utnyttjar denna makt som hävstång för den ekonomiska omvälvningen genom att bryta sönder produktionsförhållandena av det gamla slaget och hjälpa till att bygga upp nya förhållanden, som mognade i den gamla ordningens sköte, i *motsättning till denna*. Denna revolutionsperiod definierades av *Marx*, då han undersökte proletariats revolution, på följande sätt: ”Proletariatet kommer att använda sitt politiska välde till att undan för undan frånrycka bourgeoisin allt kapital, centralisera alla produktionsinstrument i statens händer, d. v. s. i händerna på det som härskande klass organiserade proletariatet, och så mycket som möjligt öka produktionskrafternas massa. Detta kan naturligtvis att börja med ske endast förmedels despotiska ingrepp i egendomsrätten och i

de borgerliga produktionsförhållandena, genom åtgärder alltså som förefaller ekonomiskt otillräckliga och ohållbara men som under rörelsens gång driver ut över sig själva och är oundgängliga som medel för hela produktionssättets omvälvning.” (Kommunistiska manifestet.) På ett annat ställe i samma manifest talar Marx om proletariatet, vilket ”som härskande klass *med våld* upphäver de gamla produktionsförhållandena”.

Här reser sig framför oss en viktig och grundläggande fråga: ”Hur sker, i det typiska fallet, denna omgestaltning, denna produktionsförhållandenas reorganisation, och hur måste den ske?”

Den gamla socialdemokratiska föreställningen härom var mycket enkel. Den nya klassen, alltså i den proletära revolutionen proletariatet, avlägsnar de i produktionsprocessen kommenderande ”spetsarna”, säger helt enkelt: ”Dra för tusan i våld, era dumbommar!”, och ”dumbommarna” ger sig iväg, mer eller mindre knuffade av proletariatet, som därpå hel och oantastad övertar den i den kapitalistiske Abrahams sköte färdigmognade samhällliga produktionsapparaten. I ledningen för denna sätter proletariatet sina ”spetsar” – och därmed basta! Produktionen fortgår utan avbrott, produktionsprocessens beständighet lider intet avbräck och hela samhället glider harmoniskt framåt på vägen till den utvecklade socialistiska ordningen. Men låt oss se lite närmare på revolutionen i produktionsförhållandena. Vad betyder framför allt dessa produktionsförhållanden från arbetsprocessens ståndpunkt? De representerar ingenting annat än den totala mänskliga arbetsapparaten, ett system av med varann förbundna personer, vilka, som vi vet, är förbundna enligt en *bestämd* typ. Men dessutom – och det är för oss särskilt viktigt – är de olika persongruppernas arbetsfunktioner i klass-samhället förbundna med varann, *sammanvuxna med sina klassroller*. Därför betyder klassernas omplacering mer eller mindre *förstörandet* av den gamla arbetsapparaten och uppbyggandet av en ny, alldeles som i revolutionens politiska fas. Det är självklart, att därigenom tidvis inträder ett sjunkande i produktionskrafterna: varje omgestaltning förorsakar omkostnader. Likaså är det begripligt, att graden av den gamla apparatens förstörande, djupet av *brytningen* framför allt beror på, hur stor klassförskjutning det är som äger rum. I de borgerliga revolutionerna exempelvis går kommandomakten över från en grupp av ägare till en annan; egendomsprincipen förblir bestående, proletariatet behåller den plats det hade. Följaktligen är här förstörandet och nedbrytandet av det gamla mycket mindre än i det fall, då pyramidens understa lager, proletariatet, kommer över. Då är en kraftig skakning oundviklig. Den gamla förbindelsen: bourgeoisie – högre intellektuella – intellektuell medelklass – proletariatet *spränges*. Proletariatet blir mer eller mindre ensamt: mot proletariatet är alla de övriga. Därav följer en oundviklig övergående desorganisation i produktionen, som varar tills proletariatet har arrangerat personerna annorlunda, har bundit dem samman med ett *annat* band, d. v. s. en ny strukturell jämvikt hos samhället har inträtt.

Denna sats har uppställts av författaren till föreliggande arbete i hans bok Transformationsperiodens ekonomi (tysk upplaga finnes och har förut omnämnts), särskilt i kapitel III, dit vi hänvisar dem, som vill närmare lära känna framställningen i denna fråga. Här må det vara nog med några kompletterande anmärkningar. För det första i vad mån en sådan åsikt kan anses som ortodox. Vi tror, att Marx uppfattade saken alldeles så. Karakteristisk är den omständigheten, att han här använder på pricken samma uttryck som ifråga om statens förstörande. Han skrev, att de kapitalistiska produktionsförhållandenas hölje ”spränges” (Das Kapital, folkupplagan, I: 691) ; på andra ställen talar han om ”upplösning” och ”nybildning”. Det är klart, att *produktionsförhållandenas* ”sprängning” måste beröra ”produktionsprocessens beständighet”, även om det motsatta fallet vore mycket behagligare. Det är mycket sannolikt, att den tanken i utvecklade form skimrar igenom hos Marx även där han talar om, att proletariatets ”despotiska ingrepp” är ekonomiskt ”ohållbart” men att det så att säga löner sig efteråt. För det andra! Man har gjort en rad invändningar mot den nya ekonomiska politiken i Ryssland. De polemiserande pekar på, att jag i min Ekonomik alltför partiskt försvarat ryska kommunistpartiet, som blint slog löst på alltsammans. Men nu hade, anser man, livet bevisat, att man inte bort förstöra apparaten,

och nu hade vi blivit milda och fogliga som Scheidemänner. Med andra ord: förstörandet av den kapitalistiska produktionsapparaten hade varit ett *faktum* i den ryska verkligheten men inte en allmän lag för en samhällsforms (den kapitalistiska) revolutionära övergång i en annan (den socialistiska). Denna ”invändning” vilar tydligen på en verkligt sorglös uppfattning av saken. De ryska arbetarna kunde släppa in kapitalisterna o. s. v. *först* sedan de ordentligt slagit ned dem och själva fått fäste, d. v. s. sedan den nya samhälleliga jämnviktens betingelser i stora drag skapats. Men våra kritiker vill sätta slutet i början. Även i statsapparaten (exempelvis i armén) släpper vi ju i Ryssland in väldiga kadrer av officerare och ställer dem på kommandoposter. Men skulle vi vågat göra detta i början av revolutionen?! Vi skulle bara ha försökt att inte förstöra den gamla tsaristiska armen! Då hade inte arbetarna regerat den utan den regerat arbetarna, vilket ju till fullo bevisats av erfarenheterna med ministrarna Scheidemann och Noske i Tyskland, Otto Bauer och Renner i Österrike, Vandervelde i Belgien. För det tredje! Rysslands nya ekonomiska politik är till 9/10 en följd av landets bondekaraktär, d. v. s. av specifikt *ryska* förhållanden. För det fjärde är det självklart, att vi talar om händelsernas *typiska* förlopp. Under *särskilda* omständigheter kan också ett sakläge inträda, då ingen förstöring äger rum. Så t. ex., när proletariatet i de avgörande länderna segrat, då kommer möjligen bourgeoisin att kapitulera med hela sin apparat.

Den framställda ståndpunkten påstår visst inte, att allt sönderfaller i enskilda personer. Den påstår fastmer, att de olika hierarkiska lagren av personer avlägsnar sig från varann; proletariatet frigör sig från de andra lagren (de tekniska intellektuella, bourgeoisin o. s. v.), men det självt, som totalitet av personer, sluter sig t. o. m. samman, åtminstone till sin största del. Det utgör grundvalen för de nya produktionsförhållandena (vi har redan sett, att det ”socialiserade arbetet”, som huvudsakligen representeras av proletariatet, just är det som ”mognat” inom den gamla ekonomiska regimens ram).

Den fjärde (och sista) fasen av revolutionen är slutligen *den tekniska revolutionen*. Sedan den nya samhälleliga jämnvikten uppnåtts, d. v. s. sedan ett nytt hållbart hölje för produktionsförhållandena skapats, som är i stånd att tjäna som *utvecklingsform* för produktionskrafterna, börjar på en bestämd punkt dessas påskyndade utveckling: skrankorna är nedrivna, de iv den sociala krisen tillfogade såren är läkta, ett oanat uppsving börjar. Nya verktyg införes, en ny teknisk grundval upprättas – på så sätt sker en revolution i tekniken. Och åter börjar en ”normal”, ”organisk” period i den nya samhällsformens utveckling, en period som skapar sig en motsvarande psykologi och ideologi.

Låt oss försöka sammanfatta. Som utgångspunkt för den revolutionära utvecklingen tjänade, som vi sett, jämnviktsstörningen mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena. Detta uppenbarar sig i jämnviktsstörningen mellan de olika delarna av produktionsförhållandena. Jämnviktsstörningen för här i sin tur till en störning av jämnvikten mellan klasserna och uppenbarar sig framför allt i ett förstörande av borgfredens psyke. Vidare sker en hastig störning av den politiska jämnvikten och återställs den på ny grundval, så en snabb störning av den ekonomiska strukturella jämnvikten och dess återställande på ny grundval, och så – upprättandet av en ny teknisk grundval. Så börjar samhället leva på ny livsgrundval och alla dess livsfunktioner ikläder sig en annan historisk dräkt.

§ 48. Lagbundenheten i övergångsperioden och lagbundenheten i förfallet.

När vi utforskade revolutionsprocessen, som inte är något annat än en process av samhällets övergång från en form i en annan, kom vi till den slutsatsen, att denna process, som börjar med kollisionen mellan produktionskrafterna och produktionsförhållandena, genomlöper olika faser, från ideologien till tekniken, d. v. s. i viss mån avvecklas i bakvänd riktning.

För att undersöka detta tar vi främst ett konkret exempel, återigen den proletära revolutionen.

Heinrich Cunow, Marx' nybakade kritiker, ställer emot varann följande två stycken (det första ur *Das Elend der Philosophie*, det andra ur *Kommunistiska manifestet*). I det första heter det: ”Den arbetande klassen kommer under utvecklingens lopp att i stället för det borgerliga

samhället sätta en association, som utesluter klasserna och deras motsättning, och det kommer inte längre att finnas någon egentlig politisk makt, därför att just den politiska makten är uttryck för klassmotsättningen inom det borgerliga samhället.” I det andra stycket definierar Marx händelsernas gång så: ”När proletariatet i kampen emot bourgeoisin nödvändigt förenar sig till klass, genom en revolution gör sig till härskande klass och som härskande klass med våld upphäver de gamla produktionsförhållandena, så upphäver det med dessa produktionsförhållanden klassmotsättningens existensbetingelser, klasserna överhuvud, och därmed sitt eget välde som klass.”

Härpå svarar herr *Cunow* med följande satser: ”Detta (d. v. s. stycket ur Kommunistiska manifestet, N. B.) är i sociologiskt hänseende nästan ett uppochnedvändande av den nyss nämnda satsen ur Marx’ *Das Elend der Philosophie*. Där följer närmast på den sociala evolutionens väg klasslagringens upphävande och så efteråt, då därmed grundvalen för den gamla statsmakten faller, dennas politiska (!) erövring. I Kommunistiska manifestet sker däremot först statsmaktens erövring, så genom utnyttjandet av denna makt omstörtningen av de kapitalistiska produktionsförhållandena, därpå genom deras bortfallande vidare i ordningen klassmotsatsens upphävande och därmed slutligen avskaffandet av klassen överhuvud.” (*Cunow*: anf. arb. I: 321-322.) *Cunow* påstår alltså, att Marx i *Das Elend* är en lärd evolutionist, i Manifestet åter en förryckt revolutionär. Herr *Cunow* begår här en förfalskning, ty han vet mycket väl, att *Das Elend der Philosophie* uppmanar till ”blodig kamp”. (”Blodig kamp eller ickevara. Så – och endast så – ställer historien frågan.”) Men låt oss se, hur landet ligger. I det första stycket talar *Marx* om perioden *efter* erövringen av makten och om utdöendet av proletariatets makt. Om någon ”politisk erövring” är där inte alls tal. Utan den politiska makten uppfattas där från början som en försvinnande kvantitet. Detsamma finner vi också i Kommunistiska manifestet. Det råder alltså intet tvivel om, att Marx ansåg erövringen av den politiska makten (d. v. s. förstörandet av det gamla statsmaskineriet och organiserandet av ett *säreget* nytt) som ett villkor för omvälvningen i produktionsförhållandena, som utföres genom en våldsamt ”expropriation av expropriatorerna”. Följaktligen följer också här en omvänd ordning. Analysen går inte från ekonomin till politiken utan från politiken till ekonomin. Ty, i själva verket, om produktionsförhållandena förändras medels den politiska maktens hävstång, så bestäms alltså hushållningen av politiken. Och har då inte *Cunow* rätt, när han säger, att vi här har en sociologi, som är rakt motsatt Marx’ verkliga sociologi? Naturligtvis har han orätt. Naturligtvis förfalskar han helt enkelt Marx, alldeles som en vanlig falskmyntare.

Man får inte lämna obeaktad *utgångspunkten* för hela processen. Var ligger denna utgångspunkt? I konflikten mellan produktionskrafternas utveckling och egendomsförhållandena. Detta är processens grundval, utgångspunkten för hela den samhälleliga omgestaltningen. När slutar processen sitt vanvettiga lopp? När en ny strukturell jämvikt i samhället inträtt. Med andra ord: revolutionen börjar därför, att egendomsförhållandena har blivit till en boja för produktionskrafterna; revolutionen har, bildligt talat, gjort sin plikt, då *nya* produktionsförhållanden uppstått, vilka kan tjäna som former för produktionskrafternas utveckling. Vad ligger mellan dessa bägge punkter? *Det omvända inflytandet av överbyggnaderna.*

Vi har i de föregående kapitlen sett, att överbyggnaden visst inte bara är en ”passiv” del av den samhälleliga processen: den är också en bestämd kraft. Det vore löjligt att polemisera däremot; inte ens herr *Cunow* kan förneka det. Men just här sker ingenting annat än en i tiden isärdragen process av omvänd påverkan, varvid denna isärdragenhet framgår ur hela processens katastrofala karaktär, ur störningen av alla gängse funktioner. I s. k. normala tider utplånas snabbt varje motsägelse mellan produktionskrafterna och ekonomin etc., den utövar snabbt sin verkan på överbyggnaden, överbyggnaden i sin tur på ekonomin och produktionskrafterna, och så börjar kretsloppet på nytt etc. Men här sker den ömsesidiga anpassningen av

den samhällseliga mekanismens olika delar fruktansvärt långsamt, smärtsamt, med kolossala offer: och motsägelserna själva är här motsägelser av ohyggliga dimensioner. Intet under alltså, att processen av överbyggnadens omvända påverkan (politisk ideologi – erövring av makten – denna makts användande till produktionsförhållandenas omformning) drar ut på tiden och utfyller en hel historisk period. Däri består just *säregenheten i övergångsperioden*, vilken förblir herr Cunow totalt obegriplig.

Därvid måste man ytterligare ta hänsyn till följande. Varje överbyggande kraft, däri inräknat även klassens koncentrerade välde, dess statsmakt, är en *makt*. Men denna makt är *icke obegränsad*. Ingen kraft kan utföra vad som överskrider dess kraft. Men vad är det som *inskränker* den till makten komma nya klassens politiska makt? Den inskränkes av de ekonomiska förhållandenas givna tillstånd och följaktligen också produktionskrafternas. Med andra ord: *varje förändring i de ekonomiska förhållandena, som kan utföras med hjälp av den politiska hävstången, beror själv av de ekonomiska förhållandenas förutvarande tillstånd*. Det kan man bäst se på den ryska proletärrevolutionen. Arbetarklassen tog i november 1917 makten i sina händer. Men den kunde inte tänka på att exempelvis centralisera och socialisera den småborgerliga hushållningen och särskilt bondehushållningen. Och 1921 visade det sig, att den ryska ekonomin är ännu mera hårdarbetad och att det proletära statsmaskineriets krafter bara räcker till att hålla storindustrin, och heller inte hela den, socialiserad.

Nu vänder vi oss till en annan sida av saken. Vi har ovan sett, att den revolutionära processen avbryter produktionskrafternas utveckling; ja, än mer, att börja med *nedsätter* den t. o. m. dessa produktionskrafterns nivå. Vi måste få så klart som möjligt för oss meningen och betydelsen av denna företeelse.

Det icke-organiserade samhället, vars mest pregnanta uttryck är det kapitalistiska varusamhället, utvecklar sig alltjämt språngmässigt. Nu vet envar, att med kapitalismen är förbundna exempelvis krig och kriser. Envar vet, att dessa krig och dessa kriser är ”oundvikliga”, hör ihop med den kapitalistiska samhällsordningen. Med andra ord: om kapitalismen består och utvecklas, så måste också ovillkorligen kriser och kapitalistiska krig finnas. Det är en ”naturlag” för den kapitalistiska utvecklingen. Men vad betyder den lagen, från de samhällseliga produktionskrafternas ståndpunkt? Låt oss först ta kriserna. Vad sker under kriserna? Företagen står stilla, arbetslösheten växer, produktionen går ned, många företag, särskilt smärre, går under; med andra ord: det sker en partiell *förstöring av produktionskrafterna*. Men därjämte, parallellt därmed, sker en stegring i *kapitalismens ekonomiska former*: ett stärkande av de mycket stora företagen, en tillväxt av trusterna och andra mäktiga monopolistiska sammanslutningar. Vad inträder efter krisen? En ny utvecklingscykel, ett nytt uppsving på ny grundval, i *högre* organisatoriska former, som erbjuder en *större* utvecklingsmöjlighet åt produktionskrafterna. För priset av kriserna och slöseriet med produktionskrafterna under krisen köpes alltså möjligheten till fortsatt utveckling.

Detsamma sker till en viss grad i de kapitalistiska krigen. De är ett uttryck för den kapitalistiska konkurrensen. De medför en övergående tillbakagång i produktionskrafterna. Men efter krigen avrundade sig ju bourgeoisins stater. De mäktiga blev ännu mäktigare, de små uppslukades: kapitalet koncentrerade sig i världsskala, vann ett större exploateringsområde, ramen för produktionskrafternas utveckling vidgade sig, efter en övergående nedgång inträdde en ännu snabbare ackumulationsprocess. Man kan alltså säga, att möjligheten för *den vidgade reproduktionen* också här köptes till priset av en tillfällig nedgång i produktionskrafterna.

Samma lag gäller också för den större skala, med vilken vi mäter samhällets utveckling. Vi vet ju, att revolutionens betydelse består i, att den röjer undan *hindret* för produktionskrafternas utveckling. Och – hur sällsamt det än är – när den förintar detta hinder, förintar den

tidvis också en del av sina produktionskrafter. Och det kan lika lite undgås som man kan undvika kriserna under kapitalismen.

Revolutionens förstörande verkan ("revolutionens kostnader") är sammansatt av följande kvantiteter:

1. *Produktionselementens fysiska förintande.* Dit kan man räkna alla former av förintandet av saker och personer i medborgarkrigets process. Ty det är klart, att när man av vagnar bygger barrikader och dödar människor (och sådana följder har medborgarkriget), så är det en förstöring av produktionskrafter. Förintandet av maskiner, fabriker, järnvägar, kreatur o. s. v., produktionsmedlens fördärvande och förintande genom sabotage, bristande reparation och supplerande av nödiga delar o. s. v., förlust av arbetare genom kriget, minskning i antalet intellektuella o. s. v. – allt detta tillhör produktionskrafternas fysiska förintelse.

2. *Produktionselementens försämring.* Dit hör maskinernas nötning på grund av brist på reparation och förnyelse, arbetskraftens (arbetarnas, de intellektuellas o. s. v.) kroppsliga utmattning, övergången till mindrevärdiga surrogat (sämre metall, det manliga arbetets ersättande med kvinno- och barnarbete, småborgerliga element i fabriken o. s. v.).

3. *Sönderfallandet av förbindelserna mellan produktionselementen.* Detta är huvudorsaken speciellt till den revolutionära skakningen. Dit hör den desorganisation av produktionsförhållandena, varom vi talat i texten. (Sönderfallande av förbindelserna mellan proletariatet å ena sidan, de tekniska intellektuella och bourgeoisin å andra sidan, sönderfallande av de kapitalistiska organisationerna, sönderfallande av förbindelsen mellan stad och land o. s. v.) Här förintas produktionskrafterna (d. v. s. sakerna och personerna) inte fysiskt men de *faller bort från produktionsprocessen.* (Företagen står stilla, människorna arbetar inte.) Därtill måste man också räkna de kostnader, som uppstår av den nya klassens okunnighet att börja med, av dess oförmåga att uppbygga sina organisationer, av dess "fel" etc.

4. *Produktionskrafternas omlagrande till improduktiv konsumtion.* Dit hör omflyttningen av en stor del av produktionskrafterna för krigssyften: produktion av kanoner, gevär, armévaror och annan krigsmaterial (jfr härom Transformationsperiodens ekonomi, kap. VI).

De uppräknade exemplen är hämtade ur den proletära revolutionen. Men det är lätt att inse, att varje revolution uppvisar samma rubriker, fast revolutionens kostnadssumma i de borgerliga revolutionerna i allmänhet visar sig mindre.

Historien bekräftar fullkomligt dessa teoretiska satser. Så hade bondekrigen i Tyskland en ohygglig skakning till följd. Franska revolutionen med sin finanskris, den oerhörda dyrtiden, hungersnöden etc. visade detsamma. I amerikanska frihetskriget kastades Förenta staterna minst tio år tillbaka. Men efteråt, efter den samhälleliga omgestaltningen, efter en viss tid börjar ett uppsving, som sker mycket snabbare än något uppsving under den för-revolutionära perioden, ty nu har samhället funnit ett passande hölje för sina produktionskrafter.

Alltså: *samhällets övergång från en form i en annan åtföljes av en övergående nedsättning i produktionskrafterna, utan vilken dessas vidare utveckling blir omöjlig.*

Lagbundenheten i *förfallet* skiljer sig från lagbundenheten i övergångsperioden därigenom, att här saknas övergången till en *högre* hushållningsform; här varar återgången i produktionskrafterna tills samhället får någon yttre impuls eller tills det återfunnit sin jämvikt på en nedsatt grundval, varpå börjar en "återhämtning" eller ett varaktigt stagnationstillstånd men icke en högre form av hushållningsförhållandena.

Om vi analyserar förfallets orsaker, så löper de i det stora hela ut på, att de givna egendomsförhållandena inte kan genombrytas: de förblir därför bojar på utvecklingen, vilka återverkar på produktionskrafterna så att dessa så att säga hela tiden "går tillbaka". Detta kan exempelvis inträffa, när i en revolution de kämpande klassernas krafter är ungefär jämnstarka, så att ingendera av klasserna kan segra och hela samhället går under. Här har konflikten mellan

produktionskrafterna och produktionsförhållandena på bestämt sätt determinerat (bestämt) klassernas vilja, men revolutionen har icke gått utöver gränserna för sina första faser. Klasserna drar fram och åter, ingendera segrar, produktionen inslumrar, samhället dör ut. Eller det kan inträda ett läge, då den segerrika klassen icke är i stånd att klara de uppgifter som uppställts för den. Eller vi kan föreställa oss, att det inte kommit ända fram till revolutionen. Men produktionskrafternas utveckling skedde i en sådan miljö, att den bestämde en alldeles särskild klassgruppering, nämligen en fullständigt parasiterande härskande klass och en fullständigt förkommen undertryckt klass. Då kommer det heller inte till revolution: förr eller senare inträder en enkel, man skulle kunna säga "oblodig" förstörelse och en nedgång. Det kan slutligen också inträffa en blandad typ. I alla dessa fall ser vi, att produktionskrafternas utveckling har fört till en sådan ekonomi och sådana former av "överbyggnaden", att dessas omvända inflytande förlamar produktionskrafterna och driver dem nedåt. Men om produktionskrafterna går tillbaka, så sjunker självklart också hela det samhällsliga livets nivå.

Som exempel på samhällsligt förfall kan Grekland och Rom, senare också Spanien och Portugal tjäna. De härskande klasserna, som försörjdes av de slavar, vilka tillföll dem i de otaliga krigen, förvandlade sig till parasiter och samtidigt med dem också en del av de fria borgarna. Deras teknik tillät dem att föra krig och var betingelsen för motsvarande ekonomi; ekonomin alstrade en bestämd statsregim; men klassernas materiella läge bestämde deras varande, deras samhällsliga psykologi (en mentalitet av parasiterande urartning hos de härskande, urartning hos de undertryckta till följd av att de fördummades och hölls nere). En sådan överbyggnad tryckte på grundvalen och på produktionskrafterna, vars tillväxt upphörde och sedan blev en negativ kvantitet. I stället för denna alltigenom begripliga förklaring finner vi hos de flesta forskare ett utsägligt virrvarr. Ett typiskt prov på detta virrvarr ger oss P. Bizillis nyaste bok *Romerska kejsarrikets fall*. *Wassiljev*, professor i Kasan, som i sitt av oss redan citerade arbete uppräknar alla teorier för den antika världens fall, anser det lämpligt att särskilt framhålla den biologiska urartningsteorien. De härskandes urartning är enligt W. den naturliga konsekvensen hos varje kultur och dess naturliga slut (med visst förbehåll): muskelarbetet ersättes med nervarbete, nervsystemet utvecklar sina behov – och så sker en biologisk urartning. Till följd härav måste, anser W., den marxistiska historieuppfattningen ersättas med den materialistiska *Wassiljev*ska uppfattningen, som är mycket "djupare". Herr *Wassiljev* påvisar, att samhällsvetenskapernas framsteg gick följande väg: först analyserade man ideologien, så politiken, så den sociala ordningen, så ekonomin (Marx). Nu måste man gå ännu djupare och fortsätta till människans materiella natur, hennes fysiologiska natur, vars förändring just förmenas utgöra den historiska processens "väsen". Att människans materiella natur ändrar sig är riktigt. Men lämnar man den *samhällsliga* lagbundenhetens ram, så måste man övergå från biologien till fysiken och kemien, och då blir genast herr *Wassiljev*s misstag tydligt. Saken är nämligen den, att *samhälls*-vetenskapens lagbundenheter måste vara *samhällsliga* lagbundenheter. Om vi vill förklara de *samhällsliga* egenskaperna hos människans materiella natur, så måste vi konstatera, under inflytandet av vilka samhällsliga orsaker människans fysiologi (och likaså psykologi) har ändrat sig. Och då kommer vi till det resultatet, att den sidan framför allt bestäms av det materiella varandets betingelser, d. v. s. av ifrågavarande grupperns läge i produktionen. Följaktligen fördjupar herr *Wassiljev* inte saken utan går baklänges. Egentligen är hans teori den urgamla teorien om människosläktets oundvikliga åldrande. Frånsett att denna teori är obrukbar, därför att den vilar på den enkla analogien med organismen, så förmår den inte ens förklara de enklaste ting. Varför har t. ex. inte den mycket mer förfinade europeiska kulturen gått under, när Rom gick under? Varför har Spanien "gått under" men inte England o. s. v.? De gängse talesätten om urartning förklarar ingenting, av det enkla skälet att urartningen är en produkt av de samhällsliga förhållandena. Endast analysen av dessa senare kan ge en riktig uppfattning av föremålet.

En analys av lagbundenheten i övergångsperioderna och förfallsperioderna belyser riktigt också frågan: Varav bestäms produktionskrafternas utveckling? Under inflytande av vad förändrar sig de sistnämnda? Det är lätt att inse, att de förändras *under det omvända inflytandet av basen och alla överbyggnadsformerna*. Marx själv har mycket väl insett det. Så skriver han i band III av *Das Kapital* (III, 1:56): "Denna utveckling av produktionskraften reducerar sig i sista instans alltid till den samhällsliga karaktären hos det igångsatta arbetet, till arbetsfördelningen inom samhället, till utvecklingen av det

andliga arbetet, speciellt naturvetenskapen.” Strängt taget inskränkes naturligtvis inte saken därtill: Marx framhöll bara de viktigaste faktorerna, som inverkar på produktionskrafterna i industrin. Men, svarar någon, varför börjar ni just här? Just därför, kommer vi alltjämt att svara, att, vilka processer av växelverkan än kommer att ske inom samhället, ständigt kommer i varje givet ögonblick de inre samhällseliga förhållandena, om vi tar samhället i dess jämviktstillstånd, att motsvara det förhållande som råder mellan samhället och naturen.

§ 49. Produktionskrafternas utveckling och de samhällseliga företeelsernas materialisering.

(Kulturens ackumulation.)

Om vi betraktar produktions- och reproduktionsprocessen med *växande* produktionskrafter, så finner vi en allmän lag, nämligen följande: Vid produktionskrafternas tillväxt förbrukas en alltjämt större del av arbetet på produktionen av produktionsmedel. Med hjälp av dessa alltjämt tillväxande produktionsmedel, som är inbegripna i den samhällseliga tekniken, ger en mycket mindre del av arbetet än förr en mycket större kvantitet av alla möjliga nyttiga produkter. När man arbetade för hand användes relativt lite tid för producerande av produktionsmedel. Människorna arbetade i sitt anletes svett på sina obetydande, ömkliga hantverktyg och fick ett ringa resultat av arbetet. I motsats därtill användes i det utvecklade samhället en stor del av det samhällseliga arbetet till att skapa väldiga arbetsredskap – maskiner och apparater –, till att skapa andra väldiga produktionsmedel som de kolossala fabriksanläggningarna, elektricitetsverken, gruvorna o. s. v. På detta arbete nedlättes en stor del av de mänskliga krafterna. Men i stället blir med hjälp av dessa mäktiga produktionsmedel det levande arbetet oerhört produktivt, utgifterna fås tillbaka med ränta.

I det kapitalistiska samhället finner denna lag sitt uttryck i den relativa tillväxten av det konstanta kapitalet i jämförelse med det variabla kapitalet. Den del av kapitalet, som användes till bygge av fabriksanläggningar, maskiner o. s. v., växer fortare än den del, som användes på arbetslönerna. Eller med andra ord: vid produktionskrafternas utveckling i det kapitalistiska samhället växer det *konstanta* kapitalet fortare än det *variabla*. Detta kan också uttryckas på följande sätt: vid produktionskrafternas tillväxt omgrupperas ständigt samhällets produktionskrafter, så att en alltjämt större del av dessa krafter går till grenar, som producerar produktionsmedel.

Produktionskrafternas tillväxt, upplagrandet av människans makt över naturen uttryckes alltså däri, att en alltjämt större ”specifik vikt” tillfaller *sakerna*, det döda arbetet, den samhällseliga tekniken.

Låt oss nu fråga oss, om inte också andra områden av samhällslivet uppvisar liknande företeelser. Vi är berättigade att uppställa den frågan av följande skäl. Vi har ju förut sett, att överbyggnadsarbetet likaledes är ett arbete, ett differentierat arbete, som har löst sig, avsondrat sig från det materiella arbetet. Vi har också sett, att överbyggnadens struktur i sig även innehåller såväl sakligt-materiella element som personelement och ideologiska element i ordets egentliga mening. Hur sker här en ackumulation, en anhopning av denna ”andliga” kultur? Sker här något liknande som i den materiella produktionsprocessen, och, om så är, vari yttrar sig denna likhet?

Vi går något i förväg och säger: *en likhet finns där och den yttrar sig i, att den samhällseliga ideologien materialiserar sig i sakerna, stelnar, hopar sig också i helt materiella ting.* Tänk efter bara, vad det är för källor vi reproducerar de gamla ”andliga kulturerna” efter! Det är efter de s. k. minnesmärkena från tidigare epoker: efter kvarlevorna av gamla bibliotek, efter böckerna, inskriptionerna, lertavlorna, bildstoderna, målningarna, tempen, efter de upptäckta musikinstrumenten, efter tusen andra ting. Dessa ting representerar för oss i viss mån den stelnade, materialiserade ideologien från längst förflutna epoker, och vi kan efter dessa ting

med säkerhet bedöma deras samtida psykologi och ideologi, alldeles som vi efter kvarlevorna av arbetsredskap kan döma om produktionskrafternas utvecklingsgrad och delvis också om ekonomin under dessa epoker. Låt oss därtill ytterligare iakta följande. I överbyggnadsarbetet, i det ideologiska arbetet spelar *konsumtionsmedlen* mycket ofta samtidigt också rollen av medel till fortsatt *produktion*. Låt oss exempelvis betrakta ett tavelgalleri. Tavlorna representerar njutningsföremål, de är för publiken, som betraktar dem, konsumtionsprodukter. Men samtidigt är de medel till produktion, visserligen inte så som pänseln eller linneduken men ändå egna produktionsmedel. Ty av dem *lära* de efterkommande generationerna. När det uppstår en ny konstskola, en ny "riktning" i måleriet, så har den visst inte ramlat ned från himmelen: den växer fram ur de tidigare, t. o. m. när den "förnekar" och rackar ned på det gamla ideologisystemet. Av intet kan man göra intet. Alldeles som i politiken den gamla staten förstöres under revolutionerna men den nya representerar de till en viss grad *nyförbundna* gamla elementen, så är det också i ideologien. Till och med i de största avbrott finns det efterföljd och en förbindelse med det förgångna: det nya bygges inte upp av intet. Tavlorna är för konstnären ett medel till produktion, är hopad konstnärlig erfarenhet, en förtätad ideologi, från vilken varje fortsatt rörelse på detta område utgår.

Härtill kunde man invända ungefär följande: Allt det där har ni lagt mycket vackert till rätta! Men vad har exempelvis den upphöjda kristliga läran gemensamt med de sakliga tecken, som skrevs ned på pergament eller papper? Vad har den gemensamt med det svinläder, vari Nya testamentet bands? Vad finns det gemensamt mellan den vetenskapliga ideologien i sig och den massa papper, som är uppstaplade i biblioteken? Hur påfallande är inte i alla fall skillnaden mellan ideologierna, denna det kollektiva människoförståndets finaste produkt, och så grova, materiella ting som exempelvis en bok är, som *ting* betraktad!

Alla sådana invändningar skulle bero på ett missförstånd. Helt visst: varken papperet som sådant eller färgämnen eller svinlädret vore för oss av någon som helst betydelse, om vi inte betraktade dem i deras *samhälleliga* tillvaro.

I § 36 av vår bok har vi sett, att också maskinen, tagen utanför den samhällliga förbindelsen, bara är ett stycke metall, trä o. s. v. Men den har ytterligare en *samhällelig* tillvaro, i mån den av människorna i arbetsprocessen tydes som maskin. På samma sätt med boken: den har, utom sin fysiska tillvaro, ytterligare en samhällig tillvaro, den tydes i läsningsprocessen som bok. Och här visar sig boken som en förtätad ideologi, som medel för den ideologiska produktionen.

Tar vi itu från den sidan med frågan om den andliga kulturens ackumulation, så kommer vi med lätthet att inse, att denna ackumulation i realiteten äger rum i tingform, så att säga avlagras i förtätad, materiell gestalt. Och ju "rikare" området för den andliga kulturen är, desto vidsträcktare är området för dessa "materialiserade samhälliga företeelser". Bildligt talat (och om man inte glömmer, att det bara är en ideologi) är den andliga kulturens tingformade skelett denna kulturs "grundkapital", som är större ju rikare den är, vilket återigen i sista instans beror av de materiella produktionskrafternas utvecklingsnivå. De naiva inskriptionerna, maskerna, de grova avgudabilderna, teckningarna på stenarna, konstminnesmärkena, papyrusrullarna med manuskripten, pergamentböckerna, templen och observatorierna, lertavlorna med text och senare gallerierna, museerna, de botaniska och zoologiska trädgårdarna, de kolossala biblioteken, de självständiga vetenskapliga utställningarna, laboratorierna, teckningarna, de tryckta böckerna o. s. v., o. s. v. – allt detta är anhopad, materialiserad mänsklig erfarenhet. I de nya bokhyllorna med de nya böckerna, som fogas till de gamla, visar sig åskådligt samarbetet av många generationer, som oavbrutet följer på varann.

Vi är nu så vana vid många företeelser på detta område, att vi inte märker de historiska gränserna. Den nuvarande psykologien och ideologien t. ex. stelnar i *dagstidningen*. Men tidningen är själv en ny företeelse, som uppstod på 1600-talet. Visserligen blev de viktigaste statsunderrättelserna redan i det gamla Rom och hos kineserna (700-talet e. Kr.) upphängda ("publicerade"), men det var en ganska obetydlig historia. (Jfr *K. Bücher: Das Zeitungswesen*, i *Kultur der Gegenwart*, Berlin & Leipzig, 1906, I, avd. 1.) Boken uppstod med uppfinningen av boktryckarkonsten. Dittills hade man bara papyrusrullar och skrifter på pergament såsom den fullkomligaste metoden att fixera den lagrade "seklernas visdom" samt små lertavlor (Babylon), som uppstaplades i jättestora bibliotek, t. ex. Assurbanipals berömda bibliotek (jfr *Pietschmann: Das Buch*, i *Kultur der Gegenwart*). Biblioteken (*Leibniz* kallade dem "skattkammare för alla den mänskliga andens rikedomar") finner man alltså redan i urgammal tid, orh det är huvudsakligen kvarlevorna av biblioteken vi har att tacka för avslöjandet av så många hemligheter från längst förgångna tider. (Jfr *Die Bibliotheken* av *Fritz Milkau* i *Kultur der Gegenwart*.) Mycket betydelsefulla var Assurbanipals nämnda bibliotek (600-talet f. Kr.) eller de äldsta prästskolornas bibliotek (tredje årtusendet f. Kr.) Med rätta säger *Hermann Diels* (*Die Organisation der Wissenschaft*, s. 639): "Bland alla vetenskapens institut har sedan gammalt *biblioteket* erkänts som det viktigaste och oundgängligaste hjälpmedlet att säkerställa, utbreda och fortplanta lärdomen och komplettera lärarnas snart förklingande *viva vox* (levande stämma)." Naturligtvis spelas samma roll också av "konstminnesmärkena", samlingarna, gallerierna, museerna, katedralerna o. s. v.

Den andliga kulturens ackumulation sker alltså inte bara i form av stegringen av den i människornas hjärnor förefintliga psykologien och ideologien utan också i form av *ackumulationen av saker*.

§ 50. Samhällslivets reproduktionsprocess i dess helhet.

Vi kan nu göra en kort sammanfattning:

Mellan samhället och naturen äger en ständig "ämnesutväxling" rum, en den samhälleliga reproduktionens process, en i kretslopp återkommande arbetsprocess, som ständigt på nytt ersätter det förbrukade, med utvecklingen av produktionskrafterna vidgar sin basis och ger samhället möjlighet att alltjämt utvidga sin tillvaros gränser.

Men processen av de materiella produkternas produktion är samtidigt en process av de givna hushållningsförhållandenas produktion. "Den kapitalistiska produktionsprocessen, betraktad i sammanhang eller som reproduktionsprocess", säger *Marx*, "producerar inte bara varor... den producerar och reproducerar kapitalförhållandet självt, å ena sidan kapitalisterna, å andra lönearbetarna." (*Das Kapital* 1:541.) Denna formel av *Marx* är inte bara riktig för den kapitalistiska produktionen utan också i och för sig. Om vi exempelvis betraktar den antika slavhushållningen, så åtföljes varje produktionscykel där av, att slavhållaren får sin andel och slaven sin, att slavhållaren även under nästa cykel kommer att fullgöra sin roll och slaven sin, att, för den händelse produktionen vidgas, förändringen bara kommer att bestå däri, att slavhållarens andel, hans makt, antalet honom tillhöriga slavar, kvantiteten av dem producerat merarbete kommer att ökas. På så vis är den materiella produktionsprocessen samtidigt också en process av reproduktion av de produktionsförhållanden, det historiska hölje, inom vilket den rör sig. Å andra sidan är den materiella reproduktionsprocessen en process av ständig reproduktion av motsvarande arbetskrafter. "Människan själv, betraktad som enbart förekomst av arbetskraft, är", skriver *Marx*, "ett naturföremål, ett ting, om också levande, självmedvetet ting, och arbetet självt är en tingformad yttring av denna kraft." (*Das Kapital* 1: 165.) Men i olika historiska perioder förefinns i enlighet med samhällets teknik, produktions sättet o. s. v. *bestämda* arbetskrafter, d. v. s. arbetskrafter med motsvarande kvalifikation. Reproduktionsprocessen reproducerar alltjämt denna kvalifikation. Med andra ord: Den samhälleliga reproduktionsprocessen reproducerar inte bara tingen utan också de "levande tingen", d. v. s. arbetarna av en bestämd kvalifikation; den reproducerar också förhållandena bland dem; när produktionen vidgas gör den de korrigeringar, som motsvarar produktionskrafternas nya nivå,

och arrangerar i detta fall inte alldeles samma personer (ty det krävs nya kvalifikationer, nya "levande maskiner") och arrangerar inte personerna på alldeles samma platser på arbetsfältet. Men den lämnar (när det inte är frågan om en revolutionär övergångsperiod) grundväven i produktionsförhållandena oantastad och reproducerar den i alltjämt större skala.

Om man betecknar helheten av arbetskrafternas olika kvalifikationer som *samhällelig fysiologi*, så kan man säga, att reproduktionsprocessen alltjämt reproducerar samhällets ekonomi och följaktligen också dess fysiologi.

Varje arbete har hittills, till följd av specialiseringen, krävt en bestämd *fysiologisk* typ. Av den anledningen kan man t. o. m. efter det yttre skilja transportarbetaren från metallarbetaren, kontoristen, slaktaren, polispiönen o. s. v., för att inte tala om musikern och överhuvud "de fria yrkenas" folk. Så är inte bara människornas psykologi deras *samhälleliga* psykologi, men också deras fysiologiska struktur är *en produkt av den samhälleliga utvecklingen*. Genom påverkan av naturen ändrar människan sin egen natur. Vad vi benämner "samhällelig fysiologi" *kan icke ställas i motsättning till ekonomien*, enär det är en beståndsdel av denna senare. Skillnaden är här denna: när det är frågan om ekonomien analyserar man *förbindelserna* och typen av denna förbindelse mellan människorna, deras materiella förhållande inbördes; vad vi kallar samhällelig fysiologi är *icke förbindelsen* av utan *egenskapen hos dessa samma element*.

Men samtidigt med den materiella reproduktionsprocessen rör sig hela samhällslivets jättemaskin: klassernas förhållanden reproduceras, förhållandena i de olika sfärerna av det ideologiska arbetet reproduceras. I och med denna totalreproduktion av hela samhällslivet reproduceras alltjämt också *de samhälleliga motsägelserna*. De partiella motsägelserna, vilka uppstår som jämviktsstörning genom den från produktionskrafternas utveckling utgående stöten, upplöses alltjämt genom en partiell omformning av samhället inom det givna produktionssättets ram. Men de *grundläggande* motsägelserna, som framgår ur själva ifrågasättande ekonomiska strukturs väsen, reproducerar sig på alltjämt vidgad grundval, tills de svällt så att de för till katastrofen. Då störtar hela den gamla formen av produktionsförhållandena samman och det uppstår, om samhället utvecklar sig vidare, en ny form. "Utvecklingen av motsägelserna i en historisk produktionsform är... den enda historiska vägen till dess upplösning och nygestaltning." (Das Kapital I: 454.) Detta moment har till följd ett övergående avbrott i reproduktionsprocessen, dess störning, som tar sig uttryck i att en del av produktionskrafterna går under. Den generella omgestaltningen av hela den mänskliga arbetsapparaten, reorganisationen av alla mänskliga förbindelser för till en ny jämvikt, och samhället börjar därpå en ny världshistorisk cykel i sin utveckling, i det det vidgar sin tekniska grundval och ackumulerar sin till tingform förvandlade erfarenhet, vilken varje gång tjänar som utgångspunkt för all fortsatt utveckling framåt.

Litteratur till kapitel VII.

Plechanov: artikel mot Struve i samlingsverket Kritik av våra kritiker (det bästa arbetet om analysen av produktionsförhållandena från revolutionens ståndpunkt). *Rosa Luxemburg*: Sozialreform und Revolution. *Kautsky*: Den sociala revolutionen. *Densamme*: Anti-Bernstein. *Cunow*: Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staats-Theorie, I. *W. Sombart*: Socialism och social rörelse. *N. Lenin*: Staten och revolutionen. *Densamme*: Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky. *N. Bucharin*: Transformationsperiodens ekonomi. *Herman Beck*: samlingsverket Socialiseringens vägar och mål. *Delevskij* (socialrevolutionär): De sociala antagonismerna och klasstriderna i historien. *Marx*: huvudsakligen Zur Kritik der politischen Ökonomie, dessutom de historiska skrifterna.

Åttonde kapitlet: Klasser och klasskamp.

§ 51. *Klass, stånd, yrke.* § 52. *Klassintresset.* § 53. *Klasspsykologi och klassideologi.* § 54. *"Klassen i sig" och "klassen för sig".* § 55. *Former för den relativa intressesolidariteten.* § 56. *Klasskamp och klassfred.* § 57. *Klasskamp och statsmakt.* § 58. *Klass, parti, ledare.* § 59. *Klasserna som verktyg för den samhälleliga transformationen.* § 60. *Framtidens klasslösa samhälle.*

§ 51. *Klass, stånd, yrke.*

Vi måste nu något utförligare dröja vid frågan om klasserna och klasskampen. Av det föregående vet vi redan, vilken väldig roll klasserna spelar i det mänskliga samhällets utveckling. Inte för inte bestämes t. o. m. den samhälleliga strukturen i klasssamhället speciellt av, vilka klasser som existerar däri, i vilket växelförhållande de står till varann o. s. v. Inte för inte är varje stor förändring i samhällslivet på ena eller andra sättet förbunden med klasskampen. Inte för inte realiserar samhällets övergång från en form till en annan genom en ursinnig klasskamp. Just därför började Marx och Engels Kommunistiska manifestet med orden: "Historien om allt samhälle hittills är historien om klasstrider."

Vad är en klass?

I det föregående (jfr s. 241 ff.) har vi redan i allmänna drag besvarat den frågan. Nu ska vi närmare undersöka den. Vi har sett, att med en samhällsklass bör förstås helheten av de personer, *som i produktionen spelar samma roll, som i produktionsprocessen står i samma förhållanden till de andra, varvid dessa förhållanden också finner sitt uttryck i sakerna* (arbetsmedlen). Därav följer den omständigheten, att i produktionsprocessen varje klass sammanhålles genom den gemensamma inkomstkällan, ty produktdistributionens förhållanden bestäms av produktionens förhållanden. Textil- och metallarbetare är inte två olika klasser utan utgör en klass därför att de gentemot de andra *personerna* (ingenjörer, kapitalister) befinner sig i *lika* förhållanden. Likaså representerar ägarna av en gruva, ett tegelbruk och en korsettfabrik en och samma klasskategori. Ty trots den fysiska åtskillnaden i de saker, som de har att göra med, intar de gentemot *människorna* i produktionsprocessen samma ("kommenderande") ställning, vilken också tar sig uttryck i saker (i "kapital").

Till grund för samhällets klassindelning ligger alltså *produktionsförhållandena*. Här måste vi nu också undersöka andra möjliga svar på frågan, vilka är mycket gängse. En vanlig uppfattning är klassindelningen efter "fattiga" och "rika". Om en människa har så och så mycket pengar och en annan har dubbelt så mycket, så hör de till olika klasser. Här göres antingen måttet av egendom eller höjden av livsnivå till utgångspunkt. En engelsk sociolog (D'Ett) har t. o. m. uppställt en hel tabell för klassindelning: den första, lägsta klassen (de egendomslösa) med en utgiftsstat på upp till 18 shillings i veckan, andra klassen upp till 25 shillings, tredje upp till 45 shillings o. s. v. (Jfr det mycket omsorgsfulla marxistiska arbetet av professor *S. I. Solntzev*: *Samhällsklasserna, de viktigaste momenten i klassproblemets utveckling och huvudläroarna*, Tomsk, 1919, s. 268 ff, endast på ryska.) Hur enkel en sådan uppfattning än är, så är den absolut naiv och falsk. Från den ståndpunkten kan i det kapitalistiska samhället exempelvis en metallarbetare inte tillhöra proletariatet men i stället skulle en fattig bonde eller hantverkare höra till arbetarklassen. Som den mest revolutionära "klassen" måste man då räkna trasproletariatet och räkna på detta som den makt, som skulle förverkliga övergången till en högre samhällsform. A andra sidan måste man placera två bankirer, av vilka den ene är dubbelt så rik som den andre, på två olika klassbänkar. Emellertid visar oss den dagliga erfarenheten, att olika lager av arbetare mycket förr går tillsammans än vi bevittnar en gemensam kamp av arbetare och hantverkare, arbetare och bönder o. s. v. Bonden känner sig inte tillhöra samma klass som arbetaren. Och omvänt. Två bankirer känner sig som medlemmar av samma familj, även om den ene är tio gånger rikare

än den andre. *Marx* påvisade redan, att pänningpungens omfång är en rent kvantitativ skillnad, till följd av vilken två individer av *en och samma klass* väl kan hetsas emot varann. Med andra ord: skillnaden i rikedom kan icke tjäna som tillräcklig grundval för definitionen av klassen, även om den inom ramen av en och samma klass utövar en bestämd verkan.

En annan mycket spridd teori är den, vilken som grundvalen för samhällets klassindelning betraktar distributionsprocessen, d. v. s. fördelningen av den samhälleliga *inkomsten*. Om man t. ex. talar om det kapitalistiska samhället, så tillåter samhällets indelning i tre huvuddelar: profit, jordränta, arbetslön, att särskilja tre klasser: kapitalister, jordägare, proletärer (löneslavar). Den andel, envar av dem får, kan, om den samhälleliga inkomstens storlek är konstant, växa endast på bekostnad av en annan klass' andel. Därför är för det första medlemmarna av en och samma klass genom intressegemenskap och likartad karaktär ur intressesynpunkt förbundna med varann och de är för det andra genom intressemotsättningen ställda i motsättning till de andra klasserna.

Om man inte låter denna teori urarta i betraktelsen, vem som får mer och vem mindre, så dyker genast följande fråga upp: varför reproduceras som klass de som klass förbundna personerna? Varpå beror det, att låt oss säga i det kapitalistiska samhället bestämda arter av inkomster existerar? Vari ligger orsaken till stabiliteten hos dessa "inkomstarter"? Man behöver bara uppställa dessa frågor, så inser man strax vad det gäller. Denna stabilitet beror på förhållandet till *produktionsmedlen*, som å sin sida *ger uttryck åt förhållandet mellan människorna i produktionsprocessen*. Människornas roll i produktionen och ägandet av produktionsmedlen, d. v. s. "människornas distribution" och "produktionsmedlens distribution" är inom gränserna för det ifrågavarande produktions sättet fasta kvantiteter. Om vi har kapitalismen, så finns det alltså en kategori av i produktionsprocessen kommenderande människor, vilka förfogar över alla möjliga produktionsmedel, och det finns en kategori av människor som arbetar på de förras kommando, underordnar sin arbetskraft under dem och producerar varuvärden. Särskilt denna omständighet är också orsaken till, att på området för arbetsprodukternas distribution (d. v. s. vid fördelningen av inkomsten) likaledes uppstår en bestämd lagbundenhet. Med andra ord: vi har kommit fram till, att produktionens viktigaste sidor – "människornas distribution" och "sakernas distribution" – utgör grundvalen för klassförhållandena.

Annorlunda kunde det egentligen inte vara. Ja, låt oss ta itu med frågan från en annan ända, låt oss ge den dess mest allmänna formulering. Det är ju klart, att varje klass är en viss "reell tota-litet", d. v. s. helheten av de personer som befinner sig i oavbruten växelverkan, de "levande människor" som har sin rot i produktionslivet och med sina tankar svävar i alla himlar. Det är ett särskilt, speciellt människosystem inom det stora system, som vi kallar mänskligt samhälle. Därav blir det klart, att vi måste ta itu med *klassen* på samma sätt som med *samhället*. Med andra ord: analysen av klasserna måste börjas med produktionen. Det får givetvis inte förefalla oss underbart, att klasserna skiljer sig i olika linjer från varann: såväl i produktionen som också i distributionen, i politiken, i psykologien, i ideologien. Ty det ena beror av det andra, alla dessa företeelser är ömsesidigt förbundna med varann: på proletariats ekonomiska grund kan man inte sätta borgerliga spetsar – det vore värre än sadla en ko. Men detta sammanhang är ju när allt kommer omkring betingat av klassernas läge i produktionsprocessen. Därför måste vi definiera klasserna efter ett *produktionskännetecken*.

Varigenom skiljer sig *samhällsklassen* från *ståndet*? Med klass bör som vi sett förstås en människokategori, som är förbunden av den gemensamma rollen i produktionsprocessen, en totalitet av personer, där envar befinner sig i någotsånär likartat läge gentemot de andra deltagarna i produktionsprocessen. Med ett *stånd* förstår vi däremot en grupp av personer, som är förbundna genom ett gemensamt läge i den juridiska, rättsliga samhällsordningen. Storgodsägarna äger ett särskilt ekonomiskt produktionskännetecken, men adeln inte.

Adelsmännen har bestämda, rättsliga, d. v. s. av ifrågavarande stats lag sanktionerade rättigheter och privilegier för "adelsståndet" (jfr den gamla ståndsriksdagen). Men i ekonomiskt avseende kan samme adelsman vara så utarmad, att han knappt kan dra sig fram; han kan vara trasproletär men till sitt stånd förblir han efteråt som förut adelsman (t. ex. baronen i Gorkijs Natthärberget). Eller låt oss ta ett annat exempel. Under den tsaristiska regimen hette det i många arbetares pass "bonde från det och det guvernementet, det och det distriktet, den och den församlingen". Men ifrågavarande person hade kanske aldrig varit bonde, hade kommit till världen i staden och var alltför barnsben lönearbetare. Här ser man alltså tydligt skillnaden mellan *klass* och *stånd*. Ty man kan till sina klasskännetecken vara arbetare men tillståndet (d. v. s. enligt den tsaristiska lagens ståndpunkt, vilken indelade människorna i stånd) bonde. Men då dyker genast följande fråga upp: Politiken (och därmed också rätten) är ju, som vi vet, "ekonomiens koncentrerade uttryck". Kan vi då dröja vid rätten utan att gå djupare ned?

Naturligtvis kan vi det *icke*: vi talade ju just om det, när vi om klasserna ansåg, att det vore för oss metodologiskt viktigt att uppfatta de sociala grupperingarna speciellt från produktions-sidan. Hur ska vi då göra med stånden?

Låt oss höra, vad professor *Solntzev*, författaren till det nämnda arbetet om klasserna, säger. Han skriver: "Socialt olika grupper i ståndsgrupperingen visar sig som sådana och uppstår icke på grundvalen av den sociala arbetsprocessens förhållanden, icke på hushållningsförhållandenas grundval utan huvudsakligen på rätts- och statsförhållandenas grund. Ståndet är en rätts-politisk, juridisk kategori och kan, som sådan, yttra sig i olika former... Till skillnad från ståndet uppstår klassgrupperingen på de ekonomiska förhållandenas grund." (Anf. arb. s. 22.) Men är inte ståndet helt enkelt detsamma som klassen, bara inhöljt i den rättspolitiska kategoriens dräkt? Härpå svarar Solntzev nej. Och han påvisar själv, att exempelvis i antiken "ståndensordningen" måste återspegla vissa "klasskillnader" (s. 25), att "klasskampen antar stånds-kappans egenartade form" (s. 26). Denna vaga uppfattning tvingar oss att söka en klarare formulering.

Ett exempel. I den stora franska revolutionen menade man med "tredje ståndet" en blandning av olika klasser, som den gången ännu var föga skilda från varann: där var bourgeoisin, där var arbetarna och "mellanklasserna" (hantverkare, småhandlare o. s. v.) Alla tillhörde de tredje ståndet. Varför? Därför, att de juridiskt, i jämförelse med de privilegierade feodala storgodsägarna var ett intet. Tredje ståndet var det juridiska uttrycket för blocket av de klasser, som stod i motsättning till de härskande godsägarna. Därav följer, att klass och stånd inte nödvändigt behöver stämma överens. Men under ståndets skal döljes i stort en *klasskärna* (där har vi ett stånd men flera klasser, men de är dock *klasser* och inte det obestämda något, som Solntzev nästan tycks vilja göra det till). A andra sidan kan den bristande överens-stämmelsen mellan klass och stånd vara av ännu ett annat slag, vilket vi redan anfört: det kan nämligen vara så, att en person tillhör en "lägre klass" men ett "högre stånd" (en ekonomiskt sjunken adelsman, som bekläder en portier- eller eldarsyssla), eller omvänt – han kan tillhöra det lägre ståndet men den högre klassen (den från bondeklassen härstammande köpmannen, som blivit rik). Hur hänger det ihop? Var finns här "klassinnehållet under det ekonomiska höljet"? Det är tydligt, att det finns där. Hur ska man teoretiskt klara upp detta faktum?

För att också här finna den riktiga lösningen på frågan måste vi betrakta saken icke från ett enskilt falls ståndpunkt utan från ståndpunkten av det *typiska* växelförhållandet inom ramen för en bestämd hushållsordning. Låt oss iaktta följande principiella omständighet: stånden upphävdes genom de borgerliga revolutionerna, genom de borgerliga förhållandenas utveckling. Om vi tänker efter, varför kapitalismen inte kunde fördrå ståndens existens, så kommer vi lätt till följande slutsatser: i de förkapitalistiska samhällsformerna är alla förhållanden mycket mer konservativa, livstempot långsammare, förändringarna mindre än

under kapitalismen. Den härskande klassen är här lantaristokratin, man kan säga arvsklassen. Och denna påfallande *orörlighet* i förhållandena möjliggjorde ett befastande av klassprivilegierna å ena sidan och plikterna å andra sidan genom en rad juridiska normer; denna orörlighet tillät att kläda klassen (eller klasserna) i ”ståndets” skjorta. Så rörde sig i det stora hela ”ständen” i *samma* linje som klasserna eller klassgrupperna i sitt motsatsförhållande till någon klass. Men denna harmoni stördes genom inträngandet av de mycket mer rörliga och flytande varu-kapitalistiska förhållandena: den lågtstående mannen kom högt upp, det uppstod s. k. nya rika och de blev en mycket vanlig företeelse, en del av storgodsägarna antog kapitalistiska former, en annan del utarmades och gick under, åter en annan del höll sig kvar på den tidigare nivån etc. Så undergrävde de kapitalistiska förhållandenas rörlighet helt och hållet marken under ståndens existens. Övergångsperioden av feodalförhållandenas sönderfallande fann också sitt uttryck i den växande disharmonien mellan klassernas ekonomiska innehåll och det ståndsjuridiska höljet. I denna period uppstod också den konflikt, som oundvikligt måste föra till hela ståndssystemets sammanstörtande. Ståndshöljet visade sig oförenligt med de kapitalistiska produktionsförhållandenas tillväxt, så som också produktionsprocessens klasshölje blir oförenligt med produktionskrafternas fortsatta växt. Så skrev *Marx* i *Elend der Philosophie*: ”Villkoret för den arbetande klassens befrielse är avskaffandet av alla klasser, liksom betydelsen av tredje ståndets befrielse ... var avskaffandet av alla stånd,” (s. 181.) Och *Engels* tillfogade till förklaring av detta stycke följande kommentar: ”Stånd här i den historiska meningen feodalstatens stånd, stånd med bestämda och begränsade privilegier. Bourgeoisins revolution avskaffade stånden och deras privilegier. Det borgerliga samhället känner endast klasser. Det var därför fullständigt i motsägelse till historien, när proletariet betecknats som ’fjärde ståndet’.”

Alltså: för det stabila förkapitalistiska systemets period var stånden det juridiska uttrycket för klasserna; den tilltagande bristen på överensstämmelse mellan dessa kvantiteter (jämnviktsstörningen mellan klassinnehållet och ståndets juridiska form) framkallades av de kapitalistiska förhållandenas tillväxt och förstöringen av inte bara de högre utan också de lägre gamla feodala klasserna. I feodalsystemet sammanföll bönderna som klass, allmänt taget, med bönderna som stånd; men sedan avsondrade sig från bönderna lantbourgeoisin och lantproletariatet som två motsatta klasser. Men ståndshöljet förblev detsamma och då måste det brista.

Det gäller nu att noga undersöka den tredje kategori, som är förbunden med de frågor vi betraktat. Det gäller att besvara vad ett *yrke* är. Det är klart, att yrket är knutet till produktionsprocessen. Vid första anblicken består skillnaden mellan yrke och klass i, att yrkesåtskillnaden icke sker i linje med människornas förhållanden till varann utan efter linjen av förhållandena till *tingen*, i på vilka ting och med vilka *ting* det arbetas, vilka *ting* som produceras. Metallsvavaren skiljer sig från snickaren och stenhuggaren inte därigenom att han står i annat förhållande till kapitalisterna utan därigenom att han arbetar i metall, snickaren i trä och stenhuggaren i sten.

Man får emellertid inte säga, att det här *bara* är frågan om ting, ty yrket är samtidigt också ett *samhälleligt* förhållande: i produktionsprocessen, där till sina yrken olika arbetare är förbundna med varann genom normerna för produktionsprocessen människorna emellan, råder naturligtvis ett bestämt förhållande. Men hur olika dessa förhållanden än må vara, alla utplånas de inför de huvudsakliga åtskillnaderna: *åtskillnaderna i de kommenderandes arbete och de utförandes arbete, de åtskillnader som är uttryckta i egendomsförhållandena.*

Yrkesindelningen, som förhållande mellan personer, som förhållande som framgår ur det tekniska förhållandet till arbetets verktyg, metoder och föremål, sammanfaller varken med arbetets indelning i kommenderande och underordnade eller med den motsvarande ”distribu-

tionen” av produktionsmedlen, d. v. s. med egendomsförhållandena ifråga om dessa produktionsmedel.

Därför är professor *Solntzevs* påstående oriktigt, att yrket ”är en *naturlig-teknisk* kategori, att det är eget för det mänskliga samhället även under den förhistoriska perioden och alla följande stadier, att det icke är en historisk kategori, icke en den sociala ordningens kategori” (anf. arb. s. 21), kort sagt, att det är en evig kategori. Yrket blir yrke därför, att ett bestämt slag av arbete vanligtvis *befästes* på livstid: skomakaren är hela sin livstid fästad vid lästerna. Men det är därför inte sagt, att det alltid var så och alltid kommer att *förbli så*. Teknikens tilltagande automatism kommer att befria människorna från denna nödvändighet och visa, i vad mån även denna kategori var en historisk sådan.

Nu, sedan vi fastställt klassens åtskillnad från stånd och yrke, måste vi dröja vid ännu en fråga, nämligen den vad det finns för klasser. Det synes oss lämpligt med ungefär följande indelning:

1. *De grundläggande klasserna för resp. samhällsform* (klasserordets egentliga mening).

Sådana klasser finns det två: å ena sidan den klass, som kommenderar och monopoliserar produktionsmedlen, å andra sidan den utförande klassen, utan produktionsmedel, vilken arbetar åt den förra. Den specifika *formen* för detta den ekonomiska exploaterings och förslavningens förhållande bestämmer också formen för ifrågavarande klassamhälle.

Exempelvis: om förhållandet mellan den kommenderande och den utförande klassen reproduceras genom köp av arbetskraft på marknaden, så är det kapitalism; reproduceras det genom köp av *människor*, genom rov eller på annat sådant sätt, men inte bara genom köp av arbetskraft, och förfogar därvid den kommenderande klassen inte bara över arbetskraften utan också över den exploaterades ”kropp och själ”, så har vi framför oss en slavregim o. s. v.

Ifråga om kapitalismen räknar man vanligtvis med *tre* grundläggande klasser. Det bekräftas av *Marx* genom det bekanta stycket i slutet av tredje bandet av *Das Kapital*, där manuskriptet har ett avbrott och en analys av klasserna i det kapitalistiska samhället börjar. ”Ägarna av enbart arbetskraft, ägarna av kapital och jordägarna, vilkas resp. inkomstkällor är arbetslön, profit och jordränta, alltså lönearbetare, kapitalister och jordägare, utgör de tre stora klasserna i det moderna, på det kapitalistiska produktions sättet baserade samhället.” (*Das Kapital* III, 2: 333.) Men av den omständigheten, att jordägarnas grupp representerar en *stor* ”klass”, följer icke att den är en av de väsentliga klasserna. Så finner vi hos *Marx* följande passus, på vilken – alldeles orättmätigt – också professor *Solntzev* stöder sig:

”Konkretiserat och levande arbete är de bägge faktorer, på vilkas motsatsställning den kapitalistiska produktionen är baserad. Kapitalist och lönearbetare är de enda funktionärerna och faktorerna i produktionen, vars relation och framträdande mot varann framgår ur det kapitalistiska produktions sättets väsen... Produktionen kunde därför, som *James Mill* anmärker, ostört fortgå, om jordägaren försvunne och staten trädde i hans ställe... Denna i det kapitalistiska produktions sättets väsen – och till åtskillnad från det feodala, det antika o. s. v. produktions sättet – grundade reduktion av de i produktionen omedelbart deltagande klasserna till kapitalisterna och lönearbetarna, *med uteslutande av jordägaren*, som kommer med först post festum till följd av icke ur det kapitalistiska produktions sättet framvuxna utan av denna traditionellt övertagna egendomsförhållanden, gör det till adekvat teoretiskt uttryck för det kapitalistiska produktions sättet, uttrycker dess *differentia specifica* (särskilda åtskillnader)” (*Marx: Theorien über den Mehrwert*, Stuttgart, 1905, II, 1: 292 ff.) Detsamma säger *Marx* också vid behandlingen av jordens nationalisering.

De grundläggande klasserna sönderfaller i sin tur i *underklasser*, så att säga i sina olika fraktioner (exempelvis i det kapitalistiska samhället sönderföll den kommenderande bourgeoisin i industribourgeoisin, handelsbourgeoisin, bankirer o. s. v.; arbetarklassen sönderfaller i kvalificerade och icke kvalificerade arbetare).

2. *Mellanklasser*. Dit räknar vi sådana social-ekonomiska grupperingar, som *utan att vara* kvarlevor av den gamla ordningen representerar en nödvändighet för det samhälle, vari de lever, och intar en mellanställning mellan den kommenderande klassen och den exploaterade klassen. Sådana är exempelvis i det kapitalistiska samhället de tekniska intellektuella.

3. *övergångsklasser*. Hit räknar vi sådana grupper, som framgått ur samhällets tidigare form och som i sin nuvarande form upplöses och avsöndrar olika klasser med motsatta roller i produktionen. Sådana är exempelvis i det kapitalistiska samhället hantverkarna och bönderna. De är ett arv från feodalregimen och ett sådant arv, som avsöndrar såväl bourgeoisi som också proletariat. Se exempelvis på bönderna. De upplöses under kapitalismen alltså eller, som nationalekonomien kallar det, differentierar sig: från de medelstora bönderna avsöndrar sig den rike bonden, av denne blir en handelsman och så ännu ett stycke högre har vi en äkta borgare. Men å andra sidan avsöndrar sig här också proletariat: bonden utan häst, lantarbetaren eller säsongarbetaren och så redan den äkte proletären.

4. *Blandade klasstyper*. Hit räknar vi sådana grupper, som samtidigt i ena avseendet hör till en klass, i ett annat avseende till en annan. Järnvägsarbetaren, som har egen hushållning och lejer en arbetare, är gentemot järnvägsbolaget arbetare. men gentemot sin arbetare är han ”företagare”.

5. Till sist må nämnas de s. k. *deklasserade* grupperna, d. v. s. kategorier av människor, som fallit ur ramen för allt samhälleligt arbete: trasproletärer, tiggare, deklasserade bohämer o. s. v.

Om analyserar samhällets ”abstrakta typ”, d. v. s. någon av dess former i dess renhet, så har vi bara eller nästan bara att göra med de grundläggande klasserna. Och omvänt, om vi plöjer igenom den konkreta verkligheten, så måste vi självklart ta hänsyn till hela den brokiga mångfalden av de socieekonomiska typerna och förhållandena.

Den allmänna orsaken till klassernas existens definieras av Engels i Anti-Dühring på följande sätt: ”...att alla hittillsvarande historiska motsättningar mellan exploaterande och exploaterade, härskande och undertryckta klasser finner sin förklaring i samma relativt outvecklade produktivitet hos det mänskliga arbetet. Så länge den verkligt arbetande befolkningen tages så mycket i anspråk av sitt nödvändiga arbete, att den inte får någon tid över till att sköta samhällets allmänna affärer – arbetsledning, statsaffärer, rättsangelägenheter, konst, vetenskap etc., – så länge måste det alltid finnas en särskild klass, som, befriad från det verkliga arbetet, ombesörjer dessa angelägenheter, varvid den då aldrig försummade att till sin egen fördel påbürda de arbetande massorna mer och mer arbetsbürda.” (Friedrich Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, Stuttgart, 1901, s. 190-191.) På ett annat ställe (s. 190) upprepas nästan detsamma och tillägges, att samhället delar sig i två klasser. Resumén lyder: ”Arbetsfördelningens lag är det alltså, som ligger till grund för klassdelningen.”

Professor *Solntzev* kritiserar *G. Schmoller*, som ser klassbildningens källa huvudsakligen i arbetsfördelningen, och polemiserar mot Schmollers hänvisning till *Engels* på följande sätt: ”Engels ställer verkligen klassbildningens process i intim förbindelse med arbetsfördelningsprocessen; men ... för Engels är arbetsfördelningen helt enkelt den nödvändiga naturligt-tekniska betingelsen för uppkomsten av sociala klasser och icke orsaken; orsaksgrundvalen till klassbildningen såg *Engels icke* i arbetsfördelningen utan i förhållandet mellan produktion och distribution, d. v. s. i processer av rent ekonomisk karaktär.” (Anf. arb., s. 303, spärr. av N. B.) Som vi förut vid behandlingen av yrket sett, får man icke ställa arbetsfördelningen i motsatsförhållande till produktionsförhållandena, ty arbetsfördelningen är även en art av produktionsförhållandena. *Schmollers* fel (jfr *G. Schmoller*: Die Tatsachen der Arbeitsteilung, Jahrbücher 1889, *densamme*: Das Wesen der Arbeitsteilung und Klassenbildung, Jahrbücher 1890) består i, att han döljer skillnaden mellan yrkesindelningen och klassindelningen, i det han i den organiska skolans anda klistrar för klassmotsättningarna. *L. Gumpłowicz* och *F. Oppenheimers* teori om klassernas ursprung ur det utomekonomiska våldet förbiser skillnaden mellan den abstrakta teorien om samhället och de historiska händelsernas konkreta förlopp. I den verkliga historien var det utomekonomiska våldsbrukets (erövringens) roll mycket stor och påverkade klassbildningsprocessen. Men vid en rent teoretisk undersökning måste man abstrahera därifrån. Om vi analyserade samhället för sig, det ”abstrakta samhället” i dess utveckling, så skulle också här klasserna uppstå, till följd av de s. k. ”inre” utvecklingsorsaker, till vilka Engels hänvisar. Så är erövringarnas etc. roll bara en (mycket viktig) *komplicerande* faktor.

§ 52. Klassintresset.

Vi har sett, att klasserna är särskilda grupper av personer, ”reella totaliteter”, vilka skiljer sig från varann genom sin roll i produktionen, och att denna roll tar sig uttryck i *egendomsförhållandena*. Men vi vet också, att mot dessa två sidor hos produktionsprocessen svarar en tredje – processen av produkternas distribution i ena eller andra formen. Mot produktionen svarar distributionen.

Mot produktionsformerna svarar distributionsformerna. Mot klassernas läge i produktionen svarar deras läge i distributionen. Antagonismen mellan förvaltaren och de förvaltade, den klass som monopoliserar produktionsmedlen och den klass som inga produktionsmedel har, finner sitt uttryck i antagonismen i fråga om inkomsten, i motsägelsen mellan de andelar av den producerade produkten, som tillfaller varje klass vid fördelningen av hela den producerade produktmassan. Detta klassernas olika ”varande” bestämmer också deras ”medvetande”. Motsägelsena i ”vardandet”, i existensvillkoren finner sin närmaste avbild i uppkomsten av *klassintressena*. Det primitivaste och samtidigt också allmännaste uttrycket för klassintressena är *klassernas strävan att förstora sin andel vid fördelningen av produktmassan*.

I klasssamhällets system är produktionsprocessen samtidigt en process av ekonomisk exploatering av de fysiskt arbetande.

De producerar mer än de erhåller. Och det inte bara därför, att en del av de producerade produkterna (i det kapitalistiska samhället värdena) användes till att utvidga produktionen (i det kapitalistiska samhället ”ackumulationen”) utan också därför att den arbetande klassen försörjer produktionsmedlens ägare, arbetar åt dem. Därför kan man formulera den härskande minoritetens allmännaste intressen som *strävan att bibehålla möjligheterna till den ekonomiska exploateringen*, och den exploaterade majoritetens intressen som *strävan att frigöra sig från denna exploatering*. Om den första formuleringen bara ser till det samhälle som föreligger och inte går utöver dess gränser, så sätter den andra ifråga själva existensen av detta samhälle.

Men samhällets ekonomiska struktur är ju, som vi vet, befäst i dess statsorganisation och stödd av otaliga överbyggnadsformer. Det är alltså inte att undra på, att det ekonomiska klassintresset också klär sig i det politiska, religiösa, vetenskapliga etc. intressets dräkt. Så utvecklar sig klassintressena till ett helt system, som omfattar samhällslivets mest olikartade områden. Dessa systematiserade intressen leder, sammanhållna av klassens allmänna intresse, till konstruktionen av det s. k. samhällsidealet, som alltid representerar kvintessensen av klassintressena.

När vi studerar klassintressena måste vi beakta ytterligare ett par punkter.

För det första måste man skilja *de varaktiga och allmänna intressena* från *de övergående, ögonblickliga intressena*. De ”ögonblickliga” intressena kan stå i en objektiv motsägelse till de varaktiga intressena. Från de övergående intressenas ståndpunkt handlade exempelvis de engelska arbetarna riktigt, då de slöt borgfred med engelska bourgeoisin och understödde den i det imperialistiska kriget: därmed handlade de till förmån för sin arbetslön, som höjdes på kolonialarbetarnas bekostnad. Men i och med att de därigenom förstörde arbetarnas solidaritet överhuvud och ingick förbindelse med sina företagare, handlade de mot sin klass’ allmänna och varaktiga intressen.

För det andra måste man skilja *en grupps skråintressen* från *de allmänna klassintressena*. När exempelvis i det kapitalistiska samhället den härskande bourgeoisin vinner för sig arbetararistokratin (de kvalificerade arbetarna), så stämmer denna grupps särintressen icke överens med hela arbetarklassens intressen. Eller ett annat exempel: under kriget bryter handels-

bourgeoisin så mycket den orkar handelslagarna, ehuru dessa upprättats av den borgerliga staten själv, som för kriget i bourgeoisins intresse, som *klass*. Där har vi att göra med gruppintressena hos bourgeoisins handelsfraktion (-grupp), vilka i det givna fallet skiljer sig från bourgeoisins intressen som *klass*.

För det tredje bör också uppmärksammas *den principiella riktningförändring* i klassens ögonblicksintressen, som sker samtidigt med de principiella förändringarna i dess samhälleliga läge. Låt oss ta följande exempel. I det kapitalistiska samhället är proletarietets varaktigaste och allmännaste intresse att förstöra den kapitalistiska regimen. *I denna* riktning uppbygger sig alltså dess partiella intressen: de består i erövringen av de strategiska positionerna och i undergrävandet av det borgerliga samhället. Att förbättra sitt materiella läge, stegra sin sociala styrka, förbereda krafterna till angreppet på hela det kapitalistiska systemet – det är vad det går ut på. Men låt oss nu anta, att proletarietet har utfört sin historiska uppgift, störtat det gamla statsmaskineriet och upprättat ett nytt; det har uppstått en ny samhällelig jämvikt, proletarietet intar övergående platsen som kommenderande klass. Det är fullkomligt klart, att härvid *riktningen* av dess intressen radikalt ändrar sig: alla dess partiella intressen, sedda från de allmänna intressenas ståndpunkt, ordnar sig i linje med de nya förhållandenas *befästande och utveckling*, i linje med deras *organiserande* och i linje med motståndsprestationen mot varje försök till förstöring. Denna dialektiska vändning är en följd av den dialektiska utvecklingen av proletarietet självt, som har konstituerat sig som statsmakt.

Men vad är det som förbinder dessa bägge motsatta intresseriktningar? De förbindes av sin högsta enhet: uppbygget av en ny samhällsform, vars bärare är proletarietet, ett bygge som förutsätter förintandet av det gamla höljet, vilket hämmade produktionskrafternas utveckling.

Varje ny klass, som är i stånd att inte bara förstöra det gamla systemet av samhällsförhållanden utan också bygga upp ett nytt, varje klass som följaktligen är i stånd att bli den organiserande i det nya samhället, måste oundvikligen färga också sina intressen efter *produktionen*, d. v. s. måste uppfatta de samhälleliga frågorna inte från ståndpunkten av uppdelningen och den nakna distributionen utan från ståndpunkten av de gamla formeras förstöring till förmån för *uppbygget* av former av fullkomligare *produktion*, med mäktigare *produktionskrafter*.

§ 53. Klasspsykologi och klassideologi.

Åtskillnaden i de materiella existensbetingelser, som utgör grundvalen för samhällets klassindelning, trycker sin prägel på klassernas hela medvetande, d. v. s. klasspsykologien och klassideologien. Vi vet redan, att klasspsykologien, eller riktigare klassens psykologi, inte alltid överensstämmer med samma klass' materiella intressen (exempel: förtvivlans, världsfrånvärdhetens, dödslängtans psykologi), men den uppstår *alltid* ur samma klass' livsbetingelser och bestäms *alltid* av dessa. Låt oss nu på några exempel se, hur klasspsykologien och klassideologien i realiteten bestäms.

Vi tar först ett exempel, som ligger oss i Ryssland nära och som har ett praktiskt och, när denna bok utges, aktuellt intresse. Allbekant är striden mellan de ryska marxisterna och de ryska socialrevolutionärerna om, vilken klass som kommer att föra samhället fram till socialismen. Marxisterna bevisade, att det komme att bli arbetarklassen, proletarietet; socialrevolutionärerna gjorde gällande, att bönderna i detta avseende skulle komma att gå före proletarietet. Livet gav marxisterna rätt: bönderna understödde proletärerna i deras kamp mot godsägare och kapitalister, de understödjer dem därför att proletarietet skyddar böndernas jord och möjliggör bondehushållningens utveckling, men de är mycket lite mottagliga för kommunismen och håller fast vid de gamla formerna för jordens utnyttjande och odlade och sin hushållning överhuvud. Hur ska denna företeelse förklaras? Hur ska man samtidigt förklara proletarietets hjältemodiga kamp och dess ojämförligt större mottaglighet för det

kommunistiska uppbygget och den kommunistiska ideologien? Svarar man härtill, att det är för att bönderna inte är så riktigt fattiga, så frågas, varför då inte trasproletariatet (tiggare, deklasserade o. s. v.) utgör huvudkadrerna av de kämpande proletärerna.

Innan vi kan besvara den frågan måste vi först fråga oss, vilka drag den klass måste uppvisa, som ska vara i stånd att fullborda samhällets omvälvning, leda över samhället från det kapitalistiska spåret till det socialistiska.

1. Det måste vara en klass, som i det kapitalistiska samhället representerar *en ekonomiskt exploaterad och politiskt undertryckt klass*. Om det inte är fallet, så har den naturligtvis ingen anledning att slå bakut mot den kapitalistiska ordningen och den kommer under inga omständigheter att rebellera.

2. Därför måste denna klass, enkelt uttryckt, också vara en "fattig" klass; annars kan den inte jämföra sin fattigdom med de andra klassernas rikedom.

3. Den måste vara en *producerande* klass. Om den ifrågavarande klassen inte är någon producerande klass, d. v. s. om den inte tar någon omedelbar del i produktionen av värdena, kan den i bästa fall förstöra, men inte producera, skapa, organisera.

4. Det måste vara en klass, som *inte* är *bunden av privategendomen*. Ty om vi har en klass, vars materiella existens vilar på privategendom, så kommer den själv klart att sträva till att öka sin egendom men inte att avskaffa privategendomen, så som kommunismen kräver.

5. Denna klass måste vara en klass, som genom sina existensbetingelser är *sammansvetsad* och van vid *gemensamt* arbete, vid arbete skuldra vid skuldra. Ty annars blir den inte i stånd att önska och ännu mindre bygga upp ett samhälle, som förkroppsligar det samhälleliga, kamratliga arbetet. Än mer: eljes vore den inte i stånd att ens föra en *organiserad* kamp, inte i stånd att organisera en ny statsmakt.

Vi ska nu sammanfatta dessa kännetecken i en tabell och se efter, vilka klasser och grupper av våra tre nämnda som fyller dessa fordringar. Den som fyller dem betecknas med -H den som inte fyller med -.

	Bönder	Trasproletär er	Proletariatet
1. Ekonomiskt exploaterade	+	-	+
2. Politiskt förtryckt	+	+	+
3. Fattigdom	+	+	+
4. Produktivitet	+	-	+
5. Ej bunden vid privategendom	-	+	+
6. Slutenhet i produktion och gemensamt arbete	-	-	+

Härav blir klart, hur saken förhåller sig. För att kunna vara en verkligt kommunistisk klass saknar bönderna mycket: de är bundna av egen dom e n, de håller fast vid *egendomen* och det behövs många, många år för att fostra om dem, vilket endast är möjligt om statsmakten är i proletariatets händer; bönderna är inte sammanslutna i produktionen, inte vana vid *samhälleligt* arbete och gemensamt handlande, tvärtom, bonden har hela sitt väsen inriktat på den egna jordlappen: han är van vid *individuell*, inte samhällelig hushållning. Hos trasproletariatet är det väsentliga, att det icke utför *produktivt arbete*. Det kan riva ned men det är inte vant att bygga upp. Dess ideologi representeras av anarkisterna, om vilka en skämtare en gång sade, att hela deras program består av två programpunkter: § 1. det ska inte finnas något, § 2. ingen kan tvingas följa föregående paragraf...

Här har vi alltså fått fram, hur ur det materiella varandets betingelser uppstår klassernas och gruppernas psykologi och ideologi: hos proletariatet – hat mot kapitalet och dess makt, revolutionär anda, vana att gå fram organiserat, kamratlig psykologi, producerande, uppbyggande sakuppfattning, avvisande av det traditionella, negativt ställningstagande till ”privategendomens helgd”, denna det borgerliga samhällets stöttepelare, etc.; hos bonden – fasthållande av privategendomen, som håller honom borta från allt nytt, individualism, avsöndring, misstänksamhet mot allt som ligger utanför den egna gården eller byn; hos trasproletären – slarv och hållningslöshet, hat mot det gamla och samtidigt oförmåga att bygga upp eller organisera något, den deklasserade ”personlighetens” individualism, som gör vad som roar dess vänstra stortå. Men som psykologien ideologien: hos proletariatet revolutionär kommunism, hos bönderna egendomsideologi, hos trasproletariatet hållningslös och hysterisk anarkism. Det är självklart, att så snart det finns en sådan psykologisk och ideologisk kärna så ger den åt hela resp. klass’, grupp’ etc. psykologi och ideologi dess grundton.

I de forna diskussionerna mellan marxisterna och socialrevolutionärerna brukade dessa senare uppställa frågan från ståndpunkten av människokärleken, ”etiken”, ”medkänslan” med ”den svagare brodern” och liknande herrskaps-intellektuellt trams. För de flesta av dessa ”ideologer” var klassfrågan en etisk fråga hos den av samvetskval plågade intellektuelle, som i sin drift att störta enväldet, som stod honom i vägen, nu sökte stödja sig på bonden (så länge denne bara inte tänkte på hans tants eller farbrors gods), vinna hans förtroende och genom sin ädelmodiga hjälp sona sin skuld till honom. För marxisterna åter var det inte frågan om sentimentalt snack och filantropi utan om det noggranna studiet av klassernas säregenheter i syfte att få veta, vilken klass som komme att bli den ledande i den förestående kampen för socialismen.

En god undersökning om böndernas psykologi (visserligen konservativ och apologetisk, till förmån för de svarta sotnjorna) finner vi i den evangeliske prästen A. L’Houets bok *Zur Psychologie des Bauerntums* (2 uppl., Tübingen, 1920). Den kristlige, lärde prästen uppskattar Tysklands bondeklass ”i främsta rummet som dess förråd av kroppslig, andlig, moralisk och religiös hälsa, som ett *rikskrigskreditiv*” (s. IV). Författaren menar därmed kanonmat. L’Houet, som till den besuttna bondeklassens karaktäristika räknar dess ”homogena massa”, dess slutenhet utåt, dess traditionstrohet o. s. v., ger en mycket träffande skildring av böndernas klasspsykologi. Det är bara det, att han råkar i extas inför vad vi med Marx betraktar som ”lantlivets idiotism”. Han berömmar exempelvis böndernas *tröghet*, deras motvilja mot allt nytt. ”Det är omissskänligt, hur gentemot sådan prononcerad förkärlek för allt nytt bonden tillhör en värld, som håller det gamla högt, som alltjämt bibehåller de gamla livstemata, spinner vidare på den gamla tråden, vältrar vidare de gamla blocken. Med den nackdelen, att han ’blir efter sin tid’, ’inte går framåt med den’, men med den stora fördelen, att hans samtliga livsprestationer till följd av denna ensidighet utmärker sig fördelaktigt genom tillförlitlighet, solidaritet, genom långvarig hållbarhet” (s. 16). Denna tröghet visar sig överallt i ”upprätthållande av den gamla bebyggelsen, upprätthållande av det gamla huset, upprätthållande av de gamla gårdsnamnen, upprätthållande av den gamla dialekten, upprätthållande av den gamla folkpoesien, upprätthållande av själens gamla urverk, upprätthållande av de gamla ansiktena! I allt samma konservativa anda...” (s. 16). Hr L’Houet är själagläd, att böndernas stugor ännu 1871 var nästan desamma som under stenåldern. Han gläder sig åt psykets ärvda enkelhet och armod, ”att antalet i varje fall föreliggande livsproblem av religiös, moralisk, konstnärlig natur och vad det eljes må vara för ena inte är några stora problem, att generation efter generation lämnar vidare samma förråd av desamma” (s. 29). Det gläder honom, att denna inskränkthet, denna ”idiotism”, som inte är böndernas skuld men deras *olycka*, icke förstöres genom ånga och elektricitet, ty denna ”det förgångnas princip” för till ”enkel, antik, storstilad tillvaro”. (!) ”Soliditet”, sparsamhet och snålhet, lystnad efter egendom och annat dylikt prisas naturligtvis också högt av vår prästman. (S. 6.) Av de anförda exemplen får man fram hela klasspsykologiens och -ideologiens väsen hos godsägarna och deras präster, som vårdar och kelar med just sådana drag hos bönderna, som hindrar dem att ”följa med sin tid”.

Lantadelns (d. v. s. de feodala jordägarna) psykologi kännetecknas av samma utpräglat konservativa och reaktionära anda, som ingen annan klass har i samma grad. Det är också begripligt: de feodala

godsägarna är ju representanter för feodalsamhället, som nästan överallt rykt dit pepparn växer. Traditionstrohet för de ”fasta formerna”, kult av den aristokratiska familjen (dess fördelar, dess ära, dess ”värde”), vilket symboliskt uttryckes i ”stamträdet”; ”förtjänsterna”, godset, hedern som bör tillkomma det ”adliga ståndet”, konvensansen, föraktet för lägre stående, kravet på sexuellt och annat umgänge endast med likställda – allt detta är karaktäristiska drag hos denna en gång ledande klass. (Jfr G. Simmel: Soziologie, s. 737 ff.)

Mycket rörligare ter sig psykologien och ideologien hos det borgerliga samhällets klasser, d. v. s. stadsklasserna. Bourgeoisin, särskilt under sin utvecklingsperiod, då den inte omedelbart hotades av den proletära revolutionen, uppvisade ingalunda adelns konservatism. Dess karaktäristiska drag var: *individualism*, som följde av konkurrenskampen, och *rationalism*, som härrörde ur den ekonomiska beräkningen, såsom denna klass’ grundvalar. Den *liberala* psykologien och ideologien baserade sig på ”företagarinitiativet”. Speciellt om bourgeoisins ekonomiska psykologi och de olika stadierna av dess utveckling finner vi många intressanta anmärkningar hos W. Sombart och Max Weber. Sombart följer exempelvis företagapsykologiens uppkomst. Denna psykologi måste uppstå ur sammanmältningen av de tre psykologiska typerna: erövrarens, organisatörens och handlarens typ. Erövraren ger förmågan att uppgöra planer och förverkliga dem, han har seghet och uthållighet, elasticitet, andlig energi, spänstighet, fasthet i viljan”; organisatören måste förstå ”att disponera människor och saker, så att den önskade nyttiga verkan oinskränkt framträder”; handlaren, köpmannen har förmågan att handla och genom handel förvärva. (Sombart: Der Bourgeois, s. 70 ff.) Vid tiden för sin högsta blomstring kännetecknades bourgeoisin av kombinationen av dessa tre drag. Om proletariats psykologi har vi redan förut talat, och därom handlar ju hela vår bok.

Det förstås av sig självt, att klassernas psykologi och ideologi *ändras alltefter förändringarna i resp. klass’ ”samhälleliga varande”*, som vi redan i de föregående kapitlen upprepade gånger framhållit.

Här må göras ännu en anmärkning. Av allt som sagts framgår klart, att *mellanklassernas psykologi också är ett mellanstadium, de blandade gruppernas en blandad o. s. v.* Därav förklaras också den omständigheten, att exempelvis småbourgeoisin och bönderna alltjämt vacklar mellan proletariat och bourgeois, ty ”två själar lever – ack! – i deras bröst”... ”På egendomens olika former, på de sociala existensbetingelserna reser sig en hel överbyggnad av olika och egendomligt formade förmågelser, illusioner, tänkesätt och livsåskådningar. Hela klassen skapar och formar dem ut ur sina materiella grundvalar och ur de motsvarande samhälleliga förhållandena.” (Marx: Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte, Hamburg, 1885, s. 33.)

§ 54. ”Klassen i sig” och ”klassen för sig”.

Klasspsykologien och klassideologien, klassens medvetande om sina inte bara ögonblickliga utan också varaktiga, allmänna intressen följer ur klassens läge i produktionen. Men detta betyder ingalunda, att detta klassens läge i produktionen genast hos klassen framkallar en förståelse för dess allmänna och grundläggande intressen. Tvärtom kan man säga, att detta nästan aldrig är fallet. Ty för det första genomgår i det verkliga livet produktionsprocessen själv olika utvecklingsstadier och motsägelserna i den ekonomiska strukturen uppenbarar sig först under utvecklingens fortsatta gång; för det andra faller inte klassen fix och färdig ned från himmelen utan samlar sig så att säga elementärt av andra olika samhälleliga grupper (övergångs-, mellan- och andra klasser, lager, sociala grupperingar överhuvud); för det tredje går det vanligtvis en bestämd tid innan klassen av sin egen kamps erfarenhet blir medveten som klass med särskilda, endast för den själv som klass egna intressen, strävanden, samhälleliga ”ideal” och önsknings, som ställer den i avgjord *motsättning* till alla övriga klasser i ifrågavarande samhälle. För det fjärde slutligen får man heller inte glömma den planmässiga psykologiska och ideologiska bearbetning, som ständigt utövas av den härskande klassen, som har statsmaskineriet i sina händer, för att förinta de undertryckta klassernas spirande klassmedvetande och med alla möjliga medel göra den härskande klassens ideologi hemmastadd

eller åtminstone till en viss grad göra denna ideologis inflytande gällande, infektera de andra klasserna därmed. Alla dessa omständigheter för till ett läge, där klassen som totalitet av personer, som *spelar en bestämd roll i produktionsprocessen*, redan existerar men *ännu inte existerar som medveten klass*. Klassen finns där men den saknar ännu sitt klassmedvetande. Den finns där som faktor i produktionen. Den finns där som bestämd totalitet av produktionsförhållanden. Men den finns där ännu inte som samhällelig, självständig *kraft*, som vet vad den vill, vad den strävar till, och som är *medveten* om sin säregenhet, sin intressemotsättning till de andra klasserna o. s. v.

För att beteckna dessa olika tillstånd i klassernas utvecklingsprocess använde *Marx* två uttryck: ”klassen i sig” kallar han den klass, som ännu inte är medveten om sig som klass, och ”klassen för sig” kallar han den klass, som redan är medveten om sin samhällliga roll.

Detta har *Marx* i *Das Elend der Philosophie* glänsande förklarat ifråga om arbetarklassens utveckling:

”Arbetarnas första försök att associera sig inbördes antar alltid formen av koalitioner. Storindustrin sammanför en mängd för varandra obekanta människor på samma plats. Konkurrensen splittrar dem i deras intressen; men upprätthållandet av lönen, detta gemensamma intresse gentemot mästaren förenar dem i en gemensam tanke på motstånd – *koalition* (med *koalition* menas här sammanslutning av arbetarna, N. B.). Så har koalitionen alltid ett dubbelt syfte, det att upphäva konkurrensen mellan arbetarna inbördes för att kunna åstadkomma en allmän konkurrens med kapitalisten. Om motståndets första syfte bara var att upprätthålla lönerna, så utformade sig de att börja med isolerade koalitioner, i samma mån kapitalisterna å sin sida förenade sig till motverkan, i grupper, och gentemot det alltid förenade kapitalet blir det för dem nödvändigare att upprätthålla associationerna än lönen... I denna kamp – ett veritabelt medborgarkrig – förenar och utvecklar sig alla element för en kommande drabbning. Väl kommen till denna punkt antar koalitionen en politisk karaktär.

De ekonomiska förhållandena har först förvandlat befolkningens massa till arbetare. Kapitalets välde har för denna massa skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Så är denna massa redan en klass gentemot *kapitalet*, men *ännu inte för sig själv*. I den kamp, vi kännetecknat endast i några faser, samlar sig denna massa, konstituerar sig som *klass för sig själv*. De intressen, den försvarar, *blir klassintressen*. (*Das Elend der Philosophie*, Stuttgart, 1920, s. 161-162, spärr. av N. B.)

§ 55. Former för den relativa intressesolidariteten.

Redan av vad vi nyss anfört framgår möjligheten av en under bestämda omständigheter relativ klassolidaritet. Därvid måste man emellertid skilja på två huvudformer av denna relativa solidaritet.

För det första kan det finnas en sådan form, som förbinder den ena klassens varaktiga intresse med en annan klass' övergående intresse, varvid detta övergående intresse *motsäger* klassens allmänna intresse.

För det andra kan det finnas en sådan solidaritetsform, där denna motsägelse *saknas* och där den ena klassens varaktiga intressen överensstämmer med en annan klass' övergående intressen eller bägges övergående intressen överensstämmer. För att förklara det första fallet tar vi som exempel det imperialistiska kriget 1914-1918 och försöker analysera arbetarlassens förhållande i *början* av detta krig. Som bekant störtade sig i de flesta storkapitalistiskt avancerade land arbetarna, emot sina internationalistiska klassintressen, ut att försvara sina ”fosterland”. Bakom ”fosterlanden” doldes egentligen bourgeoisins statliga organisationer, d. v. s. kapitalets *klass*-organisationer. Följaktligen började arbetarklassen försvara *företagar*-organisationerna, som hade råkat i konkurrenskamp med varann om fördelningen av avsättningsmarknaderna, källorna för råmaterialen, områdena för deras kapitalplaceringar. Det är klart, att detta var ett prissivande av de egna klassintressena. Men hur blev det möjligt? Vari låg den djupt förborgade orsaken till detta ohyggliga förräderi, som de opportunistiska socialdemokratiska partierna medvetet understödde?

Orsaken låg i den *relativa solidariteten* mellan proletariatet och bourgeoisin i de finanskapitalistiska länderna. Den baserades på följande. Låt oss tänka oss hela världshushållningen. Bland de otaliga, ömsesidigt korsande trådarna – produktionsförhållandena – finns det stora tjocka knutar: det är de stora kapitalistiska länderna. Här sitter bourgeoisins ”nationella” grupper, som är organiserade som statsmakt. De påminner om de väldiga företag, de kolossala trusterna, som arbetar inom världshushållningen. Ju mäktigare en sådan stat är, desto hänsynslösare exploaterar den den ekonomiska periferien: kolonierna, inflytelsesfärerna, halvkolonierna o. s. v. Med det kapitalistiska samhällets utveckling måste arbetarklassens läge försämrats. Men bourgeoisins rövarstater, vilka i kolonierna och inflytelsesfärerna får huden av arbetarna, matade ”sina” arbetare och gjorde dem intresserade i *koloniernas utsugning*. Så kom en relativ intressegemenskap till stånd emellan den imperialistiska bourgeoisin och proletariatet. Ur dessa produktionsförhållanden framväxte också motsvarande psykologi och ideologi, som gick ut på erkännandet av fosterlandsförsvaret. Argumentationen var här mycket enkel: om ”vår” (i verkligheten inte ”vår” utan våra företagares) industri utvecklar sig, kommer också arbetslönen att stiga; men industrin utvecklar sig endast om den har marknader och sfärer för sin kapitalplacering, följaktligen är arbetarklassen intresserad i bourgeoisins kolonialpolitik, följaktligen gäller det att försvara ”fosterlandets industri”, följaktligen måste man kämpa för ”platsen i solen”. Därav kom så allt det andra: prisandet av det mäktiga fosterlandet, den stora nationen o. s. v., och sedan det ändlösa högrävande sladdret om humanitet, civilisation, demokrati, oegennyttia och andra liknande saker, som var så i farten under första krigstiden. Det var ”arbetarimperialismens” ideologi, då arbetarklassen prygade sina varaktiga och allmänna intressen för de smulor, bourgeoisin kastade till den, medan den pressade ur kolonialarbetarna, halvarbetarna o. s. v. de sista dropparna kraft. Till sist visade så krigets förlopp och efterkrigsperioden arbetarklassen, att den hade förlorat, att klassens varaktiga intressen är viktigare än de övergående. Då började den snabba ”revolutioneringens” process.

Den nu avlidne professor *Tugan-Baranovskij*, som gällde för ”nästan marxist” men som under ryska revolutionens gång var vit minister (av idel ”etik”: han förebrådde alltid Marx, att denne var för lite etisk och lät rycka sig allt för mycket med av klasshatet, vilket naturligtvis visar stor brist på etik), denne Tugan-Baranovskij polemiserar mot Marx på följande sätt: Marx inser inte intressesolidariteten och förnekar den i det kapitalistiska samhället. Men ”av att skydda statens politiska självständighet är alla samhällsklasser i lika mån intresserade, så snart denna äger ett idéellt värde för dem. På det ekonomiska området tjänar staten inte bara till att motivera klassväldet utan också till att befordra den ekonomiska utvecklingen och höjandet av den nationella rikedomens totalsumma, vilket motsvarar alla samhällsklassers intressen såsom ett helt. Därtill kommer statens kulturmission, då staten är direkt intresserad av kulturens framåtskridande och lyftningen av befolkningens andliga nivå redan av det skälet, att politisk och ekonomisk makt icke kan skiljas från kulturens framsteg.” (Theoretische Grundlagen des Marxismus, s. 114, tyska uppl.)

Herr *Cunow* (anf. arb. II: 78-79) anför detta citat från Tugan-Baranovskij och instämmer däri, bara med den avvikelser att han påstår att T. här förväxlar de samhälleliga intressena med statsintressena. Men i själva verket förväxlar Cunow Marx’ revolutionära ståndpunkt med Scheidemännens förrådiska ståndpunkt. Tugan-Cunows argumentation är verkligheten barnslig. Om staten inte bara bedriver förtryck utan också..., så är alla klasser intresserade i den. På det viset kan man bevisa vad man vill. Eftersom trusterna sysslar inte bara med utsugning ”utan också” med produktion, så är de allmännyttiga. Eftersom de amerikanska detektivbyråerna inte bara våldför de revolutionära proletärerna ”utan också” fångar förbrytare, så är alla klasser intresserade i dem o. s. v. Med sådant vanvett fyller herr Cunow två band undersökning av den marxistiska sociologien!

Cunow överträffar dock alla marxismens förfalskare i sin cyniska skamlöshet:

”Enligt den Marxska samhällsläran finns”, skriver han på sid. 77 ff. i band II av sitt arbete, ”en sådan allmänvilja, med vilken den äldre socialfilosofin opererade så vackert, inte alls; ty samhället är intet enhetligt med fullt lika intressen utan är delat i klaser. (Inte illa, men vad gör då Cunow med *staten*? Vems vilja uttrycker staten? N. B.) Väl finns det också allmänna samhälleliga intressen, ty då

samhällelig sammanlevnad och samverkan inte är möjliga utan en viss ordning, så har också alla samhällsmedlemmar – så vitt de överhuvud inte negerar samhällets bestånd – ett intresse av att upprätthålla sådan ordning; men då de till följd av sin olika ställning inom denna samhällsordning har ett olika *ordningsideal*, har de inte samma intresse av de enskilda ordningsreglerna och betraktar dessa under sin klass-synvinkel från olika ståndpunkter.” Populärt uttryckt: Människorna tänker exempelvis, att i den kapitalistiska ordningen är bourgeoisin intresserad men proletariatet är intresserat av att störta denna ordning. Men vad tänker ni på! Den vise Cunow kommer och förklarar: Eftersom livet är omöjligt utan ordning, så är alla intresserade av att upprätthålla kapitalismen. Men eftersom arbetarna har ett annat ”ordningsideal”, så får de kritisera ”de enskilda ordningsreglerna” – det tillåter Cunow. Skulle de däremot gå längre, då – fy, genast räknas de bland folk som ”negerar samhällets bestånd”. Det är den av herr Cunow korrigerade och kompletterade upplagan av marxismen!

Eller låt oss ta den period i arbetarklassens utveckling, då den levde i s. k. patriarkaliska förhållanden till företagen i varje enskilt företag; företagets välmåga under de allmänna sociala förbindelsernas svaghet gjorde arbetarna intresserade i företagets framgång. Arbetarna och deras ”välgörare” arbets-”givarna” utgjorde en god illustration till den relativa intresse-solidariteten till nackdel för klassens allmänna intressen.

En viss analogi härtill erbjuder intressegemenskapen mellan *slavarna* och *slavägarna* under antiken, i mån det också fanns ”slavars slavar” (exempelvis de romerska *vicarii*). De slavar, som höll slavar, var alltså slavhållare och hade till följd därav en intressegemenskap med slavhållarna så att säga av ”första graden”. I den nuvarande västeuropeiska lantkooperationen kan man ofta iaktta, hur *bönderna* arbetar hand i hand med *godsägarna* och de kapitalistiska lantbrukarna. Bönderna förenar sig med dem i syfte att få avsättning för sina jordbruksprodukter; de arbetar emot stadsbefolkningen såsom *säljare*, vilka är intresserade i de höga priserna, alldeles som agrarerna är intresserade i de höga priserna.

Detta exempel för oss emellertid redan delvis ur ramen för den första formen, då här faktiskt så småningom från bönderna utsöndrar sig en verklig jordbruksbourgeoisie, som överhuvud inte alls skiljer sig från den ärftliga jordbruksbourgeoisin.

Som *andra* form av den relativa klass-solidaritet, där denna relativa solidaritet icke står i motsägelse till klassens varaktiga intressen, kan man framför allt beteckna de fall, där det gäller klassangrepp mot en gemensam fiende. På ett visst utvecklingsstadium är detta fullkomligt möjligt. Så t. ex. stod under franska revolutionens första fas mot feodalregimen såväl i ekonomin som också i politiken *olika* klasser: bourgeoisin, småborgardömet, proletariatet. I feodalismens störtande var alla dessa grupper intresserade. Det allmänna blocket föll naturligtvis senare sönder och småborgardömet, som kämpat mot den till kontrarevolutionär makt blivna storbourgeoisin, gick samtidigt obönhörligt fram mot proletariatets spirande rörelse. Här har vi en övergående klass-solidaritet, som icke står i motsägelse mot klassernas allmänna och varaktiga intressen.

§ 56. Klasskamp och klassfred.

Av intressenas olika gradering uppstår också olika former av kampen. Vi vet nu, att inte varje intresse hos en del av en bestämd klass redan är ett klassintresse. Motsäger arbetarnas i en viss fabrik intresse den övriga arbetarklassens intressen, så är det inte ett klassintresse utan ett gruppintresse. Men t. o. m. om vi har framför oss en arbetargrups intresse, som inte kolliderar med de andra gruppernas intressen men heller inte förenar dessa intressen, så saknas i massornas medvetande klassintresset, så saknas strängt taget också klasskampen: det finns då bara ansatser till ett klassintresse och brodd till en klasskamp. *Klassintresset uppstår då det ställer en klass emot de andra klasserna.* Klasskampen uppstår då den ställer en klass i aktion emot de andra klasserna. Med andra ord: Klasskampen i egentlig mening utvecklar sig först på en bestämd utvecklingsnivå i klassamhället; i andra faser av den samhälleliga utvecklingen kan den uppenbara sig som *broddform* (om vi har framför oss de enskilda klassdelarnas kamp,

en kamp som inte stiger till sin principiella klasshöjd, inte omfattar eller förenar klassen som sådan) eller också som dold, "latent" form (när den öppna kampen uteblir och bara ett dovt motstånd, ett dovt groll finns där, som den härskande klassen nödgas ta hänsyn till). "Fri och slav, patricier och plebej, baron och livegen, skråborgare och gesäll, kort sagt: förtryckare och förtryckta stod i ständig motsättning till varann, förde en oavbruten, än dold, än öppen kamp, som varje gång slutade med en revolutionär omgestaltning av hela samhället eller med de kämpande klassernas gemensamma undergång." (Kommunistiska manifestet.)

Låt oss till belysning av vad som sagts anföra ännu några exempel.

Antag, att i ett slavhållarsamhälle äger rum ett uppror hos någon latifundieägare, med plundringar, skadegörelse å egendom och personer o. s. v. Det är ännu ingen klasskamp i ordets egentliga mening: det är ett uppror av en liten del av slavklassen. Här förblir ännu hela klassen lugn, en liten hop för en förbittrad kamp men denna lilla hop är isolerad och omfattar bara några få personer. Klassen *som sådan* framträder inte; en klass står här inte emot de andra. Något annorlunda var det, då de upproriska slavarerna under ledning av Spartacus förde ett verkligt medborgarkrig för slavernas befrielse; här rycktes slavernas *massor* med – det är klasskamp. Antag vidare, att vi har att göra med arbetarnas i ett företag aktion för löneförhöjning. Detta är, om alla övriga arbetare förblir lugna, åter bara en ansats till klasskamp, ty klassen som sådan råkar inte i rörelse. Men tag t. ex. ett fall, då en "strejkvåg" börjar. Här har vi en klasskamp: en klass står emot de andra. Här gäller det inte en grupps intressen, som sätter en annan grupp i rörelse, utan en klass' intressen, som sätter i rörelse en annan klass; följaktligen har vi här en klasskamp i ordets egentliga mening. Låt oss ta ett annat exempel: Bland de livegna bönderna råder ett oklart, dovt missnöje, det kan bryta ut, men till följd av att klassen hålles nere gör det inte så – slavarerna är rädda och kämpar inte, bara "knorrar". Det är en "dold" form av kampen, som Marx talade om.

Alltså: med klasskamp förstår man en kamp, *där en klass går i aktion mot de andra klasserna*. Därav följer den utomordentligt viktiga principen, att "*varje klasskamp är en politisk kamp*" (Marx). Vad sker i själva verket, när den undertryckta klassen träder som klasskraft emot den undertryckande klassen? Det betyder, att den undertryckta klassen underminerar grundvalarna för den bestående ordningen. Och eftersom den bestående ordningens *makt*-organisation är den härskande klassens *stats*-organisation, så är det klart, att varje aktion av den undertryckta *klassen* är objektivt riktad mot den härskande klassens statsmaskin, t. o. m. om deltagarna i den undertryckta klassens kamp under första tiden inte är medvetna härom. Varje sådan aktion har därför oundvikligt en politisk karaktär.

Låt oss exempelvis se på de revolutionära syndikalisterna eller de amerikanska I. W. W. (Industrial Workers of the World, världens industriarbetare).

De vill inte veta något av politisk kamp, ty de menar med politisk kamp helt opportunistiskt och naivt bara den parlamentariska kampen. Men antag, att I. W. W. organiserade en generalstrejk eller bara en strejk av järnvägsmännen, gruv- och metallarbetarna. Vem förstår inte då, att denna strejk skulle ha ett oerhört *politiskt* värde! Varför? Därför just, att här droges in proletariats viktigaste kadrer. Därför att en sådan strejk vore *farlig* för bourgeoisin *som klass*. Därför att den hotade att slå en bresch i den organiserade bourgeoisins maskineri. Alltså därför att den objektivt vore riktad emot bourgeoisins statsmakt.

I Kommunistiska Manifestet påvisar Marx med proletariats som exempel åskådligt denna de enskilda kampepisodernas förvandling i klasskampen. "Då och då segrar arbetarna men bara tillfälligt. Det egentliga resultatet av deras strider är inte den omedelbara framgången utan arbetarnas allt vidare kring sig gripande förening. Den befordras av de växande kommunikationsmedlen, som skapas av storindustrin och som sätter arbetarna på de olika orterna i förbindelse med varann. Men det behövs bara förbindelsen för att centralisera de många lokala striderna av överallt lika karaktär till en

nationell, d. v. s. en klasskamp. Men varje klasskamp är en politisk kamp." Marx definierar denna de enskilda konflikternas förvandling till en klasskamp, d. v. s. en politisk kamp, på följande sätt: "Nota bene ad political movement (att observera om politisk rörelse): Arbetarklassens political movement har naturligtvis till slutmål erövringen av the political power (den politiska makten) för den, och därtill behövs naturligtvis en till en viss punkt utvecklad previous organisation (föregående organisation) av the working class (arbetarklassen), som växer fram ur själva den ekonomiska kampen. Men å andra sidan är varje rörelse, vari arbetarklassen som klass träder emot de härskande klasserna och söker tvinga dem genom pressure from without (tryck utifrån) en political movement." (Briefe an Sorge, s. 240, citerade av Cunow II:59. Marx såväl som Engels brukade på grund av sin långa vistelse i England i sina brev blanda engelska och tyska glosor.) Herr Cunow, som anför detta citat, förklarar det så, att "på en bestämd utvecklingsnivå ur den ekonomiska totalprocessen framväxer olikartade samhällsklasser, som allt efter sin andel i denna process har sina säregna ekonomiska intressen och söker göra dessa gällande i det politiska livet" (II:59). Denna kommentar är inte alldeles riktig. Ty Cunow hemlighåller här det viktigaste, som Marx ställer i förgrunden: en klass' principiella motsatsställning till de andra, då varje kamp är en del av den allmänna kampen om *makten* och *väldet i samhället*.

Professor Hans Delbrück "kritiserar" i sin utomordentligt fräcka artikel Die Marxsche Geschichtsauffassung (Preussische Jahrbücher, 1920, Bd 182, häft. 2, s. 157 ff.) klasskampens teori och ådagalägger därvid en rent ohygglig okunnighet i de marxistiska frågorna. På sid. 165 påstår han, att Marx inte hade skilt på klasserna och stånden, på sid. 166 påstår han, att i det gamla Rom hade det inte förekommit någon "bägge klassernas undergång", medan romerska kejsardömets förfall är ett faktum som inte kan förnekas: först förekom inbördeskrig, och sedan förmådde varken segrarna eller de besegrade slavarna föra samhället framåt. På sid. 167 menar han, att det aldrig skulle funnits någon feodalism i England! På sid. 169 "vederlägger" han Marx med, att bönderna mången gång går med junkrarna (jfr våra utläggningar i texten) o. s. v. Men det främsta smycket bland hans "invändningar" är följande fall. Delbrück citerar en av en känd egyptolog Ehrmann upptäckt text, som talar om den fornegyptiska revolutionen, där det lyckats slavarna att erövra makten. Texten är intressant därför, att den kunde varit skriven av Meresjkovskij eller någon annan av de sura vitgardistiska gubbarna om bolsjevikerna. Där utmålas de förfärligaste fasor. Och herr Delbrück målar fan på väggen: Där har ni er klasskamp! Men den vördige, äkta tyske professorn märker inte själv, hur han går i en fälla, då han tillägger, att detta tillstånd varade "300 år" (s. 171). Den största åsna måste dock förstå, att man inte kan leva 300 år utan produktion och i en absolut anarki. Det måste alltså inte ha varit fullt så rysligt, och Delbrücks argument, som vädjar till den skrämde borgarens känsla, verkar helt enkelt löjligt. Stolliga invändningar mot Marx' teori gör också herr J. Delevskij (De sociala antagonismerna och klasskampen i historien, Petersburg, 1910, rysk). Hans allmännaste invändning är följande: Han citerar följande stycke ur Engels: "Det var just Marx, som först hade upptäckt hela historiens rörelselag, den lag vilken alla historiska strider, vare sig de försiggår på det politiska, religiösa, filosofiska området eller något annat, i själva verket bara är mer eller mindre tydliga uttryck för strider mellan samhällsklasser." (Marx: Der 18. Brumaire etc., Hamburg, 1885, företalet till tredje upplagan.) Herr Delevskij anför detta stycke och förklarar sig ense med Sombart, som ansåg att man måste komplettera klasskampens princip med principen *nationernas kamp*. Plechanovs invändning, att man här inte behövde komplettera något alls, därför att klasskampen är ett begrepp från området för samhällets inre process och inte området för förhållandena mellan samhällena – den invändningen anser herr Delevskij för otillräcklig. "Antingen – eller", skriver han, "antingen ligger till grund för historien två principer eller en princip. Om... två principer – klasskampens princip och den nationella kampens princip –, vilken är då den lag som formuleras genom den andra principen?... Men om ... bara en princip, klasskampens – vilken mening har det då, att skilja kampen inom samhället från kampen mellan samhällena? ... Eller kanske är samhällena, nationer, stater – likaledes klasser?" (S. 92.) Denna apostrofering är underbar. Låt oss närmare betrakta saken. Här kan finnas två grundläggande fall: det kan vara frågan antingen om ett samhälle (exempelvis den moderna världshushållningen), som sönderfaller i världsbourgeoisins "nationella" fraktioners statsorganisationer, eller om de *nästän lösa olika* samhällena (exempelvis om striden föres mellan olika folk, av vilka det ena låt oss säga plötsligt invandrat från helt andra trakter, vilket ju upprepade gånger förekom i historien: exempel spanjorernas erövring av Mexico). *I första fallet* är kampen mellan borgarklasserna en särskild form av den kapitalistiska *konkurrensen*. Det kan endast falla herr Delevskij in, att *klass*-kampens teori utesluter exempelvis den kapitalistiska kon-

kurrensen. Det är en form av antagonismerna inom *klassen*, som dock aldrig kan förändra grundvalarna för ifrågavarande produktionsstruktur. När den Marxska teorien erkänner möjligheten av en relativ solidaritet mellan klasserna, så erkänner den också möjligheten av en relativ antagonism inom klasserna. Men hur går det här med vederläggningen av klasskampsteorien? *Andra fallet*: Vi har här en metodologisk fråga. Samhällsutvecklingens teori är ett *abstrakt* samhälles utvecklingsteori, och det är alldeles riktigt, att den inte behöver bry sig om förhållandena mellan samhällena. Den analyserar, vad samhället *överhuvud* är och vilka utvecklingslagarna är för detta ”samhälle överhuvud”. Men övergår vi från denna fråga till mera konkreta, d. v. s. bland andra också till frågan om förhållandena mellan de olika samhällena, så får vi naturligtvis särskilda lagar, vilka återigen inte står i någon motsägelse till den marxistiska teorien, inte därför att de olika samhällena vore några olika klasser (denna herr Delevskijs förutsättning är helt enkelt oförnuftig) utan därför att expansionen själv har ekonomiska orsaker, därför att låt oss säga erövringen inte oundvikligen förvandlar sig i en omgruppering av klasskrafter, därför att i sådana fall ”på djupet” alltid det högre produktionssättet segrar o. s. v. Men allt detta rubbar inte det ringaste klasskampens teori.

Vi har alltså sett, att de undertryckta klasserna inte alltid för en klasskamp i ordets egentliga mening. Men det betyder, som vi sett, visst inte att i sådana relativt fredliga perioder råder fred och endräkt. Det betyder bara, att klasskampen förekommer antingen i dold form eller i sin brodd. Den *blir* till klasskamp i ordets egentliga mening. Det är här lämpligt att erinra sig dialektiken, som betraktar allt *i rörelse*, i vardande. Klasskampen kan också saknas, men den *uppstår*, den ”växer”. Så förhåller det sig ifråga om de undertryckta klasserna. Och ifråga om de härskande klasserna? *Dessa för ständigt klasskampen*. Ty existensen av statsorganisationen visar, att den härskande klassen har ”konstituerat” (organiserat) sig som klass *för sig*, som statsmakt. Detta förutsätter en fullständig medvetenhet om grundintressena hos denna klass, som för kampen med de i intressen motsatta klasserna (såväl mot deras direkta hot som också mot ett *möjligt* hot) och det med alla statsmaskineriets medel.

§ 57. Klasskamp och statsmakt.

Frågan om staten som överbyggnad, betingad av den ekonomiska grunden, har vi redan undersökt (§ 38, början). Nu måste vi ta itu med denna fråga från en annan sida, behandla den från en speciell ståndpunkt, nämligen klasskampens. Framför allt måste vi med all beslutsamhet än en gång betona, att statsorganisationen *uteslutande* är en *klassorganisation*; den är den klass, som ”konstituerat sig som statsmakt”, är klassens ”koncentrerade och organiserade samhälleliga makt” (Marx). Den undertryckta klassen, bäraren av det nya produktionssättet, förvandlar sig, som vi sett, under kampens gång från en klass i sig till en klass för sig; i denna kamp skapar den sig sina kamporganisationer, vilka i stegrad grad är organisationer som drar med sig den ifrågavarande klassens hela massa. När revolutionen, medborgarkriget o. s. v. kommer, genombryter dessa organisationer den fientliga fronten och bildar de första cellerna till den nya statsapparaten i direkt eller dold form. Låt oss ta den stora franska revolutionen. ”Folk- eller jakobinföreningarna – de är de forna sällskapen av konstitutionens vänner, som först var borgerliga och nu blev demokratiska, Bergets, sansculottska anhängare av jämlikhet och enhetlighet... De grundades i folk-upplysningssyfte, snarare för propaganda än för aktion; men omständigheterna tvang dem att ingripa i politiken och direkt delta i förvaltningen (när småborgardömet kom till makten, N. B.). Genom dekretet av den 14 frimaire gjordes jakobinerna i hela Frankrike till väljare och rensare av ämbetsmannadömet.” (*Aulard: Histoire politique de la révolution française*, Paris, 1901, s. 386-387.) ”Alltsom allt... var det just jakobin-föreningarna, som nu understödde enheten och räddade fosterlandet.” (S. 350.) Under engelska revolutionen uppställde officerarnas revolutionära ”arméråd” männen till ”statsrådet”. Under ryska revolutionen blev arbetarnas och soldaternas kamporgan – sovjets – och det extremt vänsterrevolutionära partiet – kommunisterna – den nya statens grundorganisationer.

Två argument framställs mot klassuppfattningen av statsmakten.

Det första lyder: Statens kännetecken består i den centraliserade förvaltningen. Därför, säger exempelvis anarkisterna, betyder varje centraliserad förvaltning tillvaron av en statsmakt. Följaktligen måste exempelvis i det utvecklade kommunistiska samhället, där hushållningen kommer att vara planmässig, också finnas en stat. Denna argumentering vilar helt och hållet på den naiva borgerliga villfarelsen, att den borgerliga vetenskapen i st. f. de *samhälleliga* förhållandena ser sakförhållandena eller teknikens förhållanden. Men det är ju klart, att statens "väsen" inte består i sakerna utan i det samhälleliga förhållandet, inte i den centraliserade förvaltningen som sådan utan i den centraliserade förvaltningens *klasshölje*. Alldeles som kapitalet inte är en sak (t. ex. en maskin) utan ett samhälleligt förhållande mellan arbetaren och arbetsköparen, ett förhållande som tar sig uttryck i en sak, så är centralisationen som sådan ännu ingalunda en *statlig* organisation; den blir det först när i densamma uttryckes ett *klass*-förhållande.

Den andra invändningen mot klassteorien beträffande staten har vi redan delvis undersökt. Denna invändning är ännu ömkligare och löjligare. Den utgår från, att staten fullgör en rad allmännyttiga funktioner (så bygger exempelvis den moderna kapitalistiska staten elektricitetsverk, sjukhus, järnvägar etc.) Detta argument förenar på ett rörande sätt socialdemokraten Cunow, högernationalrevolutionären J. Delevskij, den konservative Delbrück och t. o. m. – den babyloniske kung Hamurabi! Men denna ärevördiga församling tar bittert fel. Ty tillvaron av allmännyttiga funktioner hos staten ändrar inte ett jota statsmaktens rena klasskaraktär. För att den härskande klassen ska vara i stånd att exploatera massorna, utvidga området för sin exploatering och befordra denna exploaterings "normala" gång, måste den naturligtvis gripa till allehanda "allmännyttiga" företag. Utan exempelvis ett utvecklat järnvägsnät kan kapitalismen inte utveckla sig, utan yrkesskolor inga kvalificerade arbetskrafter, utan vetenskapliga institut ingen förbättring av den kapitalistiska tekniken o. s. v. o. s. v. Men i alla dessa åtgärder lät kapitalisternas statsmakt leda sig av klassintresset. Vi nämnde redan som exempel trusterna: även trusten leder produktionen, utan vilken samhället inte kan existera. Men den leder produktionen i klassfördelens anda. Eller låt oss ta en gammal, despotiskt styrd jordägarstat, de egyptiska faraonernas t. ex. De väldiga byggnadsverken för regleringen av vattnets rörelser var allmännyttiga. Men faraonernas stat skötte och skyddade dem inte därför att den bekymrade sig om de svältandes kval eller det allmänna bästa utan därför att detta var en nödvändig förutsättning för produktionsprocessen, som samtidigt var en *exploateringsprocess*. Klassfördelen var här den drivande kraften. Följaktligen är sådana åtgärder visst inte något bevis för klasständpunktens oriktighet.

En annan rad allmännyttiga åtgärder framkallas genom de "undre" klassernas påtryckningar. Så exempelvis arbetarskyddslagstiftningen i de kapitalistiska länderna. Av detta skäl anser många hårklyvare (så den ryske "sociologen" *Tachtarev*), att staten är ingen ren klassorganisation, ty den vilar ovillkorligen på en kompromiss. Man behöver bara ett ögonblick tänka efter för att förstå, vart det bär iväg. Upphör t. ex. kapitalisten att vara "ren kapitalist", när han av rädsla för strejker anser det fördelaktigt för sig att ge efter? Naturligtvis inte. Och lika lite staten. Visserligen kan klasstaten göra andra klasser eftergifter, liksom i vårt exempel företagaren gör arbetarna eftergifter. Men därmed är inte sagt, att staten upphör att vara en ren klasstat och blir organisationen för ett klassblock, d. v. s. faktiskt en allmännyttig organisation.

Detta förstår naturligtvis heller inte herr *Cunow*. Det är snyggt att se, hur den nämnde ogenerade professor Delbrück gör sig lustig över dessa marxismens vridna förfalskare: "Åtskillnaden mellan oss, socialpolitiskt tänkande borgerliga, och er är alltså ännu en gradskillnad. Ännu ett par steg på den väg, ni slagit in på, mina herrar, och den marxistiska dimman har upplöst sig." (*Hans Delbrück*: anf. arb. s. 172.)

§ 58. Klass, parti, ledare.

När man talar om en klass, menar man därmed en grupp personer, förbundna genom sitt gemensamma läge i produktionen, följaktligen genom sitt gemensamma läge i distributionen, alltså också genom gemensamma intressen (klassintressen). Det vore dock absolut naivt att förutsätta, att varje klass utgör ett alltigenom helt, där alla delar är lika, där Per är alldeles detsamma som Pål.

För att åskådliggöra detta med ett exempel betraktar vi den moderna arbetarklassen. Här är det utom all fråga, att det inte finns någon jämlikhet i förstånd eller förmåga. T. o. m. de olika delarnas av arbetarklassen "varande" är olika. Det beror på, att 1. det inte finns någon full jämlikhet hos de ekonomiska enheterna och 2. att arbetarklassen inte faller fullt färdig ned från himmelen utan ständigt *utformar* sig från bönderna, hantverkarna, småborgardömet i städerna o. s. v., d. v. s. från andra grupper i det kapitalistiska samhället.

Är det inte i själva verket klart, att en arbetare i ett glänsande uppbyggt storföretag är något helt annat än arbetaren i en liten verkstad? Här utgör själva företagets olika typ och hela arten av arbetet däri orsaken till olikheten. En annan orsak är vad vi kallar den proletära "åldern". En bonde, som nyss börjat i en fabrik, är något helt annat än en arbetare, som arbetar i fabriken från han var liten pojke.

Åtskillnaden i "varandet" återspeglar sig i medvetandet. Proletariatet är till sitt medvetande *oenhetligt* alldeles som det till sitt läge inte är enhetligt. Det är *mer eller mindre* enhetligt om man jämför det med *de andra* klasserna, men betraktar man dess olika delar så får man den nyss uppdragna bilden.

Efter sitt klassmedvetande, d. v. s. med hänsyn till sina varaktiga, allmänna, icke sina personliga, icke sina skrå- och gruppintressen utan hela klassens intressen, sönderfaller alltså *arbetarklassen i en rad grupper och undergrupper, alldeles som en enda kedja består av en rad ringar av olika hållbarhet.*

Denna klassens olikartade sammansättning är också orsaken till, att partiet blir nödvändigt.

Låt oss bara ett ögonblick förutsätta, att arbetarklassen vore fullständigt och absolut likartad. Då hade den vid varje tillfälle kunnat uppträda i hela sin massa. Till att leda alla aktioner hade man kunnat i *tur och ordning* välja människorna eller människogrupperna: en ständig ledningsorganisation vore överflödig, vore onödig.

Men i verkligheten förhåller det sig på helt annat sätt. Arbetarklassens kamp är oundviklig. Att denna kamp har en ledning är nödvändigt. Det är desto mer nödvändigt, som motståndaren är mäktig och lömsk och kampen med honom är en hård kamp. Vem bör leda hela klassen? Vilken del av klassen? Naturligtvis den mest avancerade, den mest skolade och slutna delen.

Den delen är *partiet*.

Partiet är icke klassen utan en stundom ringa del av klassen. Men partiet är klassens huvud. Av det skälet är det högst vanvettigt att ställa partiet i motsättning till klassen. Arbetarklassens parti är just det som bäst uttrycker *klassens* intressen. Klass och parti kan man skilja åt alldeles som man skiljer åt huvudet och hela människan som sådan. Men man kan *inte ställa dem i motsatsställning* till varann liksom man inte kan ta huvudet ifrån en människa, om man önskar att hon ska leva länge.

Varav beror under dessa omständigheter framgången i kampen? Av *det riktiga förhållandet* mellan arbetarklassens olika delar och framför allt av det riktiga växelförhållandet mellan partiet och de partilösa. Det gäller å ena sidan att leda och kommendera. Å andra sidan gäller det att uppfostra och övertyga. Utan uppfostran och övertygande kan man här heller inte leda.

Å ena sidan är det nödvändigt, att klassen är sammansluten och särskilt organiserad som *del* av klassen, å andra sidan måste den allt intimare sammansluta sig med de partilösa massorna och dra med en allt större del av dessa massor i sin organisation. Klassens andliga tillväxt finner alltså sitt uttryck i tillväxten av samma klass' parti och, omvänt, klassens tillbakagång tar sig uttryck i tillbakagång i partiet eller i dess sjunkande inflytande över de partilösa.

Vi har redan sett, att den olikartade sammansättningen hos klassen tar sig uttryck i ett *parti* för denna klass. Men de kapitalistiska livsbetingelserna och den låga kulturnivån inte bara hos arbetarklassen utan t. o. m. också hos de övriga klasserna skapar ett läge, där också proletariats *avantgarde*, d. v. s. dess parti, är olikartat. Det är mer eller mindre likartat, om man jämför det med arbetarklassens *övriga* delar. Men tar *man de övriga delarna av denna förtrupp*, d. v. s. partiet självt, så kan vi med lätthet konstatera dess olikartade sammansättning i det inre.

Här kan man göra precis samma betraktelser som ifråga om klassen.

Låt oss föreställa oss ett fall, som är alldeles motsatt verkligheten, nämligen partiets fullständiga homogenitet – i klassmedvetande, erfarenhet, förmåga att leda o. s. v. I så fall behövde man naturligtvis inga ledare. Ledarnas funktioner kunde utföras av alla i tur och ordning utan att saken själv tog någon som helst skada.

Men i själva verket finns det ingen fullständig homogenitet, inte ens inom avantgardet, och detta är grundorsaken till nödvändigheten av mer eller mindre stabila grupperingar av de enskilda ledande personerna, som man betecknar som "ledare".

Goda ledare är därför sådana ledare, som bäst ger uttryck åt partiets riktiga tendenser. Och alldeles som det är vansinnigt att ställa parti och klass i motsatsställning till varann, är det vansinnigt att ställa partiet gentemot detta partis ledare.

Vi gjorde det emellertid då vi ställde arbetarklassen emot de socialdemokratiska ledarna eller massorna av de organiserade arbetarna emot deras ledare. Men vi gjorde och gör detta för att *förstöra* socialdemokratin, för att *förstöra* bourgeoisins inflytande, som gör sig gällande genom de socialförrädiska ledarna. Det vore emellertid mycket egendomligt, om man ville överföra metoderna för en fientlig organisations förstörande på oss själva och framställa detta som uttryck för vårt särskilt revolutionära sinnelag.

Samma läge föreligger också inom de andra klasserna. Låt oss ta t. ex. det moderna England. Där härskar som klass bourgeoisin. Men den härskar genom Lloyd Georges parti och Lloyd Georges parti regerar genom sina ledare. (Att Lloyd George vid pressläggningen av den svenska upplagan av Bucharins bok efterträts av Baldwin ändrar intet i framställningens riktighet.)

Härav följer också bl. a. det meningslösa i alla kritiker av bolsjevikpartiets diktatur i Ryssland, då denna diktatur av revolutionens fiender ställes *i motsättning till arbetarklassens diktatur*. Efter vad som sagts är det klart, att klassen obetingat måste regera genom sitt *huvud*, d. v. s. partiet, och endast så kan den regera. Men om huvudet, d. v. s. partiet, förstöres, då blir också arbetarklassen, klassen i sig, förstörd och förvandlar sig från en medveten och självständig samhällelig kraft till en enkel produktionsfaktor och ingenting annat.

Annorlunda ser naturligtvis herr *Heinrich Cunow* saken. "Ett parti frågar inte den, som vill ansluta sig till detsamma: Tillhör du en bestämd klass? Inte heller det socialdemokratiska partiet gör det. Den, som i det väsentliga bekänner sig till dess grundsatser och krav, till dess *program*, kan också få inträde. Och detta program innehåller inte bara vissa ekonomiska intressekrav, utan samtidigt, liksom också andra partiers program, bestämda, *utanför den ekonomiska intressesfären liggande, politiska och filosofiska uppfattningar*. (Det senaste spärr. av N. B.) Förvisso utgör de flesta partiers grundval en viss klassgruppering; men i sin struktur är varje parti samtidigt en ideologisk formation,

representanten för ett särskilt politiskt tankekomplex, och många personer ingår i partiet inte därför att de av detta företrädda speciella klasskraven också är deras utan därför att de... attraheras av detta tankekomplex." (Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatssoziologie, Berlin, 1921, II: 68.) Dessa betraktelser av socialdemokratins huvudteoretiker för närvarande är utomordentligt lärorika. Herr Cunow ställer ogenerat partiprogrammets politiska och filosofiska uppfattningar gentemot detta programs *ekonomiska krav*. Hur kan man tillåta sig, medborgare Cunow Och vad blir det sedan kvar av er marxism? Programmet är högsta graden av *medvetenheten* i alla "tankekomplex". De "politiska och filosofiska uppfattningarna" hänger ingalunda i luften utan växer fram ur resp. klassers existensförhållanden. De motsäger icke blott icke existensförhållandena utan ger tvärtom uttryck åt dessa, och i den mån det är fråga om programkrav är det klart, att den filosofiska och den politiska delen av dessa program tjänar som hölje åt deras ekonomiska del.

Det kan man t. o. m. följa hos herr Cunows eget parti, den tyska socialdemokratien. Alltsom det allt mer tar upp i sig icke-arbetare och avlägsnar sig från arbetarklassen genom att i arbetarklassen huvudsakligen stödja sig på den fackutbildade aristokratin, så har också "programmets" andligt-politiska komplex ändrat sig. Det har blivit utomordentligt måttfullt i sina krav; i sin ideologi gör det *därför* i herr Cunows uppsats, med förlov snöpta "marxism", väljer till utläggare av sitt program herr *Bernstein* (marxismens gamle förrädare) och väljer till sin officiella filosof herr *Vorländer*, en idealistisk Kant-lärjunge.

§ 59. Klasserna som verktyg för den samhällliga transformationen.

Betraktar man samhället som ett visst, objektivt i utveckling stätt system, så ser man, att övergången från ett klass-system (från en "samhällelig formation av klasserna") till ett annat sker genom *klassernas* förbittrade kamp. Klasserna utgör i den objektivt utvecklade processen av de samhälliga förändringarna den grundläggande transmissionsapparaten (överföringsapparaten), genom vilka hela totaliteten av samhällets livsförhållanden omgestaltas. Samhällets struktur ändrar sig *genom* människorna och inte utanför människorna; produktionsförhållandena är en produkt av den mänskliga kampen och den mänskliga verksamheten på alldeles samma sätt som lin och linne (Marx). Men om vi bland de otaliga individuella viljor, som löper i olika riktningar och till sist ger en viss samhällig resultant, skulle försöka fastställa grundriktningarna, så får vi vissa likartade viljeknippen: *klassviljorna*. De uppträder särskilt skarpt emot varann i revolutionen, d. v. s. i samhällets rubbning vid övergången från den ena klassformen i den andra.

Men å andra sidan döljer sig under lagbundenheten i utvecklingen av klassviljan och de olika förknippningarna vid kollisionen av de motsatta och inbördes olika klassviljorna *den objektiva verklighetens djupare lagbundenhet, en lagbundenhet som på varje utvecklingsstadium determinerar viljefenomenen.*

Vi vet också, att viljefenomenen begränsas genom yttre betingelser; d. v. s.: de förändringar i dessa betingelser, som kan ske under det omvända inflytandet av den mänskliga viljan, är begränsade genom dessa betingelsers förutvarande tillstånd. Så utgör klasskampen och klassviljan *en verksam överföringsapparat vid övergången från den ena samhällsstrukturen till den andra.*

Den nya klassen måste därvid uppträda som *organisatör och bärare av den nya samhälliga och ekonomiska ordningen*. En klass, som inte är bärare av det nya produktionssättet, kan inte "omgestalta" samhället. Tvärtom, den klassmakt, som i sig förkroppsligar de växande och alltjämt fortskridande produktionsförhållandena, den makten är också den grundläggande, levande hävstången för den samhälliga omvälvningen. Så har bourgeoisin, som bärare av nya produktionsförhållanden och en ny ekonomisk struktur, i sina revolutioner fört samhället över från dess gamla feodala spår in på den borgerliga utvecklingens spår; så kommer proletariatet, som bärare och organisatör av det socialistiska produktionssättet i dess ursprungliga

klassformulering, att föra över samhället, som redan inte längre kan fortsätta leva på den gamla grundvalen, från det borgerliga spåret in på det socialistiska.

§ 60. Framtidens klasslösa samhälle.

Men här stöter vi på en fråga, som i den marxistiska litteraturen är mycket lite behandlad. Den frågan är följande. Vi har sett, att klassen härskar genom partiet, att partiet härskar genom ledarna, varje klass och varje parti har så att säga sin kommandostab. Denna kommandostab är tekniskt nödvändig, ty, som vi sett, framgår den ur klassens bristande enhetlighet och ur partimedlemmarnas bristande kulturella enhetlighet. Med andra ord: varje klass har *sina organisatörer*. Ser vi samhällets utveckling från den ståndpunkten, så kan vi naturligtvis framställa följande fråga: Är då det kommunistiska klasslösa samhället, som kommunisterna talar om, överhuvud taget möjligt?

Förvisso. Vi vet, att klasserna själva, som *Engels* framhöll, är organiskt framvuxna ur arbetsfördelningen, ur de organisatoriska funktioner, som hade blivit tekniskt nödvändiga för samhällets fortsatta utveckling. Men det är klart, att även i det framtida samhället kommer detta organisatoriska arbete att vara nödvändigt. Visserligen skulle man här kunna invända: i framtidssamhället kommer det inte att finnas någon privategendom och inte heller att kunna bildas någon privategendom. Och just detta förhållande ifråga om privategendomen är det som gör klassen.

Men här finns också ett motargument. Så skriver professor *Robert Michels* i sin mycket intressanta bok *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie* (Leipzig, 1910, s. 370): "På denna punkt gör sig emellertid tvivel gällande, vilkas konsekventa genomtänkande för till det fullkomliga förnekandet av en klasslös stats möjlighet. (I st. f. stat borde det stå samhälle. N. B.) Förvaltningen av ett omätligt kapital (d. v. s. av produktionsmedel, N. B.) förmedlar åt förvaltarna åtminstone samma kvantitet makt som ägandet av eget kapital, privategendomen." Från denna ståndpunkt förefaller hela den samhälleliga utvecklingen endast som en avlösning av ledargrupper. (*Vilfredo Pareto* talar också om en "elitcirkulationens teori".)

Denna punkt måste undersökas. Ty om den satsen är riktig, så är också den av *Michels* dragna slutsatsen riktig, att *socialisterna* kan segra men att *socialismen* inte kan segra.

Låt oss först anföra ännu ett exempel. När bourgeoisin härskar, så härskar den, som vi vet, inte genom alla sin klass' medlemmar, utan genom sina ledare. Men envar vet mycket väl, att därigenom inte alstras någon klassindelning inom bourgeoisin. Godsägarna i Ryssland härskade genom sina översta ämbetsmän, som utgjorde en hel stab, ett helt lager. Men detta lager trädde inte på något sätt i motsättning till de övriga godsägarna som klass. Varför? Av det enkla skälet, att dessa övrigas livsläge visst inte var lägre än de förras; kulturnivån var i det stora hela också densamma, och de härskande rekryterades ständigt ur detta lager.

Därför hade *Engels* rätt, då han skrev, att klasserna till ett bestämt ögonblick är en följd av produktionskrafternas otillräckliga utveckling: förvaltning behövs men brödet räcker så att säga inte åt alla. Därför växer med tillväxten av de samhälleligt nödvändiga organisatoriska funktionerna också privategendomen. Men det kommunistiska samhället är ett samhälle med högt utvecklade och alltjämt i utveckling stadda produktionskrafter. Följaktligen kan det där inte finnas någon *ekonomisk grundval* för skapandet av den genom egendom härskande klassen. Ty – t. o. m. om vi med *Michels* förutsätter förvaltarnas stabila makt – så kommer detta att vara fackmännens makt över maskinerna men inte över människorna. Hur ska de i själva verket kunna förverkliga denna sin makt gentemot människorna? Omöjligt. *Michels* förbiser det principiella och åtskiljande faktum, att varje administrativ härskarposition hittills också var ett hölje för den ekonomiska exploateringen. Det går inte an att särskilja den

ekonomiska exploateringen. Men en stabil, slutna grupp makt kommer det inte ens att finnas över maskinerna. Ty *urgrundvalen* för utformningen av sådana monopolgrupperingar kommer att försvinna: att försvinna kommer vad Michels upphöjer till evig kategori – ”massans inkompetens”. ”Massans inkompetens” är visst inte något nödvändigt attribut till varje gemenskap: den är likaledes en produkt av de ekonomiska och tekniska förhållandena, som gör sig gällande genom det allmänt kulturella varandet och *bildningsförhållandena*. Man kan säga: i framtidssamhället kommer det att finnas en väldig överproduktion av organisatörer och därför kommer de härskande grupperingarnas *stabilitet* att gå förlorad.

Mycket svårare blir det i denna fråga beträffande *övergångsperioden* från kapitalismen till socialismen, d. v. s. beträffande den proletära diktaturens period. Arbetarklassen segrar ‘medan den ännu inte utgör någon enhetlig massa och inte heller kan utgöra det. Den segrar under en tid av sjunkande produktionskrafter och av de breda massornas materiella osäkerhet. Därför måste det också uppträda en *tendens* till ”urartning”, d. v. s. avsöndring av ett ledande lager i form av en klassbrodd. Å andra sidan förklaras den genom två motsatta tendenser: för det första genom produktionskrafternas tillväxt, för det andra genom upphävandet av bildningsmonopolet. Den vidgade reproduktionen av tekniker och överhuvud organisatörer ur arbetarklassen undergräver den eventuella nya klassindelningen. Av vilka tendenser som visar sig starkast beror också stridens utgång.

Så måste arbetarklassen, som har till sitt förfogande ett så härligt redskap som den marxistiska teorien, komma ihåg detta: med dess händer genomföres och införes till sist en ordning, som principiellt skiljer sig från alla föregående samhällsliga formationer: från den urkommunistiska horden därigenom att den kommer att bli ett samhälle av högkultiverade människor, som känner sig själva och de andra, och från klassformerna därigenom att det för första gången kommer att ges betingelser för en mänsklig tillvaro, inte bara för enskilda grupper utan också för hela människornas massa, massan som kommer att upphöra att vara massa och bli ett enhetligt, harmoniskt uppbyggt, mänskligt samhälle.

Litteratur till kapitel VIII.

Ett sammanfattande arbete om klasserna är professor *Solntzevs* Samhällsklasserna, rysk. Jfr också *Marx och Engels: Kommunistiska manifestet. Marx: Das Elend der Philosophie. Densamme: Das Kapital. Densammes historiska arbeten. Engels: Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Densamme: Ludwig Feuerbach. Densamme: Ursprung der Familie etc. Kautsky: Agrarfrage. Densamme: Widersprüche der Klasseninteressen während der grossen französischen Revolution. N. Roschkov: K. Marx och klasskampen, i samlingsverket Till Marx’ minne, rysk. A. Bogdanov: Empiriomonism, III, rysk. V. Tsjernov (socialrevolutionär): Bonden och arbetaren som ekonomiska kategorier, rysk. J. Delevskij (socialrevolutionär): Sociala antagonismer och klasskamp, rysk. H. Cunow: Die Marxsche Geschichtstheorie.*